

TERCEME-İ AHLÂK-I MUHSÎNÎ
(1b – 99a)
(İNCELEME – METİN)

(Yüksek Lisans Tezi)

Mehmet AVÇIN

Kütahya- 2011

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TERCEME-İ AHLÂK-I MUHSİNÎ
(1b – 99a)
(İNCELEME – METİN)

Danışman:
Yard. Doç. Dr. Kadir Güler

Hazırlayan:
Mehmet AVÇİN

Kütahya - 2011

Kabul ve Onay

Mehmet AVÇIN'in hazırladığı "Terceme-i Ahlâk-ı Muhsînî (1a – 99b) İnceleme - Metin" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2011

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Yrd. Doç. Dr. Kadir Güler (Danışman)		
Prof. Dr. Ali TORUN		
Doç. Dr. Bilal AKTAN		

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum ‘‘Terceme-i Ahlâk-ı Muhsînî (1a – 99b) İncelem - Metin’’ adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2011

Mehmet AVÇIN

Özgeçmiş

1983'te Adıyaman'da doğan Mehmet AVÇİN, ilk ve orta öğrenimini bu ilde bitirdi. Lisans eğitimini Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde 2004 yılında tamamladı. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde ise tezsiz yüksek lisans derecesini 2005 yılında aldı. 2004 – 2008 yılları arasında Bursa ve İstanbul'da Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim kurumlarında çalıştı. Kasım 2008 tarihinden beri de Kütahya/Tavşanlı Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak çalışmaktadır.

ÖZET

TERCEME-İ AHLÂK-I MUHSÎNÎ (1a – 99b) (İNCELEME – METİN)

AVÇİN, Mehmet
Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Kadir GÜLER
Şubat, 2011, 424 sayfa

Yaptığımız bu çalışma XVI. yüzyılda Kütahya'daki edebî muhitin en önemli âlim şairlerinden Firâkî Abdurrahman Çelebi'nin "Ahlâk-ı Muhsînî" isimli eserini içermektedir. "Ahlâk-ı Muhsînî" Firâkî'nin en önemli ve kaynaklarda en çok adı zikredilen eseridir.

Eserde metin kısmına geçilmeden önce, eserin ana temasını oluşturan ahlâk kavramı üzerinde durulmuştur. Burada ilk olarak ahlâk ilminin özelliklerine ve diğer bilimlerle olan ilişkisine değinilmiş, ardından ahlâk kavramının İslam öncesi ve İslam sonrası özellikleri üzerinde durulmuş ve İslamiyeti kabulle birlikte Türklerde oluşan yeni ahlâk algısı verilmeye çalışılmıştır.

Daha sonra Türk – İslam kültürü ve edebiyatı içerisinde yazılmış olan önemli ahlâk kitapları kronolojik bir sıra içerisinde verilmiştir. Ayrıca bu eserler verilirken telif ya da tercüme oluşlarına göre de tasnif edilmişlerdir.

"Ahlâk-ı Muhsînî" her ne kadar genel bir ahlak kitabı olarak bilirse de oluşturulduğu gelenek içerisinde bir "siyasetnâme" olarak algılamak gerekmektedir. Çalışmamızda "Ahlâk-ı Muhsînî"nin neden bir siyasetnâme olarak ele alınması gerektiği sebepleriyle birlikte açıklanmıştır. Eserin siyasetnâme özelliği taşıması itibariyle de Türk – İslam kültüründeki siyasetnâmelerle ilgili geniş bilgi verilmiştir.

Firâkî Abdurrahman Çelebi, eserini Farsçadan tercüme etmiştir. Eserin müellifi ise Hüseyin Vâiz Kâşifî'dir. Bu sebeple Kâşifî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleriyle ilgili bilgi verilmiştir. Ardından da Firâkî ve eserin ithaf edildiği Şehzâde Bayezid ile ilgili gerekli bilgiler verilmiştir.

Eserin incelemesinde Süleymâniye Kütüphanesi, Reşid Efendi Bölümü, nr.1077'de kayıtlı olan nüsha kullanılmıştır. Bu nüsha toplam 183 varaktan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Kütahya, Ahlâk, Siyasetnâme, Nasihatnâme, Firâkî, Kâşifî

ABSTRACT

TRANSLATION OF AHLAK-I MOHSİNİ (1a – 99b) (ANALYSIS – TEXT)

AVCİN, Mehmet

MS Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Kadir GULER

February, 2011, 424 pages

This study includes the work of Firâkî Abdurrahman Celebi's "Ahlak-i Mohsini" who is one of the most important writers in the XVI th century in Kütahya. "Ahlak-i Mohsini" is one of the most important and most mentioned study which has taken place in resources of Firaki.

Before the entrance to the text, it is especially mentioned about morals which forms the main idea of the work. First of all, it is mentioned about the special features of science and its connections with other sciences. After, it is especially mentioned about the meaning of moral before and after İslam. With the acceptance of İslam, new understanding of moral is tried to be given.

Later on, important moral books, which are written in Turkish – İslam culture and literature, are given in a order of time. Also, while these works are given they are ordered in a writing and translation form.

No matter, it is known as an ordinary moral book, it is should be understood as a "siyasetname" in the tradition it is formed. In our study it is explained with is reasons why "Ahlak-i Muhsini" should be seen as "siyasetnâme". As the work has the features of "siyasetname", it is given a wide information of siyasetname's in Turk – İslam culture.

Firaki Abdurrahman Celebi has translated his work from the language of Persian. The writer of the work is Huseyin Vaiz Kasifi. Because of this reason, it is given information about the literary personality and works of him. After all, it is also given information about Firaki and Sehzade Bayezid who the work is written for.

In the study of the work, the copy is used which takes place at the Library of Suleymaniye, Resid Efendi section, number, 1077. This copy consists of 183 pages.

Key words: Kutahya, Moral, Siyasetname, Nasihatname, Firaki, Kasifi

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK VE İSLAM KÜLTÜRÜNDE AHLAK

1.1. AHLAK KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ.....	4
1.2. AHLAK İLMİ	5
1.2.1. Ahlâk İlminin Tanımı	6
1.2.2. Ahlâk İlminin Konusu.....	6
1.2.3. Ahlak İlminin Gayesi	7
1.2.4. Ahlâk İlminin Kısımları	7
1.2.4.1. Nazarî Ahlâk	7
1.2.4.2. Amelî Ahlâk	8
1.2.5. Ahlâk İlminin Diğer Bilimlerle Olan İlişkisi	8
1.2.5.1. Ahlâk – Psikoloji İlişkisi.....	8
1.2.5.2. Ahlâk – Sosyoloji İlişkisi.....	9
1.2.5.3. Ahlâk – Hukuk İlişkisi	10
1.3. AHLAK FELSEFESİ	10
1.4. İSLAM ÖNCESİ CAHİLİYE DÖNEMİNDE AHLAK ANLAYIŞI	12
1.5. İSLAM’DA AHLAK ANLAYIŞI	12
1.6. İSLAMİ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE AHLAK FELSEFESİNİN GELİŞİMİ	14

İKİNCİ BÖLÜM

AHLAK KİTAPLARI VE SİYASETNAMELER

2.1. İSLAM VE TÜRK EDEBİYATINDA AHLAK KİTAPLARI.....	20
2.1.1. Ahlâk Kitaplarının Niteliği	21
2.1.2 Nasihatnâmelerin Tarihçesi.....	22
2.1.3. İslamiyet Sonrası Türk Edebiyatında Nasihatnâme	24
2.1.3.1. Telif Eserler.....	26
2.1.3.2 Terceme Eserler	48
2.2. SİYASETNAMELERİN GENEL KARAKTERLERİ.....	58
2.3. SİYASETNAMELERİN TARİHÇESİ	67
2.4. SİYASETNAMELERİN KONUSU.....	69
2.5. BİR SİYASETNAME OLARAK AHLAK-I MUHSİNİ	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜSEYİN VAİZ KAŞİFİ HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

3.1. HÜSEYİN VAİZ KAŞİFİ VE ESERLERİ.....	76
3.1.1. Hayatı	76
3.1.2. Eserleri	77
3.1.3. Ahlâk-ı Muhsinî	79

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FİRAKİ ABDURRAHMAN ÇELEBİ HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

4.1. FİRAKİ ABDURRAHMAN ÇELEBİ VE ESERLERİ.....	82
4.1.1. Hayatı	82
4.1.2. Sanatı ve Eserleri.....	85
4.2. AHLAK-I MUHSİNİ TERCÜMESİ.....	87
4.2.1. Tercümenin Sebebi	89
4.2.2. Tercüme Metodu	93
4.2.3. Dil ve Üslup Özellikleri	95
4.2.4. Eserin Özeti.....	97

4.2.5. Eserde Geçen Önemli Tarihî Şahsiyetler	109
---	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

TRANSKRİPSİYONA ESAS NÜSHANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

5.1. NÜSHALARI.....	116
5.2. METİN TESPİTİNDE TUTULAN YOL.....	117
5.3. METİN	118
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	392
EKLER.....	399
KAYNAKÇA	405
DİZİN	411

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
c.	: Cilt
CBÜ.	: Celal Bayar Üniversitesi
d.	: Doğum
DPÜ.	: Dumlupınar Üniversitesi
haz.	: Hazırlayan
hak.	: Hakkında
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
trc.	: Tercüme eden
Üni.	: Üniversitesi
vr.	: Varak
Y.	: Yıl
Yay.	: Yayınları

TEZ METNİ

GİRİŞ

Divân edebiyatının önemli kollarından birisi bu gelenek içerisinde oluşturulan mensur eserlerdir. Ancak bu edebiyat geleneğinde nazım önplana çıktığı için nesir her zaman bir adım geride kalmıştır. Bu çalışmamızda amaç Divân edebiyatı geleneği içerisinde oluşturulan Ahlâk-ı Muhsînî isimli eseri günümüz diline çevirip, bilim dünyasına tanıtmak ve XVI. yüzyıldaki Divân nesrinin gelişim safhalarını ve dil özelliklerini eser üzerinden tespit edilmesine olanak sağlamaktır. Çalışmadaki bir diğer temel amaç da hem genel ahlâk hem de siyasetnâme sınıfında verilen eserlerden gösterilen Ahlâk-ı Muhsînî'nin hangi gruba dahil olduğunu ya da hangisine daha yakın olduğunu tespit etmektir.

Osmanlı devletinin önemli kültür ve sanat şehirlerinden olan Kütahya'nın XVI. yüzyıldaki en önemli isimlerinden biri Firâkî Abdurrahman Çelebi'dir. Belki de yaşadığı dönemde Kütahya'nın en önemli şairidir. Osmanlı Devletinin en parlak yüzyılında Kütahya gibi önemli bir şehrin şuarâsının önde gelenlerinden olan Firâkî'nin eserleri hakkında bilgi çok azdır. Var olduğu kesin olan divanına dahi henüz ulaşamamıştır. Bu noktada Firaki ile ilgili malumât elde edebileceğimiz en önemli eser sanatçının Ahlâk-ı Muhsînî isimli eseridir. Fakat oldukça hacimli olduğu için bugüne kadar üzerinde bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmayla birlikte Firâkî'nin sanat özellikleri ve XVI. yüzyıl Kütahya'sının edebi seviyesiyle ilgili önemli malumat elde edilebilecektir.

XVI. yüzyıl Kütahya'sının ilmî, edebî ve siyasî manâda önemli şahsiyetlerinden olan Firaki Abdurrahman Çelebi, Şehzâde Bayezid'in Kütahya'ya vali olarak gelmesi üzerine edebî ve ilmî yönü sayesinde şehzâde ile yakın ilişki kurmuştur. Bu sebeple de idareci sınıfa yönelik olan Ahlâk-ı Muhsînî isimli eseri Farsçadan Türkçeye çevirmiştir. Yani çevirinin amacı şehzâdeye yönetim ve idarecilik hakkında malumât kazandırmaktır.

Çalışmamızda öncelikle Ahlâk-ı Muhsînî'nin Süleymâniye Kütüphânesi'nde bulunan nüshasını temin ettik, ardından metnin transkribe çalışmalarına başladık. Ancak metinde yer alan oldukça fazla Arapça ve Farsça kısım mevcuttur. Bu bölümler eserin çeviri süresini uzatmıştır ancak çevrilmeyen kısım da kalmamıştır. Metnin bilgisayara yazım kısmında ise transkripsiyon ve Arap alfabesi birlikte kullanılmıştır. Ancak bu iki

alfabenin temel özelliklerindeki uyumsuzluklardan dolayı yazım esnasında güçlükler yaşanmıştır.

Eserin transkribe bölümü bittikten sonra ahlâk kavramı ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bu esnada edebiyat literatüründen çok ilahiyat kaynaklarından yararlanılmış ve bu sebeple disiplinler arası bir çalışma da sözkonusu olmuştur. Yine eserde geçen âyet ve hadîslerin kaynaklarını bulmakla ilgili de kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Ardından eser siyasetnâme özellikleri taşıdığı için siyasetnâmelerle ilgili bir araştırma yapılmıştır. Ve Ahlâk-ı Muhsînî'nin genel bir ahlâk kitabından ziyade siyasetnâme özellikleri taşıdığı ortaya konulmuştur.

Eserin içeriğine yönelik olarak da bölümlerin özeti çıkarılmıştır. Bu özet çıkarma çalışmasının ardından ise eserde geçen tarihî şahsiyetlerin hayatları ve kişilikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
TÜRK VE İSLAM KÜLTÜRÜNDE AHLAK

1.1. AHLAK KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Ahlâk, sözlük anlamıyla bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kurallarıdır.¹ Terim olarak da genellikle kültürel, dinî, seküler ve felsefî topluluklar tarafından, insanların (subjektif olarak) çeşitli davranışlarının yanlış veya doğru oluşunu belirleyen bir yargı ve ilkeler sistemi kavramı veya inancı için kullanılır.

Ahlâk kelimesi Arapçada karakter, tabiat, huy gibi anlamlara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çokluk şeklidir. Sonraki dönemlerde Türkçede ahlâk kavramını karşılamak için “aktöre - sağıtöre” gibi sözcükler türetilmiştir. Fakat bu sözcükler kullanımda ahlâk kelimesinin yerini alamamışlardır. Latince “ethic” İngilizcede ise “moral” sözcüğü ahlak kavramını karşılamaktadır.

“Ahlâk” kelimesi Kuran-ı Kerim’de geçmemekle beraber “huluk” kelimesi iki âyette geçmektedir.² Bununla beraber ahlâk kelimesi terim olarak daima tekil bir kelime gibi kullanılmıştır. Bu kelime için İslam ahlâkçılarınca verilen ıstılâhî mânalar içinde en beğenileni ve en yaygın olanı İmam Gazâlî (ö505/1111)’nin tarifidir. Gazâlî’den önce, biraz daha eksik olarak İbn Sînâ (ö428/1037) ve İbn Miskeveyh (ö421/1030) gibi İslam filozoflarında da gördüğümüz, fakat Gazâlî tarafından geliştirilmiş ve ikmâl edilmiş olan tarif şöyledir:

“Ahlâk, insan nefsinde yerleşen ve öyle bir heyet (meleke)dir ki, fiiler, hiçbir fikrî zorlama olmaksızın, düşünüp taşınmadan, bu meleke sayesinde kolaylıkla ve rahatlıkla ortaya çıkar”³

Bu tarifin tahlili, ahlâkın mahiyeti hakkında aşağıdaki sonuçlara götürmektedir:

a) Ahlâk, insanın işlediği fiil ve davranışlardan, yaygın ifadeyle “amel”den ziyade, bu davranışların menşei ve âmili olan, onları meydana getiren mânevi kabiliyetler kompleksini (Gazâlî’nin tabiri ile heyeti) ifade eder. Buna göre ahlâkî fiiler, ahlâkın kendisi olmayıp, onun bir sonucu ve tezahürüdür. Bu nokta, bilhassa ahlâk eğitimi bakımından önemlidir.

¹ *Büyük Türkçe Sözlük*, (2009), TDK Yayınları, Ankara, s.102.

² Şuara (26), 137; Kalem (68) 4.

³ Mustafa Çağrıncı, (2009), *Anahatlarıyla İslam Ahlâkı*, 5. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, s.16.

b) Ahlâk, sadece iyi huylar ve kabiliyetler manasına gelmez. Kelimenin asıl mânası ile iyi ve kötü huyların hepsine birden ahlâk denir. Dolayısıyla, kendisinde iyi huylar geliştirmiş olana “iyi ahlâklı”, kötü huylar geliştirmiş olana da “kötü ahlâklı” denir. Şu halde, esâsen ahlâksız insan yoktur. Bununla beraber, iyi huylu ve davranışlı insan için sadece “ahlâklı”, böyle olmayan için de “ahlâksız” tabirleri, galat-ı meşhur olarak kullanılmaktadır.

c) Ahlâk, insanda gelip geçici bir hal olmayıp onun mânevi yapısında yerleşen, bir meleke hâlini alan istidad ve kabiliyetler bütünüdür.

d) Ahlâk, insanı, düşünüp taşınmaya, herhangi bir baskı ve zorlamaya gerek kalmaksızın, vazifeyi rahatlıkla ve memnuniyetle yapmaya sevkeder. Bu, İslam ahlakının önemle üzerinde durduğu bir noktadır.

e) Ahlâklı olabilmek için vazifeleri rahatlıkla ve memnuniyetle yerine getirme zarureti, ahlâkın gelişip güçlenmesinde “itiyad”ın (alışkanlık) ihmal edilemez bir önem taşıdığını göstermektedir. Bundan dolayı İslam ahlâkçıları “ahlâkî eğitim”e büyük önem vermişlerdir. Bu bir irade eğitimidir ve bu eğitim sayesinde kişinin ruhunda ahlâkî irade gelişip güçlenecektir.⁴

Bu özelliklerden hareketle ahlâkın, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret ettiğini ve fertlerin irâdî hareketleriyle ilgilendiğini, zamana, toplum ve kültürlere göre değişiklik gösteren davranış biçimlerine karşılık ahlâkın, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarını işaret ettiğini söyleyebiliriz.

1.2. AHLAK İLMİ

Ahlâk, insanda oluşması özlenen ve istenen yüksek ruhî ve manevî vasıfların, istidatların ortak ifadesidir. İnsan, bu vasıfları kendisinde en doğru ve en ileri bir şekilde nasıl geliştirebileceği hususunda bazı bilgilere muhtaçtır ki, ahlâk ilmi insanın bu ihtiyacını karşılamayı üstlenir. Kısaca insan yapılan eylemlerin değeri konusunda doğru kararlar verebilmek için ahlâk ilmine muhtaçtır.

⁴ Çağrı, *a.g.e.*, s.18.

1.2.1. Ahlâk İlminin Tarifi

Bir kısım İslam ahlâkçıları ahlâk ilmini, kısaca, vazifeler ilmi, faziletler ilmi, hayrın ilmi diye tarif etmişlerdir.⁵ İmam Gazâlî'ye göre tıp "beden sağlığı ilmi" olduğu gibi ahlâk da "ruh sağlığı ilmi"dir. Bu ilim sayesinde insan, ruhunu kötü huylardan, rezilet hastalığından kurtarmak ve ruhun sıhhati demek olan iyi huylar ve faziletlerle bezemek suretiyle ebedî olan âhîret hayatını kurtarma ve kazanma imkanı bulur. Bu sebeple Gazâlî, insanlar için ahlâk ilmini tıp ilminden daha yararlı ve değerli görür.⁶

Kâtib Çelebi (ö. 1069/1659)'ye göre "Ahlâk ilmi, amelî hikmetin (pratik felsefenin) bir bölümüdür. Bu açıklamaya göre ahlâk ilmi, insanın davranışlarından bir kısmını, felsefî problem olarak bahis konusu edinen ve bu davranışların değerini araştıran bir disiplindir. Yine Kâtib Çelebi'nin naklettiği bir tarife göre "Ahlâk ilmi, faziletler ve rezîletler ilmi olup bu ilim, nefsi faziletlerle bezeme ve rezîletlerden kurtarma yolunu gösterir."⁷

Bu tarifler birlikte değerlendirilecek olursa ahlâk ilminin, ahlâkî fail olan insanın, ahlâkî kabiliyetlerini tetkik ve tahlil eden, iyi ve kötünün, fazilet ve rezîletin nelerden ibâret olduğunu araştıran, insanın yapmakla yükümlü olduğu vazifeleri ve uymak zorunda bulunduğu kaideleri bildiren bir ilim olduğu söylenebilir.⁸

1.2.2. Ahlâk İlminin Konusu

Dünyada, kendi duygu, düşünce ve davranışları hakkında iyi ve kötü şekilde değer hükümleri veren yegâne varlık insandır. Bu sebeple ahlâk ilmi, ahlâkî fail olarak insanı ve onun akıl, irade, vicdan gibi ahlâkî kabiliyetleri ile öfke, şehvet vb. duygularını ve bunlardan doğan fazilet ve rezîletleri tetkik ve tahlil eder. Bu kabiliyet ve duygulardan ahlâkî hayat adına yararlı olanları da ıslah etmenin yollarını araştırır ve gösterir. Öte yandan ahlâk ilmi, bir kurallar ilmidir. İnsanların dinî, şahsî, ailevî ve içtimâî yaşayışlarında uymaları gereken kaide ve kanunları belirler. Ahlak bir değerler ilmidir. Ve dolayısıyla ahlâkî failin davranışlarına atfedilen değerlerin mahiyetini, ölçüsünü ve kaynağını araştırır; iyi fiilleri yapmayı ve kötü fiilleri terk etmeyi emreder.

⁵ Mehmed Ali Aynî, (1943), *Ahlak Dersleri*, İstanbul, s.6.

⁶ Çağrı, *a.g.e.*, s. 20.

⁷ Kâtib Çelebi, (1941), *Keşfü'z Zünûn*, Maarif Vekâleti, İstanbul, s.35.

⁸ Çağrı, *a.g.e.*, s. 20.

Böylece insanların mükellef buldukları vazifeleri sıralar ve bunları ifa veya ihmal etmenin sonuçlarını araştırır ve gösterir.

1.2.3. Ahlak İlminin Gayesi

Hz. Peygamber “Ben ahlâk güzelliklerini tamamlamak için gönderildim.” buyurmuştur. Bu hadîs, bir bakıma, ahlâk ilminin gayesini göstermektedir. Gerçekten, ahlâk ilminin gayesi, Hz. Peygamberin ifadesiyle, ahlâk güzelliklerini yani iyi huyları ve yüksek vasıfları insanlara kazandırmaktır.

İnsan, beden sağlığını olduğu kadar ruh sağlığını da korumak ve geliştirmek zorundadır. Kur’ân-ı Kerîm’deki “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın ve hep güzel davranın...”⁹ mealindeki âyetin insanı bedenî tehlikelere olduğu kadar ahlâkî hastalıklara ve manevî eksikliklere karşı da uyardığı ortadadır. İşte bu noktayı göz önüne alan İslam ahlâkçıları, ahlâk ilmini “ruhi tıp ilmi” şeklinde tarif etmişlerdir. Bu konuya özel bir önem veren Gazâlî’ye göre Allah, insanın bedenini tam, düzenli ve ölçülü yarattığı halde ahlâkını geliştirmeyi onun kendi çabasına bırakmıştır. Bu çabada ahlâka dair bilgi sahibi olmanın önemli bir yeri vardır.¹⁰

Ahlâk ilmi insanın yaptığı hangi işin erdemli olduğunu araştırır. Kısacası bu ilim insanın nerede doğru nerede yanlış yaptığını göstererek mükemmel bir insan meydana getirmeyi amaçlar. Yapılan işlerin doğruluk ya da yanlışlığındaki ölçüt “en yüksek bir ahlâk kitabı olan Kur’ân-ı Kerîm’dir. Bu kitap insana doğru yolu gösterir. Selamet ve saadetin pernsipleri o kitabın içinde yazılıdır.”¹¹ Burada söz konusu olan ikinci temel ölçüt ise Hz. Muhammed’in sözleridir.¹²

1.2.4. Ahlâk İlminin Kısımları

1.2.4.1. Nazarî Ahlâk

İnsan ve onun ahlâkî şahsiyeti ile ahlâkî fiilleri ve bu fiillerin âmilleri, değerleri, kanunları ve gayeleri nazarî ahlâkın belli başlı konularıdır. Ahlâkın bu

⁹ Kur’ân, 2. Bakara Suresi, Ayet 195.

¹⁰ Çağrıncı, a.g.e., s.22.

¹¹ Mehmed Ali Aynî, (1993), *Türk Ahlâkçıları*, Kitabevi, İstanbul, s.11.

¹² a.g.e., s.11.

bölümünde ahlâkın bilgisel özelliği üzerinde durulur. Böylece nazarî ahlâkta ahlâk problemleri tahlil edilerek, insanın ahlâkî yaşayışına temel teşkil edecek genel prensipler, kaide ve kanunlar tespit edilir. Fakat ahlâk ilminde amaç ahlâkın nazarî boyutta kalmayıp, amelî boyuta geçip kişinin iç dünyasını düzenlemektir.

1.2.4.2. Amelî Ahlâk

Ahlâk ilmi tatbikî yani uygulamalı bir ilimdir. Ve ahlak ilminin asıl kısmını da amelî ahlâk oluşturur. Bu ilim bilmek için değil, yapmak ve yaşamak için vardır. Bu sebeplerle insanın ahlâklı olabilmesi için nasıl yaşaması, neleri yapması, neleri terk etmesi gerektiğini, vazife ve sorumluluklarının nelerden ibaret olduğunu bildirmek üzere amelî ahlâk geliştirilmiştir.

Amelî ahlâk, nazarî ahlâkın tespit ettiği kaide ve kanunların hem bir neticesi hem de bir bakıma tatbikidir. Bu sebeple, ahlâk ilminin bu kısmında, nazarî ahlâkta geliştirilmiş bulunan genel prensiplere uygun olarak, iyi ve kötü fiillerin, fazilet ve rezîletlerin neler olduğunu ayrıntılı belirtir. Ahlâkî vazifelerin tasnife tâbi tutulduğu amelî ahlâk, umumiyetle bir vazifeler ilminden teşekkül eder.¹³

1.2.5. Ahlâk İlminin Diğer Bilimlerle Olan İlişkisi

Ahlâk ilmi sosyal bir ilim olması hasebiyle birçok sosyal bilimle az ya da çok ilişkisi mevcuttur. Fakat bu ilişki daha çok hukuk, psikoloji ve sosyoloji alanlarında mevcuttur.

1.2.5.1. Ahlâk – Psikoloji İlişkisi

Psikoloji ya da ruhiyat insan davranışlarını ve zihinsel süreçleri inceleyen bilim dalıdır.¹⁴ İnsanın bir canlı olarak çevresine uyum sağlamak ve kendi içinde de dengeli bir gelişme eğilimi vardır. Psikoloji de elde ettiği yasaları yine insana uygulayarak onun davranışlarını açıklamaya çalışır, önceden kestirmeye çalışır. Böylece, insana bu gelişim ve uyum sürecinde yardımcı olabilir. Bu özellikler dikkate alındığında ahlâk ilmi ile

¹³ Çağrı, a.g.e., s.22.

¹⁴ Doğan Cüceloğlu, (1991), *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.23.

psikoloji arasındaki benzerlikler kolaylıkla görülür. Zirâ her ikisinin de temel konusu insandır. Ve ikisi de insanın ruh ve davranış bozukluklarını inceler. Özellikle eğitim sahasında, psikolojinin verilerinden yararlanmayan ve sadece öğütler vermekle yetinen bir ahlâk çalışması yeterince başarılı olamaz.¹⁵

Ahlâk ile psikolojinin, bu yakınlığına rağmen aralarında önemli farklar da vardır ki bunların belli başlıları şöyledir.

Ahlâkın sahası değerler, psikolojinin sahası realitelerdir. Böylece ahlâk insan davranışlarını iyi-kötü açısından değerlendirdiği halde, psikoloji, davranışları böyle bir değerlendirmeye tâbi tutmaz. Psikoloji bu konuda tarafsızdır; ahlâk ise daima iyinin yanındadır. Kısaca, psikoloji “olan”ı, ahlâk ise “olması gereken”i bildirir. Yani psikolojinin kanunları tasvirî, ahlâkın ise buyurucudur.

Psikoloji, insanın bütün davranışları ile ilgilenebildiği halde ahlâk sadece iradeli davranışlarla ilgilenir. Çünkü ahlâk mükellef kılar ve sorumlu tutar. İrade dışı davranışlar ise sorumluluğu gerektirmez.¹⁶

1.2.5.2. Ahlâk – Sosyoloji İlişkisi

Toplum bilimi ya da sosyoloji toplum ve insanın etkileşimi üzerinde çalışan bir bilimdir. Toplumsal (sosyolojik) araştırmalar sokakta karşılaşılan farklı bireyler arasındaki ilişkilerden küresel sosyal işleyişlere kadar geniş bir alana yayılmıştır. Her ahlâkî değer, ilke ve kural, ne kadar bireysel gibi görünse de bunlar aynı zamanda toplumsaldır.

Ahlâk ile sosyoloji arasındaki yakınlığı göz önüne alan bazı filozoflar, ahlâkın nazarî ve kuralcı yönünü tamamen inkâr ederek, onun “âdetler ilmi”nden ibaret olduğunu, dolayısıyla sadece sosyolojinin araştırma alanı olması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁷

Ahlâkın sosyolojiyle yakınlığı doğru olmakla beraber bu durum, ahlâkın sadece sosyolojinin bir kolu olduğu iddiasını haklı çıkarmaz. Çünkü sosyoloji belirli nazariyelere dayanırken, pratik ilme dayanır. Sosyoloji kendi yöntemleri ile sadece

¹⁵ Çağrıncı, *a.g.e.*, s.25.

¹⁶ *a.g.e.*, s.26.

¹⁷ Hilmi Ziya Ülken, (1946), *Ahlâk*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, s.141.

sosyal olaylara, ilişkilere ve kurumlara bakar ve inceler. Buna karşılık ahlâk için asıl önemli olan bu olayların, ilişkilerin ve kurumların arkasındaki fertlerdir; ahlâkî şahsiyetlerdir. Bunların kabiliyetleri, duyguları, düşünceleri, tasavvurları, ihtirasları, niyet ve tasarılarıdır.

1.2.5.3. Ahlâk – Hukuk İlişkisi

Ahlâkın en yakın olduğu disiplinlerden biri hukuktur. Zira her ikisi de normatiftir. İkisinin sahası da değerlerdir. Yani ahlâk gibi hukuk da iyi fiilleri emreder, kötü fiilleri yasaklar.

Sahaların bu yakınlığı sebebiyledir ki, bu iki disiplin birbirinin tamamlayıcısıdır. Denebilir ki -teorik olarak- hukuk, müeyyideleri maddîleştirilmiş bir ahlâk düzenidir. Çünkü hukuk, netice itibariyle, bir devlet içinde vatandaşlar arasındaki münasebetlerin ahlâkî ölçülere uygun olarak sürdürülmesini sağlamayı gaye edinen siyasî ve idarî müdahaleden ibarettir. Esasen, içtimaî organizasyonun, mevcut ahlâkî kurullarla yetinmeyip hemen hukukî bir düzenlemeye ihtiyaç duyması, ahlâkın hukuka ihtiyacını açıkça gösterir. Buna karşılık, ahlâkî muhtevadan yoksun bir hukuk düşünülmemeyeceği gibi, mevcut ahlâk telakkileri ile çatışan bir hukuk da, çatışmanın şiddeti ve boyutları nispetinde fonksiyoner olmaktan uzaklaşır.¹⁸

1.3. AHLAK FELSEFESİ

Eski Yunancada “hikmet sevgisi” mânasına gelen “filosofia”nın Arapçadaki galat-ı meşhuru olan “felsefe” tabiri, genel olarak, varlık ve olayların akıl ve düşünce yoluyla araştırılmasını gaye edinen disiplinin adıdır.

Ahlâk felsefesi (moral philosophy) ise insan yaşamının ahlâki boyutu ile ilgilenen bilim ve felsefe disiplinidir. Bir başka ifadeyle, ahlâk felsefesi, insan yaşamındaki değerleri ilkeler ve yargıları inceleyen felsefe dalıdır.¹⁹

¹⁸ Çağrıncı, *a.g.e.*, s.24.

¹⁹ Coşkun Can Aktan, (1999), *Ahlâk Felsefesi ve Ahlâk*, Arı Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği, İstanbul, s.63.

Felsefenin, umumiyetle, insanın iki temel yeteneğini konu edindiği kabul edilir ki bunlar da “bilmek” ve “yapmak”tır. Buna göre felsefe bir yandan “neyi bilebiliriz ?” diğer yandan da “neyi yapmalıyız ?” sorularının cevabını araştıran disiplindir. İslam düşünürleri, felsefenin bu iki temel kolundan birincisine “hikmet-i nazariyye” ikincisine ise “hikmet-i ameliyye” demişlerdir. Şu halde, felsefe hem alemin sırlarını çözmeye, varlığı olabildiğince bütünlüğü ve derinliği ile kavramaya, böylece insanın muhtaç bulunduğu ve aramakta olduğu gerçeği yakalamaya çalışır. Hem de nasıl davranmak gerektiğini, insana yaraşır hayat tarzının hangisi olduğunu göstermek ister. Çünkü üstün ve gerçekten insanî hayatın neden ibaret olduğunu bilmek de insanın en zaruri ihtiyacı ve bitmeyen arayışıdır. Böylece ahlâk, felsefenin belli başlı araştırma sahaları arasında yer alır. Bu yüzden Doğulu ve Batılı bütün filozoflar ahlâk problemleri üzerinde düşünmüşler yani ahlâk felsefesi yapmışlardır.²⁰

Ahlâk felsefesinin konuları, genellikle ahlâk ilminin nazarî kısmının konuları ile aynıdır. Şu kadar var ki, ahlâk ilminin gayesi, daha ziyade, doğruluğu baştan kabul edilen belli prensipler ışığında ahlâkın nazarî konuları hakkında bilgi vermek olduğu halde, ahlâk felsefesinin maksadı bu konuları münakaşa zeminine getirmektir. Çünkü ahlâk felsefesinde, prensip olarak gerçekliği baştan kabul edilen hiçbir ahlâkî kesinlik yoktur. O, bu kesinliklere düşünce yoluyla ve tartışarak ulaşmak ister. Bu sebeple çeşitli filozofların ahlâk görüşleri birbirinden az çok farklıdır. Nitekim ahlâk filozofları arasında, ahlâkın insan için vazgeçilmez bir ihtiyaç olduğunu kabul eden büyük çoğunluğun yanında, ahlâkî değerleri bütünüyle inkar eden ve hiçbir ahlâkî kesinliğe inanmayanlar da bulunmuştur. Batı’da bu tür ahlâk felsefesine “amoralizm” (lâ-ahlâkîlik) denir ve birçok amoralist filozof vardır. İslam âleminde ise bazı müfrit sūfîler ile bâtınîlerin “ibâhîlik” görüşleri de bir nevi amoralizmdir. Bununla beraber, bütün ilâhî dinler ahlâkın vazgeçilmezliğini kabul etmişler ve ahlâk filozoflarının kâhir ekseriyeti de aynı fikre iştirak etmişlerdir.

²⁰ Çağrıncı, *a.g.e.*, s.29.

1.4. İSLAM ÖNCESİ CAHİLİYE DÖNEMİNDE AHLAK ANLAYIŞI

İslâm dini öncesindeki Arapların ahlâk anlayışı hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklar, Câhiliye şiiri ve atasözleri ile Kur'an ve sünnet gibi İslamî belgelere dayanmaktadır. Bu kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Câhiliye edebiyatında ahlâk kelimesi yer almamıştır. Bu kelimenin teklik biçimi olan "hulk" ise nadiren kullanılmıştır. Bir ölçüde iyi ahlâk manasını ifade etmek üzere mürûe (mürüvvet) tabirine daha çok rastlanılır. Ayrıca hayır, mâruf ve hak gibi ahlâkî muhteva taşıyan kavramlar yanında, Câhiliye erdemlerini ifade etmek üzere şecaat, kerem, sehâ, cûd ve vefâ gibi çeşitli kavramlarla bunların zıtlarının kullanımı da oldukça yaygındır. Ancak bütün bu kavramlar yüksek ve uluslararası bir ahlâk anlayışını ifade etmekten tamamen uzak olup dünyevî ve kabileci bir karakter taşımaktadır. Câhiliye Arabı ikinci bir hayata inanmadığı için, bu dünyanın zevk ve safâsından olabildiğince faydalanmayı hayatın gayesi saymıştır. O dönemin ünlü şairi Tarafe, Mu'allaka'sında, ebedîlikten söz edilmeyeceğine göre, insan için yapılacak en iyi şeyin bütün varlığıyla hayatın zevklerini yaşamak olduğunu belirtirken Câhiliye döneminin bu hedonist ahlâkını dile getirmiştir.

Câhiliye döneminin bütün ahlâkî faziletlerinin arkasında kişinin veya kabilenin gururunu, şeref, öfke, kavmiyet duygularını tatmin etme, asalet, cömertlik ve yiğitlik ile şöhret kazanma, saygı görme, insanlarda hem korku, hem de hayranlık duygusu uyandırma arzusu yatmaktadır. Esasen bu dönemin, fert ve kabile gururu, kibir ve serkeşlik nitelikleri dolayısıyla Câhiliye diye anıldığı Amr b. Külsûm'un Mu'allaka'sından açıkça anlaşılmaktadır.²¹

1.5. İSLAM'DA AHLAK ANLAYIŞI

İslâm dini, yukarıda bahsettiğimiz, "Câhiliye" diye anılan bu dönemdeki aşiret ruhunun, rekabet ve küçümseme duygusuyla geçici hazlara düşkünlüğün doğurduğu kaba ve hoyrat geleneklerin karşısına insanın nefsini dizginlemesi, tabiatını öfke ve şiddetten koruması anlamına gelen hilm ve şefkati koymuştur. Bu şekilde

²¹ Hüseyin Altınpay, (2008), "Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, s.3.

insana, o güne kadar kendi dışındaki varlıklara çevirdiği mücadele enerjisini, kendi nefsinin kötü temayüllerine karşı yöneltmesini öğretmiştir.

Arap kabilelerinin hayat tarzları, örfleri ve uygulamaları üzerine bir toplum yapısı kurmak İslâm düşüncesi açısından imkânsız bir durumdu. Onların koyu ve anlamsız putperestlikleri, yüksek bir ahlâkın kurulmasına başlı başına bir engel teşkil ediyordu. Bu sebeple Hz. Muhammed, bir olan Allah'a itaat temeline dayalı bir ahlâkî ve dinî birlik sağlama görevini üstlenmiş, böylece kabile ve soy sop anlayışı yerine Allah'a saygı, ferdî ve sosyal plânda yücelmenin ve değer kazanmanın ölçüsü hâline gelmişti. Bu ölçüye uygun olarak İslâm'ın öğretileri, Allah'ın bütün yaratıklarına karşı merhametli olmayı, beşerî ilişkilerde dürüstlük ve güvenilirliği, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve iyi niyeti, kötü eğilimlerin bastırılmasını ve daha birçok faziletleri ihtiva etmiş bulunmaktadır.²²

İslâm ahlâkı, ne İslâm ilim ve fikir adamlarının, hatta ne de Hz. Muhammed'in bizzat kendi düşüncesinin bir mahsulü olmayıp esas itibariyle vahye dayanır. Kur'ân-ı Kerîm'in, Hz. Peygamber'i Müslüman ahlâk örneği göstermesinin sebebi, onun ahlâkının Kur'an ahlâkı olmasından ileri gelmektedir. Nitekim Hz. Muhammed'in Kur'ân'ın umumî ölçülerine ve prensiplerine nadiren de olsa uymayan bazı tutumları olmuş ve bu tutumlar, kesin bir suretle vahiy yoluyla düzeltilmiştir.²³

İslam ahlâkını ortaya koyan Kur'an-ı Kerim'dir. Bu sebeple "İslam ahlâkı" tabiri, prensip olarak "Kur'an ahlâkı" tabiri ile aynı şeyi ifade eder. Nitekim Hz. Ayşe, bir soru münasebetiyle Hz. Muhammed'in ahlâkının "Kur'an ahlâkı" olduğunu belirtmiştir. Şu halde Kur'an ahlakını herkesten önce kendi hayatına uygulayan ve çevresindekilerin de onu uygulamalarını sağlayan, bizzat İslam Peygamberidir. Bu sebepledir ki O, bir ahlâk eğitimcisidir. Ve hayatı boyunca bu eğitimcilik görevini sürdürmüştür.²⁴ Bütün bu ve benzeri deliller, Sünnet'in Kur'an'dan sonra İslâm ahlâkının ikinci kaynağını teşkil ettiğini açıkça göstermektedir.²⁵

Bu sebeple İslâm ahlâk düşüncesi, Kur'an ve sünnet ile başlar. Bu iki kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını belirlemiş, böylece

²² Mustafa Çağrı, (1989), "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, s.1.

²³ Altınpay, *a.g.t.*, s.4.

²⁴ Çağrı, *a.g.e.*, s.47.

²⁵ Ali Özek, (1998), *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, Hisar Yayınevi, İstanbul, s.19.

daha sonra gelen fıkıhçı ve hadisçiler, kelâmcılar, mutasavvıflar, hatta filozoflar tarafından geliştirilecek olan ahlâk anlayışlarının temelini oluşturmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, ihtiva ettiği diğer konular gibi ahlâk konularını da herhangi bir ahlâk kitabı gibi sistematik olarak ele almamış; ancak, eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazarî prensipler ve amelî kurallar getirmiştir.²⁶

1.6. İSLAMİ DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE AHLAK FELSEFESİNİN GELİŞİMİ

İslâm filozofları antik Yunan filozofları olan Sokrates, Eflâtun ve Aristo'dan etkilenmişlerdir. İslam âleminde ahlâk ile ilgili yapılan ilk çalışmalar bu filozofların eserlerinin Arapçaya çevrilmesi ve incelenmesi yönünde olmuştur. Yunan filozoflarının ahlâk konusunda yazmış oldukları eserlerin ve daha sonra bunlarla ilgili yazılan şerhlerin önemli bir kısmı çok erken bir tarihte Arapçaya çevrilmiştir. Müslüman filozoflar Eflâtun'un başta Cumhuriyet'i olmak üzere diyaloglarının önemli bir kısmını inceleme imkânı bulmuşlardır. Aristo'nun meşhur Nikhomakhos Ahlâkı'nı İshak b. Huneyn, on bir kısma ayrılmış olarak Arapçaya tercüme etmiştir. Aynı mütercimnin eserle ilgili bir başka şerhi de tercüme ettiği bilinmektedir. Fârâbî bu eserin giriş bölümü üzerine bir şerh yazmıştır. Daha sonra İbn Rüşd de Aristo'nun Ahlâk'ı üzerine orta boy bir şerh kaleme almıştır. Tanınmış tıp bilgini ve filozof Galen'in Fi'l-ahlâk ve insanın kendi faziletlerini nasıl keşfedeceğine dair bir risâlesi İslâm filozofları üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Hakikî manada ilk İslâm filozofu olan Kindî, ahlâkla ilgili olarak çok sayıda risâle kaleme almışsa da ne yazık ki bu eserlerin çoğu bugüne kadar bulunamamıştır. Kindî'nin ahlâka dair görüşlerini risâlelerinin muhtelif yerlerine serpiştirilmiş mâlumattan, el-Hîle li-def'i'l-ahzân adlı risâlesinden ve Sicistânî'nin Müntehabü sıvâni'l-hikme'sinde yer alan iktibaslardan öğrenmekteyiz. Kindî'nin bu eseri hacmi küçük olmasına rağmen, çok etkili olmuştur. Hüznün mahiyeti, sebepleri ve giderilmesinin çareleri gibi konuları ele alan eserde, İslâmî tesirlerin yanı sıra Eflâtuncu, Aristocu, Stoacı ve Yeni Eflâtuncu tesirleri de farklı nispetlerde bulabilmekteyiz. Eser Âmirî, İbn Miskeveyh ve Tûsî gibi ahlâk filozofları üzerinde de ilgi uyandırmıştır.

²⁶ Altınpay, *a.g.t.*, s.5.

Daha sonra Ebû Bekir er-Râzî, yirmi kısa bölümden meydana gelen et-Tıbbü'r-rûhânî adlı bir eser kaleme almıştır. Eserde Aristocu unsurlara değil de Eflâtun'a ağırlık verildiği anlaşılmakta; ayrıca Galen'in tesirleri açıkça görülmektedir. Burada Râzî öfke, kızgınlık, kıskançlık, aç gözlülük vb. nefsî kötülöklere bir tabip mahareti ile yaklaşmakta ve bunlardan kurtulma yollarını öğretmektedir. Ayrıca Râzî'nin itidali tavsiye eden ve manevî hazlara yer veren felsefî hayat tarzı ile ilgili es-Sîretü'l-felsefiyye adlı eseri de geniş anlamda ahlâkla ilgili olarak görölebilir.

Felsefenin öteki alanlarında olduğu gibi ahlâk sahasında da sistemleşme Fârâbî sayesinde gerçekleşmiştir. Psikolojiyi ahlâka, ahlâkı siyasete ve nihayet faal akıl vasıtasıyla siyaseti metafiziğe en tutarlı şekilde bağlayan, Fârâbî'dir. O, öncelikle Eflâtun'un görüşleri ile Aristo'nunkileri, ikinci basamakta ise felsefenin görüşleri ile dinin görüşleri arasında bir telif ve terkibe gitmeye çalışmıştır. et-Tenbîh 'alâ sebîli's-sa'âde ve Tahsîlü's-sa'âde'si doğrudan doğruya ahlâk ile ilgilidir. Ayrıca el-Medfînetü'l-fâzıla ve Siyâsetü'l-medeniyye adlı eserlerinin son kısımları da siyaset çerçevesi içinde ele alınmış ahlâk konularıyla, özellikle de haz ve saadet konularıyla ilgilidir. Fârâbî'nin fazilet ve saadetle ilgili görüşleri bütün İslâm filozofları üzerinde, ittisâl fikri ise İbn Sînâ, İbn Bâce, İbn Tufeyl ve ayrıca bazı bakımlardan mutasavvıflar üzerinde etkili olmuştur.

Fârâbî ile İbn Sînâ arasında geçen süre, İslâm'da felsefî kültürün aydın kesime hızla yayıldığı bir dönemdir. Ebü'l-Hasan el-Âmirî, bu dönemde yaşayan filozoflardan birisidir. Onun ahlâk ve siyâset konusunda yazmış olduğu Kitâbü's-sa'âde ve'l-is'âd isimli eseri, sistematik ve didaktik bir kompozisyona sahip olmamakla birlikte, ahlâk felsefesinin önemli kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Eser, Müslüman filozofların özellikle ne gibi konularla meşgul olduklarını, hangi isim ve kaynaklara dayandıklarını göstermesi bakımından bir bilgi hazinesidir.

İbn Sînâ, selefleri ve halefleri kadar ahlâk konusu üzerinde durmamıştır. Meselâ felsefenin her alanına yer veren eş-Şifâ'da ahlâk için ayrılmış özel bir bölüm yoktur. Buna rağmen onun ahlâk ile ilgili söyledikleri bir araya getirildiğinde bir fikir verecek ölçüde mâlumat elde edilebilir. İbn Sînâ'nın ahlâk ve saadet ile ilgili iki risâlesi vardır. Fakat o, esas konusu olan nefis ve nefsin bekası meselesine temas ettiği her yerde ahlâkî kemâl üzerinde de durmuştur. Ayrıca İbn Sînâ'nın Risâle fi'l-aşk, Risâletü't-tayr

ve Hay b. Yakzân gibi tasavvufî denebilecek risâleleri de nefsin yüce mertebelere nasıl çıktığı ve sonunda Allah'a nasıl ulaştığının hikâyesini felsefî bir roman üslûbu içerisinde dile getirdiği için, dolaylı olarak felsefî ahlâk ile ilgili sayılır. İbn Sînâ'nın bu türden yazıları, özellikle İspanyol Müslüman filozoflar üzerinde ve tasavvuf sahasında tesirli olmuştur.

Felsefî ahlâkın tarihçesini anlatırken İhvân-ı Safâ'nın Resâ'il'ini göz ardı etmek mümkün değildir. Resâ'il'de yer alan ahlâk anlayışı, denebilir ki, İslâm âleminde nazarî seviyede gerçekleştirilen en eklektik anlayıştır. Bu anlayış, yan yana getirilmiş yüzlerce fikirden oluşmaktadır. Resâ'il'de İslâmî kaynakların yanı sıra Eski Yunan felsefesinin, Yeni Eflâtunculuğun, Pisagorculuğun, Hint Felsefesinin, Yahudilik ve Hıristiyanlığın tesirleri açıkça görülmektedir. Onların insân-ı kâmilî soy itibariyle Doğu İranlı, imanda Arap, eğitimde Bâbillî, takvâda Hıristiyan, sırlara vâkıf olmada Hintli, ilim ve hikmette Yunanlıdır. İhvân-ı Safâ'nın ahlâk anlayışı, daha ziyâde genel Sünnî kitlenin dışında kalan guruplar ile İşrâk felsefesinin ahlâk anlayışı üzerinde etkili olmuştur.

Şüphesiz “ahlâk felsefesi” deyince, akla gelen ilk eser, İbn Miskeveyh'in Tehzîbü'l-ahlâk'ıdır. İslâm dünyasında kaleme alınan birçok ahlâk kitabı için bu eser âdeta bir örnek teşkil etmiştir. Gazzâlî'den Kınalızâde Ali'ye varıncaya kadar birçok müellif, yazdıkları eserlerde Miskeveyh'in eserinden yararlanmışlardır. Eserin en önemli yanı, Fârâbî'den itibaren kuvvetli bir şekilde kendisini hissettiren ittisâle dayalı bir ahlâk anlayışından ziyade, daha tecrübî ve Aristocu denilebilecek bir anlayışa sadık kalmış olmasıdır. Kindî'nin tesirleri, özellikle de son bölümünde açıkça görülmektedir. Ayrıca eski filozofların görüşlerinin İslâm'la uyuşacak şekilde iktibas edilmesi ve yorumlanması, onun geniş bir kabul görmesine sebep olmuştur. İbn Miskeveyh'in ahlâkı, bazı tarif ve tasniflerini Yunan filozoflarından alan bir İslâm ahlâkıdır.

Gazzâlî'nin felsefî ahlâka dair görüşlerini, özellikle İbn Miskeveyh'in Tehzîbü'l-ahlâk'ının bir devamı gibi görmek mümkündür. Ahlâk konusuna fıkıh, kelâm ve tasavvuf açısından bakan Gazzâlî'nin bizi en çok ilgilendiren iki eseri, İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn'in Mühlikât kısmının ikinci kitabı olan “Kitâbü riyâzeti'n-nefs ve tehzîbü'l-ahlâk ve mu'âleceti emrâzi'l-kalb ile Mîzânü'l-'amel'dir. Onun er-Risâletü'l-

ledüniyye, Mişkâtü'l-envâr ve el-Maksadü'l-esnâ gibi eserlerini kelâmî, özellikle de tasavvufî açıdan değerlendirmek icap eder.

Gazzâlî'den sonra İslâm'da felsefî ahlâkın, birbiriyle ilgili olmakla beraber, farklı hususiyetler taşıyan iki ana çizgiyi takip ettiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki Farsça ve daha sonra Türkçe yazılan ahlâka dair eserlerdir ki bunlar büyük ölçüde İbn Miskeveyh'in sistemleştirdiği düşünce tarzını takip etmektedir. Bu eserlerin başında Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsırî'si gelir. Amelî felsefenin üç ana konusu olan ahlâk, tedbîrî'l-menzil ve siyaset, bu eserin üç temel bölümünü teşkil etmiştir. Tûsî'nin ahlâkı daha sonra yazılan pek çok esere kaynak teşkil eder. Bunların en önemlileri, Devvânî'nin Ahlâk-ı Celâlî'si, Kâşifî'nin Ahlâk-ı Muhsinî'si ve Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alâî'sidir.

İkinci çizgi ise, Fârâbî'nin daha metafizik mahiyetteki ittisâl kavramına dayalı olan İbn Sînâ'nın İşrâkî düşünceyi konu alan eserlerinde belirgin hâle gelen çizgidir ki bunun en önemli temsilcileri, İspanyalı Müslüman filozoflardan İbn Bâcce ve İbn Tufeyl'dir. Bu filozoflardan ilki, kalabalık dünyanın uzağında yaşayan bir ârifin rûhânî tekâmülünü anlatan Tedbîrî'l-mütevahhid'in, ikincisi ise yine benzer bir konuyu roman şeklinde bir üslûp ile anlatan Hay b. Yakzân'ın müellifidir. Aralarındaki farklara rağmen her iki eserde de tasavvufî unsurlar daha ağır basmaktadır.²⁷

Eser sayısı bakımından İslâm kültür tarihinin en verimli alanlarından biri olan geleneksel İslâm ahlâkının başta gelen klâsik eserlerinden biri de Mâverdî'nin Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn'idir. Eser geniş muhtevası, materyal zenginliği, ilmî, fikrî ve edebî üstünlüğü gibi meziyetleri dolayısıyla her devirde ve bütün İslâm ülkelerinde ilgiyle okunmuştur. Hz. Muhammed'in ahlâkını bütün insanlık için örnek gösteren İbn Hazm'ın dinî-felsefî mahiyetteki el-Ahlâk ve's-siyer'i, muhtevasının önemi yanında taşıdığı edebî değer bakımından da büyük bir kıymet taşır. Ebû Nasr et-Tabersî'nin Mekârimü'l-ahlâk'ı da Hz. Muhammed'in, hayatın bütün alanlarına ait tutum ve davranışlarını sergileyen ve onu bir ahlâk ideali olarak gösteren en tipik geleneksel ahlâk kitabı örneklerindedir.

²⁷ Mehmet Aydın, (1989), "Ahlâk, 2. Kısım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, ss.10-12.

İslâm kültür tarihinde ahlâk litaretürü içerisinde edebî ve hikemî türde Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış eserlerin de önemli bir yeri vardır. İbnü'l-Mukaffâ'nın Kelîle ve Dimne adlı ünlü Tercemesi, İbn Kuteybe'nin 'Uyûnü'l-ahbâr'ı, İbn Miskeveyh'in Câvidân-hired'i, Mübeşşir b. Fâtik'in Muhtârü'l-hikem'i bu türün en eski ve değerli örneklerindedir. Daha sonra Kâbusnâme, Siyâsetnâme, Nasîhatnâme, Pendnâme, Fütüvvetnâme gibi klişeleşmiş adlar altında, ahlâkî- dinî mahiyette edebî eserlerin, ahlâkî vecizeler, atasözleri, fıkra ve hikâyeler ihtiva eden irsad ve mev'iza kitaplarının yazımı aralıksız sürdürülmüştür.²⁸

İslâm ahlâk literatürü ile ilgili birkaç Türkçe bibliyografik çalışma yapılmıştır. Bunlardan Bursalı Mehmed Tâhir'in (1861-1925) "Ahlâk Kitaplarımız" adlı eseri, 108 kitap ve yazarları hakkında kısa bilgiler verir. Mehmed Ali Aynî (1869-1945), "Türk Ahlâkçıları"nda on müellif ve bunların ahlâk ile ilgili kitaplarını geniş olarak tanıtmıştır. Ağâh Sırrı Levend (1894-1978), "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız" başlığı altında, İstanbul ve Ankara kütüphanelerinde yazma veya basılmış nüshalarını tespit ettiği 238 kitap hakkında bilgi vermiştir.²⁹

²⁸ Çağrı, *a.g.m.*, s.3.

²⁹ Altınpay, *a.g.t.*, s.11.

İKİNCİ BÖLÜM

AHLAK KİTAPLARI VE SİYASETNAMELER

2.1. İSLAM VE TÜRK EDEBİYATINDA AHLAK KİTAPLARI

Türklerin İslamiyeti kabulüyle birlikte siyasî ve içtimaî hayatta yenilikler görülür. Kabul edilen yeni dinin Türklerin eski dinleri ve yaşam tarzları ile birçok ortak noktası vardır. Fakat her ne kadar benzerlikler varsa da bunun yanında yeni bir paradigma da söz konusudur. Bu dönemden sonra Türklerin ahlâk anlayışları önemli ölçüde İslamî bir içerikle yoğrulacaktır.

İslamiyetin kabulünden sonra “Din nasihattir.” hadîsini kendilerine rehber edinen müellifler nasihatler içeren birçok ahlâk kitabı kaleme alırlar. Ve bu kitaplara “pendnâme” adını verirler. Farsça “pend” ve Arapça “nasihat”, “öğüt, tavsiye, ibret verici ders” anlamına gelir. Arapça “nasaha” kökünden türeyen nasihat kelimesinin Arap dilinde çok çeşitli anlamları vardır. “Halis, samimi, katıksız olmak, kin, hile ve aldatmanın zıddı olarak iyilik yapmak, dürüst davranmak, doğrulamak” gibi kök anlamlarının yanında kelime hadis dilinde “kendisine nasihatte bulunan kişiye hayır dilemek” anlamındadır.³⁰

Pendnâme ismi, temel karakteri itibariyle bir “öğüt dini” olan İslamiyet’in özüyle doğrudan ilgilidir. Sözlük anlamı , “öğüt, pend, va’z” olan nasihat kelimesi hadis kitaplarında “hayır-hahlık” biçiminde tercüme edilmektedir. Bu noktadan hareketle, insanlara öğüt verme yoluyla iyilikte bulunmak için yazılan eserlere nasihat-nâme denir.³¹

Edebiyatımızda yazılan nasihat-nâme eserlerinin bir kısmı pend-nâme adını taşımaktadır. Bu gelenek Ferüdüddin Attar’ın “Pendnâme” adlı eserinin model olarak alınmasından dolayı meydana gelmiştir.

Genellikle “nasihatnâme ve pendnâme” adlarıyla yazılan öğüt kitapları, “bahr-ı nasâyih, ahlâknâme, bûstân-ı nasâyih, te’dîbnâme, nasâyih-i şubbân, tehzîbü’ş-şiyem, âyîne-i nasihat, öğüt risalesi, pend-i ricâl, mürşidü’l-ubbâd, ibretnâme, câmi’u’n-nesâyih, mir’atü’l-ahlâk vb.” isimlerle de karşımıza çıkmaktadır.³²

³⁰ Azmi Bilgin, (1998), *Terceme-i Pendname-i Attar*, Enderun Kitabevi, İstanbul, s.3.

³¹ Mahmut Kaplan, (1991), *Hayriyye-i Nabi*, Van, s.1

³² Mehmet Arslan, (2004), “Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler ve Vak’a-nüvis Es’ad Efendi’nin Pend-nâmesi)” *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 4, Sivas, s.25.

Nasihatnâme türünde yazılmış eserler, zaman zaman hikemî tarzla karıştırılmıştır. Pendnâmelerde asıl amaç, ahlâka yönelik öğütler vermektir. Hikemî tarzda yazılan eserlerdeki gayenin ise, edebiyatta genel anlamıyla bir milletin ortak dehasının yarattığı kültürel düşünce sisteminin dile getirilmesidir. Pendnâmeler, bir yönüyle toplumun ahlâk görüntüsünü yansıtmışlardır.³³

Nasihatnâme türü, genel ahlâk konusunda öğüt vermek maksadıyla yazılabilir. Çünkü nasihatnâme yazmanın amacı, İslamiyet'in "iyiliği emretme, kötülükten sakındırma" ilkesine uymaktır. Bu bakımdan nasihatnâmelerin doğrudan Kur'an ve Hadis'ten doğduğunu söyleyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'de: "Rabbimin sözlerini size bildiriyor, öğüt veriyorum", "Ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm", gibi ayetlerle, "Din nasihattir.", "Namaz kılmak, zekat vermek ve her Müslümana hayır-hah olmak üzere Peygamber'e biat ettim." gibi hadîsler medrese eğitimi görmüş Divan şairleri için teşvik edici bir âmil olmuş ve nasihatnâme türünde eserler yazılmıştır.³⁴

2.1.1. Ahlâk Kitaplarının Niteliği

Ümmet çağında ahlâkî dinî esaslardan, hatta tasavvufî düşüncelerden ayırmak mümkün olmadığına göre, bir eser için dinî, tasavvufî, ahlâkî vasıflardan birini kesin olarak vermek kolay değildir. Dinî bir eser aynı zamanda tasavvufî, dinî ve tasavvufî bir eser de aynı zamanda ahlâkî olabilir. Bunun içindir ki, ancak kapsadığı esas fikre bakarak, bir esere dinî, tasavvufî ya da ahlâkî hükmünü verir ve o çereçeve içine alabiliriz.

Meselâ, pendnâme adı altında kaleme alınmış manzum ve mensur birçok eser vardır. Bunlarda ahlâkî öğütler yer alır. Attar'ın Pendnâme'si de, ahlâkî konulara değinmekle birlikte, ahlâkî tasavvuf açısından ele aldığı için tasavvufî eserler arasına girer.

Bunun gibi, Aşık Paşa'nın Garîbnâme'si Türk dili ve edebiyatı bakımından olduğu kadar, fikir tarihimiz bakımından da çok önemlidir. Eserde ahlâkî konular geniş

³³ Ahmet Mermer vd., (2006), *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.321.

³⁴ Kaplan, a.g.e., s.1.

çapta yer alır. Fakat yazar, ele aldığı çeşitli konuları tasavvuf açısından incelediği için, eser, karakteri bakımından ahlâkî değil, tasavvufî eserler çerçevesine girer.³⁵

2.1.2 Nasihatnâmelerin Tarihçesi³⁶

Öğüt vermek, başkalarına nasihat etmek amacıyla söz söyleme geleneği insanlık tarihi kadar eski olsa gerektir. Türkçenin ilk yazılı metinleri olan Köktürk Yazıtları'nda (7.yy) yalnız tarihi olaylar canlı bir biçimde anlatılmakla yetinilmemiş, gelecek için öğütlerde verilmiştir. Kötülüklerin ortadan kaldırılabilmesi için boyların birliğinin sağlanması gerekli görülmüştür.

Köprülü, Eski Türkçe devresinde yazılan metinleri değerlendirirken; eski Türk şiirleri arasındaki öğretici eserlerin oldukça geniş bir yer tuttuğundan ve bunlar içinde hayatta rehber olabilecek düstur ile ahlâkî parçaların çokluğundan bahseder. Hatta bunları darb-ı mesel mahiyetini taşıyanlar ile kavmî Türk ahlâkının dayandığı esasları göstermek bakımından dikkate değer bulur.

Doğu dünyasında “Kelile ve Dimne”, Batıda ise “Aisopos Öyküleri” fabl tarzında yazılmış aynı konuları ortak olarak işleyen eserlerdir. Sanskrit dilindeki “Karataka Damanaka Hikayesi” ilk olarak Pehlevice “Pañçatantra” adıyla tercüme edilmiş, daha sonra Süryanice ve Arapça 'ya çevrilmiştir. İbnü'l-Mukaffa' nın “Kelile ve Dimne” adını verdiği bu tercümeyle ilgili olarak, çok eski bir tarihten itibaren bütün dillere çevrilen bu eser, Doğu ve Batı edebiyatlarında büyük tesirler bırakmış ve benzerleri kaleme alınmıştır.

Eserlerde doğrudan değil mecazî hikaye ve olaylarla verme yolu tutulmuştur. Bir ahlâk ve siyasetnâme olarak kabul edilen bu eser “Kabusnâme”, “Kutadgu Bilig” ve “Mesnevi” gibi kendinden sonraki eserlere muhteva açısından etkili olduğu gibi, Türkçeye de tercüme edilmiştir. Yine İbn Mukaffa, “el-Edebü'l-kebîr ve el-Edebü's-sagîr” adlı eserlerinde de insanların başarılı ve mutlu olabilmesi için öğütler verir. Bunlar da ahlâkî öğütler verir. Bunlarda ahlâkî öğütlerin yer aldığı ilk eserlerdendir.

³⁵ A. Sırrı Levend, (1963), “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s.96.

³⁶ Bilgin, a.g.e, ss. 4-7.

IV. (X) yüzyılda başlayan, VI (XII) ve sonraki yüzyıllarda Fars şiirinde ustalık alameti sayılan konulardan biri de “hikmet ve pend”dir. Bu tarzda ilk şiir söyleyen şair Rüdeki nin bize intikal etmiş kıtalarında vaâz ve hikmet mevcuttur. Yine bu şairin nazmettiği “Kelile ve Dimne” de gerçekte hikemî ve ahlâkî manzumedir.

Bu asırda Sehid-i Belhî, Ebu Tayyip Mas’abi, Ebu Tahir Husrevânî, Dakikî gibi şairlerin kıtalarında vaâz ve hikmet terennüm edilmektedir. Hamasî bir eser özelliğini taşıyan Firdevsî’nin “Şehnâme” si de nasihatlerle doludur.

Firdevsî’nin Şehnâme’yi nazmetmek için hikmet-âmîz nasihatlerden istifade ettiği dönemde, Merv’de medih ve övgüler söylemekten yorulan Kisai, şiirde mev’ize ve hikmeti ileri bir merhaleye taşıdığı gibi V. (XI.) yüzyılda şairlerin çoğunu bu konuya hasreden büyük bir şairin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu şair Nasır-ı Hüsrev-i Kubadiyan’dır. Bunlarda başka hakimâne düşüncelerini rubai şeklinde takdim eden Ömer Hayyam’ı anmak gerekir. VI. (XII.) yüzyılın başlarından itibaren Senai, hakimâne ve arifâne şiirleri söylemede yeni bir kapı aralanmıştır.

VII. (XIII.) yüzyılda ahlâkî ve içtimâî konuları işleyen en büyük şair Sa’dî’dir. Hakimâne, vaâz ve öğütlerin işlendiği şiirler VI. (XII.) yüzyılda başka bir tarzda işlenmiş, tasavvufî şiir şeklini almıştır. Bu tür şiir söyleyen şairler Ebu Sa’id Ebü’l Hayr, Hace Abdülulah’ı Ensarî’dir. Ancak tasavvufî şiir, hikmet ve vaâzla dolu çoşkulu kasîde, latif ve mesnevi şekliyle Senaî’nin eserlerinde görülür.

İslamiyetin kabulünden sonra İran edebiyatı, Maverâünnehir ve Horasan’da Arap edebiyatı ile rekabeti başarmıştır. Abbasîler zamanında bu edebiyat daha da gelişmiştir, Gazneliler, Selçuklular, Harizmliler gibi çeşitli Türk devletlerinin himayesi altında Farsça büyük önem kazandığı gibi çeşitli türde edebî eserler de yazılmıştır.

Selçuklular devrinde o devrin icaplarına göre, bir taraftan kasidediliğin ve mesnevi tarzında aşıkâne hikayelerin, diğer taraftan da sufîyâne mahiyette şiirlerin geliştiği bir gerçektir. Büyük Sufî ve şair Ebu Said Ebü’l-Hayr ile başlayan sufîyâne şiirler Hakim Senaî ve Feridüddin-i Attar ile artık çok öğretici bir mahiyet almakla beraber, bu iki büyük üstat, tasavvuf edebiyatının adeta kurucuları sayılabilirler.

Doğuda eski Hindistan ve İslamiyet öncesi İran devletlerinden itibaren Osmanlı Devletine kadar Uygur Türk Devleti dahil ayrı isimler taşımakla beraber “nasihatnâme”, “siyasetnâme”, “siyerü’l-mülük” adları ile anılan pek çok eser

yazılmıştır. Sebüktegin'in oğlu Mahmud için yazdığı pendname, “siyasetnamenin” Farsça en eski örneğidir.

2.1.3. İslamiyet Sonrası Türk Edebiyatında Nasihatnâme³⁷

İslamiyet sonrası Türk Kültür Tarihimizde ahlâk kitaplarımız önemli bir yer tutar. İnsan doğumundan ölümüne kadar eğitilerek kendisine ve başkalarına karşı yükümlü olduğu görevleri bilmesi istenir. İnsanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesinin ahlâkına göre yapılmaktadır.

İslam kültür tarihinde her zaman dinî karakteri korumakla birlikte kesin bir tasnife kolaylıkla imkan vermeyecek ölçüde şekil ve muhteva çeşitliliği taşıyan Arapça ve Farsça literatürde olduğu gibi Türkçede de bu tür eserler önemli bir yere sahiptir. Bu konuda yapılmış çalışmalardan Bursalı Mehmed Tahir'in “Ahlak Kitaplarımız” adlı eserinde 108 kitap ile yazarları hakkında birkaç cümlelik kısa bilgiler bulunmaktadır. Mehmed Ali Aynî, “Türk Ahlakçıları”nda on Türk ahlakçısını ve eserlerini genişçe tanıtmıştır.

Agah Sırrı Levend ise “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” adlı makalesinde 238 ahlâk kitabının adını ve müellifini belirterek, bunları tespit ettiği kütüphane numaralarını, baskı yeri ve tarihlerini vermektedir. Bu eserlerin içinde nasihatnâmeler için de ayrı bir başlık yapılarak Osmanlı devresinde yazılmış yirmi üç esere yer verilmiştir.

Ahlâk kitapları arasında önemli bir yeri olan nasihat, edebî eserlerin başlıca konulardan birini oluşturur. Ahlâkî mesneviler arasında incelediğimiz pendnâmeler ilk dönemlerde Farsçadan tercüme edilmiş veya İran edebiyatındaki bu tür eserleri örnek alınarak yazılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Türk toplumunun adet, örf ve geleneklerin daha da yoğun bir şekilde bu tür eserlerde işlendiğini görürüz. Manzum pendnâmeler de edebiyatımız da en çok kullanılan nazım şekillerinden biri olan mesnevi ile yazılmıştır. Bu eserlerde hâkim düşünce dünya kaygısından, maddî endişelerden, ihtiras taşkınlığından uzakta kalma, iyilik, cömertlik, sabır, şükür, doğruluk vb. niteliklere sahip olma istenir. İnsanları ahlâkî yönden olgunlaştırmayı, erdemli kılmayı

³⁷ a.g.e, ss.7-10.

amaçlayan pendnâmelerin başlıca kaynaklarını İslam, tasavvuf, eski Yunan, İran mitolojisi ve Türk geleneği şeklinde sıralayabiliriz.

A. Sırrı Levend, bu çağda yazılan ahlâk kitapları üzerinde konularına ve amaçlarına göre bir sınıflandırma yapmıştır: Genel ahlâk, siyasetnâmeler, nasihatnâmeler, mev'ıza yollu eserler, ahlâki güzel sözler, fütüvvet-nâmeler, Kabusnâme çevirileri. Levend, bu sınıflandırma içinde nasihatnâmelerin konularının genel ahlâka dair ve ortak olduğunu değişikliğin sadece şekilden ibaret olduğunu belirtir.³⁸

Ümmet çağındaki ahlâk kitaplarımızı, konularına ve amaçlarına göre şöyle sınıflandırabiliriz:

- a- Genel ahlâk
- b- Siyasetnâmeler
- c- Nasihatnâmeler
- d- Mev'ıza yollu eserler
- e- Ahlâkî güzel sözler
- f- Fütüvvetnâmeler
- g- Kabusnâme çevirileri
- h- Kelile ve Dimne çevirileri
- i- Hikayelerle süslenmiş ahlâkî eserler
- j- Ahlâkî fıkralar ve hikayeler
- k- Atasözleri
- l- Türlü eserler

Bu bölümde ayrı ayrı yer alan eserler arasında, bazı konularda birleşmiş olanlar vardır. Meselâ siyasetnâmelerde, başlıca zulüm ve adâlet üzerinde durulur. Halbuki bunlar, genel ahlâkın da ele aldığı bahisler arasındadır. Kabusnâme'nin bahisleri

³⁸ Levend, *a.g.m.*, s.96.

arasında “fütüvvet” önemle yer alır. Nasihatnâmelerde genel ahlâkla ilgili konular da bulunur. Nasihatnâmelerde mev’ızalar arasındaki fark ise konudan çok şekildedir.³⁹

Yukarıda da görüldüğü gibi ahlâk kitaplarını kesin çizgilerle birbirinden ayırmak zordur. Sadece kısmî tasnifler yapılabilir. İsbetli bir tasnifin yapılabilmesi için bütün ahlâk kitaplarının incelenmesi ve bu şekilde bir kanaâte varılması gerekmektedir. Böyle bir çalışma ise şu ana kadar yapılmamıştır. Bu alanda yapılan en kapsamlı çalışma A. Sırrı Levend’in çalışmasıdır. Ancak bu tasnifte sadece 238 eserle sınırlıdır. Bu sebeple çalışmamızda en bilinen eserler üzerinde genel bir tasnif yaparak telif ve tercüme eserler şeklinde ele aldık.

2.1.3.1. Telif Eserler

Kutadgu Bilig: 1069 yılında Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınarak Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han’a sunulmuştur. Eser manzum olarak Şehnâme vezni diye bilinen “fe’ûlün fe’ûlün fe’ûlün fe’ûl” kalıbı ile yazılmıştır. Kutadgu Bilig, “kutluluk bilgisi, saadet bilgisi, devlet olma bilgisi, devlet idaresi bilgisi” anlamlarına gelmektedir. Daha çok dinî, siyasî, ahlâkî, hukukî, sosyal ve pedagojik problemler üzerinde düşünen, yeri geldiğinde bu konular üzerine öğütler verip çekici hikmetler sıralayan, didaktik bir eserdir. Yusuf Has Hacib, hikâyesini dört kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurmuştur. Hükümdar Kün Togdı adalet, Vezir Ay Togdı baht, vezirin oğlu Ögdülmiş akıl, vezirin kardeşi Ogdurmuş ise akıbet kavramlarını temsil ederler. Bu tiyatral kurgu, esere alegorik bir hüviyet kazandırmıştır. Karahanlı Türkçesiyle yazılan eser, sadece ahlâkî ve hikemî muhtevası bakımından değil, dil araştırmaları açısından da önemli bir metindir. Günümüzde bilinen üç nüshası vardır. Uygur harfleriyle yazılmış nüshası Viyana’da; Arap harfleri ile yazılmış bir nüshası Türkistan’da Fergana’da; yine Arap harfleri ile yazılmış bir başka nüshası ise Kahire’de bulunmaktadır. Kutadgu Bilig hakkında en kapsamlı araştırmayı Reşit Rahmeti Arat yapmış ve eserin metnini, günümüz Türkçesine çevirisini ve indeksini yayımlamıştır.⁴⁰

³⁹ a.g.m., s.97.

⁴⁰ Reşit Rahmeti Arat, (1991), *Kutadgu Bilig I, II, III*, TDK. Yay., Ankara.

Atabetü'l-hakayık: Edip Ahmed tarafından manzum olarak kaleme alınmış bir eserdir. Edip Ahmed, XI. asrın sonları ile XII. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Hayatı hakkında belgelere dayalı kesin bir bilgi yoktur, elde olan bilgiler ise menkıbevî hikâyelere dayanmaktadır. Atabetü'l-hakayık, “hakikatlerin eşiği” manasına gelmektedir. Bu eserin, Türk beylerinden Dâd Sipehsâlâr Mehmed Bey’e sunulduğu, kitabın başındaki üçüncü manzumeden anlaşılmaktadır. Eser, aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ul” kalıbıyla yazılmıştır. Kitabın konusu tamamıyla dinî ve ahlâkîdir. Eserde; dindarlığın faziletinden, ilimin saadete götüren yol oluşundan; cömertliğin, bütün ayıpları, kirleri yıkayan, hatta şeref, şan ve güzellik arttırıcı bir tabiat olduğundan; tevazuun iyiliğinden; kibrin ve ihtirasın kötülüğünden ve diğer iyiliklerden bahsedilmektedir. Atabetü'l-hakayık bir ahlâk ve öğüt kitabı olduğu için, tamamen didaktik tarzda yazılmıştır. Eserde Kur’an ayetleri ve Hz. Muhammed’in hadislerinden iktibaslar, telmihler ve tercemeler de yer almaktadır. Atabetü'l-hakayık, Necip Asım tarafından Ayasofya Kütüphanesi’nde bulunarak 1906 yılında ilim âlemine tanıtılmıştır. Reşit Rahmeti Arat, eserin Arap ve Uygur harfleri ile yazılan üç nüshasını karşılaştırarak 1951 yılında tenkitli neşrini yayımlamıştır.⁴¹ Atabetü'l hakayık, batılı araştırmacılar tarafından da incelenmiş olup eser üzerinde en ciddi çalışma Jean Deny tarafından yapılmıştır.

Risâletü'n nushiyye: Ünlü mutasavvıf - şair Yunus Emre'nin (ö. 1321) kaleme aldığı bu eser, Anadolu sahasında yazılan ilk nasihatnâme örneğidir. Manzum olarak meydana getirilen eser, “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbı ile yazılmıştır. On üç beyitlik bir girişten sonra mensur, aklın tarifi, imanın dereceleri, cennet ve cehennem konusunda “fi ta'rîfi'l-'akl” başlıklı bir bölüm yer alır. Bu mesnevi bir kaç kere yayımlanmıştır.⁴²

Çarh-nâme: Anadolu'da nasihatnâme türünde yazılan eski eserlerden biri, Ahmed Fakîh'in Çarh-nâme adlı, tamamı 100 beyit olduğu hâlde elde 83 beyitlik kısmı bulunan, “mefâilün mefâilün feûlün” kalıbıyla yazılmış; dünyanın fâniliğinden, dünya zevklerine kapılmanın yanlışlığından, kabir azabından, ahiretten söz ederek öğütler veren kaside biçimindeki eseridir. Turhan Gencei ve Osman F. Sertkaya, ilk defa Fuat

⁴¹Reşid Rahmeti Arat, (1951) *Edip Ahmed B. Mahmud Yükneki, Atabetü'l-hakâyık*, Ateş Basımevi, İstanbul.

⁴²Mahmut Kaplan, (2002), “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.XI, Ankara, s.792.

Köprülü tarafından tanıtılan bu eserin, dil özelliklerine bakarak XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın başında meydana getirildiğini ifade etmektedir. Eser, Mecdud Mansuroğlu tarafından 1957 yılında İstanbul’da yayımlanmıştır.⁴³

Garib-nâme veya **Maârif-nâme**: Âşık Paşa tarafından 1330 yılında kaleme alınan 12000 beyitlik bir mesnevidir. Aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı ile yazılmış olup, on bölümden meydana gelmiştir. Her bölüm, on destandan oluşmaktadır. Destanlar da iki bölümden meydana gelmiştir. İlk bölümde ele alınan konu açıklanmış; ikinci bölümde ise bu konuyla ilgili ayet, hadis ve tasavvufî bir vecize nakledilerek konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Eserin bazı nüshalarının sonunda Âşık Paşa’nın gazelleri de yer almaktadır. Dilinin sade oluşu dolayısıyla asırlar boyunca çok okunmuş ve geniş halk kitlelerine de hitap etmiştir. Türkiye’deki en iyi ve en eski tarihli nüshaları Bayezid Devlet (nr. 3633) ile Süleymaniye Kütüphanesi (Lâleli nr. 1752) yazmalarıdır. Prof. Mundy nüshası olarak tanınan en eski tarihli Raif Yelkenci nüshasının ise günümüzde Londra’da Şark Dilleri Mektebi Kütüphanesi’ne intikal ettiği bilinmektedir.⁴⁴ Garib-nâme, Kemal Yavuz tarafından yayımlanmıştır.

Ahlâk-ı Cemâlî: Eseri kaleme alan Şeyh Cemâleddin Mehmed Aksarayî’nin asıl adı Mehmed’dir. I. Murad devrinde dinî, edebî ve aklî ilimler sahasında ün yapmış olup Aksaraylıdır. Doğum tarihi ve eğitimi hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte Aksaray’da yaşadığı, ilmî faaliyetlerini burada sürdürdüğü bilinmektedir. Kâtip Çelebi’nin bildirdiğine göre, Ahlâk-ı Cemâlî, Yıldırım Bayezid’e sunulmuştur. Üç makaleden meydana gelen eserin ilk bölümünde insanın kendi şahsına, ikinci bölümünde aile fertlerine, üçüncü bölümünde de diğer insanlara karşı görevleri anlatılmıştır. Buna göre, Ahlâk-ı Cemâlî, geçmişi onuncu yüzyıl düşünür ve bilginlerinin çalışmalarına uzanan ve zamanla gelişerek Tûsî’nin Ahlâk-ı Nâsırî’inde en mükemmel şeklini bulan İslâm ahlâk programının bir devamıdır.⁴⁵

⁴³ Kaplan, *a.g.m.*, s.792.

⁴⁴ Günay Kut, (1991), “Âşık Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, ss.1-3.

⁴⁵ Mustafa Öz, (1993), “Cemâleddin Aksarâyî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul, ss.308-309.

Hulvü'n-nâsîhîn: I. Murad'ın isteği üzerine Ankaralı Mustafa b. Mehmed tarafından kaleme alınmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, nr. 1929'da kayıtlı bir nüshası mevcuttur.⁴⁶

Nasihât-nâme: “Süleyman” adlı bir şair tarafından kaleme alınan bu eser, tahminen 14. yüzyıla tarihlenebilir. Başı eksik olan bu mesnevinin elde bulunan kısmı 203 beyit olup “fâilâtün fâilâtün fâilün” ve “mefâilün mefâilün feülün” kalıplarıyla yazılmıştır. Cuma günü, Cuma gecesi, Recep ve Şaban aylarının faziletlerini anlatıldığı eserde, dünyanın faniliğinden, ahirete hazırlanma gereğinden bahsedilir.⁴⁷

Beşâret-nâme: Hurufî şair Refi'î'nin 811/1408-09 yılında kaleme aldığı bu eser, 1451 beyitlik bir mesnevi olup “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Eser büyük ölçüde Câvidân-nâme, Arş-nâme ve Mahabbet-nâme'den derlenmiş bir Terceme görünümündedir. Harflerin esrarını açıkladıktan sonra ölüme hazırlık, nefis, şeytan, ahiret gibi konularda nasihatlar yer verilmiştir. Manzume üzerinde Mehmet Yiğit bir doktora çalışması yapmıştır.⁴⁸

Pend-i Ricâl: Emir Sultan'ın müritlerinden olduğunu nasihatnamesinde bizzat anlatan Aydınli Müridî'nin eseridir. Manzume, “mefâilün mefâilün feülün” ve “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıplarıyla kaleme alınmıştır. Müridî, yazdığı öğüt kitabında Aydınlıların hasletlerini de dile getirir. Eser, tevhid, na't, dört halifeye övgü ve münacattan sonra yirmi meclis hâlinde öğüt bölümlerini ihtiva eder. Her mecliste âyet ve hadisler lafzen verilip açıklanmış; konuya uygun hikâyelerle üslûp canlı tutulmuştur. Öğütler dünyanın geçiciliği, mal, mülk ve servetin fâniliği gibi dinî konular ihtiva etmektedir.⁴⁹ Pend-i Ricâl, Atabey Kılıç tarafından yayımlanmıştır.

Münebbihü'r-râkîdîn: 836/1432-33 yılında vefat eden İznikli Musa b. Hacı Hüseyin tarafından kaleme alınmış mensur bir eserdir. Münebbihü'r-râkîdîn “uyurları uyandırıcı” manasına gelmektedir. Bu kitap ruhları manen uykuda olan adamları uyandıracak ve onlara doğru yolu ve vazifelerini gösterecek ahlâkî bir eserdir. İznikli Musa, eserini on dört bâba ayırmış ve kendisine göre insanda yedi âza olduğunu söyleyerek bu on dört bâbın her birinde bu yedi âzanın önce hayırlarını, daha sonra ise

⁴⁶ Levend, *a.g.m.*, s.103.

⁴⁷ Kaplan, *a.g.m.*, s.792.

⁴⁸ *a.g.m.*, s.792.

⁴⁹ *a.g.m.*, s.792.

şerlerini anlatmıştır. Bu yedi âza, göz, kulak, dil, el, karın, ferc ve ayaktır.⁵⁰ Eser hakkında Paşa Yavuzaslan tarafından bir doktora tezi hazırlanmış ve yayımlanmıştır.⁵¹

Mürşidü'l-ubbâd: XV. yüzyıl şairlerinden Ârif'in "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbı ile kaleme aldığı dinî-tasavvufî mesnevisidir. Eser, 841/1437-38 yılında kaleme alınmıştır. 2042 beyitten oluşan mesnevi, "nasîhat" adı verilen dört bölümden meydana getirilmiştir. Bu dört bölümde sırasıyla; sâlik, meczup, âşık ve merdûd-ı Hak'dan söz edilmektedir. Ârif, bu dört insan tipini açıklarken, sık sık dinin ve tasavvufun rehbersiz yaşanamayacağı, mutlaka bir mürşide bağlanmak gerektiğine dair örnekler ve öğütler verir. Ayrıca kitabının bir mürşid olduğuna işaret ederek hem meşâyih sözlerini derlediğini hem de bildikleri ve gördüklerini yazdığını belirtir. Böylece eserinin Terceme değil, telif bir eser olduğunu ifade eder.⁵²

Bahrü'l-hikem: 850/1446-47 yılında Tire'de vefat eden İbni Melek-zâde Mehmed Efendi tarafından II. Murad'ın isteği üzerine kaleme alındığı eserin mukaddimesinde belirtilmiştir. Esasen ahlâkî konulardan ve dinî öğütlerden bahseden bu eser, üç bâb ve yüz fasıldan oluşmuştur.⁵³

Münyetü'l-ebrâr ve Günyetü'l-ahyâr: Abdurrahman Karahisarî'nin eseridir. 857/1453 yılında tamamlanmıştır. Eserin tamamlanışına

"Cân bülbüline kavlin gördi çü gülistân oldur

Fikr itmege târîhin gülbün yaraşur hem" beyti bitiriş tarihi olarak yazılmıştır.

Dil-güşâ: Fatih devri şairlerinden Saruhanlı Gülşenî'nin 864/1460 yılında yazdığı mesnevi, Râz-nâme, Pend-nâme ve Esrar-nâme gibi adlarla da anılmış, eser mahlas benzerliğinden dolayı Şeyh İbrâhim Gülşenî'ye atfedilmiştir. Gülşenî'nin "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla kaleme aldığı bu eser, giriş, tevhid, münâcât, na't medh-i çehâr yar, medh-i ashâb, devrin padişahına isim verilmeden yapılan medhiyye

⁵⁰ Aynî, *a.g.e.*, s.37.

⁵¹ Musa B. Hacı Hüseyin el-İznikli, (2002), *Münebbihü'r-râkudîn*, (haz. Paşa Yavuzaslan), Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.

⁵² Semra Tunç, (2002), "Ârif ve II. Murâd Döneminde Yazılmış Bir Hamse", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar, Konya, S.2, s.158.

⁵³ Bursalı Mehmed Tâhir, (1325) *Ahlâk Kitaplarımız* (haz. Mahmut Kaplan), İstanbul, s.12.

ve sebab-i telifden sonra 33 hikâye, 6 mev'ize makalesi; dört pend ve nasihat parçası ile hatime ve na't bölümlerinden ibarettir.⁵⁴

Bahr-ı Nasâyh: Eser, 871/1466-67 yılında Bâlî tarafından yazılmış bir nasihat-nâmedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty, No. 2303 numarada kayıtlı bir nüshası Agâh Sırrı Levend tarafından tespit edilmiştir.⁵⁵

Hayretü'l-ebâr: Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr'ı ile Emir Hüsrev'in Matlau'l-envâr ve Câmî'nin Tuhfetü'l-ahrâr'ına nazîre olarak 888/1483'de kaleme alınmıştır. 4000 beyit civarında olan mesnevi, iki kısım halinde ve 64 bâb olarak yazılmıştır. Yirmi makaleden meydana gelen ikinci kısım, eserin ağırlık merkezini teşkil eder. Mesnevi, aruzun "müfteilün müfteilün fâ'ilün" kalıbı ile yazılmıştır. Eser, Taşkent'te Parsa Şemsiyev tarafından 1958 ve 1960 yıllarında yayımlanmıştır.⁵⁶

Nasihât-nâme: Asıl adı Sinânüddin Yusuf olan Sinan Paşa (1440-1486) tarafından kaleme alınan Nasihat-nâme, ahlâkî konulardan bahseden, "Sinan Paşa üslûbu" denilen süslü nesrin güzel örneklerinden birisidir. Kaynaklarda Ahlâk-nâme ve Maârif-nâme olarak da adlandırıldığı bilinmektedir. Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi, Britsh Museum, Topkapı Sarayı Kütüphanesi gibi kütüphanelerde belli başlı yazma nüshaları bulunmaktadır.⁵⁷ Maârif-nâme, tıpkıbasım olarak bir önsöz ile birlikte İsmail Hikmet Ertaylan tarafından 1961'de yayımlanmıştır.⁵⁸

Pend-nâme: Bu eser bir terci-i bend olup "fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1486-87) tarafından yazılmış, iyi insan olma yolunda öğütler verilen, sosyal ve dinî içerikli 55 beyitlik bir manzumedir.⁵⁹

Pend-nâme: Rûşenî'nin halifesi ve Halvetîliğin Gülşenî kolunu kuran Şeyh İbrâhim Gülşenî'nin "mefâilün mefâilün feülün" vezniyle yazdığı 196 beyitlik kısa mesnevide dünyanın fâniliği, ölüm, ahiret, aşk, ibadet ve sünnete uymanın erdemleri anlatılır.⁶⁰

⁵⁴ Kaplan, *a.g.m.*, s.793.

⁵⁵ Levend, *a.g.m.*, s.101.

⁵⁶ Günay Kut, (1989), "Ali Şir Nevâî Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, s.451.

⁵⁷ Neclâ Pekolcay, (2002), *İslâmî Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss. 210-213.

⁵⁸ İsmail Hikmet Ertaylan, (1961), *Maârif-nâme Sinan Paşa*, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul.

⁵⁹ Kaplan, *a.g.m.*, s.793.

⁶⁰ *a.g.m.*, s.793.

İbret-nâme: XV. yüzyıl Seyitgazi Dergâhı dervişlerinden olan Germiyanlı Yetimî'nin, “mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbıyla kaleme aldığı bu 99 beyitlik kaside biçimindeki manzumede ölüm konusu işlenmiş; iyi amel işleme konusunda öğütler verilmiştir.⁶¹

Nasihât-nâme: Fuat Köprülü'nün XV. yüzyıl şairi olduğunu söylediği, Şeyh Eşref tarafından, “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle yazılan bu dinî-tasavvufî mesnevîde dinî emirlerin yerine getirilmesi, çocuk terbiyesi gibi konular üzerinde durulmuş; öğütler âyet ve hadislerle pekiştirilmiştir.⁶²

Mahbûbü'l-kulûb: 905/1500 yılında Ali Şîr Nevâî tarafından Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış bir eserdir. Nevâî, eserinin giriş bölümünde kendi ilmî, siyâsî ve ictimâî tecrübelerinden kısaca bahsederek dostlarına, özellikle toplumdaki iş ve meslek sahiplerine halka hizmet yolunda yardımcı olmak ümidi ile bilgi ve tecrübelerini aktarmak istediğini, eserinin gönüllerde beğenileceğini umduğu için ona Mahbûbü'l-kulûb (gönüllerin sevgilisi) adını verdiğini söyler. Eser, bir giriş, üç bölüm (kısm) ve hatime mahiyetinde kısa bir münâcattan meydana gelmiştir. Eserde genelde secîli bir üslûp hâkimdir. Altısı Türkiye kütüphanelerinde olmak üzere tespit edilen 26 yazma nüshası vardır. Bunların en eskisi 961/1554 yılında istinsah edilen Paris Bibliothèque Nationale'de nr. 747'de kayıtlı bulunan nüshasıdır. İstanbul (1289), Buhara (1907), Taşkent ve Moskova'da (1948) basılan eserin ilk ilmî neşri Vozlyublennıyserdets: 'Alî Şîr Nevâî' Mahbûbü'l-kulûb adıyla Andrey Nikolayeviç Kannov tarafından yapılmıştır (Moskova, Leningrad 1948). Agâh Sırrı Levend, Ali Şîr Nevâî başlıklı dört ciltlik seri çalışmasının son cildinde çoğu birinci bölümden olmak üzere eserin bazı bölümlerinden parçaları Latin harfleri ile yayımlamıştır. Zuhâl Kargı Ölmez, Ali Şîr Nevâî'nin bu eseri hakkında bir doktora tezi hazırlamıştır.⁶³

Ve'n-nefsü'l-câmi'ati ile'l-a'mâli's-sâliha: II. Bayezid'in şehzadelerinden Korkud (ö. 1513) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Osmanlı hânedanı mensupları arasında şiir dışında telifatı bulunan belki de yegâne şahıs olarak ayrı bir özelliğe sahip olan Korkut'un kaleme aldığı, tamamı Arapça yazılmış eserleri daha çok dinî ilimler, ahlâk ve nasihat türü kitaplardır. Ve'n-nefsü'l-câ'miati ile'l-a'mâli's-sâliha, Kitâbü

⁶¹ a.g.m., s.793.

⁶² a.g.m., s.793.

⁶³ Mustafa Çağrıcı, (2003), “Mahbûbü'l-kulûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVII, Ankara, s.27.

Harîmî fi't-tasavvuf adıyla da bilinir. Müellif, saltanat davası gütmediğini ifade ederek inzivaya çekildiği yıllarda 1508'de kaleme alarak babasına takdim ettiği bu eseri tefsir, hadis ve fıkha ait pek çok kitabı okuyarak meydana getirdiğini belirtir. Eserde ayrıca Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlere yer vermiştir. II. Murad'ın tahtı terki ve yerine oğlunun geçmesi, Rodos'ta mahpus bulunan Müslüman esirlerin kurtarılmasının gerekliliği, Kemal Reis'in bunun için görevlendirildiği gibi bazı siyasî konular da bu eserde işlenmiştir. Türkçe şiirler arasında Korkut'a ait olanlar da vardır. Ayrıca eserde Yunus Emre'den de bazı şiirlere yer vermiştir.⁶⁴

Nasihat-ı Günahkâr: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde kayıtlı bir yazma nüshasında, bu eserin II. Bayezid ümerasından Yakup Bey adına 915/1509 tarihinde kaleme alındığı belirtilmiştir. Bu eserin Millî Kütüphanede Divan-ı Günahkâr ve Sefer-nâme-i Günahkâr adlarıyla kayıtlı iki nüshası daha vardır. Eser çeşitli nazım biçimleri ve farklı vezinlerle yazılmış olup dinî öğütler içermektedir.⁶⁵

Nasihat-nâme: Safevî hükümdarı Şah İsmail Hatayî'nin “mefâîlün mefâîlün feûlün” vezniyle kaleme aldığı dinî-tasavvufî bir mesnevidir. Şah İsmail, dervişçe bir nasihat-nâme yazarak dünyada bir iz bırakmak istediğini, asıl arzusunun ise Allah'ı görmek olduğunu belirtir.⁶⁶

Deh Murg: Yavuz Sultan Selim devri şairlerinden Şemsî'nin “fâîlâtün fâîlâtün fâîlün” kalıbıyla 919/1513 yılında kaleme aldığı bu mesnevinin Türkiye, Fransa, Yugoslavya, Mısır ve Tunus kütüphanelerinde birçok yazması bulunmaktadır. Eserin konusu, kuşlar arasında geçen bir münazaradır. Deh Murg, Yavuz Sultan Selim'e sunulmuştur. Mesnevîde Yavuz devrine ait sosyal hayat sahneleri çarpıcı bir üslûpla kaleme alınmış; zaman zaman mizahî ve eleştirel bir üslûp seçilmiş; öksüzlere şefkat gösterilmesi, rüşvetten sakınılması, ibadetlerin yapılması gibi konularda öğütlere yer verilmiştir. Mesnevinin nasihat vermek amacıyla yazıldığı şairi tarafından belirtilmiştir.⁶⁷ Deh Murg, İdris Güven Kaya, Hasan Aksoy ve Mahmut Kaplan tarafından ayrı ayrı yayımlanmıştır.

⁶⁴ Feridun Emecen, (2002), “Şehzâde Korkut” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVI, İstanbul, s.205-207.

⁶⁵ Kaplan, *a.g.m.*, s.793.

⁶⁶ *a.g.m.*, s.793.

⁶⁷ *a.g.m.*, s.793.

İbret-nâme: Lâmiî Çelebi'nin (ö. 938/1531) en çok okunan eserlerinden birisidir. Lâmiî, eserin mukaddimesinde İbret-nâme'yi 932/1525'de Bursa'da kaleme aldığını belirtir. Eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın Engürüs (Macaristan) seferi münasebeti ile yazılmıştır. Büyük şeyhlerin menkıbelerinden toplanmış ahlâkî hikâyelerden oluşur. Eski harflerle birkaç defa basılmıştır.⁶⁸

Kasîde-i Nasîha-i Muhrika: Karamanlı Şeyh Cemâl'in (ö. 932/1524) Nasayihî Sufiyye Fi'l-mevâ'izi'd-diniyye adlı mensur eserinin içinde yer alan, "mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün" kalıbıyla yazılmış 31 beyitli bu kaside biçimindeki manzumesinde şair, dinî-tasavvufî öğütler vermektedir.⁶⁹

Pend-nâme: Güvâhî'nin 1526 yılında kaleme aldığı bu eseri, Attâr'ın etkilerini taşıyan bir eser olarak aynı adı almış manzum bir öğüt kitabıdır. Türk kültürünün sahip olduğu atasözleri ve deyimlerin çokça kullanıldığı bu eser, hem bir sözlük gibi âdetâ o devrin bir atasözleri listesi olması, hem de atasözleri ve deyimleri ölçülü bir şiir yapısı içinde kullanılmış olması bakımından önemlidir. Güvâhî, Anadolu'da duyduğu bütün atasözü, deyim, fıkra ve masalları toplamış; eserini bu derlemelerinden meydana getirmiştir. Müellif, bir atasözleri hazinesi olan eserinde, hikâye, fıkra ve masallar anlattıktan sonra kıssadan hisse çıkararak atasözleriyle öğütler vermiştir. Şair, eserinde atasözlerini, deyimleri yapılarını bozmadan, bilinçli bir şekilde ve rahatça kullanmıştır. Bu özellik, dil ve ifade bakımından atasözlerinin yerli hususiyetler göstermesini sağlamıştır. Eser bu yönüyle üzerinde durulan, önemli bir kaynak olma özelliği taşır. Eserde hadislere dayanan sözlerin yanında halk arasında kullanılan müstehcen atasözleri ve deyimler de kullanılmıştır. Eserin sonunda, 933/1526 yılında tamamlandığını belirten beyitlerin bulunması, telif zamanını öğrenmemize imkân vermektedir. Mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmış eserin vezni, hezec bahrinden "mefâilün mefâilün feülün"dür. Atasözlerinin yapılarının bozulmadan nazma uygulanmış olması metinde fazlaca imâle yapılmasına sebep olmuştur. Eser, rika ile yazılmıştır, 64 varaktır, 1607 beyitten

⁶⁸ Gönül Ayan, (1994), "Lamiî Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Yıl: 1, S.1, s.54.

⁶⁹ Kaplan, a.g.m., s.794.

meydana gelmektedir. Beyitlerin 463 tanesi atasözleri ve deyimler üzerine kurulmuştur.⁷⁰ Pend-nâme, Mehmet Hengirmen tarafından yayımlanmıştır.⁷¹

Ab-ı Hayât: Kanûni Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi sırasında ölen Hızır'nin 938/1531 yılında Amasya'da, “mefâilün/mefâilün/faülün” vezniyle kaleme aldığı bu mesnevi, İslâm tarihinden alınmış çeşitli hikâyeler ile süslenmiştir. Dinî-ahlâkî öğütlerin yer aldığı bir eserdir.⁷²

Ahlâk-ı Mev'ıza: Kemalpaşazâde'nin (ö.16 Nisan 1534) Türkçe kaleme aldığı ahlâkî konulu eseridir. Eserde; akıl, bilgi, bilgisizlik, söz adabı, hikmet, dostluk, münafıklık ve düşmanlık, oğul eğitimi ve öğretimi, beylik işleri, beylere hizmet, iyiliğin ve kötülüğün zararları, sabır göstermek ve ivmek hali, iyi ve yaramaz huyların sonu, raz gizlemek, dünya, hırs ve tema' olmak üzere on beş bölüm yer almaktadır.⁷³

Cevâhirü'l-mevâız ve'l-âsâr ve Zevâhirü'n-nesâyih ve'l-âsâr: 946/1539-40 tarihinde vefat eden Mehmed b. Necib Karahisârî'nin dört bölümden oluşan ahlâkî konulu eseridir.⁷⁴

Pend-nâme-i Zâtî-i Remmâl: Balıkesirli Zâtî'nin (1471-1546), “feilâtün/mefâilün/feilün” vezniyle kaleme aldığı 30 beyitlik bu öğüt manzumesi bir terci-i benddir. Dinî öğütleri ihtiva eden bu manzumede ibâdetlerin yapılması, ölüm ve kıyamet günü ile ilgili uyarılara yer verilmiştir.⁷⁵

Pend-i Gubârî: 16. yüzyıl şairlerinden Gubârî'nin terci-i bend biçiminde ve “feilâtün/feilâtün/feilâtün/feilün” vezniyle yazdığı 34 beyitlik manzume “Pend-nâme” adıyla kayıtlı olup tasavvufî öğütler içermektedir.⁷⁶

Bûstân-ı Nasâyih: Zaifî Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nurettin tarafından yazılmıştır. Bûstân-ı Nasâyih manzum olarak yazılmış bir nasihat-nâmedir. 962/1554-55 tarihinde tamamlanmıştır. “Fâilâtün/fâilâtün/fâilün” vezniyle yazdığı bu mesnevi 1714 beyit olup Attar'ın Pend-nâme'sinin manzum çevirisidir. Eser, 67b'ye kadar Pend-

⁷⁰ Dilek Erenoğlu, (1997), “Güvâhî'den Günümüze Atasözü ve Deyimler; Pend-nâme Güvâhî (Dil İncelemesi)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Afyon.

⁷¹ Mehmet Hengirmen, (1990), *Güvâhî Pend-nâme*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

⁷² Kaplan, *a.g.m.*, s.794.

⁷³ Levend, *a.g.m.*, s.103.

⁷⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s.40.

⁷⁵ Kaplan, *a.g.m.*, s.794.

⁷⁶ *a.g.m.*, s.794.

nâme çevirisi; sonraki kısımlar ise, “pend” ve “hikmet” başlığını taşıyan birkaç beyitlik parçalardan oluşmuştur.⁷⁷ Bu eser ile ilgili olarak Abdülhakim Koçin tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁷⁸

Şerh-i Ahlâk-ı Adûdiyye: Taşköprüzâde Ahmed Efendi tarafından şerh edilen eserin asıl adı Risâletü'l-ahlâk'tır. Müellifi Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar el-Îcî'nin “Adudüddin” şeklindeki ünvanından dolayı Ahlâk-ı Adûdiyye olarak anılmaktadır. Dört bölümden meydana gelen eserin birinci bölümünde nazarî ahlâk konuları yer alır. Düşünme, gazap ve şehvet gibi nefsin temel fonksiyonları ile bunların ifrat ve tefrit şeklindeki aşırılıklarından doğan reziletler ve itidal noktasında tutulmalarıyla kazanılan faziletler üzerinde durulur; ahlâkın insan karakteri ile olan münasebeti ve değişip değişmeyeceği meselesine de kısaca değinilmiştir. Eflatun ile Aristo arasındaki görüş ayrılıklarından birini teşkil eden ve birçok İslâm ahlâkçısı tarafından da sık sık gündeme getirilen ahlâkın değişip değişmeyeceği meselesinde Îcî de Farâbî ve daha birçok İslâm filozofu gibi, ahlâkın değişebileceği yönündeki görüşü tercih eder. Ahlâkî faziletlerin kazanılması ve korunmasına ayrılan ikinci bölümde pratik ahlâk konuları işlenmektedir. Bilgisizliği bütün kötülüklerin kaynağı olarak gösteren Îcî, cahilliğin tedavisi için, insanlara matematik düşüncesinin aşılmasını savunur. Aile ahlâkının, ev yönetiminin konu edildiği “Siyâsetü'l-menziel” başlıklı üçüncü bölümde ana baba, çocuklar, hizmetçiler gibi aile fertlerinin maddî ve mânevî hayatlarının düzenlenmesi, aralarında uyum sağlanması, birbirlerine karşı olan hak ve sorumlulukları incelenmiştir. Eserin “Tedbîrü'l-müdün” başlıklı dördüncü bölümünde müellif devlet yönetimi konusunu işlemekte ve insanın yaradılıştan ictimaî bir varlık olduğu şeklindeki görüşü tekrar etmektedir. Eser Farâbî ve İbn Miskeveyn gibi İslâm filozoflarının söylediklerini tekrar etmekten pek de öteye geçemediği için bir orijinallik taşımamakla birlikte, bilhassa Osmanlı ve İran ilim ve medrese çevrelerinde hayli ilgi görmüştür. Bu yüzden eserin çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası mevcuttur. Ayrıca eser pek çok kereler şerh edilmiştir. Bunlardan en meşhuru, müellifin talebesi ve Buhârî şârihi Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî'nin şerhidir. Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 961/1553-54) 1540'ta tamamladığı bilinen şerhi ile Münecimbaşı Ahmed Dede'ye (ö. 1701) ait şerh'te değerli şerhler arasında yer alır. Ahlâk-ı Adûdiyye, Sultan

⁷⁷ a.g.m., s.794.

⁷⁸ Abdülhakim Koçin, (1991), “Zaifi ve Bustan-ı Nasayihî (İnceleme ve Tenkitli Metin)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Abdülaziz dönemi Meclis-i Maârif üyelerinden Mehmed Emin İstanbulî tarafından Melzemetü'l-ahlâk adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Ayrıca eserin birinci bölümünü, eski Kayseri müftülerinden Ahmed Remzi Efendi yüz beyit halinde ve Arapça olarak nazmetmiştir. Şeyhülislam Mûsâ Kâzım Efendi'ye ithaf edilen bu manzume el-Cevheretü'r-remziyyetü'l-ferdiyye adı ile 1334/1915-16'da Kayseri'de basılmıştır.⁷⁹

Mevâhibü'l-hallâk fî Merâtibü'l-ahlâk: Koca Nişancı lakabı ile şöhret kazanmış olan Celalzâde Mustafa Paşa (ö. 1567) tarafından yazılmıştır. Celâlzâde Mustafa Paşa, Mevâhibü'l-hallâk fî Merâtibü'l-ahlâk'ı emeklilik döneminde yazmıştır.⁸⁰ Eserin bir diğer adı da Enîsü's-Salâtîn ve Celîsü'l-Havâkîn'dir. Celâlzâde Mustafa, eseri Kanunî Sultan Süleyman'a sunmuştur. Eser, iman, sıdk, ihlas, hayâ, rıza, saadet, şükür, uluvv-i himmet, tevazu, saltanat, adalet, şecaat vb. elli altı bölümden oluşmaktadır.⁸¹

Nasihât-nâme: Ankaralı Nidâ'nin (ö. 976/1568-69), Menâfü'n-nâs adlı eserinin sonunda yer alan 33 beyitlik, "mefâîlün/mefâîlün/faûlün" vezniyle kaleme aldığı bu küçük mesnevide tıp ile ilgili öğütler ve hekimlerde bulunması gereken özelliklere yer verilmiştir.⁸²

Heşt Behişt: Vizeli Ramazan Behiştî'nin (ö. 979/1571-72) sekiz "behişt" halinde, "mefâîlün/mefâîlün/faûlün" kalıbıyla kaleme aldığı 1130 beyitten meydana gelen bir mesnevidir. Eserde, çeşitli hikâyeler ile öğütler verilmiştir. Mesnevinin tenkitli metni Emine Yeniterzi tarafından yapılmıştır. Bu neşirde Heşt Behişt'in beyit sayısı 1124'tür. Heşt Behişt'te, tövbe, edep, riya, ihlas, zenginlik ve bu yüzden sapma, dünyanın imtihan yeri oluşu, ahirete hazırlık, belalara sabır, dünya zevklerinin geçiciliği, Allah ve Peygamber sevgisi gibi konularda öğütler verilmiştir.⁸³

Kitab-ı Usûl, Gencîne-i Raz, Gülşen-i Envar: Ahlâkî muhtevalı bu üç eser, Taşlıcalı Yahya (ö. 990/1582) tarafından kaleme alınmıştır. Kitab-u Usûl, makam adı verilen on bölüme ayrılmış, her bölümde adalet ve cesaret gibi bir ahlâk değer ya da konuşma adabı gibi günlük hayat kuralları ele alınmış; her biri de bu nasihatlerin tutulduğu takdirde elde edilecek avantajları gösteren hikâyelerle desteklenmiştir. Bir

⁷⁹ Hüsamettin Erdem, (1989), "Ahlâk-ı Adudiyye", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, s.14.

⁸⁰ Celâ J. Kerlake, (1993), "Celâlzâde Mustafa Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul, ss.260-262.

⁸¹ Levend, *a.g.m.*, s.98.

⁸² Kaplan, *a.g.m.*, s.794.

⁸³ *a.g.m.*, s.794.

kısmı Türk, bir kısmı İran tarihinden, bazısı da muhtelif hikâye kitapları ile yazarın kendi hayat tecrübelerinden alınmış hikâyelerdir. Örneğin, İbrahim Paşa'nın bahçesine diktiği putları eleştirmek için yazdığı hicviye yüzünden idam edilen şair Figânî'nin hikâyesi konuşmada nezaketin gerekliliğini göstermek için nakledilmiştir. Ne lâzım niza vü ne hâcet cedel / Kitâb-ı Usûliyle eyle amel beyti birçok makamlarda bendlerin sonunda ve eserin başka yerlerinde bir nakarat olarak yer alır. Gencîne-i Raz ve Gülşen-i Envar mesnevileri de tema ve tertip olarak birbirine çok benzer. Gencîne-i Raz, Kitâb-ı Usûl'deki makamlar ve şubelerin yerini alan makale denen kırk kısa bölüme ayrılmıştır; oysa yazarının ileri yaşında yazdığı ve muhtemelen ehemmiyetli son eseri olan Gülşen-i Envar, kendinden önce ortaya konan eserlerden farklı olarak konu itibariyle tamamen dinîdir. Bu üç mesneviden hiçbiri tam olarak hiçbir şiir şeklinde tarif edilmez; umûmî bir ölçüyle ve husûsi bir maksada hizmet etmiş olmak için sanatkârane bir araya getirilmiş küçük şiirler antolojisidir.⁸⁴

Nasihât-nâme: Kanunî Sultan Süleyman devri şairlerinden Cemâlî'nin “mefâîlün mefâîlün fâûlün” kalıbıyla yazdığı bu mesnevide, Arapça iki gazelle başlanmış, dört halife ile Hasan ve Hüseyin medhiyelerinden sonra Kanunî'nin övgüsüne geçilmiştir. Sebeb-i telif bölümünden sonra din ve ibâdet konularındaki öğütlere yer verilmiştir.⁸⁵

Risâle-i Durûb-ı Emsâl: Cemâlî tarafından kaleme alınmış bir başka eser de Risâle-i Durûb-ı Emsâl'dir. Dinî ve sosyal muhtevalı öğütler içeren bu mesnevide şair öğütlerini atasözlerinden yararlanarak nazm etmiştir. Cemâlî, riyadan kaçınmak, dinin emirlerine uymak, hükümdar ve beylere yakın olmaktan sakınmak, kanaatkâr olmak, düşmanların ve kötülerin şerlerinden sakınmak, sabırlı olmak, akrabaları ziyaret etmek, az konuşmak, cahillerden ve kötü insanlardan uzak durmak, misafirlere ikramda bulunmak, haddini bilmek, kibir ve riyadan kaçınmak, öğüt dinlemek vb. birçok konuda öğütler verilmiştir.⁸⁶

Pend-nâme: Eserin müellifi olan Askerî, Kanûni Sultan Süleyman devri şairlerindedir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte, Edirne veya Vardar Yenicesi'nden olduğu ve Kanûni'nin şiirlerine tahmisler yazdığı kaynaklarda

⁸⁴ E. J. Wilkinson Gibb, (1999), *Osmanlı Şiir Tarihi* (trc. Ali Çavuşoğlu), C.II, Ankara, s.98.

⁸⁵ Kaplan, *a.g.m.*, s.793.

⁸⁶ *a.g.m.*, s.794.

belirtilmektedir. Askerî, terci-i bend biçiminde, “feilâtün feilâtün feilün” vezniyle yazdığı bu manzumede sosyal hicve yer vermiş ancak müstehcenliğe düşmekten kurtulamamıştır. Pend-nâme genel olarak eşcinselliğin yanlışlığını ve zararlarını anlatmıştır.⁸⁷

Ahlâk-ı Alâî: Kınalızâde Ali Çelebi (d.1511-ö.1584) tarafından kaleme alınmıştır. 1564 yılında Şam’daki kadılık vazifesi sırasında kaleme aldığı Ahlâk-ı Alâî adlı eserini, o zamanlar Suriye beylerbeyi olan Semiz Ali Paşa’ya ithaf etmiş ve Ali’nin manasının yükseklik, yücelik anlamına geldiği için eserine Ahlâk-ı Alâî dediğini kaydetmiştir. Eser, bir mukaddime ve üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Mukaddimedede, ahlâk felsefesi alanına giren konular, ahlâk ilmi ile ilgili terimler, ahlâk ilminin faydaları, amelî ve nazarî ahlâk, ruh ve terbiye meseleleri üzerinde durulmuştur. Birinci bölüm, ferdî ahlâk meselelerini ele alarak huy çeşitleri, faziletler, faziletlerin elde edilmesine engel olan ruh hastalıkları, bunların tedavi usulleri, lisan terbiyesi ve konuşma adâbı gibi konulara değinilmiştir. İkinci bölüm aile ahlâkına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise devlet idaresi ve siyasî ahlâk ile ilgili konular yer almaktadır. Ahlâk-ı Alâî, İslâm ahlâkının gelenekçi, felsefî ve tasavvufî ekollerinin bütün ünlü temsilcilerinin fikirlerinden faydalanılarak meydana getirilmiş, dili, üslubu, metodu ve tertibi ile sahasında şöhret kazanmış bir eserdir. Müellifin eserin başında söylediğine göre amacı, Farsça yazılan eserler dışında kendi ana dili ile bir ahlâk kitabı yazmak ve bunu müslüman Türk milletine armağan etmektir. Bu eser daha sonra yazılan diğer Türkçe ahlâk kitaplarının hemen hemen hepsine tesir etmiş ve kaynak olmuştur. Ali Çelebi, eserde ağır bir üslup kullanmış, zaman zaman secili ifadelerle yer vermiştir. Eseri kıssalar, Farsça mesneviler, Arapça şiirler, Türkçe kıta ve beyitler ile süsleyip güzelleştirmeyi başarmıştır. Müellifin nazarî konulara bu tarzda yaklaşması, ayrıca dilinin Türkçe olması, Ahlâk-ı Alâî’yi son zamanlara kadar Osmanlı mektep ve medreselerinde okutulan ahlâk dersleri için esas kabul edilen bir kitap haline getirmiştir. Bu yüzden Türkiye’de ve diğer İslâm ülkelerindeki kütüphanelerde eserin pek çok yazma nüshasına ulaşmak mümkündür. Ahlâk-ı Alâî bazı müellifler tarafından özetlenmiştir. Bunlar arasında Osanzâde Ahmed Tâib’in Hülâsatü’l-ahlâk’ı ile Yağlıkçızâde Ahmed Rıfat Efendi’nin önce Bergüzâr, daha sonra Bergüzâr-ı Ahlâk adıyla yayımlanan eserleri sayılabilir. Ahlâk-ı Alâî’nin batı dillerine Terceme edildiği

⁸⁷ a.g.m., s.793.

de bilinmektedir. Latin harfleri ile de iki ayrı cilt halinde ve bazı konuları kısaltılmak sureti ile sadeleştirilerek yayımlanmıştır: Hüseyin Algül tarafından neşre hazırlanan I. Cilt, mukaddime ile birinci bölümü, Ahmet Karaman'ın yayımladığı II. Cilt ise diğer bölümleri ihtiva etmektedir.⁸⁸

Âdâbü'l-menâzil: Abdüllatif b. Durmuş tarafından kaleme alınmıştır. Asıl adı Abdullah b. Durmuş Fakih Karamanî olan Abdüllatif b. Durmuş, XVI. asırda yaşamış mutasavvıflardandır. Tasavvufi vaaz türünde yazmış olduğu eserini kadınlara nasihat vermek amacıyla 985/1577 tarihinde yazmıştır. Abdüllatif b. Durmuş, eşlerinin kadınların yaşamlarını tanzim etmek ve hayatın hangi safhasında hangi kaidelere uymak lazım geldiğini gösteren bir kitap yazmasını istemesi üzerine eserini kaleme aldığını belirtir. Ayrıca şunları ekler: “ammenin siyâsetine aid birçok kitaplar yazılmış ama hassanın siyâsetine aid müstakil bir kitap yazılmamış olduğundan ben bu ilm-i menâzili yazdım. İçindeki meseleleri muteber kitaplardan naklettim.” Evlilik, ana, baba, evlât, aile, akraba vb. konularda kadınların erkekler üzerindeki haklarını anlatmaktadır. Eseri yazarken, Keşşaf'tan ve birçok eserden faydalanmıştır. İstanbul Üniversitesi ve Nuruosmaniye Kütüphanelerinde çeşitli yazma nüshaları mevcuttur.⁸⁹

Nesrü'l-leâlî: Hz. Ali sözlerinin nazmen Tercemesidir. 990/1582-83'de Bahr-ı Ahmer'de boğularak vefat eden Kastamonulu Lûtfî tarafından kaleme alınmıştır.⁹⁰

Pend-nâme: Azmî Pir Mehmed'in 1566'da, “fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle yazdığı 50 beyitli bu küçük mesnevi çok ünlü olmuş, Pend-nâme, Nasihat-nâme, Vasiyyet-nâme gibi değişik adlarla çeşitli kütüphanelerde, Örfî, Akşemseddin-zâde Hamdî, Kemalpaşa-zâde gibi şairlere isnad edilmiş; yine “Hazret-i Lokman aleyhi's-selâmuñ Oğluna eylediği nesayihuñ tercemesidür” başlığıyla şairi belirtilmeden kaydedilmiştir. Bu kısa mesnevde, namaz ve diğer ibâdetler ile çeşitli görgü kurallarına dair öğütlere yer verilmiştir.⁹¹

⁸⁸ Ahmet Kahraman, (1989), “Ahlâk-ı Alâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, ss.15-16.

⁸⁹ Ayni, *a.g.e.*, s.156.

⁹⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s.47.

⁹¹ Kaplan, *a.g.m.*, s.794.

Pend-nâme-i Meşâmî: Meşâmî'nin (ö. 993/1585) kaside biçiminde, “mef‘ûlü fâilâtü mefâîlü fâilün” vezniyle kaleme aldığı 20 beyitlik bir öğüt manzumesi olup daha çok âdab-ı muaşeret ile ilgili öğütler içermektedir.⁹²

Nakş-ı Hayâl: Âzerî İbrahim Çelebi'nin (ö. 993/1585) en önemli eseridir. Bir mukaddime ile onlarca hikâyeden oluşmaktadır. Şairin mesnevi anlayışını yansıtmaları açısından hayli önemli bir eserdir. Ayrıca şairin dil ve anlatım özelliklerini ve kişiliği hakkında önemli ipuçları verir. Eser üzerinde Remzi Baykaldı tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.⁹³

Câmiü'n-nasâyh: 16. yüzyıl şairlerinden Hüseyinî mahlasını kullanan Şeyh Hüseyin bin Ahmed (ö. 1000/1589) tarafından kaleme alınmıştır. 310 yaprakta meydana gelen bu manzum eserde birçok ayet ve hadisler dinî öğütler verilmiştir. Öğüt kısımları “İlâhî nasihat” başlığı ile belirtilmiştir. Sık sık Hz. Muhammed övgüsüne yer verilen eserde, miraç ve vefat-ı Nebî gibi bölümler de yer almaktadır. Bu mesnevîde yer yer ünlü mutasavvıf Hasan-ı Basrî'den de alıntılar yapılmıştır.⁹⁴

Mahzenü'r-râz, Sohbet-nâme: 997/1588-89'da Emirî tarafından kaleme alınmıştır. On makaleden ve sonlarında yer alan hikâyelerden oluşmaktadır. Şairin ayrıca 999/1590-91'de yazdığı Sohbet-nâme adlı eseri on sohbet ve bunların sonunda yer alan hikâyelerden oluşmuştur. Mahzenü'r-râz ve Sohbet-nâme'nin birer nüshası Ağâh Sırrı Levend'de mevcuttur.⁹⁵

Gülşen-i Ebrâr: Emirî tarafından 1001/1593 yılında yazılmıştır. Emirî'nin “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazdığı bu mesnevîde dinî-tasavvufî öğütler verilmiştir. Mesnevînin içinde çeşitli hikâyeler anlatılmış, gazellere yer verilmiştir; ayrıca yer yer Farsça beyitler de serpiştirilmiştir. Gazeller, anlatılan hikâyelerin konularına uygunluk göstermektedir.⁹⁶

Mir'âtü'l-ebrâr ve Muhtârü'l-ahyâr: Emirî'nin Gülşen-i Ebrâr manzumesinin içinde bulunduğu mecmuuda yer alan ikinci nasihat mesnevîsidir. Bu mesnevi Sa'dî'nin Bostan adlı eserinin çevirisidir. Ancak şair, Tarikat-nâme adlı

⁹² a.g.m., s.794.

⁹³ Remzi Baykaldı, (1994), “Azərbaycan İbrahim Çelebi və Nakş-ı Hayal Mesnevisi İnceleme-Metin”, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

⁹⁴ Kaplan, a.g.m., s.793.

⁹⁵ Levend, a.g.m., s.111.

⁹⁶ Kaplan, a.g.m., ss.794-795.

eserden de yararlandığını mesnevîde belirtmiştir. Emirî, eserini Bolu'da yazdığını belirtmiş; eserini on bölüm hâlinde düzenlemiştir.⁹⁷

Riyâzü'l-cinân: Bursalı Mustafa Cinanî (ö. 1004/1595) tarafından yazılan eser, yaklaşık 3310 beyitlik ahlâkî-didaktik bir mesnevîdir. Eser birbirini takip eden çeşitli nasihat ve hikâyelerden oluşan 53 fasıldan oluşmaktadır. Birinci ve yedinci bölümler arasında klasik mesnevî terkibine uygun olarak münacat, naat, mirac, söz ve kalemin vasıfları ile ilgili konulara yer verilmiştir. Sekizinci bölümde Cinanî'nin selefleri olan Nizamî, Camî ve Nevaî hakkında takdirlerini belirtir. Dokuzuncu bölüm eserin telif sebebi hakkındadır. Onuncu bölüm ise Sultan Murat'ın methine ayrılmıştır. Asıl eser bundan sonra başlamakta ve yirmi nasihat ile her nasihati takiben yer alan yirmi destanî hikâyeden oluşmaktadır.

Nasihât-nâme: Muhyî adlı bir şair tarafından yazıldığı eserin içerisinde belirtilen tıp ilmiyle alakalı 157 beyitlik bu manzume, “mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbı ile kaleme alınmıştır. Pend-nâme-i Şahî, Manzume-i Tıb gibi isimlerle anılan bu eserin yazarı hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazma Katoloğu'nda bu manzume, Ahi Ahmed Çelebi'ye (ö. 930/1523-24) ait gösterildiğinden, Mahmut Kaplan manzum nasihat-nâmeleri tanıttığı makalesinde bu eseri 16. Yüzyıl nasihat-nâmeleri arasına koymuştur. Bu mesnevîde tıp ve sağlık ile ilgili öğütlere yer verilmiştir.⁹⁸

Gül-i Sad-berg: Rahmî tarafından kaleme alınmıştır. Yedi bölüm ve hikâyelerden oluşmuştur. Agâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” başlıklı makalesinde bir nüshasının kendisinde olduğunu belirtir.⁹⁹

Ahlâku'l-kirâm: 1605 yılında vefât eden Edirneli Etmekçizâde Muhyiddin Mehmed Gülşenî tarafından 993/1585 senesinde yazılmıştır. Eserin ismi, ebced hesabıyla hesaplanırsa bitiriliş tarihi ortaya çıkmaktadır. Eser “tehzîb-i ahlâk, tedbir-i menâzil ve siyaset-i müdün” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda ise öğüt veren bir bölüm bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY nr. 2769 ve Nuriösmâniye Kütüphanesi, nr. 2261 numaralarda kayıtlı iki nüshası vardır.¹⁰⁰

⁹⁷ *a.g.m.*, s.795.

⁹⁸ *a.g.m.*, s.793.

⁹⁹ Levend, *a.g.m.*, s.111.

¹⁰⁰ *a.g.m.*, s.98.

Şerh-i Bostan: Sadî-i Şirâzî tarafından 1257 yılında tamamlanan eserin, Prizrenli Şem‘î Efendi (ö. 1000/1591-92) tarafından Türkçe yapılan şerhidir. Şem‘î Efendi’nin Gülistan ve Pend-i Attâr şerhleri de bu sahada adından bahsedilmesi gereken eserlerdir. Şem‘î Efendi eserine “Hediyetü’l-irfân” ismini vermiştir.¹⁰¹

Mir’âtü’l-ahlâk ve Mirkatü’l-eşvâk: Asıl adı Ahmed bin Ebu’l-berekât Muhammed bin Ârif Hasan olan Şemseddin Ahmed Sivâsî’nin (ö.1597) eseridir. Mir’âtü’l-ahlâk dinî tasavvufî muhtevalı manzum bir nasihatnamedir. 1588 yılında tamamlanan eser, klasik mesnevi planına göre tertip edilmiştir. Asıl konunun işlendiği bölüm, ahlâk-ı hamîdeye on bâb ve evsâf-ı zemimeye on fasıl ayrılmak suretiyle toplam yirmi ana başlıktan meydana gelmiştir. Her bâb ve fasıl kendi içinde farklı sayıda alt başlık kullanılarak açıklanmıştır. Bitiş bölümünde ise na’t ve hâtimetü’l-kitab bölümleri yer alır. Burada eserin ismi, telif tarihi bildirilmiş ve zamanın padişahı Sultan III. Murat övülmüştür. Eserin esas kısmı iyi ahlâkın ve kötü ahlâkın özelliklerinin işlendiği bâb ve fasıllardan oluşmuştur. Şemseddin Sivasî, bahsettiği konuları ayet ve hadislerle desteklemiştir. Mir’âtü’l-ahlâk’ta toplam yetmiş yedi hikâyeye anlatılmaktadır. Bu hikâyelerde İslam tarihinden konular ve başta Hz. Peygamber olmak üzere din büyüklerinin yaşadıkları ve onların aktardıkları anlatılmaktadır. Mir’âtü’l-ahlâk’ta sade bir dil ve üslup vardır. Eserin genelinde bir sohbet havası sezilenmektedir. Özellikle hikâyeye anlatıldıktan sonra alınması gereken dersin tekrar edildiği durumlarda şair, bir öğretmen edasıyla mutlaka okuyucuya seslenir. Bunda Şemseddin Sivasî’nin hayatı boyunca verdiği vaaz ve sohbetlerin etkisi olduğu açıktır. Eserde dikkat çeken bir başka üslûp özelliği de şairin olumlu tutumudur. Özellikle kötü huylar konusunda okuyucuyu utandırıp ümitsizliğe düşürmek yerine, tıpkı müşfik bir baba gibi iyiliğe teşvik eder. Nasihatler kuru, sert ve incitici olarak verilmez. Okuyucuyu iyi ahlâka imrendirmek ve teşvik etmek esastır. Eserin kütüphanelerimizde pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁰²

Ahlâk-ı Nevâlî (Ferruh-nâme): III. Mehmed’in Manisa sancağında iken hocası olan Nasuh Nevâlî Efendi’nin bu görevde iken kaleme aldığı eseridir. Bu eser,

¹⁰¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s.45.

¹⁰² Birgül Toker, (2003), “Şemseddin-i Sivasî’nin Mir’âtü’l-ahlâk Adlı Mesnevîsinin Tenkidli Metni ve İncelenmesi”, Basılmamış Doktora Tezi, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.*

esasen Aristo'nun Kitâbü'r-riyâseti ve's-siyâseti adlı eserinin genişletilmiş bir Tercemesi olup, on altı bâb ve bir tekmileden oluşmaktadır.¹⁰³

Şerh-i Nevâbigü'l-kelim: Allâme Zemahşerî'nin (ö. 538/1143-44) aynı adlı eserinin 1000/1591-92 tarihinde Medîne-i Münevvere'de vefat eden Akhisarî Mehmed Bedreddin Münşî tarafından yapılan şerhidir. Zemahşerî'nin eseri, Yusuf Sıdkî Efendi (ö. 1319/1901-02) ve Ali Nazima Bey tarafından da şerh olunmuştur. Yusuf Sıdkî Efendi şerhine Mehâsinü'l-hisâm adını vermiştir.¹⁰⁴

Ahlâkü's-saltanat: 1004/1595-96 tarihinde İstanbul'da vefat ederek Kurşunlu Türbe'ye defnedilen Tosyalı Küçük Mustafa Çelebi'nin faydalı ve kısa bir ahlâkî eseridir. Şiirlerinde Tûsî mahlasını kullanan şairin, ayrıca "Selciye" manzumesi ve bazı şiirleri de günümüze ulaşmıştır.¹⁰⁵

Zübdetü'n-nesâyiḥ Li-Erbâbil'l-mesâlih: 1005/1597-98 tarihinde San'a valisi olan Hasan Paşa'nın isteği üzerine Cafer Efendi tarafından kaleme alınmış ahlâkî bir eserdir. Eserin nüshaları, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Yeniler 1778, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. 3422, Nuru Osmâniye Ktp. 4998, Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt 1465'te kayıtlı olan yazmalardır.¹⁰⁶

Şerh-i Gülistân: Ahmed Sûdî Efendi (ö. 1006/1597-98) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Eser İstanbul'da birkaç defa basılmıştır. Ahmed Sûdî Efendi, diğer şârihlere göndermeler yaparak ve hakaretler ederek şerh yazmış olan ender şahsiyetlerden birisidir. Bosnalı olduğu için Sûdî-yi Bosnevî olarak da tanınmıştır. Ayrıca Bostan'ı da şerh etmiştir. Şâhidî İbrahim Dede'nin (ö. 957/1550) 1545'de kaleme aldığı manzum lügati Tuhfe-i Şâhidî'ye de bir şerh yazmıştır. Şârihin en çok tanınmış şerhi ise Hâfız Dîvânî şerhidir. Bu şerh Farsçaya da Terceme edilmiştir.¹⁰⁷

Câmiü'n-nesâyiḥ: On altıncı yüzyıl şairlerinden Hüseyinî tarafından kaleme alınmış manzum bir eserdir. Eserin nüshaları: Süleymaniye Ktp. Serez 1744, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. 1604, Süleymaniye H. Beşir Ağa 661/19,

¹⁰³ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s.20.

¹⁰⁴ *a.g.e.*, ss.30-31.

¹⁰⁵ *a.g.e.*, ss.22-23.

¹⁰⁶ *a.g.e.*, s.41.

¹⁰⁷ Bilal Elbir, (2005), "XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C.XIII, No: 2, s.626.

Süleymaniye-Rşd. 1334/2, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1998/3, İstanbul Üni. Merkez Ktp. Türkçe 567’de kayıtlı yazmalardır.¹⁰⁸

Şerh-i Gülistân: 1010/1601’de Mekke kadısı iken orada vefat eden Hüseyin Kefevî tarafından şerh edilmiştir. Eserin nüshaları: İstanbul Üni. Merkez Ktp. T.y. 3243; Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 955; Beyazıt Devlet Ktp. Türkçe 567’de kayıtlı nüshalardır.¹⁰⁹

Pend-nâme: Şemseddin-i Sivâsî’nin, Şerh-i Gazeliyât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis adlı mensur eseriyle birlikte aynı yazma içerisindeki bu eser, bir müseddes ile başlamaktadır. Bir gazel, devamında Pend-i Sivâsî başlığıyla mesnevî tarzında bir manzumeden oluşmaktadır. Aynı şekilde üç gazel yer almaktadır. “Fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı kullanılan bu eser toplam 73 beyittir ve tamamlanmamıştır. Ağâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” adlı makalesinde, bu eserin bir nüshasının kendisinde mevcut olduğunu bildirir. Ayrıca Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi’nde de Pend-nâme-i Sivâsî adıyla kayıtlı küçük bir manzûmede bulunmaktadır.¹¹⁰

Gülşen-âbâd: Şemseddîn-i Sivâsî’nin aynı zamanda Bahârü’s-sûfiyye adını taşıyan “mefâîlün mefâîlün feûlün” vezniyle kaleme aldığı sembolik olarak çiçekleri konuşturduğu ve tarikatın seyr ü sülûkunu öğretmek amacını taşıyan mesnevi de esas itibariyle ihtiva ettiği öğütlerden dolayı bir nasihat-nâmedir. Bu mesnevide, çiğdem, sümbül, zambak, zerrin-kadeh, benefşe, lale, susen, nilüfer, nergis, gül ve bahçedeki diğer çiçeklerin münazaraları biçiminde tasavvufî öğütler verilmiştir.¹¹¹

Nasihât-nâme: Şemseddin Sivâsî’nin doğrudan nasihat konusunda, “mefâîlün mefâîlün feûlün” vezniyle kaleme aldığı bu mesnevi217 beyit olup bir kısmı eksiktir. Bu eserde, Hz. Ali’ye duyulan aşırı sevgi ve diğer halifelere güdülen düşmanlığın yanlışlığını anlatma yolunda yazılmış gibi görünmektedir. Çeşitli hikâyelerle bu konuda öğütler verilmiştir.¹¹²

¹⁰⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s.38.

¹⁰⁹ *a.g.e.*, s.48.

¹¹⁰ Toker, *a.g.t.*, s.438.

¹¹¹ Kaplan, *a.g.m.*, s.795.

¹¹² *a.g.m.*, s.795.

Tergîbât: 1613 yılında Şeyh Hasan Adlî (ö. 1026/1617) tarafından kaleme alınmıştır. Manzum hikâyelerden oluşmaktadır. Ağâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” adlı makalesinde eserin bir yazma nüshasının kendisinde bulunduğunu kaydeder.¹¹³

Mir’âtü’l-ahlâk: 1022/1613-1614’de Tireli Bostanzâde Yahya tarafından yazılmış ve I. Ahmed’e sunulmuştur. Eser sadece iyi huylardan bahseden yirmi bölümden meydana gelmiştir. Bu bölümler: ibâdet, sabır ve şükür, şecaat, cidd ü cehd, rıza, vefa, ketm-i sır, seha, aff ü hilm, iffet ve şevk ü muhabbet, hayâ ve tevâzu, emanet ve sadakat, rıfk u şefkat, ulüvv-i himmet, teenni ve müşavere, hilm, gayret, firaset, teyakkuz, iğtinâm-ı fırsat, hazm, sohbet-i ahyâr, riayet-i hukuk, saltanat, vezaret, terbiye-i hadem ü haşem ve evlâddır. Eserin sonunda bir de mev’iza ve nasihat ile ilgili bir bölüm yer almaktadır. Mir’âtü’l-ahlâk’ın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, No. 3537 numarada kayıtlı bir nüshası yer almaktadır.¹¹⁴

Tuhfetü’l-ihvân: I. Ahmed dönemi şairlerinden İntizamî-i Bosnavî tarafından kaleme alınmış manzum bir eserdir. Birinci bölümü ahlâk ile ilgili olan eserin ikinci bölümü Nemçe seferini anlatmaktadır.¹¹⁵

Şehadet-nâme: Edebiyat tarihimizde “Veysî” mahlası ile meşhur Üveys İbn Muhammed (ö.1037/1628) tarafından kaleme alınmış mensur bir eserdir. Ünlü nesir yazarı Veysî’nin Düstûrü’l-amel adıyla da anılan bu eseri 1283/1866-67 ve 1286/1869-70 yıllarında iki defa İstanbul’da basılmıştır.¹¹⁶

Te’dib-nâme: Oğluna bilgi ve öğütler vermek amacıyla XVI. asır şairlerinden Keşfî tarafından manzum olarak kaleme alınmış bir eserdir. Ağâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” adlı makalesinde eserin bir nüshasının kendisinde olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷

Terceme-i Mustazraf: 1064 tarihinde Dersaâdet’te vefât ederek Yerebatan Mahallesi’ndeki kütüphânesi yanına defnedilen Sahaflar Şeyhi-zâde Esat Efendi’nin

¹¹³ Levend, *a.g.m.*, s.112.

¹¹⁴ *a.g.m.*, s.98.

¹¹⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s.51.

¹¹⁶ *a.g.e.*, s.46.

¹¹⁷ Levend, *a.g.m.*, s.102.

eseri olup, matbûdur. Bu terceme esasen Etmekçi-zâde Ahmed Efendi tarafından yapılmışsa da Esat Efendi tarafından tezyîl ve tevsî edilmiştir.¹¹⁸

Tâcü'l Edeb: Ali bin Hüseyin Amasî tarafından 1097/1686 tarihinde telif olunmuş Türkçe meşhur bir eserdir. Bir nüshası Manisa'da Müsellem Medresesi Kütüphanesinde vardır.¹¹⁹

Nazmu'l Ulûm: Rızaî mahlasını kullanan İshak Tokadı'nın (öl.1688) çeşitli ilimlerle ilgili görüşlerini ve öğütlerini ihtivâ eden ve "Mefâilün mefâilün faülün" vezniyle yazdığı 409 beyitli bu eser yine şâirin Arapça yazdığı bir eserinin Türkçeye tercümesidir. Şâir ilimlerle ilgili görüşlerini açıklarken bazı İslam bilginlerinin görüşlerinden yararlanmıştı. Eserin kütüphânelerde birçok yazma nüshası vardır.¹²⁰

Hayriyye: Eski Türk Edebiyatında hikemî şîirin kurucusu ünlü şâir Nâbî'nin oğlu Ebu'l-hayr Mehmed Çelebi için, "Feilâtün feilâtün feilün" vezniyle 1113/1701'de Halep'te yazdığı "Hayri-nâme" daha çok Hayriyye-i Nâbî olarak tanınmıştır. Alanında çığır açan bu nasihatnâme, Osmanlı Devleti kurumlarına 18. Yüzyılın başında tutulmuş bir ayna gibidir. Nâbî uzun yıllar yaşamının verdiği tecrübe ile devletin kötüye gidişi karşısında bir aydın olarak gözlemlerini ve tekliflerini bu eseriyle ortaya koymuştur. Oğlunun şahsında çağının gençlerine bir rehber olmak üzere yazdığı Hayriyye 1660 beyittir. Şâir, bu eserinde örnek insan tipi nasıl olmalıdır, sorusunun cevabını vermeye çalışmıştır. Çok beğenilen bu eserin birçok yazması mevcuttur. Eser eski harflerle Nâbî Divânı ile birlikte 1257'de Bulak'ta; 1293'te İstanbul'da, müstakil olarak da 1307'de basılmıştır. 1857'de Paris'te Pavet de Cortuille tarafından "Conseils de Nâbî Efendi" adıyla Fransızca tercümesi ile birlikte ve yeni harflerle de 1989 yılında İskender Pala tarafından günümüz Türkçesine çevirisi ile birlikte yayımlanmıştır.¹²¹

Hayâl-i Behcet-Abâd: Abdî mahlasını kullanan Akhisarlı Şeyhülislam Vassâf Abdullah Efendi (1174/1760) tarafından "Mefûlü mefâilün faülün" vezniyle yazılan bu mesnevi 1500 beyittir. Şâir eserine Sa'dî'nin Gülistân'ından bazı hikayelerin Tercümesini de almıştır.¹²²

¹¹⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s.51.

¹¹⁹ *a.g.e.*, s.51.

¹²⁰ Kaplan, *a.g.m.*, s.795.

¹²¹ *a.g.m.*, s.796.

¹²² *a.g.m.*, s.796.

Pend-nâme-i Zarîfî: Kaynaklarda Zarîfî, Şeyh Zarîfî, Ahmed Zarîfî Baba, Zarîfî Şeyh Ömer Efendi gibi isimlerle anılan Rusçuklu Zarîfî (öl.1210/1795) tarafından “Fâilâtün fâilâtün fâilün” vezniyle yazılan bu mesnevi 1071 beyit ve 135 bölümden meydana gelmiştir. Birçok yazması bulunan bu eserin tenkitli metni Mehmet Arslan tarafından yayınlanmıştır. Zarîfî bu eserinde, insan ilişkilerini ve insanın Allah’a karşı görevlerini hatırlatmak ve bir bakıma âdâb-ı muâşeret kurallarını anlatmaya ve öğüt vermeye çalışmıştır.¹²³

Lutfiyye: Sünbül-zâde Vehbî’nin (öl.1809) Nâbî’nin Hayriyye’sinin etkisinde kalarak yazdığı bu mesnevi, şairin oğlu Lutfullah’a hayatta başarılı olması için tutması gereken yolu göstermek üzere 1205/1787’de kaleme aldığı bu eserde çeşitli mesleklerle ilgili bilgi ve görüşlerini belirtir. Sünbül-zâde Vehbî, Nâbî ile görüş farklılıklarını da dile getirerek bu eserde sosyal olaylara ve kurumlara eleştirel bir bakışla eğilir. Sünbül-zâde Vehbî Divânı ile birlikte basılan eser daha sonra tek başına da yayınlanmıştır. Son olarak Süreyya Ali Beyzâdeoğlu tarafından yeni harflerle ve nesre çevirisi ile birlikte yayımlanmıştır.¹²⁴

2.1.3.2 Terceme Eserler

a) Kabus-nâme Tercemeleri

Kabus-nâme, Ziyar oğullarından Emir unsuru’l-maali Keykâvus b. İskender Kabus b. Veşmgir’in 475/1082’de oğlu Gilanşah için yazdığı bir nasihat-nâmedir. Keykâvus b. İskender, İnan’ın Taberistan ve Gürgân eyaletlerinde hüküm süren Ziyârî hanedanına mensuptur. Sultan Mevdûd’un 1049’da ölümü üzerine Ziyârî tahtına oturmuştur. Ancak emirliğini Tuğrul Bey ve Alparslan’a tâbi olarak sürdürebilmiştir. Kabus-nâme’yi yazdıktan birkaç yıl sonra vefat etmiştir.

Keykâvus’un, devletin başına geçtiğinde nasıl davranacağı konusunda oğluna bilgi vermek amacıyla kaleme aldığı Kabus-nâme adlı eseri, Enderznâme, Pendnâme, Kitâbü’n-Nasîhat, Nâsîhatnâme isimleri ile de bilinir. Bir önsöz ve kırk dört bölümden meydana gelen eser, Moğol istilası öncesi İslâm medeniyetinin bir özeti olup bu dönemin siyâsî, ictimâî, iktisâdî, ilmî, hukukî durumu, eğitim öğretim, sanat ve

¹²³ a.g.m., s.797.

¹²⁴ a.g.m., s.797.

meslekleri açısından güvenilir bir kaynaktır. Nasihat, görgü kuralları, eğitim ve ahlâk, ilimler, meslekler, devlet adamları ve görevleri hakkında bilgi veren *Kabus-nâme*, *Nizâmülmülk*'ün *Siyâset-nâme*'si ile aynı dönemde yazılmıştır ve Farsça nesrin seçkin örneklerinden birisidir. Kitapta işlenen konular âyet ve hadisler, hikâyeler, hikmetli sözler ve atasözleriyle daha anlaşılır bir hale getirilmiştir. Eser ilk olarak Rıza Kulu Han Hidâyet tarafından Tahran'da neşredilmiş, daha sonra çeşitli tarihlerde yirmiye yakın baskısı yapılmıştır.¹²⁵

Birçok dile Terceme edilen *Kabus-nâme*, XIV. Yüzyıldan sonra Türkiye Türkçesi'ne de beş kez Terceme edilmiştir. Bu çevirilerden ilkinin yazarı bilinmemektedir. Tercemenin XIV. Yüzyılın ilk yarısında kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Eserin elde bulunan nüshasının başından ve sonundan birkaç sayfa eksiktir.¹²⁶ *Kabus-nâme*'nin elde bulunan diğer çevirileri ise şunlardır:

Kabus-nâme Tercemesi: Germiyanoğullarından Süleyman Şah b. Mehmed Bey adına Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa tarafından yapılmıştır. Bu çevirinin Baba Ali b. Sâlih b. Kutbüddin el-Merendî tarafından harekeli ve güzel bir nesih ile istinsah edilmiş 107 yapraktan oluşan nüshası Kahire Hıdıvvîye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Nüshanın baştan ve sondan on beş sayfalık bir kısmının fotoğrafları Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yer alır.

Kabus-nâme Tercemesi: Yıldırım Bayezid'in oğlu Emîr Süleyman'ın haslarından Hamza Bey'in emri ile Akkadızâde'nin yaptığı çevirinin 1668'de Hasan b. Ali tarafından istinsah edilen bir nüshası İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı yazmaları arasında, bir diğeri Ankara Cebeci Halk Kütüphanesi'nde, üçüncü bir nüshası da British Museum'da kayıtlıdır.¹²⁷

Murad-nâme: Bedr-i Dilşad, *Kâbus-nâme*'yi 1427'de bazı ilave ve çıkarmalarla nazmen Terceme ederek II. Murad'a sunmuştur. Bu sebepten dolayı *Murad-nâme* olarak bilinen Terceme kısmen telif eser özelliği taşımaktadır.¹²⁸ Eser konusunda Âdem Ceyhan tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.¹²⁹

¹²⁵ Rıza Kurtuluş, (2002), "Keykâvus b. İskender" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XXV, Ankara, s.357.

¹²⁶ Levend, *a.g.m.*, s.107.

¹²⁷ Kurtuluş, *a.g.m.*, s.357.

¹²⁸ *a.g.m.*, s.357.

¹²⁹ Adem Ceyhan, (1997), *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi I-II*, MEB. Yay. İstanbul.

Kabus-nâme Tercemesi: Eserin en son ve en tanınmış çevirisi Mercimek Ahmed b. İlyas tarafından yapılmıştır. Hem Türk nesrinin hem de çevrildiği dönemin başarılı ve güzel bir örneği olan Terceme çevirenin de belirttiği gibi biraz genişletilerek serbest tarzda yapılmıştır. Mercimek Ahmed kitabın çevirisini 835/1431-32'te tamamladığını belirtmektedir. Bu çevirinin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Mercimek Ahmed Tercemesi Abdülkürun Şirvânî vasıtasıyla 1880'de Kazan'da yayımlanmıştır. Ayrıca Kayyum Nasırî tarafından Kazan lehçesine çevrilip iki defa basılmıştır. Terceme, Orhan Şaik Gökyay tarafından 1944 yılında yayıma hazırlanmıştır.¹³⁰ Orhan Şaik Gökyay'ın neşrini, Atilla Özkırmımlı Tercüman 1001 Temel Eser serisinde kısmen sadeleştirerek iki cilt halinde yeniden yayımlamıştır.¹³¹

b) Kelile ve Dimne Tercemeleri

Kelile ve Dimne, milâdî III. asırda Hindli filozof Beydeba tarafından hükümdarlara hikmet dersi vermek amacıyla Sanskrit diliyle kaleme alınmıştır. Sanskritçe'deki adı Krata Dimnaka (Pañçatantra) olan bu mensur eser, bir düzyazı ile on beş hikâyeden oluşur. Bunlardan dokuzu orman hayvanları arasında geçen fabllardır. Diğer hikâyeler ise öğüt vermek için yazılmış hikemî öykülerdir. Eserdeki her hikâye iç içe geçmiş otuz üç küçük hikâyeden oluşur. Öğüt verici fikirler bu hikâyelerin aralarına serpiştirilmiştir. Devlet yönetimiyle doğrudan ilgili olan bu hikâyeler kral Debşelim'in filozof Brahman Beydaba'dan bir konuda bilgi istemesi ile başlar. Beydaba soruya doğru cevabı verdikten ve bir açıklama yaptıktan sonra fikirlerini kanıtlamak için bir hikâye anlatır. İnsanlığın ölmez eserleri arasına girmiş olan Kelile ve Dimne dünyanın pek çok diline tercüme edilmiştir. Eserin aslından yapılan tek çeviri Tibetçedir. Ancak, VI. yüzyılda Nuşirevan'ın hakîmi Burzuye (Berze-veyh) tarafından Pehlevi diline; buradan da IX-X. yüzyılda İbn Mukaffa tarafından Arapçaya çevrilmiş ve daha sonraki bütün çeviriler bu eser esas alınarak yapılmıştır.

İnsanın günlük hayatta karşılaşılabileceği sorunlar göz önünde tutularak gerekli olgunluğa erişmesi amacıyla yazılan eserin en önemli Tercemelerinden biri de XV. yüzyılda Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin Envâr-ı Süheylî adını verdiği çevirisidir. Hüseyin

¹³⁰ Orhan Şaik Gökyay, (2007), *Kâbusnâme Keykâvus (Mercimek Ahmed Tercemesi)*, Kabalıcı Yay., İstanbul.

¹³¹ Atilla Özkırmımlı, (1974), *Kabusnâme İlyasaoğlu Mercimek Ahmed*, 1001 Temel Eser Tercüman Yay., İstanbul.

Baykara'nın emirlerinden Emîr Ahmed Süheylî adına yazılan bu eser, Türk edebiyatına en fazla etki eden Kelile ve Dimne Tercemesidir. Kelile ve Dimne Türkçeye de pek çok kere Terceme edilmiştir.¹³² Kelile ve Dimne, Taşkentli Fazlullah b. İbrahim tarafından Doğu Türkçesine çevrilmiştir. Eser, Ali Rıza Doğrul tarafından İbn Mukaffa'nın Arapça çevirisinden yeni Türk harflerine aktarılmış ve başına da bir araştırma yazılarak yayımlanmıştır.¹³³ Kelile ve Dimne'nin Türkçeye yapılan Tercemelerinden bazıları şunlardır:

Kelile ve Dimne Tercemesi: Aydınoglu Umur Bey adına Kul Mesud tarafından 1360'da Terceme edilmiştir. Ebü'l-Maanî Nasrullah b. Mehmed'in Gazneli Behram Şah adına Arapçadan Farsçaya aktardığı Kelile ve Dimne Tercemesinin eski Anadolu Türkçesine çevirisi olan bu eser daha sonra şair Hilâlî tarafından I. Murad adına nazma çekilmiştir.¹³⁴

Kelile ve Dimne Tercemesi: I. Murad adına manzum olarak Cevherî tarafından Terceme edilmiştir. Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Elde bulunan yazma nüshada yazarın adı bulunmamakla birlikte Cevherî ismi eserin bazı yerlerinde geçmektedir. Var olan nüshanın istinsah tarihi 884/1479-80, istinsah eden Süleyman İbn-i Türbedâr-ı Bayezit Han'dır.¹³⁵

Hümâyunnâme: Şiir vadisinde kendisinden söz ettirecek bir varlık gösteremeyen Alâeddin Ali Çelebi'ye asırlar boyu sürmüş bir şöret kazandıran eser Hümâyunnâme olarak bilinen Kelile ve Dimne Tercemesidir. Latîfî'den başlayarak pek çok tezkire yazarı Hümâyunnâme dolayısıyla Alâeddin Ali Çelebi'den büyük takdir ile bahsetmişlerdir. Tarihçi Âlî'nin yirmi senelik bir uğraş sonucu meydana geldiğini söylediği Hümâyunnâme'nin yazılış yeri ve tarihi kaynaklarda farklı şekillerde gösterilmiştir. Kelile ve Dimne'nin, Hüseyin Vâiz Kâşifî tarafından Envâr-ı Süheylî adıyla Farsçaya çevrilmiş şeklinin Tercemesi olan Hümâyunnâme, edebî değer ve muhteviyatça Farsça aslını çok aşmış bir eserdir. Alâeddin Ali, ifadesini çok muğlak bulduğu Envâr-ı Süheylî'yi üslûp ve imajlar yönü ile yeni baştan yazarcasına işlemiş, muhteviyatını tasfîrî tablolar, âyet ve hadisler, esas metinde olmayan Arapça ve Farsça yeni şiirlerden başka kendisinden ve diğer Türk şairlerinden ilâve ettiği manzum

¹³² İskender Pala, (1998), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, s.236.

¹³³ Ali Rıza Doğrul, (1945), *Kelile ve Dimne Çevirisi*, MEB Yay., Hint Klasikleri, İstanbul.

¹³⁴ Pala, *a.g.e.*, s.265.

¹³⁵ Levend, *a.g.m.*, s.108.

parçalarla zenginleştirilmiştir. Onun elinde eser, Osmanlı-Türk kültüründen gelme imajlar ve yerli hayat unsurları kazanmıştır. Alâeddin Ali'den bahseden bütün tezkire müelliflerince ona gelinceye kadar Türk nesir sanatında eşi görülmemiş ve daha sonra da seviyesine erişilmeyecek bir şaheser olarak değerlendirilen Hümâyunnâme, asırlar boyu süren büyük bir rağbet ve takdir görmüştür. Hümâyunnâme, Tâcizâde Câfer Çelebi, Lâmiî, Kemalpaşazâde gibi şöhretlerin eserlerinden nesir sanatı bakımından çok üstün tutulduğu gibi, Nergisî ve Veysî çapında büyük üstatların bu vadide yeni ve parlak örnekler verdikleri sonraki devirlerde de şöhret ve itibarını devam ettirmiştir. Münşîyâne nesrin tamamıyla aleyhinde olduğu halde Nâmık Kemal bile onu Türk edebiyatı için bir kazanç kabul eder. Bu ilgi yalnız Türk müellifler ile sınırlı kalmamış, yabancı yazarlarca da paylaşılmıştır. Türk dili için yazdığı kitabına Hümâyunnâme'den çeşitli parçalar alan Arthur Lumley Davids, Ali Çelebi'nin bu eseriyle Türk edebiyatında edebî nesrin en güzel örneğini verdikten başka, ince düşünceler ve üslûp güzelliğiyle işlenmiş bu masallar ve hikâyeler dizisi içinde bir ahlâk sistemi kurduğunu söylerken, Hammer de onu ölmez bir eser diye yüceltir. Başta La Fontaine'inkiler olmak üzere Batı edebiyatlarında konusunu hayvanlardan alan masallar ile Hümâyunnâme arasında mukayese yapan Dora d'Istria, bu meziyetlerinin yanı sıra eserde birtakım hayvan tipleriyle devrin bazı devlet büyüklerinin temsil edilmiş olduğuna işaret eder. Hümâyunnâme, Batı edebiyat âleminin alâkasını devamlı surette üzerine çekmiş, XVII. yüzyılın ortalarından başlayarak kitap halindeki Tercemelerinin yanı sıra seçilmiş parçaları ile de çeşitli dillere Terceme edilmiştir. İlk olarak Brattuti'nin 1654-1659'da yaptığı iki ciltlik İspanyolca Tercemenin ardından Galland'ın Fransızca Tercemesi gelmiştir. Bununla kalmayıp 1778'de üç cilt halinde daha da genişletilen, 1785, 1786 ve 1833'te yeniden basılan Galland'ın Tercemesi ile aslı olan Envâr-ı Süheylî'den çok daha fazla alâka gören Hümâyunnâme, ondan önce XVII. asrın son çeyreğinde Alman, İsveç, Felemenk ve Macar dillerine çevrilmişti. Galland tercemesi üzerinden Malaya ve Java dillerine dahi çevrilen Hümâyunnâme'nin XIX. asrın daha yarısı dolmamışken çeşitli dillerdeki büyüklü küçüklü Tercemelerinin sayısı elliye bulmuştur. Eser 1876 ve 1904'teki Tercemeleri ile Rusçaya girmiştir. Ayrıca eseri Batı edebiyat dünyasına daha etraflı bir şekilde tanıtmak ihtiyacı ile XIX. asrın başında müştârik E. Von Diez de başlı başına bir eser kaleme almıştır. Eski Türk edebiyatının Osmanlı sahasında Batı dillerine en çok terceme edilen eser olma niteliğine sahip olan

Hümâyunnâme, işlediği konuya öyle damgasını vurmuştur ki, Batı dillerinde Tercemeleri yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı sıralarda D'Herbelot gibi şarkiyatçılar Hümâyunnâme sözünü, aslı olan Kelile ve Dimne'nin yerine onun Farsçadaki umumi ismi ve müterâdifi şeklinde kullanmışlardır. Dilinin çok süslü olması dolayısıyla vasat okuyucu kitleleri için daha sonraları ayrıca sadeleştirmeleri ve özetleri kaleme alınmıştır. XVII. asırda Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ninkini, XVIII. asırda Osmanzâde Tâib'in Simârü'l-esmâr (Zübdetü'l-ezhâr) adıyla yaptığı sadeleştirilmiş özet ile daha sonra II. Abdülhamid'in emriyle Ahmed Midhat Efendi tarafından dili daha da sadeleştirilmiş yorumlu ve açıklamalı yeni bir özeti vardır. Ali Çelebi'nin eseri Osmanzâde'nin özetinden yola çıkılarak Ramazanâde Abdünnâfi İffet tarafından nazma da çekilmiştir. Öte yandan Bursalı Mehmed Tâhir, eserin XVI. asır başlarında Şerif İbrâhim Mâhir'in yaptığı, basılmamış bir sadeleştirilmesini haber vermektedir. Pek çok yazma nüshası bulunan Hümâyunnâme'nin 1835-1876 yılları arasında üst üste çeşitli baskıları da yapılmıştır. Hümâyunnâme'nin geçmişte uyandırdığı alâka ve akis yalnız edebiyatta kalmamış, ayrıca minyatür sahasında da kendisini göstermiştir. Bu sahadaki veriler içinde, yazılışından on beş on altı sene sonra tertip edilmiş seksen sekiz minyatürlü nüshası başta gelir. Daha sonra 1567'de meydana getirilmiş otuz minyatürlü başka bir nüshası da vardır. Eserin yarım asır sonra 1589'da yüz atmış beş minyatürle süslenmiş çok daha zengin bir nüshası meydana getirilmiştir. Bunlardan başka yalnızca bazı parçaları elde bulunan çeşitli nüshaları da kütüphanelerde bulunmaktadır.¹³⁶

Şu eserlerde hayvan hikâyelerinden toplanmış, ya da Hümâyunnâme tarzında kaleme alınmışlardır:

Merzubân-nâme Tercemesi: Yazarının kim olduğu bilinmemektedir. XIV. yüzyılda kaleme alınmıştır. Kelile ve Dimne tarzında yazılmış hayvan hikâyelerinden oluşmaktadır. Bu eserden ilk defa Zajaczkovski bahsetmiştir.¹³⁷

Enîsü'l-kulûb: Gelibolulu Âlî'nin sanatkarâne nesir konusunda ilk denemesi olan ve 1563'te Şam'da yazmaya başladığı bu eser, Hümâyunnâme örnek alınarak kıssa adı altında 100 hikâye ve bunların her birinin sonunda da hisse başlıklı on beyitten oluşan yorum kısımlarının yer aldığı yüz bölümden meydana gelmiştir. Kayıp olduğu

¹³⁶ Ömer Faruk Akün, (1989), "Alâeddin Ali Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, ss.315-318.

¹³⁷ Levend, *a.g.m.*, s.109.

bilinen eserin, baştan kırk dokuz kıssalık kısmını içine alan bir nüshası Berlin Staatsbibliothek yazmaları arasında bulunmaktadır. Âlî'nin Kınalızâde Hasan Çelebi'ye gönderdiği yazıda eserin tertibi ile ilgili ifadesindeki “sad kıssa” ve “sad hisse” sözleri yanlış anlaşılabilir olarak onun başka iki eserinin adı sanıla gelmiştir. Eser Hanna Sohweide tarafından ortaya çıkarılıp tanıtılmıştır.¹³⁸

c) Bostan Tercemeleri

Sa'di-i Şîrâzî, 1257 yılında tamamladığı bu eserini, İran'ın Fas bölgesinde hüküm süren Salgurlular'dan Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf etmiştir. Bostan'ın ilk yazma nüshalarında Sa'dî'nâme adının kullanıldığı görülmekte ise de, şair muhtemelen eserine herhangi bir ad vermemiştir. Daha sonraki dönemlerde Sa'dî'nin diğer eseri Gülîstan'a uyması açısından Bostan adı yer edinmiştir.

Daha çok kahramanlık şiirlerinin yazıldığı mütekârib bahrinde kaleme alınan eser bir mukaddime ve on bölüm halinde ele alınmıştır. Adalet, ihsan, aşk, tevazu, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tövbe, münâcât ve hatm-i kitâb başlıklarını taşıyan bölümler birçok hikâyeden meydana gelir. Bostân'ın Farsça yazmalarının yanında Türkçe Tercemelerinde de görülen ve birçok farklılık gösteren “hikâye”, “konuşma” ve konuya işaret eden alt başlıklar muhtemelen daha sonra konulmuştur. Bostân yaklaşık olarak 5000 beyitten meydana gelmiş bir eserdir. Ancak bu rakam bazı yazmalarda değişmektedir. Yapılan incelemeler sonucu Sa'dî'nin eseri yazdıktan sonra tekrar gözden geçirdiğini ve bazı değişiklikler yaptığını ortaya çıkmıştır.

Sa'di, çeşitli kaynaklardan derlediği hikâyeler, bizzat şahit olduğu olaylar ve başkalarından duyduğu rivayetler ile edindiği bilgi ve tecrübelerini hikâye ve fıkralar halinde anlatırken sade, çekici ve anlaşılır bir üslup kullanmış, yer yer tarihi şahsiyetlerden de söz etmiştir. Teşbih ve istiarelerinde gerçekçi olmaya özen göstermiş, adalet, siyaset, yöneten-yönetilen münasebetleri, iyi ve kötü ahlâk, Allah'a karşı kulluk, terbiye, aşk, muhabbet ve benzeri konuları eğitici ve öğretici bir şekilde işlemiştir.

Bostan, eğitici rolü dolayısıyla dünyanın birçok yerinde haklı bir üne kavuşmuş, İslâm ülkelerinde bilhassa Farsça öğretiminde başvurulan ilk kaynaklardan biri olmuştur. Sa'di külliyatının birçok yazma nüshası içerisinde yer aldığı gibi ondan

¹³⁸ Ömer Faruk Akün, (1989), “Âlî Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* , C. II, İstanbul, s.418.

ayrı olarak da çeşitli kütüphanelerde çok sayıda nüshaları bulunmaktadır. Külliyyat içerisinde veya ayrı olarak birçok defa basılmıştır. Dünyanın birçok dillerine çevrildiği gibi Türkçeye de pek çok defa tercüme edilmiş ve birçok şerh kaleme alınmıştır.¹³⁹

Bostan'ın bilinen ilk Türkçe tercümesi Hoca Mesud b. Ahmed tarafından manzum olarak 755/1354'te yapılmıştır. Tercümesine, Ferhengnâme-i Sa'di ismini veren Hoca Mesud, bazı beyitleri serbest tercüme etmiş olmakla birlikte eserin seçtiği bölümlerine sadık kalmıştır. Manzûme, "faûlün/faûlün/faûlün/faul" kalıbıyla 1073 beyit olup aslı 4184 beyit olan Bostan'ın Türkçe'de bilinen ilk tercümesidir. Edebî değerinden çok dil özellikleri bakımından daha fazla öneme sahip olan eser Veled Çelebi ve Kilisli Muallim Rıfat tarafından eski harfler ile yayımlanmıştır. Ferheng-nâme-i Sa'di, Sultanların adil olmalarını, insanların birbirlerine iyilik yapmalarını tavsiye ederek dinî-ahlâkî çeşitli öğütler vermektedir.¹⁴⁰

Bostan, 16. Yüzyıl şairlerinden Za'ifî Pîr Mehmed bin Evrenos tarafından da Bâğ-ı Bihîşt adı ile 961/1554 yılında tercüme edilmiştir. Eser, "fâûlün/fâûlün/fâûlün/faul" vezni ile tercüme edilmiştir.¹⁴¹

Bostan'ın Türkçe tercümelerinden günümüzde en yaygın olarak bilinenleri Kilisli Rifat Bilge ve Hikmet İlaydın'ın tercümeleridir. Hikmet İlaydın tercümesinde Sa'di'nin tercümesindeki Farsça metnin tercümeyle esas alındığı belirtilmiştir. Ayrıca Hakkı Eroğlu'nun mesnevi tarzında hece vezni ile meâlen yapılmış bir tercümesi de vardır.¹⁴²

d) Gülistân Tercemeleri

Sa'di-i Şîrâzî'nin Salgurlular'dan Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî' adına kaleme aldığı bir diğer eser de Gülistân adını taşımaktadır. Eser 656/1258'de tamamlanmıştır. Gerek kendi türü içerisinde gerekse sanat değeri bakımından taklit edilemeyen bir eser olan Gülistân, münâcât, na't ve yazılış sebebini anlatan bir önsözden sonra, padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdâbını konu alan

¹³⁹ Adnan Karaismailoğlu, (1996), "Bostân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, s.307.

¹⁴⁰ Kaplan, *a.g.m.*, s.792.

¹⁴¹ *a.g.m.*, s.794.

¹⁴² Karaismailoğlu, *a.g.mad.*, s.307.

sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. Bölümler, çok defa günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlâkî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitler ile süslenmiştir. Ancak bu hikâye ve nüktelerin anlatılan konu ile her zaman bir bağlantısının olduğu söylenemez.

Farsça ve Arapça şiirler yanında âyet, hadis ve atasözlerine de yer verilen eserde Sa'di, Abdullah-ı Ensârî'nin, Makâmât sahibi Hâmidî'nin, Kelile ve Dimne mütercimi Ebü'l-Meâlî Nasrullah-ı Münşî'nin secili üslûbunun etkisi altında kalmakla birlikte bunları daha yumuşatarak ve bir ölçüde sadeleştirerek kendine has bir nesir üslûbu meydana getirmiştir.

Yazıldığı tarihten günümüze ilgiye okunan Gülistân'ın dünya kütüphanelerinde pek çok yazma nüshaları mevcuttur. İlk olarak Latince tercümesi ile birlikte G. Gentius tarafından yayımlanan eserin İslâm dünyasında matbaanın kurulduğu ülkelerde sayısı birkaç yüzü aşan baskıları yapılmıştır.

Gülistân ilk olarak 793/1391 tarihinde Seyf-i Serâyî tarafından Kıpçak Türkçesine tercüme edilmiştir. Eserin Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde (nr. 1553) bulunan tek nüshasının tıpkıbasımı bir önsöz ile birlikte 1954'te Feridun Nafiz Uzluk tarafından Ankara'da neşredilmiş, A. Fehmi Karamanlıoğlu, bu nüshanın tenkitli metni ile dizinini 1967 yılında doçentlik tezi olarak hazırlamıştır. Karamanlıoğlu çalışmasının başında tercüme hakkında daha önce yapılan çalışmaları değerlendirmiş, eserin dil özelliklerini ise bir makale halinde yayımlamıştır. Bu makale daha sonra eser ve tıpkıbasım ile beraber neşredilmiştir.

Gülistân'ın İsbicâbî adlı bir kişi tarafından Çağatay Türkçesi'ne yapılan bir Tercemesi 800/1397-98 yılından bitirilmiştir. Eser Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, Şâhidî İbrâhim Dede, Şem'î, Sûdî Bosnevî, Ayşî Mehmed Efendi, Hevâî-yi Bosnevî, Şeyhülislam Hocasâde Esad Efendi, Hasan Rızâ Efendi, Babadâğî İbrâhim Efendi, Ahmed Sâib İzzet, Mehmed Said, Tayyâr, Niğdeli Hakkı Eroğlu, Kilisli Rifât, Hikmet İlaydın ve Yâkup Necefzâde tarafından da Terceme edilmiştir. Ayrıca birçok defa şerh edilen eser, sadece tercüme ve şerh edilmekle kalmamış, ayrıca birçok taklidi kaleme alınmıştır. Muînüddîn-i Cüveynî'nin Nigâristan'ı, Câmî'nin Bahâristân'ı, Mecd-i Hâfî'nin Ravza-i Huld'u, Kemalpaşazâde'nin Nigârîstân'ı, Kânî'nin Perîşân'ı, Sâilî'nin Ravzatü'l-ahbâb'ı, Ahmed Şirâzî Vekâr'ın Encümen-i Dâniş'i, Molla Tarzî'nin

Ma'denü'l-cevâhir'i, Hargopal Münşî'nin Sünbülîstan ve Mehmed Fevzî Efendi'nin Bülbülîstân adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir.¹⁴³

Türk Edebiyatı'nda bu tanınmış eserlerin tercümelerinden başka pek çok eserin daha tercüme yapılmıştır. Bunlar arasında I. Ahmed dönemine kadar yapılan tercümelerden bazıları şunlardır:

Vasiyyet-i Nuşirevân-ı Âdil Be Pusereş: Ahmed-i Dâ'î'nin, "mefâîlün/mefâîlün/faûlün" vezni ile yazdığı bu eser 115 beyitlik bir mesnevidir. Baş ve son kısımları dışında Farsçadan tercüme edilmiş olup baştan sona cinaslarla örülmüştür. Eser, Nûşirevân'ın oğlu Hürmüz'e öğütlerini içermekte olup çocuk muhatap alınarak yazılan ilk nasihat-nâme olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁴

Terceme-i Pend-i Attâr: Şeyh Feridüddin Attâr'ın (ö. 627/1229-30) manzum eserinin, Emre adlı bir şair tarafından manzum olarak yapılan tercümesidir. Eser sehven Emrî, Cevrî, Makâlî ve Şemseddin Sivâsî'ye ait gösterilmiştir.¹⁴⁵ Eser Azmi Bilgin tarafından yayımlanmıştır.¹⁴⁶

Hikâyet-i U'cû-be ve Mahcûbe: II. Bayezid'in oğlu şehzade Alemşah adına Sıtkı Seyit Ahmed b. Hasan tarafından Farsçadan tercüme edilmiştir. Dokuz bölümden oluşan eserin her babının sonunda iki hikâye anlatılmıştır.¹⁴⁷

Şerefü'l-İnsân: Lamiî'nin bu önemli eseri, Resâil ü İhvâni's-safâ adlı Arapça felsefe ansiklopedisinin yirmi birinci kısmının Kanuni Sultan Süleyman adına 1527'de yapılan çevirisi olup, insanlarla hayvanlar arasında bir münazarayı konu alır. Eserin pek çok kütüphanede yüze yakın nüshası bulunmaktadır.¹⁴⁸

Terceme-i Zahîretü'l-mülûk: 786/1384-85'da vefat eden Seyyid Ali b. Şihabüddin el-Hemedânî'nin Farsça eseridir. Gelibolulu Sürûrî tarafından, Amasya'da Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadelerinden Şehzade Mustafa'nın hocası iken, onun arzusu üzerine 960/1552 senesinde iki ay içerisinde tercüme edilmiştir. Bir mev'ıza

¹⁴³ Tahsin Yazıcı, (1996), "Gülîstân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XIV, İstanbul, ss.240-241.

¹⁴⁴ Kaplan, *a.g.m.*, s.792.

¹⁴⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s.28.

¹⁴⁶ Azmi Bilgin, (1998), *Terceme-i Pendnâme-i Attar*, Enderun Kitabevi, İstanbul

¹⁴⁷ Levend, *a.g.m.*, s.110.

¹⁴⁸ Günay Kut, (2003), "Lamiî Çelebi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVII, Ankara, s.96.

kitabı olan bu eser; imanın ahkamı, ubudiyet haklarının edası, mekârim-i ahlâk hususunda devlet reislerinin hülefa-i râşidînin siretlerine uyması, ana-baba, karı-koca, evlad ve akraba hakları, saltanat, vilayet ve emâret ahkâmı, halkın haklarına, adalet ve ihsanın lüzumu, insanın mahlukat içindeki hususi mevki ve önemi, emri bil-ma'rûf nehyi an'il-münker, şükr-i ni'met, sabrü ale'l-mesâib, zemm'ül-kibr ve'l-gadab olarak on bölümden meydana gelmiştir.¹⁴⁹

Tedbîr-i İksîr: 971/1563-64 yılında vefât eden Hüsameddün Semâyî tarafından, İmam Gazâlî'nin ahlâk ve tasavvuf konulu Kimyâ-yı Saâdet adlı eserinden Kanunî Sultan Süleyman'ın isteği üzerine tercüme edilmiştir.¹⁵⁰

Terceme-i Tibr-i Mesbûk: Gazzalî'nin (ö.18 Aralık 1111) Sultan Sencer'in emri üzerine, huzurunda geçen konuşmaları Farsça olarak yazdığı eserinin Arapça tercümesinden Aşık Çelebi (ö. 1572) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin nüshaları; TBMM Ktp. 249; Süleymaniye Ktp. : Mihrişah Sultan 161, İbrahim Ef. 463; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Bağdat 35' dir.¹⁵¹

2.2. SİYASETNAMELERİN GENEL KARAKTERLERİ

Siyasetnâmeler, genellikle ahlâkî eserler arasında yer almaktadır. Bunlarda da genel ahlâkî öğütler vardır. Bunlarda da genel ahlâkî öğütler vardır. Âyet, hadîs ve ahlâkî kıssalarla bezenmişlerdir. Adalet, şecaât, cesaret, cömertlik bunlarda başta gelen konulardır. Bu açıdan Osmanlı siyasî fikirlerini genellikle şu eserlerde bulabiliriz.

a) Birinci grupta olanlar ahlâkî eserlerdir. Ümmet çağında ahlâkın kaynağı dindir. Ahlâkın tespit ettiği kurallar Kur'an ve hadîse dayanır. Dinî kurallar ahlâkın da temellerini çizmiştir. Kişi dinî vazifelerini yerine getirmekle birlikte (tasfiye-i vicdan) ve (tazhîh-i ahlâk) etmiş olmalıdır. Daha çok Eflatun ve Aristo'dan esinlenen İslam filozofları, bilimleri sıralarken, ahlâkı da felsefenin dört büyük kolundan biri olarak ele almışlardır. Ayrıca ahlâk (tedbir-i menzil ve tedbir-i müdün) ile birlikte hikmet-i amelîyye adı altında yer almaktadır. Ahlâkı nazarî ve amelî diye ikiye ayıranlar da vardır.

¹⁴⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, (1342), *Osmanlı Müellifleri*, C.II, İstanbul, s.226.

¹⁵⁰ a.g.e., s.42.

¹⁵¹ a.g.e., s.31.

Ahlâkî kitapları dinî ve hatta tasavvufî kitaplardan ayırmak mümkün değildir. Bunları tek tek ayırıp şu dinîdir, bu ahlâkîdir, bu tasavvufîdir denemez. Dinî bir kitap aynı zamanda ahlâkîdir, ahlâkî olan bir kitap aynı zamanda dinîdir. Yalnız kapsadığı esas fikre bakarak bunları ayırabiliriz.

Ahlâk kitaplarını konularına ve amaçlarına göre şöylece sınıflandırabiliriz: genel ahlâk, siyasetnâmeler, nasihatnâmeler, mev'ize yollu eserler, fütüvvetnâmeler, ahlâkî güzel sözler, Kabusnâme ve Kelile ve Dimne çevirileri, ahlâkî fıkra ve hikayeler, atasözleri ve türlü eserler.¹⁵²

b) Siyasetnâmeler, bunların bir kısmı gerek İran ve gerekse Araplardan alınmış adet üzere, idarecilere klasik Şark tarzında bazı teorik tekliflerde bulunurlar. Konularında dinî yön ağır basar ve her şeyi dine bağlarlar. Örnekler eski İran kralları, Batıdan İskender ve İslam tarihinde geçmiş meşhurlardır.

Bu grubun diğer bir kısmı ise, Osmanlının içinde yaşayıp bizzat problemlerini bilen ve ona yapılabilecek önerilerde bulunanlardır. Bunların pek çoğu devletin çeşitli kademelerinde çalışan kişilerdir. Bunlara göre çare, bozuklukları bertaraf edip, Kanûn-ı Kadîm'e dönmek ve onları tatbik etmektir.

c) Islahat lâyhaları, Osmanlı imparatorluğu gelişip tam yayıldıktan sonra, artık duraklama devrine girmiş ve yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır. Bu durum devrin düşünür ve ilim adamlarını ve tecrübe sahiplerini kaygılandırmış ve bunlar padişaha ve mes'ul devlet adamlarına lâyhalar sunmuşlardır. Bazen de padişah herhangi bir mesele hakkında güvendiği bir veya birkaç kimseden risâle veya lâyiha yazmasını istemiştir.

d) Kânunnâmeler, bunların da bilhassa Osmanlı siyasî hayatıyla ilgileri çoktur. Osmanlı sisteminin bel kemiğini teşkil etmektedirler. Şer'î hukukun yanında bir de örfî hukuk gelişmiştir. Osmanlıda kânun dinî kurullarla sultanın politik ve idarî emirlerinin birkarışımıdır. Bunların gayesi, dine ve devlete hizmettir. Dinî kanun başta gelen otoritedir. Osmanlılarda XVII. Yüzyılda yazılan nasihat kitapları, eski kânunların restore edilmesini ve onun desteklenmesini istemektedir.¹⁵³

Edebiyatımızda yer alan başlıca siyasetnâmelere bakarsak şu eserleri görürüz:

¹⁵² Agah Sırrı Levend, (1998), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.122.

¹⁵³ Uğur, a.g.e., s.24.

Kutadgu Bilig: Daha önce telif ahlâk kitapları arasında zikrettiğimiz bu eser aynı zamanda Türk Edebiyatı'nda yazılmış ilk siyâset-nâmedir.

Kenzü'l-küberâ: Şeyhoğlu Mustafa tarafından 1400 yılında kaleme alınmıştır. Eserin tam adı Kenzü'l küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ'dır. Dört bölümden meydana gelen eser klasik İslâm siyâsî düşüncesinin tipik bir örneğini temsil etmektedir. Kenzü'l-küberâ'da devletin gerekliliği, padişahların Allah'ın yeryüzündeki gölgesi oluşu, taşımaları gereken nitelikler, reâyâyâya iyi davranmak gerektiği, toplumu oluşturan unsurların kendi yerlerinde bulunması gerektiği gibi konular ele alınmıştır. Kenzü'l-küberâ, Kemal Yavuz tarafından yayımlanmıştır.¹⁵⁴

Mir'atü'l-mülûk: Ahmed bin Hüsâmeddin Amâsî'nin, Kitab-ı Mir'atü'l-Mülûk'u, Osmanlılar döneminde yazılan siyaset kitaplarının ilk örneklerinden biridir. 1406 tarihinde henüz Amasya hâkimi olan Çelebi Mehmet'e (1413-1421) sunulan eser, klasik Osmanlı siyasetname kitaplarından biçim ve içerik olarak ayrılmaktadır. Kaynağı antik Yunan ve İran literatürüne dayanan, ve Emevilerden itibaren Müslüman düşünürler ve devlet adamlarınca geliştirilmiş olan "Ahlâk" ve "Adâb" geleneği Miratu'l-mülûk'un takip ettiği gelenektir. İki bölümden oluşan Miratü'i-mülûk'un ilk bölümü Müslüman düşünürlerce Aristo, Eflatun ve Galen'in eserlerinden faydalanılarak oluşturulan amelî hikmet konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde Amasî'nin temel kaynağı daha sonra Kınalızâde Ali Çelebi'nin, Ahlâk-ı Alâî'sine de örnek teşkil eden Nasiruddin Tûsi'nin Ahlâk-ı Nasiri'sidir. İkinci bölüm Osmanlı ilim dünyasında büyük etkisi olan Gazali'nin Farsça kaleme aldığı nasihatnâme eseri Nasihatü'l-mülûk' dur. Bu bölümde adâb eserlerinde işlendiği şekliyle yazar bir hükümdarda bulunması gereken özellikleri geçmiş hükümdarların hayatlarından kesitler sunarak anlatmaktadır. Kitabın tamamında merkezi bir yer tutan adalet kavramı da bu bölümde daha somut olarak işlenmekte, hukuka bağlılığın önemi belirtilmektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Kemal Yavuz, (1991), *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara.

¹⁵⁵ Mehmet Şakir Yılmaz, (1998), "Political Thought In The Begining Of The Ottoman Empire as Expressed In Ahmed Bin Husameddin Amasi's Kitab-ı Miratu'l Muluk", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Nasihât-i Sultan Murat: Sultan II. Murat tarafından oğlu II. Mehmet'e (Fatih Sultan Mehmet) devlet yönetimi hakkında öğütler vermek amacı ile yazılmış bir eserdir. Topkapı Ktp. , Revan No. 407'de kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹⁵⁶

Enîsü'l-celîs: Kasım b. Seydi El Hafız Ankari tarafından padişahlara öğütler vermek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. II. Murat'a sunulmuştur. Berlin Devlet Ktp., No. 256'da kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹⁵⁷

Miftâhu'l-'adl: Hacıoğlu Hüsameddin tarafından Çağatayca olarak kaleme alınıp şehzade-i muazzam Timur Bey'e sunulmuştur. Agâh Sırrı Levend "Siyâset-nâmeler" adlı makalesinde bu eserin bir yazma nüshasının kendisinde bulunduğunu belirtir.¹⁵⁸

Risâle: 926/1519 tarihinde Derviş Mehmet adlı bir kişi tarafından kaleme alınmıştır. Agâh Sırrı Levend eserin "padişahların zulmü ve adaleti hakkında şeyhin kerametleri" konusunda olduğunu belirtir. Ayrıca eserin bir yazma nüshasının kendisinde bulunduğunu söyler.¹⁵⁹

Rümûzü'l-künûz: Akhisarlı İlyas İbn İsa Saruhanî (ö.967/1559) tarafından padişahlar, vezirler, şehzadeler, lalalar, müftüler, kazaskerler, kadılar, beylerbeyleri, sancakbeyleri, bendeler ve şeyhlere öğütler vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Eserin Ankara Genel Ktp., No. 811/1'de kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹⁶⁰

Âsaf-nâme: Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1539-1541 yılları arasında sadrazamlık yapmış Lûtfi Paşa tarafından 1541-1563 tarihleri arasında yazılmıştır. Lûtfi Paşa, Âsaf-nâme adını verdiği eseri neden yazdığını şöyle açıklamıştır: "...Sultan Süleyman Han bu fakire veziriazamlık makamını verdiği zaman, bazı töre ve yasaları, Divan-ı Hümâyun'un kanunlarını evvelce gördüklerine aykırı olarak perişan halde bulduğumdan, veziriazamlık hizmetine gelen kardeşlerime hediye olsun diye, veziriazamlık adabını ve veziriazamlığa gerekli olan şeyleri toplayıp bu kitapçığı yazıp ona Âsaf-nâme adını verdim. Ta ki veziriazamlığa getirilen kardeşlerim okudukça bu fakire dua edeler..." Eser, veziriazamlık, ordu, maliye ve halkın yönetimine ilişkin

¹⁵⁶ Levend, *a.g.m.*, s.184.

¹⁵⁷ *a.g.m.*, s.185.

¹⁵⁸ *a.g.m.*, s.185.

¹⁵⁹ *a.g.m.*, s.185.

¹⁶⁰ *a.g.m.*, s.185.

önerilerin yer aldığı dört bölümden oluşmaktadır. Coşkun Yılmaz'a göre, Osmanlı sistemindeki sarsıntıyı fark eden ilk siyasi düşünür olarak dikkati çeken Lütfi Paşa, *Asâf-nâme* ile Osmanlı siyasi düşünce tarihinde yeni bir üslubun öncüsü olmuştur ve eser türünün en iyi örneklerindedir.¹⁶¹ Mehmet İpşirli'ye göre ise *Âsaf-nâme*, en yetkili kalemden çıkmış, kısa ama gerçekçi bir ıslahat risalesidir.¹⁶² *Âsaf-nâme* Ahmet Uğurlu tarafından yayınlanmıştır.¹⁶³

Gülşen-i Mülûk: Zaiî Pir Mehmed b. Evrenos b. Nurettin'in külliyyâtının 159b-167b varakaları arasında yer alan *Gülşen-i Mülûk* padişaha, vezirlere ve diğer devlet erkânına nasihat veren bir eserdir. Eserin 1540 tarihinde tamamlandığı sebebi te'lif bölümünde yer alan "tuhfetü'z-zeka" terkihi ile belirtilmiştir. Zaiî, *Gülşen-i Mülûk*'un sebebi te'lif bölümünde, eseri, Kanûnî'nin vezirlerinden (Sofu) Mehmet Paşa'nın teklifi üzerine yazdığını ve Kânûnî Sultan Süleyman'a sunduğunu belirtir. Konular, "işaret, nesâyih, temsil, hikmet, tenbih, nükte, hulk, haslet, azîmet, âdet, âdâb, lu'b-ı nerd, şikâr, remz, fazîlet, isâbet, nasihat, hikâyet, terbiyyet, tezkire, siyâset gibi başlıklar altında anlatılmaktadır. Eserde, tekdüzelikten kurtulmak için, uygun yerlerde âyet, hadis, şiir, kıt'a, beyit ve mısralara da yer verilmiştir. *Gülşen-i Mülûk*, siyâset-nâme ve nasihat-nâme hedefli olduğu için, ideal bir devlette kimlerin nasıl davranmaları, hangi siyâseti gütmeleri gerektiği hakkında bilgi veren bir kitaptır. Eserde her mevki ve makamdaki insanın vazifeleri ve davranış hudutları çizilmiştir. Zaiî her hususta, fikirlerinin doğruluğunu ispat için hikâyelere de başvurmuştur. Anlatılan konu ile ilgili ayet ve hadislerle de iktibas edilmiş ve eserin bazı yerlerinde bu ayet ve hadislerin meallerine de yer verilmiştir. Ayrıca eserin bazı yerlerine de manzumeler serpiştirilerek, monotonluktan kurtulmasını sağlamıştır.¹⁶⁴ *Gülşen-i Mülûk*, Abdülhakim Koçin tarafından yayınlamıştır.¹⁶⁵

Nushatü's-selâtin: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Zilkade 989'da (Aralık 1581) Halep'te yazdığı¹⁶⁶ *Nushatü's-selâtin* hükümdarlar için gerekli vasıf ve şartları belirten bir siyâset-nâmedir. *Nushatü's-selâtin* sosyal hayatla ilgili bir eserdir. Bu eser, yazıldığı

¹⁶¹ Coşkun Yılmaz, (2003), "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.I, S.2, ss.299-338.

¹⁶² Mehmet İpşirli, (1987), *Asafnâme*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, s.456.

¹⁶³ Lütfi Paşa, (1998), *Âsafnâme*, Haz: Ahmet Uğur, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

¹⁶⁴ Mustafa Zaiî, (2004), *Gülşen-i Mülûk*, haz. Vedat Ali Tok, Kayseri, ss.4-9.

¹⁶⁵ Abdülhakim Koçin, (2005), *Zaiî Gülşen-i Mülûk*, Akçağ Yayınları, Ankara.

¹⁶⁶ Akün, *a.g.m.*, s.415.

dönemin siyasî ve sosyal durumunu göstermesi açısından kayda değer bir kaynaktır. Ayrıca eserde otobiyografik bilgiler bulunmaktadır. Bir önsöz, dört bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Önsözü ve birinci bölümünde padişahların yapmakla yükümlü oldukları işler, ikinci bölümünde kanun dışı meydana çıkan karışıklıklar, üçüncü bölümünde yakışsız bazı hallerden dolayı halkın aciz durumda kalması, dördüncü bölümde ise yazarın uğradığı haksızlıklardan ve hayatından bahsedilmekte, okuyucuya bazı öğütler verilmektedir.¹⁶⁷ Nushatü's-selâtîn, A. Tietze tarafından 1979 yılında Viyana'da neşredilmiştir.¹⁶⁸

Fusûlü'l-halli ve'l-'akd ve Usûlü'l-harci ve'n-nakd: Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Safer 1007'de (Eylül 1598) tamamladığı eseridir. III. Mehmet döneminde düzenin bozulması üzerine kaleme alınmıştır. Eser uzun bir önsöz ile 32 fasıldan oluşmaktadır. Hicretten beri geçen bin yıl içerisinde kurulan devletlerin çöküş sebeplerini anlatmaktadır. Arapça ve Farsça inşa, secili nesre iltifat etmeyen oldukça sade bir dil ile kaleme alınmıştır. Eser, müellifin ölümünden sonra ün kazanmıştır.¹⁶⁹

Fazâ'ilü'l-vüzerâ ve Hasâ'ilü'l-ümerâ: Nev'i (ö. 1007/1598) tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Ayasofya Ktp., No. 2893'de kayıtlı bir nüshası vardır.¹⁷⁰

Fusûlü'l-ârâ fî Şâni'l-mülûkî ve'l-vüzerâ: Şeyhülislam Esat Efendizâde Mehmet Şerif Efendi (ö.1024/1615) tarafından ehil olmayan kişilerin vezirlik rütbesine getirilmelerinden şikâyet etmek maksadı ile kaleme aldığı eseridir. İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. No. 6938 numarada kayıtlı bir nüshası vardır.¹⁷¹

Gencîne-i Adâlet: Kâtibî Sâdık Efendi'nin Sultan I. Ahmet döneminde kaleme aldığı bir eserdir. Topkapı Ktp. Bağdat No. 348 ve İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. No. 3319 numaralarda kayıtlı iki nüshası mevcuttur.¹⁷²

Nasâyihu'l-mülûk: Şeyhî mahlasını kullanan Abdülmecid Sivâsî (ö. 1639) tarafından I. Ahmet adına kaleme alınmış bir eserdir. Eserin yazılış tarihi

¹⁶⁷ Levend, *a.g.m.*, s.185.

¹⁶⁸ A. Tietze, (1982), *Mustafa 'Âlî's Counsel for Sultans of 1581, I-II*, Wien.

¹⁶⁹ Akün, (1989), *a.g.m.*, s.415.

¹⁷⁰ Levend, *a.g.m.*, s.186.

¹⁷¹ *a.g.m.*, s.186.

¹⁷² *a.g.m.*, s.186.

1013/1604'tür. Süleymaniye Ktp., Lâleli, No. 1613'te kayıtlı bir yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁷³

Yukarıda saydığımız eserlerden farklı olarak devlet yönetimi, yurt güvenliği, resmî örgütlerin durumu ve düzeni konularını ele alan bazı eserleri de siyâset-nâmeler kategorisine sokmak uygun olur. İmparatorluğun düzeninde meydana gelen bozulmaları gören bazı devlet adamları ile fikir ve kalem sahipleri tarafından yazılan bu eserler, belirli bir dönemde geçen olaylara dayandığından, tarihî eserler arasında yer alsa da, devlet işlerini göz önünde tutarak yol gösterdiği, öğütlerde bulunduğu için konumuzla da ilgisi vardır.

Bu eserlerin başlıca özelliği, genel ahlâk kurallarına dayanmakla beraber, asıl olarak toplumun belli başlı dertleri üzerinde durması, gerçeğe uyması, birilerine yaranmak ve çıkar sağlamak amacıyla değil de, yurtsever düşünce ile kaleme alınmış olmalarıdır. Bu tip eserlerin amacı Osmanlı İmparatorluğu'nun, başta padişah olmak üzere korunması ve imparatorluğun eski şaşalı günlerine ulaşmasının sağlanmasıdır. Şimdi bu konu ile ilgili olarak 17. yüzyıl başlarına kadar yazılmış olan eserler ve lâyihalara bir göz atalım.

Kitâb-ı Müstetâb: 17. yüzyılda devletin bozuk düzenini iyi saptayan fakat kimliği bilinmeyen bir yazar tarafından yazılan Kitab-ı Müstetab, askeri ve ekonomik çöküntüleri belirtip ulema sıfatıyla yönetici kadrodaki bozuklukları dile getirmiş bozulmaların ilk belirtilerinin Kânûnî döneminde başladığını, ama asıl bozulmanın III. Murat döneminde olduğunu anlatan bir eserdir. Eser 12 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllarda: III. Murat zamanında ve sonra devlet yönetiminin bozulması, dirliklerin dağıtımındaki yolsuzluklar yüzünden hazinedeki dengenin bozulması, sadrazamların dirlik, tımar ve terakki vermekteki bağımsızlıklarını kötüye kullandıkları, bu halin rüşvete yol açtığı, devşirmeler için hazırlanan kanunun açıklanması, kanunun sonraları nasıl bozulduğu, yeniçerilerin acemi oğlanların, tımar ve zeamet sahiplerinin ve nizamlarının bozulması, yeniçerilerin sefere çıkmaları hakkındaki nizamın bozulması, vezirlik makamlarının yeteneksiz kişilikler elinde kaldığı, adaletin kalktığı, bu yüzden yönetimin ve iktisadi durumun bozulduğunu, rüşvetin alıp yürüdüğünü, bu halin devlet yönetimini bozduğunu, kapı ağalığı görevi, padişahların adaleti ve bu yolsuzlukların

¹⁷³ a.g.m., s.186.

giderilmesi için gereken tedbirler hakkındadır. Yazar başta: “Fi zamaniâ hâzâ sadır olan ahval-i âlem ve mütebadir olan ef’al-i benî âdem, ki nizam-ı âleme ihtilâl ve reâyâ vü berâyâyâ infial virmişdür; ana bais ü bâdi ne vech ile olmuştur ve şimden sonra girü tedbir ü tedârüki ne üslûb üzre görölmesi münâsibdür” cümlesi ile esere girer. II. bölümde de bu nasihat-nâme-yi Allah rızası ve padişahı sevdiği için yazdığını söylüyor. Her şeyden önce padişahın danışmaya değer vermesini, adalet ile hükmetmesi gerektiğini öğütler.¹⁷⁴ Kitâb-ı Müstetâb, Yaşar Yücel tarafından 1974 yılında yayımlanmıştır.¹⁷⁵

‘Arîza: Yazarı bilinmeyen bu arizanın III. Murat’a sunulduğu bilinmektedir. Eserin Süleymaniye Ktp. Esat Efendi No. 2236/2’de kayıtlı bir nüshası mevcuttur.¹⁷⁶

Tedmîr-i Celâleyn der ‘Ahd-i Sultân Ahmed Hân: Bu eserinde yazarı bilinmemektedir. Eser I. Ahmet adına kaleme alınmıştır. İçinde III. Murat’a yazılan önemli bir ariza bulunmaktadır. Eserin Süleymaniye Ktp. Esat Efendi, No. 2236/1’de kayıtlı bir yazma nüshası vardır.¹⁷⁷

Usûlü’l-hikem fî Terceme-i Nizâmî’l-âlem: Akhisarî-i Bosnevî Kâfî Hasan tarafından 1005/1596 tarihinde kaleme alınmış bir eserdir. Yazar Eğri seferinde bulunarak “nizam-ı âleme müteallik” Arapça bir eser yazmış, sonra kendi eserini Türkçeye çevirmiştir. Memleketin düştüğü durumun nedenlerini araştırarak, devlet kademelerindeki önemli görevlerin bu görevler için ehil olmayan kişilere verilmesini bozulmanın başlıca nedeni olarak göstermiştir.¹⁷⁸

Hâb-nâme: Veysî’nin (ö. 1037/1627) Hz. Âdem zamanından itibaren dünyada olağelen büyük kötülükleri ve bunlardan alınması gereken dersleri bir rüya vasıtası ile anlattığı mensur küçük bir eseridir. Hâb-nâme Türk nesrinin en önemli örneklerindedir. Yazar bir gece kendisini, yolda I. Ahmet’in karşısına çıkmış gibi düşünür. Ona memleketin içinde bulunduğu karışık durumu ve buna karşı ne gibi önlemler alacağını soracaktır. Bu düşünceler içerisindeyken uykuya dalar. Rüyasında karşısında seçkin bir topluluk vardır. Her birisi altın tahtlar üzerinde oturan bu nur yüzlü

¹⁷⁴ a.g.m., s.190.

¹⁷⁵ Yaşar Yücel, (1974), *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler -I- Kitâb-ı Müstetâb*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

¹⁷⁶ Levend, a.g.m., s.191.

¹⁷⁷ a.g.m., s.191.

¹⁷⁸ a.g.m., s.191.

kişilerin nedimleri de yanlarındadır. Veysî de bunlar arasına karışır. Bu nur yüzlülerden biri İskender-i Zülkarneyn, iki yanında oturanlar ise Osmanlı padişahlarıdır. Biraz sonra Sultan Ahmet içeri girer ve tam İskender'in karşısındaki tahta oturur. Sonra ona memleket işlerindeki bozukluklardan dolayı üzüldüğünü, eski devirlerde durumun daha iyi olduğunu ve geçmiş zamanların padişahlarına özendiğini, özellikle yeniçerilerden şikâyetle kendisinden yardım dileğinde bulunduğunu söyler. İskender, padişahın anlattıklarına güzel ve hikmet dolu cevaplar verir. Onu teselli için de dünyanın Hz. Âdem'den bu yana asla tam anlamıyla düzelmediğini ve kimseye yâr olmadığını belirtir. Fikirlerinin doğruluğunu göstermek için de tarih boyunca yaşanmış fitneleri anlatır. Sultan Ahmet ona teşekkür eder ve kafasındaki karışıklıkları giderdiği için İskender'e minnettar olduğunu belirtir. Ancak konunun çok kısa geçildiğini, anlatılanları geniş şekilde yazmak gerektiğini de sözlerine ekler. O zaman İskender, orada anlatılanları can kulağıyla dinlemekte olan Veysî'yi gösterir ve onun âlim bir kişi olduğunu, anlatılan ibretli hikâyeleri en ince ayrıntılarına dek bildiğini, bunları seve seve kaleme almayı kabul edeceğini, bunun için ferman buyrulması gerektiğini söylerken Veysî, sabah namazı için uyanır. Yazarın bu rüyayı gerçekten görüp görmediği belli değildir. Bu küçük eserin bir dünya tarihi yazmak yolunda padişahın izin almak için yazılan bir ön eser olma ihtimali daha kuvvetlidir. Eser, her kıssadan sonra İskender ağzından öğütler verilmesi ve dinî kurallara da sıkı sıkıya bağlı kalınması üzerindeki öğütleri sebebi ile didaktik bir hüviyete sahiptir. Veysî'nin diğer eserleri ile kıyaslandığı takdirde daha sade bir üslûba sahip olan Hâb-nâme, devrinin tipik nesir örneklerinden birisidir. Yer yer “nazım” ve “şiir” başlıkları altında verilen beyitler ile klasik nesir geleneğinin bir uzantısıdır. Konudaki sosyal içerik dikkati çekerse de Sultan Ahmet'e öğüt vermek ve onu teselli etmek amacıyla kaleme alındığı da düşünülebilir. Eserin yazılmasının üzerinden üç asra yakın bir zaman geçmesinden sonra Ziya Paşa ve Namık Kemal de kuruluş yönünden Hâb-nâme'ye çok benzeyen “Rüya” adlı eserlerini yazmışlardır. Hâb-nâme bir defa Bulak'ta (1836) ve üç defa da İstanbul'da (1847, 1867 – Münşeat-ı Aziziye sonunda 1868 Siyer-i Veysî ile birlikte) basılmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Pala, a.g.e., ss.179-180.

2.3. SİYASETNAMELERİN TARİHÇESİ

Toplu halde yaşayan insanlar, genellikle kendilerine bir idareci seçme gereğini duymuş ve onun otoritesini tanımıştır. Bu yöneten gereksinmesi, ta ilkel kabilelerde bile mevcuttur. Başında bulunan kabile reisine kişilerin sonsuz itaâti vardır. Ortaçağ İslam dünyası da bu gereksinmeyi göstermiş ve idareciyi yeryüzünde Allah'ın gölgesi olarak kabul etmiştir. Zamanımız cemiyetlerinde, ayrı ayrı yöntem ve idarelerle idare edilen insan topluluklarında bile, bu yöneten gereksinimi, böylece devam etmektedir. Bunlardan başta olana idareci (yöneten), bunun idaresi altında olana da idare edilen (yönetilen) adı verilmektedir.¹⁸⁰

Devirlerinin gereği ve en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiğini ve halkın ızdırabını dile getiren, başta hükümdar olmak üzere devletin diğer memurlarına adaleti salık veren fikir adamları, hemen hemen, her devirde yetişmiş ve bu gaye için devrin idarecilerini uyaran nasihat edici ve yol gösterici siyasetnameler yazmışlardır.¹⁸¹

Bu tür yazılar doğuda çok eskiden beri mevcuttur. Sâsânilerin son zamanlarında, hükümdarlara öğütler mahiyetinde ele alınan nasihat kitapları Andarznâme, Pandnâme adı altında yaygın idi. Tansar'ın Mektubu, Buzurc Mihr Risâlesi Bunların başında gelir. İslamiyetten sonra, bu Doğu (İran-Hint) kökenli eserler Arapçaya aktarılmıştır. Bunların başında Abdullah ibn Mukaffa'nın 750'lerde çevirdiği Kelile ve Dimne gelmektedir. Sanskritçe olan eserin adı, Pañçatantra'dır. Pañçatantra, bir politika ve devlet idaresi kitabıdır, tertipçi fikirlerini bize masallar içinde sunmuştur. Devlet idaresi ve ahlâk üzerine, hakîmâne düsturlar, eski Hint'te, en çok Kautiliya adına bağlanır. Pañçatantra yazarı da onu anmaktadır. Eser, Hüsrev Nuşirvan (slt. 531-579) devrinde, Burzöe tarafından Pehleviceye çevrilmiştir. Pañçatantra ile Aesop ve La Fontaine arasında motif benzerliği bulunmaktadır.¹⁸²

Doğuda bu gibi gelişmeler olduğu gibi, Batıda da bu alanda eserler verildiğini görürüz. Bu noktada Batı düşüncesinde öne çıkan iki isim Platon ve Aristo'dur. Bu her iki şahsiyet Batı düşüncesinde olduğu kadar Doğu düşüncesini de etkilemişlerdir. İncelediğimiz eser olan Ahlâk-ı Muhsinî' de de özellikle Aristo'nun düşüncelerine yer verildiğini görmekteyiz.

¹⁸⁰ Ahmet Uğur, (1987), *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, Kayseri, s.13.

¹⁸¹ Levend, *a.g.m.*, s.167.

¹⁸² Uğur, *a.g.e.*, s.14.

Platon'a göre toplumda yöneten ve yönetilenler vardır. Bilgili, adaletli ve erdemli kişiler yönetimi ele almalı ya da yönetene yardım etmelidir. Bunlar, yönetilene de yol gösterirler, onları yatıştırıp, taşkınlıklardan korurlar. Platon'a göre ya hükümdarlar filozof olmalı ya da filozoflar hükümdar olmalıdır. Böyle olmaz ise devlet ve insanlık için mutluluk beklenemez.

Aristo, en iyinin, erdemce en üstün olanın, kendi çıkarını düşünmeden, bütünü iyiliği uğrunda çalışanın egemenliği esasını kabul etmektedir. Aristo'ya göre devlet, topluluğun en yüksek ve siyasî şeklidir. Topluluğun en basit şekli ailedir. Aristo, iyi yönetimi monarşi, aristokrasi ve cumhuriyet olarak görür. Devletin yasama, yönetme ve yargılama gibi üç türlü görevini kabul eder ve siyaset anlayışını bu çerçevede oluşturur. Aristo'ya göre devletin esası, kanunların niteliği, yurttaşın durumu, yönetimi ele alan sınıfa göre değişir. Adalet mutlak değildir. Yönetimin aldığı şekle uygulanır. Politikanın temeli ahlaktır.

İdeal devlet kavramında Platon ile Aristo metotta birleşirler. Ancak aile, mülk iyeliği ve sınıf hakkındaki görüşleri değişiktir.¹⁸³

İslamiyetin gelişiyile gerek Kur'an'da gerekse hadislerde siyasî konularla ilgili pekçok işaretler vardır. (Ulülemre itaât, adalet, doğruluk, halka güzel muamele, rüşvetin fenalığı vs.) Ama İslamda siyasette başta gelen konu, imâmettir. İlk önce Şiâ mezhebinin mensupları bu ilmi, ilm-i kelâmın konuları arasına sokmuşlar ve muârizlarına karşı savunmuşlardır. Daha sonra bu konuyu ehl-i sünnet de ele almış, fıkıh ve kelâma sokmuştur.¹⁸⁴

Bu arada İslamı dışarıdan etkileyen iki görüş vardır. Bunlardan birisi İslam din filozoflarına tesir eden Eflatun ve Aristo görüşüdür. Bunların görüşünde hakim olan unsur, Eflatun ve Aristo'nun fikirleridir. Ama İslam dininin otoritesi de başta tanınmaktadır. Bunlara göre, eski Yunan tesiriyle, siyaset dinle ilgili ilimlerin bir kısmıdır. Fârabî'ye göre ilimlerin tasnifinde siyaset ilmine de yer verilmiştir. Buna göre ilim iki kısımdır. Birincisi nazarî ilimler, ikincisi amelî ve medenî ilimler. Bu ikincisi, ahlâk ve siyâset diye iki bölümde mütalaa edilir.

¹⁸³ Levend, *a.g.e.*, s.176.

¹⁸⁴ Uğur, *a.g.e.*, s.15.

Bunun paralelinde gelişen ikinci bir görüş ise, İran tesirinde kalan Nasihatnâme (Siyasetnâme)'cilerin görüşüdür. Bunların örnekleri de Doğu (İran-Hint) literatürüdür. Başta İbn-i Mukaffa'nın Kelile ve Dimne'si, Cahız'ın Kitabü't Tac'ı, Keykavus'un Kâbusnâme'si ve nihayet Nizamü'l Mülk'ün Siyasetnâme'si gelmektedir. Bu saydığımız eserler kendilerinden sonra bu konuda yazılanlara örnek olmuşlardır. Türk siyasî hayatı da, tabii olarak, bunlardan esinlenmiştir.¹⁸⁵

2.4. SİYASETNAMELERİN KONUSU

Siyasetnâmeler genellikle devlet yönetimini ele almaktadırlar. Gayeleri, devleti idare edenlere, idare sanatı üzerine önerilerde bulunmaktadır. Bunlar, genellikle ya sultanlar için yazılırlar ya vezirler için yazılırlar veya genel olurlar.

a) Sultanlarla ilgili olan eserlerde biz şu konuları bulabiliriz; sultan için gerekli vasıflar, saltanatın esasları ve şartları, sultan için lazım olanlar, zamanın anlayış ve inanişına göre en iyi devlet örgütünün ne olabileceği ve buna ulaşmak için hangi yolun verimli olacağı, sultanın halk ile olan ilişkisi, halkın sultana karşı olan görevleri, sultanın dinî ve ahlakî görevleri, sultanın saltanatın devam ettirmek için gerekenler, saltanatı fenâya götüren şeyler... Bu eserlere genellikle şu isimler verilir: Nasîhatü'l Mülûk, Tuhfetü'l Mülûk, Zahiratu'l Mülûk ve's Salâtîn, Enîsu'l Mülûk vb.

b) Vezirlerle (vezir-i azamlarla) ilgili olanlarda da şu konuları bulabiliriz; vezirliğin gereği ve şartları, yetkileri, görevleri; sultanlara karşı sorumlulukları, halka karşı tutumları, iyi vezirlerden örnekler ve kendinden sonra bu makama gelecek meslekdaşlarına sundukları öğütler ve öneriler... Bu eserler de genellikle şu isimleri alır; Nasîhatü'l Vüzerâ, Tuhfetü'l Vüzerâ, Hadikatü'l Vüzerâ, Mi'ratü'l Vüzerâ, Âsafnâme vb. Bazen sultanlarla vezirleri ilgilendiren eserler birarada olur. Onlara da Nasîhatü's Selâtîn ve'l Vüzerâ adları verilir.

c) Genel olan siyasetnâmeler de vardır ki, onlar da siyaset sanatı dahil her türlü konu bulunur. (ibâdet, tasavvuf, âlemin yaratılışı, teşrifât, insanların grupları, adalet, rüşvet vs.)¹⁸⁶

¹⁸⁵ a.g.e., s.17.

¹⁸⁶ Levend, a.g.e., s.168.

Siyâset-nâmelerde, hükümdarlarda bulunması gereken vasıflar belirtilir; saltanatın esasları ve şartları sıralanır. Zamanın anlayışı ve inanişına göre en uygun örgütün nasıl olması gerektiği, bu amaca hangi yollardan ulaşılacağı gösterilir. Halkın durumu, toplumun hali anlatılarak hükümdarlara öğütler verilir. Kötü yönetimin zararlı sonuçları açıklanır. Devlet yönetiminin şerefli, fakat güç bir sanat olduğu dile getirilir. Bu eserler salt önerilerden ibaret değildir. Konular anlatılırken pek çok âyet, hadîs, hikâye, atasözü gibi parçalar ile eserde anlatılan mevzu desteklenir ve bu sayede anlatım dili monotonluktan kurtulmuş olur. Bu eserlerin en dikkate değer tarafı ise doğu ve batının düşünce sistemlerinin bir İslâm sentezi çerçevesinde yoğrulmuş olmasıdır. Bu konuda yazılmış eserlerden, çağının sosyal ve toplumsal hayatını, askerî ve malî örgütlerini, yasa ve tüzüklerini, toplumun dayandığı gelenek ve görenekleri öğrenmek mümkündür. Siyâset-nâmelerde öngörülen başlıca fikirler şöyle sıralanabilir:

a-Padişah Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olup ona itaatsizlik Allah'a itaatsizlik sayılır. Sultan, devletin idaresini vezir ve nedimleri sayesinde yürütmek zorundadır. Bu bakımdan veziriazam seçimleri çok önemlidir.

b-Din ve devletin devamı için asker gereklidir. Askere önem verilmeli, törenleri, eğitimleri, maaşları kontrol altında bulundurulmalıdır.

c-Osmanlılarda cemiyetin efendisi halktır. Sanat ve ziraat ehli kişilerden oluşan halk, devleti ve hazineyi ayakta tutan, memleketi imar eden topluluktur. Padişah ve idareciler halka adaletli davranmalı, vergiyi düzenlemeli ve onlar arasında usulsüzlüğe meydan vermemelidir.

d-Hazine; halk, asker ve ülkenin imarı için elde bulunması gereken paradır. Hazineyi dolu tutmak için halkı soymak siyaset değildir. Ancak hazinenin geliri giderinden fazla, en kötü ihtimalle birbirine eşit olmalıdır.

e-Osmanlılarda görülen bozukluğun giderilmesi için önce bozukluğun nedenleri araştırılmalıdır. Çünkü bozulma yavaş yavaş kendini göstermiş ve rüşvet gibi kötü alışkanlıklar giderek devletin her kademesini sarmıştır. Bunun sonucunda idare ve orduda disiplin kalmamış, gider çoğalıp gelir azalmıştır. Birtakım siyâset-nâmeler bu

durumun çözümü için Kanunî devrini model almayı; diğer bir kısmı ise özellikle son dönemlerde batıyı örnek almayı öngörmüşlerdir.¹⁸⁷

2.5. BİR SİYASETNAME OLARAK AHLAK-I MUHSİNİ

A. Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız” isimli makalesinde ahlâkî konulu kitapları tasnif ederken bu kitapların bir şubesi olarak da “siyâsetnâme”leri gösterir. Ahlak-ı Muhsinî, üzerine yaptığımız çalışmada bu eserin A. Sırrı Levend’in tasnifine göre siyasetnâme özellikleri taşıdığını görmekteyiz.

Siyâset, Arapça sözlüklerdeki anlamıyla, bir nesneyi dikkatle gözetmektir. Daha sonraları hükümet işleri, politika, diplomasi yerine de kullanılmıştır. Siyâset, şeriat hükümlerine göre suçluyu cezalandırmak manasına gelen “siyaset etmek” anlamında da kullanılmıştır. Buna “siyâset-i şer’iye”, hükmün uygulandığı yere ise “siyâset-gâh” denilmiştir. Siyâset ve halk yönetimi ile ilgili konular, eski bilimlerini sınıflamada “hikmet-i ameliye” arasında yer alır.¹⁸⁸

İlk ve orta çağlarda hükümdar, Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi sayılmıştır. Bu durum hükümdar ile tebaası olan halkın arasında bir uçurum meydana getirmiş ve hükümdarların halktan uzaklaşmasına ve izole bir yaşam sürmelerine neden olmuştur. Hükümdarın çevresinde yer alan zalimlerin, hükümdarı halka karşı kışkırtmaları üzerine halk büyük zulümler görmüştür. Halkın ıstırabını yakından gören fikir adamları, her fırsatta hükümdarlara, vezirlere adaletli davranmayı öğütlemişler, adalet olmadıkça saltanatlarının uzun sürmeyeceğini anlatmaya çalışmışlardır. İşte siyâset-nâmeler bu amaç doğrultusunda kaleme alınmış eserlerdir.¹⁸⁹

A. Sırrı Levend, “Siyasetnâmeler”¹⁹⁰ isimli makalesinde şöyle demektedir : “Siyasetnâmeler, ahlâkî eserler çerçevesi içinde yer alırsa da, önemli olduğu için ayrı bir tür gibi gelişmiş, bu konuda yığınlarla eser kaleme alınmıştır. Eski çağlarda adalet, saltanatın temeli sayılır. Sultanlarda önce bu nitelik, sonra da yiğitlik ve cömertlik gibi artamlar aranır. Bunun içindir ki, düşünce ve kalem adamları, sultanlara, vezirlere adaleti salık vermişler, memleket yönetimini, halka, “reaya”ya, askere ne yolda

¹⁸⁷ Pala, *a.g.e.*, s.406.

¹⁸⁸ Ağâh Sırrı Levend, (1962), “Siyâset-nâmeler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s.168.

¹⁸⁹ Levend, *a.g.m.*, s.167.

¹⁹⁰ Levend, (1962), *Siyasetnâmeler*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, ss.167-194.

davranılması gerektiğini, savaşta ve barışta tutulacak yolu, savaşta zafere ulaşmanın, barışta huzura kavuşmanın koşullarını, “siyasetnâme” adı altında toplayan bu eserlerle anlatmağa çalışmışlardır.” Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere siyasetnâmelerin ağırlık noktasını “adalet” konusu oluşturmaktadır. Ahlâk-ı Muhsinî’de de adalet konusu en kapsamlı bölümü oluşturmaktadır. (30b-43a) Fakat eserde adalet kavramı eserde sadece ilgili bölümde değil, diğer bölümlerde de yeri geldikçe ele alınmaktadır.

Yine Ahlâk-ı Muhsinî’deki konulara bakacak olursak: siyaset, riayet-i hukuk, terbiyet-i hadem ü haşem, firâset, uluvv-i himmet, şecaât v.b. bölümleri görürüz. Bunlar bir hükümdarda bulunması gereken önemli özelliklerdir. Ayrıca Ahlâk-ı Muhsinî’nin yarım bir çevirisi olan “İyilerin Ahlâkı”¹⁹¹ isimli eserde şu ifade mevcuttur: “Eserin mukaddimesinde belirtildiği üzere hükümdârın uyması gereken vasıfları kırk olarak kabul ediyor. Bunların bir kısmı hükümdarla Allah arasında, bir kısmı da hükümdarla halk arasındadır.” Burdan da anlaşılacağı üzere eser tamamıyla bir siyasetnâme niteliği taşımaktadır. Yine bu konuda eserde geçen şu ifade eserin bir siyasetnâme olduğunu kanıtlar niteliktedir:

(17) Ve ‘amme-i selâtime hemîn şıfat-ı erba‘în lâzımdur ki şıfat-ı memdûhanîñ ba‘zı (18) kendüyle mevlâ miyânında ahsen olan ve ba‘zı dañi pâdişâhla re‘âyâ mâbeynüde müstaşendür. (19) Ebdân-ı ahlâk-ı haseneye ‘arç olan şıfat-ı mezkûre kırk bâbda mezkûrdur.

Yukarıdaki paragraftaki “amme-i selâtin” tabiriyle eserin hitap ettiği kesimin yönetici, hükümdar sınıfı olduğu bizzat yazar tarafından ifade edilmiştir. Bu da eserin bir siyasetnâme olduğuna kendi içinden gösterilebilecek bir kanıttır.

Ayrıca Ahlâk-ı Muhsinî’nin telif ve tercüme safhalarını inceleyecek olursak bu yapıtın her zaman “hükümdar” ekseninde bir eser olduğunu görürüz. Eserin müellifi olan Hüseyin Vaiz Kaşifi, eserini Sultan Hüseyin Baykara’nın oğlu olan Ebu’l Muhsin’e sunmuştur. Ayrıca burada eserin isminde bir tevriye olduğunu da görmekteyiz. Eserin daha sonra tercümelerine başlandığı Anadolu sahasında ise tercümelerin yine hükümdar ve şehzadeler ekseninde yapıldığını görürüz. Bu çalışmamızda incelediğimiz nüsha da Şehzâde Bayezid’e sunulmuştur.

¹⁹¹ M. Ragıp İmamoğlu, (1965), *İyilerin Ahlâkı*, Ankara, s.13.

Yaptığımız bu tespitler sonucunda eserin bir siyasetnâme olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Ahlâk-ı Muhsinî siyasetnâmeler konusunda pek bilinen bir eser değildir. Bunun yerine çoğunlukla genel ahlâk kitaplarına dahil edildiğini görmekteyiz. Bu eksik tespitin sebebi ise eserin tam bir çevirisinin bulunmaması ve üzerinde bu güne kadar yapılan çalışmaların hep eksik olmasıdır. Bu eksik çalışmaların sebebi ise eserin hacimce geniş olmasıdır. Eserin siyasetnâme olarak algılanamamasının bir diğer sebebi de kanaatimizce eserin ismidir. Çünkü siyasetnâmelerin isimlerinde “ahlâk” ibaresine çok rastlanmamaktadır. Bu eserin isminde ise “ahlâk” ibaresi geçtiği için “Ahlâk-ı Alâî ve Ahlâk-ı Nasırî” gibi genel ahlâk kitapları arasında sayılmıştır. Fakat Ahlâk-ı Muhsinî’nin bu saydığımız eserlerle içerik olarak çok bir benzerliği sözkonusu değildir. Ağâh Sırrı Levend’in “Siyasetnâmeler” isimli makalesinde geçen konuların ise neredeyse tamamı Ahlâk-ı Muhsinî’de mevcuttur.

Siyasetnâmeler, başlıca üç grupta toplanır: a. Siyaset konusunu fıkıh ve kelam açısından ele alıp bu hususta İslam dinin görüşünü açıklayan eserler (Mâverdi’nin el-Ahkâmü’s Sultâniye ve’l Velâyetü’d Dinîyye’si) b. Pratik amaçlar güden ve sultanlara, örneklendirilmiş öğütler veren eserler (Nizâmülmülk’ün Siyasetnâme’si) c. Lâyiha şeklinde olanlar. Bunlar belli devirleri konu edinirler. (Koçi Bey’in IV. Murad ve III. İbrahim dönemleri hakkında hazırladığı Koçi Bey Risâlesi)¹⁹²

Yukarıdaki tasnife göre Ahlâk-ı Muhsinî, ikinci gruptaki siyasetnâmelere dahildir. Çünkü eseri incelediğimizde çoğunlukla pratiğe yönelik birçok kısa hikaye, kıssa ve menkıbe mevcuttur. Hemen hemen her bölümde bu şekilde birkaç hikaye veya kıssa sözkonusudur. Bu yönüyle eserin hikaye ile öğretim yoluyla yazıldığını görmekteyiz.

Siyasetnâmeler konusunda Türk edebiyatında en bilinen eser Nizamülmülk’ün “Siyasetnâme”sidir. Nizamülmülk’ün eseri ile Ahlâk-ı Muhsinî’yi kıyasladığımızda içerik olarak birbirlerine çok benzediklerini görürüz. Öncelikle her iki eserde de hikaye ile öğretim yolu benimsenerek, idareciye pratiğe yönelik bilgiler verilmektedir. Ayrıca bu hikayelerde geçen şahsiyetlerin de neredeyse tamamına yakının aynı şahsiyetler olduğunu görmekteyiz. (İskender, Abdullah bin Tâhir, Erdeşir-i Bâbek vb.) Ayrıca her

¹⁹² Pala, *a.g.e.*, s.355.

iki eserde de idarecilikle ilgili konuların bölümler şeklinde ele alındığını görürüz. Kısacası iki eserde biçim ve içerik olarak büyük benzerlikler söz konusudur.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Ahlâk-ı Muhsinî'yi oluşturulduğu gelenek içerisinde bir siyasetnâme olarak ele almak gerekmektedir. Bu sebeple burada siyasetnâmelerin genel özellikleri ile ilgili bilgi vermekte fayda vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜSEYİN VAİZ KAŞIFI HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

3.1. HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFİ VE ESERLERİ

3.1.1. Hayatı

Hüseyin Vâiz Kâşifi, İran'ın Horasan bölgesinde Sebzevâr'da tahminen 830/1427 yılında dünyaya gelmiştir. Vaazları ile meşhur olduğu için “Vâiz” lakabı ve şiirlerinde kullandığı “Kâşifi” mahlasıyla tanınır. Çocukluk ve gençlik yıllarını Sebzevâr'da geçiren Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin iyi bir tahsil gördüğü, Herat'a gittiğinde ilmi ve vaazları sayesinde kendisini kısa sürede kabul ettirmesinden anlaşılmaktadır. Şöhret sahibi olduğunda ülkesinden ayrılarak Nişabur'a, oradan da Meşhed'e geçer. Dönemin ünlü Nakşibendî şeyhi Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin (ö. Mayıs 1456) öldüğünü öğrendiği günlerde rüyasında onu görmesi, mezarını ziyaret etmek üzere Herat'a gitmesine sebep olur. Burada Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin müridi, ünlü sûfî ve şair Abdurrahman-ı Câmî ile tanışır ve onun vasıtasıyla Nakşibendî tarikatına intisap eder. Herat'ta verdiği vaazlarla kısa zamanda meşhur olan Hüseyin Vâiz, bir süre sonra Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî'nin himayesi altına girer. Onların teşviki ile çeşitli kitaplar telif eder. Câmî'nin ölümünden (898/1492) sonra Herat'tan ayrılan Kâşifi, 910/1504-05 yılında doğduğu kent olan Sebzevâr'da vefat eder. Ölümüne:

در هدایت صرف شد ایام عمرش زان سبب

گشت تاریخ ففات او "هدایت دستگاه" ¹⁹³

beyti ile tarih düşürülmüştür. ¹⁹⁴

Türbesi Sebzevâr'ın güneybatısında “Dervâze-i Nişâbur” denilen yerdedir. Kâşifi, halkın çoğunun Şîî olduğu Sebzevâr'da Sünnîlik, çoğunluğun Sünnî olduğu Herat'ta ise Şîîlik ile itham edilmiştir. Şîî olarak tanınmasında daha çok “Ravzatü's-şühedâ” adlı eserinin etkisi vardır. Bu eserin bir beytinde, “Ali içinde doğduğu için, Müslümanlara Kâbe'yi tavaf etmek vâcip olmuştur” diyen Kâşifi'nin Ehl-i Beyt'e duyduğu büyük sevgi, ondaki Şîîlik eğiliminin daha kuvvetli olduğunun bir göstergesidir. Nakşibendiye tarikatının temel eserlerinden Reşehât-ı ‘Aynü'l-hayât adlı eserin müellifi Fahreddin Ali Safî (ö. 939/1532-33) Kâşifi'nin oğludur. ¹⁹⁵

¹⁹³ Onun ömrü iyiliğe dâvetiye geçtiği için ölümüne (هدایت دستگاه) terkibi tarih düştü.

¹⁹⁴ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.VI.

¹⁹⁵ Adnan Karaismailoğlu, (1999), “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.XIX, İstanbul, ss.16-17.

3.1.2. Eserleri

Hüseyin Vâiz, tefsir, tasavvuf, edebiyat ve gizli ilimler başta olmak üzere çeşitli konularda eserler kaleme almıştır. “Kâşifi” mahlasıyla şiirler yazmakla birlikte, şair olarak önemli bir varlık gösterememiştir. Hocası Fahreddin Hâce Ehad’ın astronomiyle ilgili Lübâbü’l-ihiyârât fî tâyîni’l-evkât adlı eserini tamamlayan Hüseyin Vâiz’in astronomi ve astrolojiye dair Mevâhibü’z-Zuhal, Meyâminü’l-Müşterî, Kavât’i’l-Mirrîh, Levâm’u’ş-Şems, Mebâhicü’z-Zühre, Menâhicü’l-‘Utârid ve Levâ’ihu’l-Kamer adlı risâleleri vardır. Kâşifi’nin başlıca eserleri şunlardır:

Cevâhirü’t-tefsîr Lituhfeti’l-emîr (Tefsîrü’l-arûs, Tefsîrü’l-zehrâveyn):

Mîr Ali Şîr Nevâî’nin isteği üzerine dört cilt olarak yazmayı tasarladığı bir tefsirdir. Fâtiha sûresinden itibaren Nisâ sûresinin 84. ayetine kadar olan birinci cildini ancak tamamlamış ve Nevâî için “Mevâhib-i Aliyye” adlı daha kısa bir tefsîri yazmayı plânlayarak bu işten vazgeçmiştir. Eserin giriş bölümünde dört ana başlık altında Kur’an ilimlerine dair yirminin üzerinde konu ele alınmıştır. Bu birinci cilt Cevâhirü’t-tefsîr’in Hindistan, Avrupa ve İstanbul’da nüshaları vardır.

Mevâhib-i Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî): Hüseyin Vâiz, Cevâhirü’t-tefsîr’in geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek 897-899/1492-1494 yılları arasında daha sade bir dille ve daha kısa olarak bu eseri kaleme almıştır. Birçok baskısı yapılan eser, Ebulfazl Mehmed Efendi (ö. 982/1574) tarafından Türkçe’ye çevrilmiş; İsmail Ferruh Efendi de 1830’da eseri bazı ilâve ve kısaltmalarla Mevâkib adıyla Türkçe’ye Terceme etmiştir. Bu çevirinin 1282/1865 tarihinden itibaren birçok baskısı yapılmıştır. Eserin Urduca ve Peştunca Tercemeleri de mevcuttur.

Ravzatü’ş-şühedâ: Ehl-i Beyt’e yapılan zulümleri ve Kerbelâ vak’asını anlatan eser, 908/1502’de Hüseyin Baykara’nın kızı tarafından torunu Mirza Mürşidüddin için yazılmıştır. On bölümden meydana gelen eser, müellifin en tanınmış kitabıdır. İlk defa Bombay’da basılan eserin ilmî neşri Muhammed Ramazan ve Ebü’l Hasan Şa’rânî tarafından yapılmıştır. Eseri Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü’ş-şühedâ, Câmi-i Rûmî Saâdetnâme adıyla Türkçe’ye Terceme etmiş; Fuzûlî’de Hadikatü’s-suedâ’sını yazarken bu eserden geniş ölçüde faydalanmıştır. Eserin Deh Meclis ve Müntehâb-ı Ravzatü’ş-şühedâ’ adıyla kısaltılmış şekilleri de vardır.

Câmi’u’s-sittîn: Yûsuf sûresinin tasavvufî açıdan yapılmış bir tefsîridir.

Envâr-ı Süheylî: Müellif, Kelîle ve Dimne'yi Hüseyin Baykara'nın emîrlerinden Şeyh Ahmed Süheylî'nin isteği üzerine bu adla yeniden kaleme almıştır. On dört bölümden meydana gelen Envâr-ı Süheylî'nin birçok yazma nüshası vardır. Müellifin sağlığında istinsah edilen 897/1492 tarihli bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser ilk defa Kalküta'da basılmış (1804), bunu J. W. J. Ouseley'in neşriyle (Hertford 1851), Kalküta (1916) ve Berlin (1922) baskıları takip etmiştir. Envâr-ı Süheylî Alâeddin Ali Çelebi tarafından Hümâyunnâme adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Avrupa'da çok tanınan ve eserin ilk Fransızca Tercemelerine esas teşkil eden bu çeviriden sonra E. B. Eastwick (Hertford 1854) ve A. N. Wollaston (Londra 1877) tarafından İngilizce'ye Terceme edilmiştir. Urduca'ya da Terceme edilen Envâr-ı Süheylî'ye Ekber Şah'ın veziri Ebü'l-Fazl el-Âllâmî 'İyâr-ı Dâniş adıyla bir nazîre yazmıştır.

Mahzenü'l-inşâ: Hüseyin Baykara ve Nevâî için kaleme aldığı mektup yazma sanatıyla ilgili bu eseri 907/1501-02 yılında tamamlamıştır. Eser edeb-i kâtibe, hitabete, cevaba ve duâya dair bahisleri ihtivâ eder.¹⁹⁶

Esrâr-ı Kâsımî: Sihir, tılsım ve kimyaya dair olan eser, ilki Bombay'da (1302/1884-85) olmak üzere dört defa basılmış; oğlu Fahreddin Ali Safî esere Keşf-i Esrâr-ı Kâsımî adlı bir şerh yazmıştır. Bu şerh de Bombay'da 1894 ve 1910 tarihlerinde basılmıştır.

Fütüvvetnâme-i Sultânî: Fütüvvet ve fütüvvet erbâbı hakkında yazılmış olan bu eseri Muhammed Ca'fer Mahcûb 1348/1929-30 tarihinde Tahran'da yayımlamıştır. Eseri Abdülbaki Gölpınarlı tanıtarak bir de özet Terceme yayımlamıştır.

Bedâyi'u'l-efkâr fî sanâyi'i'l-âsâr: Edebi sanatlardan söz eden eser Rahim Müslüman Ali tarafından Rusça bir önsöz ile 1977 yılında Moskova'da neşredilmiştir.

Risâle-i Hâtimiyye (Kısas u Âsâr-ı Hâtim-i Tâ'i): Müellifin 891/1486 tarihinde Hüseyin Baykara adına kaleme aldığı bu eser, cömertliğiyle efsaneleşen Hâtem et-Tâi ile ilgili hikâyeleri içerir. Schefer (Paris 1883) ve M.R. Celâlî (Tahran 1320) tarafından yayımlanan eser, Dâstân-ı Hâtim-i Tâi (Hâtem-i Tâi Hikâyesi) adıyla Türkçe'ye çevrilerek birçok defa basılmıştır. Eserin Kuzey Türkçesi'ndeki bir versiyonu

¹⁹⁶ İmamoğlu, *a.g.e.*, s.IX.

Kazan'da 1876'da yayımlanmıştır. Eser Hint, Urdu, Felemenk ve Malay dillerine de çevrilmiştir.

Letâyifü't-tavâ'if: Fıkralardan meydana gelen bir eserdir. 1957 yılında Tahran'da basılmıştır.

Lübb-i Libâb-i Mâ'nevî: Kâşifî'nin Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevî'sinden yaptığı seçmeleri ihtiva eden bir eserdir. Eser Sâid-i Nefîsî tarafından Tahran'da 1319/1940 tarihinde neşredilmiştir.

er-Risâletü'l-'aliyye fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye: Kırk hadis konusunda 875/1470 yılında Farsça kaleme alınmış bir şerh olup Şemseddîn-i Ebü'l-meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakib'e ithaf edilmiştir. Eser Abdurrahman Hibrî ve Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçe'ye Terceme edilmiştir.

Sâhife-i Şâhî: Müellifin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eden bu risâlenin 1844'te Leknev ve 1848'de Cawpore'de taş basması yapılmıştır.

3.1.3. Ahlâk-ı Muhsinî

Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l Muhsin Mirza adına 900/1495 yılında kaleme alınmış bir eserdir. Müellif eserinin sonunda Hicrî 900'de tamamlandığına dair şu beyti tarih düşürmüştür:

اخلاق محسنی بتمامی بوشته شد

تاریخ همنویس ز "اخلاق مهسنی" ¹⁹⁷

Ahlâk-ı Nâsırî ve Ahlâk-ı Celâlî'den sonra Farsça yazılmış ahlâk kitaplarından biri ve müellifinin eserleri arasında en çok beğenilenidir. Kitap, kırk bölümden oluşmaktadır. Her bâbda ibâdet, ihlâs, sabır, sebat, istikamet, şefkat, merhamet, ihsan, sehavet, emanet, diyanet, adalet, şecaat gibi ahlâk ve fazilet kavramlarından biri ele alınmıştır. Bunların her biri tarif edildikten sonra, zıt kavramlardan da faydalanılarak açıklamalar yapılmış; yer yer ayet, hadis, hikmetler ve atasözleriyle konuya uygun şiirler zikredilmiştir. Eser, Ebü'l-Muhsin adına yazıldığı için öğütler ilk olarak onu hedef almaktadır.

¹⁹⁷ *Ahlâk-ı Muhsinî* kitabı tamamlandı. Tarihini de "Ahlâk-ı Muhsinî" terkiibinden yaz. (900).

Ahlâk-ı Muhsinî, Doğu ülkelerinde ve özellikle Hindistan'da çok tutulmuş; başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillere Terceme edilmiştir. Hüseyin Kâşifî'nin bu eseri şair ve tarihçi Âgehî Muhammed Rızâ (ö. 1874) tarafından Doğu Türkçesi'ne de çevrilmiştir. Ahlâk-ı Nâsirî ve Ahlâk-ı Celâlî gibi Ahlâk-ı Muhsinî'de Avrupalı müsteşriklerin dikkatini çekmiş; belli başlı batı dillerine kısmen veya tamamen Terceme edilmiş; bu dillerde üzerinde incelemeler yapılmıştır. Eserin İngilizce tercümesi ilk defa 1823 baskısı ile birlikte neşredilmiştir. Çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan Ahlâk-ı Muhsinî, bir kısmı taş basması olmak üzere Hindistan, İran ve diğer bazı ülkelerde birçok defa basılmış; Tahran'da eser hakkında bir ilmî neşir (1328/1949) hazırlanmıştır.¹⁹⁸ Türkiye'de eserin on beş bölümlük bir kısmının çevirisini İyilerin Ahlâkı adı ile M. Ragıp İmamoğlu yayımlamıştır.

¹⁹⁸ M. Nazif Şahinoğlu, (1989), "Ahlâk-ı Muhsinî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.II, İstanbul, s.17.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FİRAKİ ABDURRAHMAN ÇELEBİ HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

4.1. FİRÂKÎ ABDURRAHMAN ÇELEBİ VE ESERLERİ

4.1.1. Hayatı

Kütahya, gerek Germiyanlılar, gerekse Osmanlılar döneminde Anadolu'daki en önemli edebi muhitlerden ve kültür merkezlerinden biridir. Germiyanogulları'nı Kütahya'nın tamamen Osmanlı hakimiyetine geçtiği tarih olan 1428'e kadar I. Yakup Bey, Süleyman Şah ve II. Yakup Bey gibi devlet adamları yönetmiş ve bu devlet adamlarının döneminde Şeyhoğlu Mustafa, Ahmed-i Dâî, Ahmedî ve Şeyhî gibi şairler verdikleri önemli eserlerle Divan şiirinin kuruluşuna yardımcı olmuşlardır.¹⁹⁹

Osmanlı Devleti'nde şehzâdeler tahta çıkmadan önce, devlet yönetimini öğrenmek üzere, bazı merkezlere sancak beyi olarak gönderilirdi. Böylelikle şehzâdelerin tecrübe sahibi olmaları sağlanırdı. Kütahya, Fatih Sultan Mehmet zamanından 16. Asrın sonuna kadar Batı Anadolu sancak merkezlerinden biri olmuş ve şehzâdelerin idari olarak yetişmesine katkı sağlamış önemli şehirlerden biri olarak dikkat çekmektedir.²⁰⁰

Firâki, Germiyan ve Osmanlı coğrafyasının altıncı önemli merkezi olan Kütahya'da yetişmiş âlim-şairlerdendir.²⁰¹ Firâkî, XVI. yüzyıl kaynaklarından Latîfî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Beyânî, Ahdî, Âlî ve Taşköprülüzâde'nin; XVII. yüzyıl tezkirecilerinden de Riyâzî ve Fa'izî'nin eserlerinde kaydedilmiştir.²⁰² Kütahyalı şairler arasında XVI. yüzyıl kaynaklarında adı en çok zikredilenlerden biri de Firakî'dir. Bu yönüyle Firakî, kaynaklarda Şeyhî, Ahmed-i Dâî, Ahmedî gibi adı çok geçen şairlerden bile daha fazla yer edinmeyi başarmıştır.²⁰³

¹⁹⁹ Kadir Güler, (2010), "Kütahyalı Firâkî ve Bilinmeyen Şiirleri", *Turkish Studies* 2010, ss.1038-1066.

²⁰⁰ Kadir Güler, (2004), *Kütahya Yazıları*, Kütahya, s.123.

²⁰¹ a.g.e., s.123

²⁰² Murat Değer, (2006), "XVII. ve XIII. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Kütahyalı Şairler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya

²⁰³ Ersen Ersoy, (2004), "XVI. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Kütahyalı Şairler ve Kütahya'da Edebî Muhit", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya s.58.

Kaynaklar doğum tarihi ile ilgili bir bilgi vermemektedirler. Asıl adı Abdurrahman Çelebi'dir. Tezkirecilerden sadece Riyâzî, asıl adının Abdurrahman Çelebi olduğunu yazmaktadır.²⁰⁴

Evliya Çelebi, Firâkî'nin amcasının oğlu olduğunu ve İstanbul'a göç ettiklerinde evlerini Firâkî'ye bıraktıklarını söylemektedir. Her iki sanatçının da Çelebi olması bu düşünceyi doğrular niteliklerden biridir.

Bursalı Mehmet Tahir, Firâkî'nin babasının Zeyniyye tarikatına bağlı bir şeyh, Gelibolulu Âlî Acemzâde olduğunu yazarken, Âşık Çelebi şeyh-zâde olduğunu yazmaktadır. Bu görüşlere göre Firâkî için ailesi Acem coğrafyasından gelerek Kütahya'ya yerleşmiş, sûfilerden ve Zeyniyye eşrâfından bir şeyh, din âlimi ve klasik bir şairdir diyebiliriz.²⁰⁵

Firâkî, dînî ilimler tahsil etmiş bir aileden geldiği ve medrese tahsîlini Kütahya'da tamamladığı için Firâkî-i Vaiz olarak tanınmıştır. Latîfî tezkiresine göre muhaddis ve müfessir olarak tanıtılan ve mutasavvıf bir aileden gelen Firâkî, Lamiî Çelebi'nin musahibidir. Ahdî tezkiresine göre, Mesnevî'yi ve Manevî'yi mütâlaa etmiş âlimler ve sâlihler zümresinden bir âlimdir. Âşık Çelebi "Kütahiyye'de vâiz ü nâsihdür." diyerek onun vâizliğini ön plana çıkarmıştır. Hasan Çelebi'ye göre bir süre ilim yolunda çalışan Firâkî, daha sonra bundan vazgeçerek çileye çekilmiştir.

Âşık Çelebi'ye göre Firâkî, Bursa'da Şeyh Abdü'l-mü'min ismindeki bir şeyhin zaviyesinde sûfî olarak riyâzet çilesine girmiş, ancak bir süre sonra şeyhiyle birtakım problemler yaşamış ve oradan ayrılmış ama tasavvuf yolunda önemli merhaleler almıştır.

Kaynaklarda geçen şiirlerine baktığımızda Firâkî'nin sûfî kültürüne bakış açısının olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Ney dinlemekten ve İbrahim Ethem'den bahseden şâir, tasavvuf neşvesini bilmektedir.

Kaynakların tümünde kıymetli bir âlim, salihler zümresinden bir zât ve başarılı bir vâiz olarak anlatılan Firâkî'nin vâizlik yönü çoğunlukla övülürken, va'az için çıktığı kürsüden sevmediği rakîblerini ve hasımlarını yerdiği için tenkit edilmektedir.

²⁰⁴ Namık Açıkgöz, (1982), "Riyâzî'ş-Şuarâ", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.114.

²⁰⁵ Güler, a.g.m., s.1039.

Âşık Çelebi Tezkiresi'nde bu olay şöyle anlatılmaktadır: “Bir kayyum rakîbi vardı ki her zamanda andan dilgîr olup hatta va'zında bile münâsebetle bir hikâye irâdeyler idi ve dirdi:

“Zemân-ı evâilde vilâyet-i Bâbil'de Kal'a-i Selâsil'de bir kâfir var imiş dininde hayli kayyum-ı kâfi imiş âhir bununla dahi öykesin alamayup katı cânına geçüp tokuz kötek tutup eldeki asâsıyla urup başın yardukda dimişdür.”

Çıkarmadum göz ammâ kaş yardum

Dahı şimdi er oldum baş yardum”

Firâkî, devrinin önemli şahsiyetleriyle yakınlık kurmuştur. Gelibolulu Âlî'ye göre Lamiî Çelebi'nin öğrencisidir.

Şehzâde Bâyezîd, Rüstem Paşa'nın ikinci defa vezir olduğu 1555 ile 1558 yılları arasında Kütahya'da sancak beyliği yapmıştır. Şehzâde Bâyezid beraberinde Gubârî ve İşretî gibi şairlerle Kütahya'ya gelmiştir. Firâkî, Kütahya'da meşhur bir vaizdir ve Firâkî'nin vaizliğinin yanında şâirlik yönü de ağır basmaktadır. Firâkî, Kütahya'ya gelen Bâyezîd'e yakın olmayı başarabilmiş ve onun ihsanlarından da bolca faydalanmıştır.

Âşık Çelebi'ye göre, Şehzâde Bâyezîd M.1555 yılında Karaman sancağından Kütahya'ya gelince Firâkî, şehzâdeye şu beyitleri sunmuştur:

‘Azm-i bostân eyleme gel şehr-i Kütâhiyyeye
Görmek isterseñ şehâ ger Bâyezîd Hân tahtını

Sen yüz aklugin vir Allâh'um çevir sevdâ ile
Germiyâna geldi terk idüp Karaman tahtını

Ey Firâkî Hazret-i Ya'kûb'a firkat bir zamân
Tahta bend-i beyt-i ahzân itdi Ken'ân tahtını

Beyânî, Firâkî ile Şehzâde Bâyezid'in yakınlığından bahseder ve şehzâdenin birçok defa Firâkî'nin va'zlarını dinlemeye geldiğini kaydeder. Şehzâde Bâyezid içeri girince Firâkî, ayağa kalkıp yüksek sesle ve irticâlen şu beyti okur:

Kamu şehzâdelerden fâ'ik eyle
Atası devletine lâyük eyle

Firâkî'nin bu davranışı Şehzade Bâyezîd'i, çok memnun etmiş ve Firâkî'ye birçok bağışta ve ihsânda bulunmuştur. Olaya şahit olan câmi' cemaâtinin ve Kütahya halkının Şehzade Bâyezîd'e olan güvenleri bir kat daha artmıştır.

Hasan Çelebi'nin tezkiresinde belirtildiğine göre şehzâde'ye bu derece yakın olan Firâkî, Şehzâde Bâyezîd katledildikten sonra çok üzölmüş ve aşağıdaki kıt'ayı söylemiştir:

Çünkü hük-m-i Kâdir ü kâyyûm-ı sultân-ı ezel
Taht ile tâ tahta-i tâbûtu teslîm itdiler

Bahtı gör kim tahta-i tâbûta bindi Bâyezîd
Tahtı bir Şâh-ı Selîmü't tab'a teslîm itdiler

Firâkî'nin ölüm tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Hasan Çelebi H.988/M.1580; Gelibolulu Âlî H.990/M.1582; Fâizî H.993/M.1585; Riyâzî H.988/M.1580 tarihlerini vermektedir. İki kaynakta ortak zikredilen H.988/M.1580 tarihinin ölüm tarihi olduğu kabul edilebilir.²⁰⁶

4.1.2. Sanatı ve Eserleri

Firâkî'nin şairliği hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Latîfî, pek çok telifinin bulunduğundan, güzel kasideleri, beyitleri ve mensur parçaları olduğundan bahsetmekte ve bu âlemde kız ve oğlan çocuğu sahibi olmanın insan için zor bir belâ ve garip bir ibtila olduğunu beyan eden manzumelerinden örnekler vermektedir:

“Bu ‘âlemde zen ü ferzend ve hîş ü hîşâvend insâna müşkilbelâ ve garîb ibtilâ idügin beyân u ‘âyân ider anuñ manzûmâtındandır:

Sa'âdet devlet anuñ hîşi yokdur
Gam-ı hîşinden anuñ dîşi yokdur

²⁰⁶ a.g.m., s.1041.

Gam-ı ferzend müşkil ibtilâdur
Olursa mihnet olmazsa belâdur

Veled çünkim ola bed-hulk u sîret
Ataya renc olur anaya zahmet

Yeter kişiye neng ü 'âr-ı duhter
Husûsâ ki ola duhter bed-ahter

Kimüñ ki perde ardında kızı var
Yüregde yaşı bagrında sızı var

Hasan Çelebi, güzel sözlerinden ve latifelerinden bahseder fakat sanatkârlığını beğenmez.

Âşık Çelebi'ye göre Firâkî, şiirin her kısmında ve nazımında mahir, hoş latifeleri ve gazelleri bulunan, aynı zamanda şirin-ter hezli olan bir şâirdir. Âşık Çelebî, risâleleri, inşâ ve makaleleri olduğundan bahsetmektedir.

Mecmualardan ulaştığımız şiirlerine bakınca klasik divan tarzında ve sevgili üzerine şiirler yazmış olduğunu görmekteyiz. Firâkî, Kütahya'ya ve Kütahya güzellerine âşık bir şâirdir:

Yedi kat gökten geçerse tan değil âhım benim
Haftada bir kez görünmez ol yüzü mâhım benim

Her gice geç gelse ger zülfü hayali gönlüme
Gönül ağar hemen âh sehergâhım benim

Bir güzel sevdim Firâkî şehr-i Kütâhiyyede
Dâmen-i vaslına irmez dest-i külâhım benim

Firâkî'nin eserleri arasında en çok zikredilen eseri incelediğimiz eser olan Ahlâk-ı Muhsînî'dir. Bir diğer eseri ise Kırk Sual isimli eseridir. Bu eser DPÜ Sosyal

Bilimler Enstitü'sünde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.²⁰⁷ Bulduğumuz kaynaklarda geçen manzumelerine göre iyi bir şair olduğu anlaşılan Firâkî'nin var olduğunu düşündüğümüz divanı henüz bulunamamıştır.

4.2. AHLAK-I MUHSİNİ TERCÜMESİ

Firâkî Abdurrahman Çelebi'nin en bilinen ve önemli eseri inceleme konumuz olan Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin Ahlâk-ı Muhsînî isimli Farsça eserinin tercümesidir. Bu eserin tercümesi 1550 yılında yapılmıştır. Ahlâk-ı Muhsînî'nin farklı zamanlarda Anadolu sahasında birçok tercümesi yapılmıştır. Firâkî'nin tercümesinin özelliği bulunduğu coğrafyada yapılan ilk tercüme olmasıdır. Türk edebiyatındaki diğer Ahlâk-ı Muhsînî tercümeleri şunlardır;

1. Enîsü'l-ârifîn: “Azmî” mahlasıyla tanınan Pir Muhammed (ö. 990/1582) tarafından 974/1566 yılında “Enîsü'l-ârifîn” adıyla yapılmıştır. Bu eser de aslı gibi kırk bâptan oluşmaktadır. Ancak mütercim esere bir hayli ilâveler yapmıştır. Nüshalarının çokluğuna bakıldığında, Ahlâk-ı Muhsînî tercümeleri arasında en çok okunan ve rağbet gören çevirinin Enîsü'l-ârifîn olduğu söylenebilir. Bu tercümenin yurtiçi ve yurt dışındaki yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır.²⁰⁸

2. Ebü'l-fazl Muhammed b. İdrîs ed-Defterî, Ahlâk-ı Muhsînî Tercümesi: Kanunî Sultan Süleyman dönemi defterdarlarından Ebü'l-fazl Mehmed Efendi'nin (ö. 971/1563-64) emeklilik döneminde kaleme aldığı en önemli eseridir.

Ebü'l-fazl Mehmed Efendi'nin bu eseri Türkçeye tercüme etmesinin sebebi, Mehmet Ali Aynî'nin Türk Ahlâkçıları adlı eserinde şöyle anlatılmaktadır: “...Ahlâk-ı Muhsînî namıyla şöhret bulmuş olan bu kitap az vakit içinde İstanbul'a da gelmiş ve yayılmıştı. Fakat dili Farsça idi. Onun için orta halli Türkler bundan istifade edemiyordu. Bu kitabın Türkçeye çevrilmesini istiyorlardı. Bunun için Ebü'l-Fazl'a gidip yalvarmışlar, ben yapamam diye itizar etmiş. Nihayet emrinden çıkamayacağı bir büyük adam dahi işe karışarak bu tercümenin yapılmasını istediğinden Ebü'l-Fazl bu

²⁰⁷ Yücel Önen, (2009), “Kırk Su'al, İnceleme-Metin-Sözlük”, Yüksek Lisans Tezi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya.

²⁰⁸ Azmî Efendi'nin *Ahlâk-ı Muhsînî Tercemesi (Enîsü'l-Ârifîn)* hakkında bilgi için: Âdem Ceyhan, (1999), “Âlim ve Şair Bir Osmanlı Müderrisi: Pir Mehmed Azmî Bey ve Eserleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1*, İstanbul, ss.243-286.

kitabı Türkçeye çevirmiş.”²⁰⁹

3. Rıdvan b. Abdülmennân, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi: Rıdvan Ağa (982/1574'ten sonra)²¹⁰ tarafından kaleme alınmıştır. Tercümenin bilinen bir nüshası Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. nr. 980'de kayıtlıdır. Bu nüsha, Terceme-i Kitâb-ı Ahlâkü'l-Muhsinî adını taşımaktadır. Tercüme, Kâşifî'nin eseri gibi kırk bölümden meydana gelmiştir. 198 yapraktan ibaret bu nüshanın son sayfalarının noksan olduğu anlaşılmaktadır. Her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Bazı sayfalar nemden zarar görmüş ve yıpranmıştır.

4. Hocaîade Abdülazîz Efendi, Ahlâk-ı Muhsinî (Ahlâk-ı Sultan Ahmedî) Tercümesi: Hocaîade Abdülaziz Efendi tarafından, Sultan I. Ahmed'in emri üzerine 1612 yılında tercüme edilmiştir. Eserin aslına sadık kalınarak kırk bab şeklinde tercüme edilmiştir. Bu eser üzerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde eserin tamamını içermeyen bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.²¹¹

5. Ömer Efendi, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi: 17. yüzyılın tanınmış âlim ve mutasavvıflarından Mesnevi şârihi Sarı Abdullah Efendi'nin oğlu Ömer Efendi tarafından Sultan II. Osman zamanında tamamlanmıştır. Ömer Efendi, eserinin Kütahya İl Halk Kütüphanesi nr. 717'de kayıtlı olan nüshasının giriş kısmındaki kısa Farsça bölümde belirttiğine göre, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi'ni 1030/1621 yılında, yani Hocaîade'nin tercümesinden dokuz yıl sonra tamamlamıştır. Eserin bir diğer nüshası, İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü TY nr. 6298'de kayıtlıdır.²¹²

6. Osmanzâde Tâib, Ahlâk-ı Ahmedî: Osmanzâde Tâib'in özet olarak yaptığı ve III. Ahmed'e sunduğu Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesidir. Bu nüsha, Topkapı Müzesi Kütüphanesi R. 2006'da kayıtlıdır. Bu tercüme 1840'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır.²¹³

Bu tercümeleri incelediğimizde nerdeyse tamamının Firâkî'nin izlediği yöntemle eserde aslına bağlı tercüme yapıldığını görmekteyiz.

²⁰⁹ Aynî, *a.g.e.*, s.181.

²¹⁰ Rıdvan Ağa hk. kısa bilgi için bkz. Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, C.I, s.103; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, C.II, s.401.

²¹¹ Hüseyin Altınpay, (2008), “Hocaîade Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *CBÜ SBÜ*, Manisa.

²¹² Hocaîade Abdülaziz Efendi, *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-berg*, (haz. Âdem Ceyhan)

²¹³ Şahinoğlu, *a.g.mad.*, s.17.

4.2.1. Tercümenin Sebebi

Firâkî Abdurrahman Çelebi, bu eserin tercümesini döneminde Kütahya valisi olan Şehzâde Bayezid için yapmıştır. Bu sebeple öncelikle Şehzâde Bayezid'in hayatına bakmakta fayda vardır.

Bayezid, Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzâdelerindendir. 933 (1526-27) yılında İstanbul'da doğmuştur. Bazı kaynaklarda doğum tarihi 932 (1525-26) ve 934 (1527-28) olarak gösterilir. Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından olan Bayezid'in yedi erkek kardeşi daha vardı.²¹⁴

Bayezid, diğer Osmanlı şehzâdeleri gibi iyi bir eğitim görmüştür. Osmanlı sarayında şehzâdeler dört-beş yaşına geldikleri zaman kendilerine merasimle bir hoca tayin edilir ve tahsil hayatları başlardı. Bu eğitim esnasında Kur'an, hadîs, ve dinî ilimler başlıca dersler olarak okutulurdu. Şehzâdeler, Türkçeyle beraber Arapça, Farsça, Latince, Yunanca, Rumca, Sırpça hatta Çağatay Türkçesi gibi dil ve lehçelerin de birkaçını öğrenirlerdi. Ayrıca tarih, coğrafya, harp sanatı, astroloji, matematik, mantık ve kimya gibi pozitif ilimleri okurlar, tasavvuf, müzik, atıcılık, ata binmek, güreş vb. faaliyetlerle meşgul olurlardı.²¹⁵

Şehzâde Bayezid, sancağa çıkma yaşı gelince, 953 (1546) yılında Karaman sancak beyliği ile Konya'ya gönderildi. Osmanlı devlet sistemine göre, şehzâdeler müstakbel padişah sıfatıyla devlet idaresinde bilgi ve tecrübe edinmek için sancak beyliği ile eyaletlere gönderilirlerdi. Şehzâdelerin eğitimleri buralarda da devam ederdi. Bu uygulama Bayezid vak'asından sonra kaldırılmıştır.

Bayezid, 1548'de İran üzerine yürüyen babasını Akşehir'de karşıladı. Ordu Halep'te kışladığında da babası tarafından oraya çağırıldı. 1553 Nahcevan seferinde taht muhafazası için Edirne'ye yollandı. Fakat Şehzâde Mustafa'nın öldürülmesinden (6 Ekim 1553) sonra onun adına isyan eden "Düzme Mustafa" kuvvetlerini durdurmada ağır davranması, bu olayın kendisince düzenlendiği rivayetine yol açtı ve babasının ona olan güvenini sarstı. Kanunî, Bayezid'in bu hareketini cezasız bırakmak istememiştir. Padişahın şehzâdeyi ciddi olarak cezalandırmaktan vazgeçmesinde Bayezid'in annesi Hürrem Sultan etkili olmuştur. Bu olaydan sonra Kanunî oğlunu bağışladı ve

²¹⁴ Filiz Kılıç, (2000), *Şehzâde Bayezid, Şâhî Hayatı ve Divanı*, T.C Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, Ankara, s.3.

²¹⁵ Mustafa İsen, Ali Fuat Bilkan, (1997), *Sultan Şairler*, Akçağ Yayınları, Ankara, ss.33-34.

Kütahya'ya vali olarak gönderdi.²¹⁶

Bayezid'in Kütahya'ya gelişi üzerine Firâkî, bir gazel yazıp göndermiştir.

Ârzu kılmaz kızılbaş âl-i 'Osman tahtını

Ol hırsanlıkla terk itmez Horasan tahtını

Beklerin begler içinde pâdişâhum ben seni

Gönlümün ma'mûr idersün işbu vîrân tahtını

Her habâb-ı câm-ı mey söyler zebân-ı hâl ile

Yile virdi rûzgâr anca Süleyman tahtını

'Ârızunda hattuna zülfün mu'âriz olmadı

Mûra teslim itdi sanki şâh-ı mârân tahtını

'Azm-i Bestâm eyleme gel şehr-i Kütâhiyyeye

Görmek istersen şehâ ger Bâyezîd Hân tahtını

Sen yüz aklugin vir Allâhum çü bir sûr ile

Germiyana geldi terk idüp Karaman tahtını

Sürme kapundan şehâ k'itmez gedâ gönlüm kabûl

Virselersıdk u safâ ile Sıfahân tahtını

Ey Firâkî Hazret-i Ya'kûba fürkat bir zeman

Tahta-bend-i beyt-i ahzân itdi Ken'ân tahtını²¹⁷

Kütahya'ya vali olarak tayin edildikten sonra "Ben kulunuzu muradına irgürdünüz." diye babasına teşekkür eden Bayezid, kendini artık tahtın tabîî varisi olarak görmeye başladı. Zaten Kanunî'nin sekiz şehzâdesinden hayatta kalan Bayezid

²¹⁶ Kılıç, *a.g.e.*, s.9

²¹⁷ Filiz Kılıç, (1994), "Meşâirü's Şuarâ, İnceleme- Tenkitli Metin", Doktora Tezi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, ss.629-630.

ve Selim idi. Ancak Selim yaşça büyük olduğu için saltanat onun hakkı gibi görülüyordu. Bu yüzden de ağabeyi Selim ile aralarında bir saltanat mücadelesi baş gösterdi.

Bu mücadele yalnızca Bayezid'in ihtiraslarının ve aradaki çıkarıcıların tertiplerinin değil, ülkedeki idarî, sosyal, ekonomik şartların da bir sonucu idi. Nahif yaratılışlı, barışsever bir ruha sahip olan Bayezid, kendisini zevk ve safaya düşkün Selim'den daha üstün görüyordu. Ayrıca Fâtih Kanunnâmesi'nin kardeş katli ile ilgili maddesinin uygulanması endişesi de saltanat mücadelesine girişmesinde rol oynamıştır.

Öte yandan, Kanunî'nin her zaman gözdesi olmayı başaran Hurrem Sultan, oğulları Selim ve Bayezid'den birini tahta çıkarmak için büyük gayret sarf etmiştir. İki oğlu arasında ayırım yapmasa da, gönlü fiziken ve tabiat olarak babasına daha çok benzeyen Batezid'den yana olmuştur.²¹⁸ Ancak Bayezid, annesi Hurrem Sultan'ın 965 (1558) yılında ölümü ile en güçlü koruyucusunu kaybedince kendisine taraftar toplamaya koyuldu. Bu durumda oğullarını birbirinden uzaklaştırmayı gerekli gören Kanunî, her birinin haslarına 300.000 akça ilave ederek, Selim'i Konya'ya, Bayezid'i de Amasya'ya nakletti. Fakat sancakların değiştirilmesi, mücadeleyi daha da alevlendirdi. Bayezid, bu nakli bir hakaret saydı ve birtakım bahânelerle Kütahya'da kalmaya çalıştı. Bu arada kendisine yeni terakkiler, oğullarına da sancak verilmesi gibi bazı isteklerde bulunmuş, fakat babasının ısrarı karşısında 28 Ekim 1557'de Kütahya'dan ayrılmıştı. Yine de bu tayini “cennetten cehenneme doğru” saydığından şikayetler yağdırmış ve elli beş gün süren uzun bir yolculuktan sonra 21 Aralık 1558'de Amasya'ya varmıştır.

Kanunî, Bayezid'i avutucu vaatlerle oyalarken o, “Padişah olan yalan söyler mi?” diye babasını suçlamaya yönelmiş ve adam toplamaya da hız vermişti. Bayezid'in “yevmlü” denilen askerlerini dağıtamayan Kanunî, Selim'in de asker toplamasını istemiştir. Bu arada Bayezid'in sancağından çıkması bir isyan olarak değerlendirilmiş, onun ve taraftarlarının katledilmelerinin vacip olduğu hakkında fetvalar alınmıştı.

Bu arada Amasya'dan Ankara'ya gelmiş bulunan Bayezid, durumu öğrenince 30.000'i bulan kuvvetleriyle hareket ederek 29 Mayıs 1559'da Konya önlerine vardı. Ancak onun adamları Selim'i destekleyen düzenli kuvvetlere göre eğitim yönünden çok yetersiz olduğundan 30 Mayıs'ta başlayan ve iki gün süren savaş, Bayezid'in

²¹⁸ Kılıç, *a.g.e.*, s.14.

yenilgisiyle sonuçlandı.²¹⁹

Yenilgiden sonra süratle Amasya'ya dönen Bayezid, Müftü Muhyiddin Cürçânî'yi babasına göndererek affını diledi. Fakat oğlunu affa layık görmeyen Kanunî, onun derhal yakalanmasını emretti. Bunun üzerine Bayezid, oğulları Orhan, Osman, Mahmud ve Abdullah'ı alarak 7 Temmuzda Amasya'dan çıktı. 1559 Ağustos'u ortalarında adamlarıyla birlikte İran'a sığındı. 23 Ekim'de Kazvin'e vardığında Şah Tahmasb tarafından parlak bir törenle karşılandı. Ancak Şah Tahmasb daha sonra şehzâdenin gelişini kendi çıkarları için fırsat bilerek dört beş yıl sürekli olarak Osmanlı sarayı ile yazışmayı sürdürdü. Bu çekişmeden faydalanmak isteyen Tahmasb da bir suikast hazırlığı iddiasıyla önce Bayezid'in askerlerini dağıttı; 16 Nisan 1560'ta da onu ve oğullarını hapsettirdi.

Bundan sonra Kanunî, Selim ve Tahmasb arasında Bayezid'in teslimi konusunda yazışma ve pazarlıklar başladı. Sonunda padişah şahın isteklerinden bir kısmını kabul etmek zorunda kaldı. Buna göre, Tahmasb'a 1.200.000 altın ödenecek, Kars Kalesi de İran'a bırakılacaktı. Ayrıca, Selim de padişah olduğunda, İran'la dost kalacağını belirten bir ahidname vermişti. Anlaşmaya varılınca Bayezid ve oğullarını teslim alacak Osmanlı elçileri 16 Temmuz 1562'de Kazvin'e ulaşmışlardı. Bayezid, 23 Temmuz Perşembe günü Selim'in çavuşbaşısı Ali Ağa'ya teslim edildi ve hemen orada boynuna geçirilen kementle boğularak öldürüldü. Öldürülmeden önce son kez oğullarını görmek istemiş, ne yazık ki bu arzusunun gerçekleştirilmesine izin verilmemiştir. Ardından dört oğlu da aynı akıbete uğradı. Bayezid'in ve dört oğlunun bu şekilde öldürülüşünü kınayan Kazvin halkı kızgınlıkları sebebiyle Osmanlı elçilerini taşlamışlardır.²²⁰

Bayezid, Kütahya'daki valiliği sırasında bir kültür ve şiir muhiti meydana getirmişti. O, etrafındakilere bol bol para sarf etmekten geri kalmazdı.²²¹ Firâkî'nin de Bayezid'le olan ilişkisinin bu edebiyat muhiti vasıtası ile olduğu açıktır.

Bayezid'in Ahlâk-ı Muhsinî tercümesiyle ilgisine bakacak olursak, tercümenin öncelikle Bayezid'in oluşturduğu edebî muhitin bir ürünü olduğu görülür. Ancak

²¹⁹ Şerafettin Turan, (1992), "Bayezid (Şehzâde)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, s.250.

²²⁰ Şerafettin Turan, (1961), *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, DTCF Yayınları, Ankara, s.156.

²²¹ Kılıç, a.g.e., s.31.

tercümenin Bayezid'in isteği üzerine yapıldığı hakkında bir bilgi yoktur. Şehzâde bazı eserleri ise isteği üzerine kendi meclisinde bulunan sanatkârlara tercüme ettirmiştir. Örneğin; “Câmiü'l-hikâyât ve levâmiu'r-rivâyât” isimli eser şehzâdenin isteği üzerine Salih Çelebi tarafından tercüme edilip kendisine sunulmuştur.²²² Salih Çelebi'nin tercüme ettiği bu esere bakıldığında muhteva olarak Ahlâk-ı Muhsînî'ye yakın bir eserdir. Bu sebeple Ahlâk-ı Muhsînî'nin şehzâdenin isteği üzerine çevrilmese bile Firâkî'nin şehzâde'nin bu tür eserlere olan ilgisini görüp eseri bu sebeple tercüme ettiğini düşünebiliriz.

4.2.2. Tercüme Metodu

Eski Türk edebiyatında “tercüme”, bugünkü “çeviri” anlayışını aşan bir anlam taşır. Eski Türk edebiyatında tercümenin şu şekillerini görmek mümkündür:

1. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler,
2. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun olarak yapılan çeviriler,
3. Eserin konusu aktararak yapılan çeviriler,
4. Genişletilerek yapılan çeviriler.

En eski Kur'ân-ı Kerim çevirileri, birinci biçimdedir. Bu tür Kur'ân çevirilerinin eski nüshalarında Arapça metnin altına, Türkçesinin kırmızı mürekkeple yazıldığı görülür. Sonradan Kur'ân çevirileri için ikinci yol tercih edilmiştir. Bu gibi çevirilerin gayesi, mukaddes bir kitap olan Kur'ân'ın anlamını bozmamaktır. Edebiyatımızda konusu aktararak yapılan çevirilerin sayısı da oldukça fazladır. Bu tür çeviri tarzında; yazar eseri cümle cümle Türkçeye çevirmez; anladığı ölçüde eserine aktarır. Dördüncü çeviri biçimi ise, daha çok edebî eserlerde görülür. Yazar, kaynak olarak aldığı eseri, olduğu gibi aktarmayı asla düşünmez ve kendini asıl esere bağlı saymaz. Kimi parçaları kelime kelime tercüme ederken, kimi yerlerin sadece konusunu aktarır. Kendince önemli gördüğü yerleri ise genişleterek tercüme eder; kendi duygu ve düşüncelerini de bu kısımlara ilâve eder.²²³ Firâkî Abdurrahman Çelebi'nin Ahlâk-ı Muhsînî tercümesi yukarıda sayılan tercüme metotlarından sonuncusuna uymaktadır.

²²² a.g.e., s.31

²²³ Nurgül Sucu, (2006), “Eski Türk Edebiyatında Terceme Geleneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar S. 19, Konya, s. 130.

Ancak buradaki genişletme çok kapsamlı değildir. Örneğin sehâvet ve ihsân konusu anlatılırken bölüm aynen tercüme edilmekte, sadece bölümün sonunda kısa bir şekilde Şehzade Bayezid'in cömert oluşundan bahsedilmektedir:

(6) Elḥamdülillah ki güzīde ŧehzāde kān-ı āl-i ‘Oŧmānī Ḥāzret-i Sultān Bāyezīd Ḥān mezīdü'l ihsānuñ (7) āyīn-i sehā vü mürüvvet ve kavānīn-i ihsān u fütüvvetleri bī-hadd u bī-endāze olduğı sebebden (8) ebr-i bahārī gibi ‘ālemi ter ü tāze eyleyüp ānca kabāil-i emvāt-ı faqr u fāka-i ḥay ve bārnāme-i (9) Cūd-ı Ḥātem-i Ṭayyī idüp, defātir-i sehā-yı ma‘n-i bin zāide nākıŧ ve ebterdür deyü erķām-ı ‘idām gelmiŧdür.

Firākī'nin eseri bir diğer genişletme ŧekli ise esere eklemiŧ olduğu kasidelerdir. Bu kasidelerden birincisi eserin baŧındadır ve ŧehzāde Bayezid'e yazılmıŧtır. Diğerisi ise eserin sonunda yer alan ‘‘Kalem Kasidesi’’dir. Bu kaside Halil Ersoylu tarafından yayınlanmıŧtır.²²⁴ Firākī'nin eserin aslı üzerindeki bir diğer belirgin tasarrufu ise asıl metinde yer alan kıyafetnāme yerine Hamdullah Hamdi'nin kıyafetnāmesini almasıdır. Buna sebep olarak da eserdeki asıl kıyafetname ile Hamdullah Hamdi'nin kıyafetnamesi arasında pek bir fark olmaması ve Hamdullah Hamdi'nin yaŧadıkları coğrafyanın insanı olmasını gösterir:

(11) Çün bu ḥaķır-i ŧāhib Zāḥire'nün firāsetnāmesine ser be ser nazār kıldum. Ol piŧvā-yı sālīkīn (12) Aķ ŧemse'ddīn Efendi ḥāzretlerinüñ ođulları Ḥamdi Çelebi'nüñ kıyāfetnāme-i manzūme- (13) lerinüñ ‘aynın buldum. Ben de muŧannif mezḥebine zāhib olup teyemmünān ve teberrükān firāset (14) nāme-i Mīr Seyyid ‘Alī Hemedānī yirine ānı taḥrīr itdüm ki biḥamdillah Ḥamdi Çelebi Efendi (15) vilāyet-i ‘Oŧmānīden ķopmıŧ niçe kerāmeti zāhir olmiŧ ehl-i vilāyetdür. Yūsuf Züleyḥā'ları (16) hūd ŧemere-i kerāmetdür Leylā vü Mecnūn'ları ḥūd ādemi mecnūn ider. Beyt

(17) Sīneler çāk eyler a‘nī dīdeler pür-ḥūn ider

Ḥaķka ki merḥūmuñ firāsetnāmeleri

(18) Kamyāb olduđı ecilden tercüme-i kitābda zīb ü zīver-i ebvāb itdüm. Ṭavr-ı edebden (19) ḥāric vaż‘ degüldür. Mīr Ḥüseyn Kāŧifi ṫarīķına gitdüm.

²²⁴ Halil Ersoylu, (1995), ‘‘Kasīde-i Kalem’’, *TDAY, Belleten 1992*, Ankara.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi Firâkî Abdurrahman Çelebi, yaptığı tercümede asıl metne tamamen bağlı kalmamış, Kâşifî'nin eserine kısmen küçük ekleme ve çıkarmalar yaparak tecümesini ortaya koymuştur.

4.2.3. Dil ve Üslup Özellikleri

Firâkî Abdurrahman Çelebi, tercümesini yaparken, Divan nesrinin üç üslubundan biri olan “orta nesir” üslubunu benimsemiştir. Eseri kendi ifadesiyle “Rumyâne libâsla pîrâste ve Türkî etvârla ârâste” kılmıştır. Eserin genelinde dönemine göre sade bir üslup hakimdir. Ancak Firâkî de mensubu bulunduğu edebiyatın geleneğine uyararak giriş kısmında ve şehzâdenin övgüsünün yapıldığı bölümlerde üslubunu kısmen değiştirerek “süslü nesir” denen ağdalı ve süslü bir üsluba yaklaşmıştır:

(1) Hâmâme-i hamd ü niyâzmendî - yi şâhân âfâk-ı ‘ale’l ıtlâk şol (2) pâdişâhîñ dergâh-ı bülendi ve bargâh-ı eyvân-ı rahmet-kemendî künguresine (3) kınmak sezâdur ki şeffî’-i yevmü’l ceza resûl-ı rabbü’l ‘âlemîn sulţân-ı mürselîn (4) müttemüm-i ahlâku’l muhsinîn hâtimü’l nebiyyîn Muhammedü’n nebiyyü’l ümmü’s sâdıku’l (5) v‘adü’l emîn salavatullah ve selâme ‘aleyhi ve ‘alî âle ve aşşabihi ecma‘îniñ (6) menşûr nübüvvetlerini ‘ünvân-ı risâletle mu‘anven ve tuğrâ-yı garrâ-yı لعلى خلق (7) و انك عظيم²²⁵ birle müzeyyen eylemişdür.

Yine şu ifade de dikkat çekicidir:

(20) Ammâ ‘ibâret-i meşhûrla meşâhîr-i erbâb-ı inşânuñ zevî’l kıadr ve’l iştihârîdür. (21) Zîrâ tekellüf-i münşeyândan berî ve taşallüf-ı müteresselândan ‘ârîdür.

Eserde dikkati çeken bir diğer özellik ise, kullanılan deyimler ve atasözleridir. Eser bir nasihatnâme olması itibarıyla de bu tür ifadelere sıkça yer verilmiştir. Ahlâk-ı Muhsînî mensur bir eser olmasına rağmen içerisinde nerdeyse bir divançe oluşturacak kadar manzume de mevcuttur. Bu manzumelerin büyük çoğunluğu Kâşifî’ye aitken, yer yer Mevlana, Sa’dî ve Firdevsî’den de alıntılar yapılmıştır. Eserde bu manzumelerin tercümesi bazen birebir şeklinde ancak çoğunlukla da nazîre şeklinde yapılmıştır. Yine

²²⁵ “Ve sen pek yüksek bir ahlâk üzeresin”, *Kur’an*, 68. Kalem Süresi, 4. Ayet.

eserin içinde Firâkî'ye ait kaside, gazel ve müfretler de mevcuttur. Örneğin:

Çün taqđır-i ħudâ vü nev-mucîd

Hâzret-i Şehzâde Sulţân Bâyezîd

Şehr-i Konya'dan kona göçe hemân

Eyledi tâ 'azm taht-ı Germiyân

Kondı Kütâhiyye'ye ol serfirâz

Ħağ te'âlâ eylesin 'ömrini dırâz

Gökde isterken ânı ehl-i zemîn

Ol hümâ bu yeri hoş gördi hemîn

Geldi çün ol kıble-i maşşûd-ı ħalk

K'abe gibi oldı tâ mescûd-ı ħalk

Cânlar o rûĥ-ı revâni sevdiler

Cümle cân gibi ânı sevdiler

Her tarafından tıtdılar dergâha yüz

Bârkâh-ı şâh-ı zıllu'llaha yüz

Didiler dehrûñ cihânbanı budır

Vâriş-i mülk-i Süleymânî budır

Bunda tedbîr koy rây-ı şevâb

Fikr-i m'akûl ve cevâb-ı müsteţâb

Bunda ‘adl diyünde dād diyünde dīn

Dīn ü dünyā devleti budır hemīn

Ahlāk-ı Muhsînî’de anlatılan konulara bakacak olursak çeşitli hikâyeler, peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatlarından kesitler ve bu kişilerin davranışlarından örneklerle verilen mesaj gerçek hayatla bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Metinde zaman zaman peygamber kıssalarından ve dört halifenin hayatlarından örnekler verilmiş; Me’mun, Nûşirevan, Gazneli Mahmut gibi hükümdarların menkıbeleri de anlatılmıştır. Bu anlatış tarzı, esere bir canlılık katmış; soyut fikirlerin okuyucu tarafından daha kolay kavranmasını sağlamış; başka bir deyişle ifade edilen konunun somutlaştırılmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca anlatılan konu ile ilgili olarak Kur’ân ayetlerine ve Hz. Muhammed’in hadislerine de daima yer verilerek savunulan ahlâkî değerler, aklî argümanlara ek olarak dinî delillerle de kuvvetlendirilmiştir.

4.2.4. Eserin Özeti

Birinci Bölüm; İbadet hakkındadır, öncelikle ibadetin tanımı yapılır. İbadetin evvela Allah’ın emir ve yasaklarına uymak ve Hz. Peygamberin sünnetine ittiba ile olacağı belirtilir. İbadetin dünyada ve ahirette kurtuluşa vesile olduğundan bahsedilir. Allah’a itaat etmeyen hükümdarın kendisine de itaat edilmeyeceği vurgulanır. Bir hükümdarın gündüzleri halkın işleriyle geceleri de kendi işleriyle uğraşması gerektiği söylenir. Kendi işlerinden kasıt ise Allah’a yapılacak olan ibadettir. Bu konuyla alakalı olarak Hz. Ali’nin hayatından örnek verilir. Son olarak da halığın kendisini idare edenlerin yolunu tuttuğundan hareketle halkın ibadet etmesi için öncelikle hükümdarın ibadet etmesi gerektiği anlatılır.

İkinci Bölüm; İhlas hakkındadır. İhlasın başka bir amaç veya gaye gütmekten niyeti yalnızca Allah’a bağlamak olduğu belirtilir. Yapılan her işte öncelikle Allah rızasının güdülmesi gerektiği söylenir. Bu konuyla alakalı olarak da Horasan hükümdarlarından biriyle ilgili bir kıssadan bahsedilir. Bu kıssaya göre hükümdarın bir suçluyu cezalandıracağı sırada, suçlu hükümdara hakaret eder. Bunun üzerine hükümdar suçluyu affeder. Bunun sebebi hükümdara sorulduğunda ise, önceki cezayı Allah rızası için verdiğini ancak kendisine yapılan hakarettten sonraki cezayı kendi nefsi için verdiğinden dolayı suçluyu affettiğini söyler.

Üçüncü Bölüm; Dua hakkındadır. Duanın dileği Allah'ın dergahına bildirmek olduğu ve kişinin bütün isteklerini O'ndan dilemesi olduğu söylenir. Duanın ya fayda elde etmek ya da zararları savmak için yapıldığı belirtilir. Duanın bu özelliğinin hükümdaralara göre açıklaması yapılır. Fayda elde etmenin hükümdar için saltanatın devamı olduğu, zararların ise düşmanın hücumu ve üstün gelmesidir. Bu da ancak dua ile önlenebilir. Dua ile ilgili ayet ve hadisler atıflarda bulunulur. Son olarak da adil bir hükümdarın duasının tesiri ile ilgili bir hikaye anlatılır. Hikayeye göre bir ülkeye haddinden fazla yağmur yağar. Müneccimler yağmurun biraz daha yağması halinde şehrin sular altında kalacağını belirtirler. Bunun üzerine de halk, hükümdardan dua etmesini ister. Adil hükümdar da dua edince yağmur kesilir ve şehir kurtulur.

Dördüncü Bölüm; Şükür hakkındadır. Şükürün verdiği nimetler karşılığında Allah'ı övmek olduğu belirtilir. Hükümdarlık nimetinin ise en büyük nimet olduğu söylenir. Şükürün sadece dille değil kalp ve diğer organlarla da yapıldığı anlatılır. Dil ile yapılacak en şükürün "Elhamdülillah" olduğu söylenir. Organların şüküründe ise mesela gözün yaratılmışı ibret gözü ile bakmasıyla olacaktır. Ve şükür konusunda Sultan Sencer ile bir derviş arasında geçen hikayeden bahsedilir. Ayrıca konu ilgili hadis ve ayetlerle de temellendirilir.

Beşinci Bölüm; Sabır hakkındadır. Sabrın kula Allah tarafından gelen sıkıntılara katlanmak olduğu şeklinde tanımlanır. Konuyla ilgili ayetler hatırlatılır. Daha sonra sabırla ilgili bir hikayeye geçilir. Hikayede hükümdarın huzuruna kumandanlarından birisi gelir. Fakat bu esnada kumandanın gömleğinin içine bir akrep girer ve kumandanı defalarca sokar. Ancak kumandan bu esnada hiçbir tepki vermez ve konuşması bitince hükümdarın huzurundan ayrılır. Bu durum daha sonra hükümdarın kulağına gider. Hükümdar kumandanı tekrar huzuruna çağırıp bu durumun sebebini sorar. Kumandansa cevabında : "Ben bir akrebin ısırmasını, sizinle konuşmanın şerefine değişmem." der. Bu cevap üzerine de hükümdar tarafından kumandan terfi ettirilir. Ve sabrının karşılığını da almış olur.

Altıncı Bölüm; Rıza hakkındadır. Rızanın Allah'ın takdir ettiği her şeyden kulun memnun olmasıdır, şeklinde tanımlama yapılır. Kaza oklarına karşı en güçlü siperin rıza olduğu belirtilir. İlgili ayet ve hadislerle konu temellendirilir. Allah'ın rızasına vasıta olacak en önemli şeyin kaza ve kadere razı olmak olduğu söylenir. Bu

sebeple de kaza ve kadere razı olunması gerektiği söylenir.

Yedinci Bölüm; Tevekkülle ilgilidir. Tevekkülün kişinin kalbini sebeplerden uzaklaştırarak, Allah'a yönelmesi ve işlerinin başarıya ulaşmasını O'ndan dilemesi ve bütün işlerini ona bırakıp, ortaya çıkan her şeyde O'nun keremine dayanmak olduğu söylenir. Hükümdarların ise tevekkül yolunu terk etmemesi gerektiği söylenir. Ancak sadece tevekküle dayanılamayacağı, zahirî sebeplerin yerine getirildikten sonra hükümdarların tevekküle dayanması gerektiği söylenir. Ve bu konuda bir bilginle hükümdar arasında geçen hikaye anlatılır. Hikayede hükümdar tevekküle dayanarak düşmanını alt eder. İlgili ayet ve hadislerle de konu genişletilir.

Sekizinci Bölüm; Hayâ hakkındadır. Öncelikle hayânın tanımı yapılır. Hayânın âlemin düzenini sağlayan şartlardan olduğu söylenir. Eğer hayâ ve utanma vasıfları olmasa dünyada düzenin kalmayacağı belirtilir. İffetin ise hayânın sonucu olduğu söylenir. Hayânın bir kısmını günahlardan utanmak oluşturur. Bu konuda Hz. Âdem'in kıssasından bahsedilir. Yine cömertliğin de hayânın bir eseri olduğu söylenir. Cömertliğin hayânın eseri olmasıyla ilgili Halife Me'mun ile bir bedevi arasında geçen hikaye nakledilir. Yine hayânın bir diğer kısmının da edep olduğu belirtilir. Ve bununla ilgili de Nuşirevân'la alâkalı bir kıssa nakledilir.

Dokuzuncu Bölüm; İffet hakkındadır. İffetin dine göre haram olan şeylerden özellikle de şehvetten sakınmak olduğu söylenir. İffetin iyi bir huy olduğu belirtilir. İnsanda iki yöne doğru eğilim vardır. Bunlardan birincisi meleklerle olan ilgisidir. İnsan bu ilgisiyle ilme ve salih amele yönelir. İkincisi ise hayvanî meyildir. İnsan bununla da yiyip içmeye ve cismani arzularını tatmine düşkün olur. İffet sayesinde akıllı kimseye iyilik, mutluluk ve kurtuluş kapılarının açılacağı söylenir.

Onuncu Bölüm; Edep hakkındadır. Bu bölümde öncelikle edebin ayrıntılı bir tanımı yapılır. Edebin gerçek anlamının ise bütün işlerde Hz. Peygamberin yolunda gitmek olduğu belirtilir. İlgili hadislere başvurulur. Ve edep dairesinde en yüksekte bulunan kişinin Hz. Peygamber olduğu söylenir. Edebin her insan için güzel bir haslet olduğu ancak özellikle de hükümdarlarda daha güzel bir haslet olduğu belirtilir. Ve hükümdar edepli oldukça etrafındakilerin de edepli olacağı söylenir. Daha sonra Mısır sultanı ile Rum kayseri arasında geçen edeple ilgili bir hikaye nakledilir. Bu hikayede her iki hükümdar da çocuklarını birbirleriyle evlendirirler. Ve onlara bırakabilecekleri

en önemli mirasın edeb olduğunu anlatırlar.

On Birinci Bölüm; Himmetin yüce olması hakkındadır. Konuya öncelikle ilgili bir hadisle başlanır. Şeref yüksekliğinin himmetin yüceliğine bağlı olduğu belirtilir. Ve bu iki kavramın da birbirinden ayrılamayacağı söylenir. Himmeti aşağı olan hükümdarın saltanatının şevketinin de aşağı olacağı söylenir. Daha sonra Yakup bin Leys'in himmetinin yüceliği hakkında bir kısa nakledilir. Ve Yakup bin Leys'in himmetinin yüceliğinden bahsedilir. Ardından Büyük İskender'le Aristo arasında geçen bir hikaye nakledilir. Bu hikayede Aristo, İskender'e sadece bu dünyayı hedeflememesini himmetini yüce tutup, adaleti sayesinde öteki dünyasını da hedeflememesini öğütler.

On İkinci Bölüm; Azim hakkındadır. Öncelikle azmin amaç kafilesinin önderi olduğu ve önemli işlerin başarılması için gerekli bir vasıf olduğu belirtilir. Azim olmadan güçlü bir hükümdarlığın olmayacağı söylenir. Daha sonra bir hakim-i alime sorulan sorudan bahsedilir. Soruda azmin bir hükümdar için nerede iyi olduğu ve ne zaman fayda sağlayacağı sorulur. Cevap olarak da, düşmanların def'inde makbul bir haslet olduğu ve azmin zafer alameti olduğu söylenir. Ardından ilgili bir hikaye nakledilir. Hikayede bir hükümdarın azim sayesinde kendisine musallat olan kötü huydan nasıl kurtulduğu anlatılır.

On Üçüncü Bölüm; Cidd hakkındadır. Öncelikle ciddin tanımı yapılır. Daha sonra da ciddin cehdle olan farkı anlatılır. Cidd ü cehdin ancak büyük hükümdarların hasleti olduğu belirtilir. Ancak bu özelliklerin de himmete bağlı olduğu söylenir. Kimin himmeti üstün olursa onun cidd ü cehdinin de üstün olacağı belirtilir. Daha sonra konuya ilişkin bir hikayeye geçilir. Hikaye fabl tarzındadır. Bir karınca ile kuş arasında geçer. Hikayede karıncanın cidd ü cehdinden bahsedilir. Bu hikayeden sonra Feridun'la ilgili bir kıssaya geçilir. Bu kıssada cidd ü cehdin cesaretle olan ilişkisi anlatılır. Ardından bir hükümdarın genç şehzadesini sefere göndermesinden bahsedilir. Şehzade sefer esnasında gevşeklik gösterir ve bir yerde iki gün konaklar. Bu durum hükümdara iletilince, hükümdar şehzadeye bir mektup yazar. Mektupta izzet ve şerefle tembelliğin bir arada bulunmayacağını bildirir. Ardından Yakup bin Leys'in cidd ü cehdinden bahsedilir. Son olarak da bir devletin yıkılış sebeplerinden olarak atalet ve tembellik gösterilir.

On Dördüncü Bölüm; Sebat hakkındadır. Sebatın ağır ve önemli işleri başarmak, sıkıntı ve zorlukları ortadan kaldırmak için direnmek olduğu söylenir. Sebatın sonucunun bereket olacağı belirtilir. Sebat sıfatının en çok hükümdarlarda olması gerektiği söylenir. Bir hakim-i alimin bu konudaki düşünceleri nakledilir. Sebatın alametinin iki şey olduğu belirtilir. Bunlar girişilen bir işi sonuçlandırmak ve ağızdan çıkan sözün bir daha aksini konuşmamaktır. Konuya ilişkin Gazneli Mahmut'la ilgili bir kıssa nakledilir. Bu kıssada hükümdarın verdiği karardan asla taviz vermemesi gerektiği anlatılmaktadır.

On Beşinci Bölüm; Adalet hakkındadır. Ve en hacimli bölüm budur. Öncelikle adalet tanımlanır ve devleti aydınlatan bir ışık olduğu söylenir. Konuyla ilgili ayetlere başvurulur. Daha sonra adaletle ihsan arasındaki fark anlatılır. Ardından bir hükümdarla ilgili bir hikaye anlatılır. Bu hikayede hükümdarın bir saatini adalet isteyen birine hasretmesinin altmış hac sevabına denk olduğu anlatılır. Daha sonra Haccac-ı Zalim ile Nuşirevan-ı Adil kıyaslamasına gidilir. Nuşirevan'ın ateşperest olmasına rağmen Müslüman olan Haccac-ı Zalim'den üstün olduğu anlatılır. Çünkü Haccac adalatsızken Nuşirevan adildir. Yine bu bölümde adaletle ilgili hadisler ve çeşitli hükümdar ve salih zatların adaletle ilgili kıssalarına yer verilir.

On Altıncı Bölüm; Afv hakkındadır. Bu bölüm afvın tanımı ile başlar. Affın özelliklerinden ve kimlerde bulunduğunu belirtir. Allah'ın ve Hz. Muhammed'in hata işleyenleri affetmenin faziletinden bahsedip ayet ve hadisle bunu delillendirir. Ardından günah ve cürümleri bağışlayanların faziletinin bol büyük olacağı söylenir. Bir padişahın akrabalarına eziyet eden bir günahkarla olan hikayesi anlatılır. Hikayede geçen adamın padişaha karşı olan tavır ve bağışlayıcı sözleri karşısında padişahın onu affetmesi örneği verilir.

Yine bir sonraki hikayede padişahın cürüm sahibi bir kişiye intikam kılıcıyla ceza vererek belki nefsinin tatmin edip mutlu olacağını ancak bağışlaması halinde dünyada nam sahibi ve ahrette de sevabının ziyadeleşeceğini belirtir. Ardından halife Me'mun'un bağışlama ile ilgili cümlesi misal olarak okuyucuya sunulur.

İskender'le ilgili bir hikaye anlatılır. Hikayede bağışlamanın büyüklüğünün galipken yapılan olduğunu belirtir. Padişahlara yakışanın cürüm ehline merhamet etmek olduğu sevabının da bol olacağı üzerinde durulur.

On Yedinci Bölüm; Hilm hakkındadır. Hilmin anlamı yumuşak huyluluktur. Bu bölüme hilmin Allah'ın isimlerinden ve İlahi ahlaktan biri olduğu belirtilerek başlanır. Bütün enbiya ve evliyanın Hilm sahibi olduğu belirtilir. Bu konu hadislerle de delillendirilerek gerçek kuvvetlinin güçlüğünün güç elindeyken zayıflara hilmle muamele eden olduğu üzerinde durulur. Ardından hilm sahibi olmanın sultanlara vacip olduğu vurgulanır. Onlar nefislerini hilm ile terbiye etmelidirler ki hışım ve gazapla hareket etmesinler. Böyle hareket ederlerse ülkeleri ve insanları göz alıcılığını kaybedip yerle bir olurlar. Sultanları sabır ve tahammülü dost edinip hışım ve fesadı yok etmeleri gerektiği belirtilir.

Sultan Nuşirevan ile hakim Büzürcmihr arasında geçen Hilm'in ne olduğu hakkındaki diyaloglarda yumuşak huyluluğun önemi üzerinde durulur. Hilmin üç nişanı anlatılır. Ardından Hz. Hüseyin'in başından geçen bir hikaye anlatılır ve burada Hz. Hüseyin'in af dileyen hizmetliye gazaplanmadan affedişi anlatılır. Bir diğer hikayede de ümmeti Hz. İsa'dan Allah'ın hışımı ve bundan korunma yollarını sorarlar. Hz. İsa'da hilm sahibi olmak, edepli olmak ve gazabı terk etmek gerektiğini belirtir.

On Sekizinci Bölüm; Hulk u rıfk hakkındadır. Bu bölümde konu güzel huyluluk ve yumuşaklıktır. Girişte güzel huy ve yumuşaklık tanımlanır ve kötü huyluların cennete gidilemeyeceği belirtilir. Konu hadislerle de güçlendirilir. Güzel huylu olmayanların cennet bahçesini göremeyecekleri belirtilir. Güzel huy cümle huylar içinde önde geleni onların örneği olarak vasıflandırılır. İnsanlara güler yüzle davranma, dostane davranma, iltifata uygun hareket etme hulkun özellikleri arasında sıralanmıştır. Hz. Ruhullah'ın rıfkla ilgili hikayesi anlatılır. Hz. İsa'nın kötü huylu adama olan sabrını ve yumuşak huyluluğunu anlatan bir hikayedir.

Hükema güzel ahlakı on kısma ayırır:

1-İyi işlerle meşgul olanlara muhalefet etmemek.

2-Kendi nefisinden insaf vermek.

3-Kimsenin ayıbını araştırmamak.

4-Bir kimsede bir kötülük ortaya çıktığında onu iyiliğe yöneltmek.

5-Kabahati olan bir kimse afv dilediği vakit kabul etmek.

6-İhtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını yerine getirmek.

7-Halka yapılan eziyete sabır göstermemek.

8-Kendi nefsinin ayıbını görmek.

9-Halka tatlı yüz göstermek.

10-İnsanlarla yumuşak konuşmak.

Bu özelliklerden sonra Erdeşîr-i Bâbek'in oğluna verdiği nasihat yer alır. Oğluna güzellik, iyilik ve adaletle dokunmuş kumaşı giymesini tavsiye eder. Ardından Feridun'un hikayesinde ağırbaşlılık ve iltifat etmenin önemi vurgulanır. Cemşid hikayesinde sultanların halkına nasıl davranması gerektiği üzerinde durulur. Daha sonra bir padişahın yemeğinin içinden sinek çıkan aşçıya karşı takındığı örnek tutum takdir edilerek anlatılır.

On Dokuzuncu Bölüm; Şefkat ve merhamet hakkındadır. Bölüm şefkat ve merhametin sultanlara lüzumundan bahsederek başlar. Şefkat ve merhametin önemi üzerine vurgu yapar. Zayıflar ve fukaranın İlahi rahmet ümidiyle süslenmeleri konusu üzerinde durur. Bu bölümde Sultan Mahmud'un atalarından Sebüktekin'in başından geçen bir av hadisesi ve Sebüktekin'in inleyen ahuyu şefkat ve merhametinden dolayı serbest bırakması ve bu davranışı neticesinde rüyasında Peygamberimizi görüp İlahi lütuflara mazhar olduğu anlatılır.

Daha sonra Erdeşîr-i Bâbek, oğluna şefkatli merhametli olmasını ve halkına dostça davranmasını öğütler. Ardından Nuşirevan'ın adaletle ilgili mektubundan bahsedilir. Mektupta ülkesinde ziraat yapılacak arazilerin olmasını ister. Eğer reayaya müsamaha ve şefkat gösterilmezse ziraat konusunda onlardan itaat beklenilemeyeceğini belirtir. Sultan Ebu Sa'îd Hüdâyende'nin vezirlerini toplayıp reayasına ziraatlerinde ve ticaretlerinde nasıl davranmaları gerektiğini belirten nasihatleri anlatılır. Haremeyn ekabirinin Halife Nâsır'a gönderdikleri mektupta hilafetin ona yaraşmadığını, saltanatın layık olmadığını belirtirler. Çünkü onun naibleri halka zulm etmektedir. Nâsır bunlardan haberinin olmadığını söyler. Ulular bunun daha bir ayıp olduğunu reayanın işlerini bizzat kendisinin takip etmesi gerektiğini söylerler. Daha sonraki hikayede Hz. Ömer'in maiyetindeki vilayette bir köprüden bir sürü geçerken birinin ayağı incinse kıyamet gününde ondan hesap sorulacağını belirtir. Bu yüzden, kim saltanat mansıbını kabul ederse hukukun edasını yerine getirmek zorundadır, der.

Yirminci Bölüm; Hayrat ve müberrat hakkındadır. Hayrat ve müberrat sahibi olmanın her sahib-i devlet üzerine vacib olduğu belirtilir. Hayır ve müberratin bir sadaka-i cariye olduğu söylenir. Hayrat ve müberratin tesisindeki içtimai büyük ehemmiyet gösterildikten sonra, hayrat ve meberratin nelerden ibaret olduğu gösterilir.

İnsanın öldükten sonra bütün amellerinin kesileceği ancak üç şey kesilmeyeceği belirtilir. Bunlar şunlardır;

- 1-Sadaka-i cariye
- 2-Bir ilim ki onunla istifade kapıları açılan
- 3-Hayırlı evlat ki onu hayır dua ile zikir edeler

Sadaka-i cariyeden kasıt insanların kendisinden faydalandığı hayır müesseseleridir. Bu müesseseler şunlardır: Mescitler, mektepler, hankâh ve zaviyeler, darüşşifalar, ribatlar, köprüler, yollar üzerinde büyük havuzlar, kuyular. Ardından bu bölümde hayrat için şunlar tavsiye edilir; mescidin imamına ve müezzinine geçecek kadar maaş tahsisi. Mektepte okuyan talebenin vazifeleri yani geçecekleri tayin edilmeli. Fukaraya mahsus yapılacak binalarda oraya sığınan fakirlerin öğle ve gece yemekleri hazırlanmalı. Ribatlar da tamam müstahkem bir surette inşa edilmeli ki yolcular orada rahat etsinler. Köprüler öyle yapılmalı ki yolcuların gelip gitmeleri o köprü üstünden kolay olsun. Böyle bir iş toplumda kabul görür. Peygamberimizin şu hadisi zikredilir: “Her kim bir yol üzerinde geçilmek üzere bir köprü inşa ederse ahrette o adamın sırat üzerinden geçmesini kolaylaştırır.

Yirmi Birinci Bölüm; Sehâ ve ihsan hakkındadır. Bu bölümde cömertlik ve iyilik yapma üzerinde durulur. Metin cömertliğin ne olduğunu belirtmekle başlar. Ve cömertlikten daha büyük bir özellik olmadığı belirtilir. Cömertliğin çiçeği dünyada iyi nam sahibi olmak, meyvesi ise ukba faziletine sahip olmaktır. Bütün hüneleri gizleyenin cimrilik olduğu ve bütün ayıpların da cömertlik ile örtüleceği belirtilir. Yine bu bölümde de farklı kişilerin hikâyeleri anlatılır. Bunlardan biri İskender ile Aristo arasında geçen hikâyedir. Bu hikâyede de dünya ve ahret saadetinin kaynağının cömertlik olduğu belirtilir. Yine Kütüb-i Tevarih’te yazılmış Hüsrev-i Perviz’in Sipehsalar’ı ile ilgili bir hikaye anlatılır. Bu bölümün devamında cömertlik ve ihsan sahibi Hatem-i Tâi’nin hikayeleri anlatılır.

Yirmi İkinci Bölüm; Tevâzu ve ihtiram hakkındadır. Bu bölümde alçak gönüllük ve hürmet ele alınır. Bölüm Hz. Peygamberin hadisi ile başlar. Tevazu Allah katında yükselmenin değerli olmanın sebebi olarak vurgulanır. Ve tevazu sahibinin insanlar arasında da kıymetli olacağı belirtilir. Ardından Samaniye maliki Nasr bin Ahmed'in oğluna mala, zenginliğe yani varlığa güvenmemesini aksine tevazu ve keremi elden bırakmamasını bunların iki muhterem özellik olduğunu açıklar. Daha sonra İbni Simak ile Harun Reşid arasındaki tevazu ile alakalı hikaye anlatılır. Yine Harun Reşid'in makamına İmam Muhammed Şeybani'nin gelmesi ve halifenin onu hürmet ve saygıyla karşılaması üzerine bir hikaye anlatılır. Yine İsmail Samani'nin huzuruna gelen bir alime gösterdiği saygı ve hürmet neticesinde Hz. Peygamberden rüyasında aldığı mükafat anlatılır. Abdullah Tahir'in Şeyh karşısında takındığı tevazu ve hürmetini anlatan bir hikaye daha anlatılır bununla da alçak gönüllülüğün mertebesi ve önemi belirtilir.

Yirmi Üçüncü Bölüm; Emanet ve diyânet hakkındadır. Bu babda emanet ve diyanet konusu işlenmiştir. Emanet, övülmeye değer hasletlerden büyük bir rükündür. Diyanet ise beğenilmiş ahlakların en büyüklerindedir, şeklinde tanımlanır bu bölümde. İmanın temeli emanet ile kurulur ve en güzel kanun ve kaideler diyanet ile düzenlenmiştir. Emaneti korumayanın ona ihanet ettiği belirtilir ve Allah'ın verdiği emanetleri korumamanın O'na hıyanet olacağı vurgulanır. Bunlardan göz, kulak ve sözün Allah için kullanılmazsa hıyanet sayılacağı zikredilir. Padişahlara da diyanetin lazım olduğu üzerinde durulur. Yine bu bölümde Nuşirevan ile bir hoca arasında üzüm bağlarıyla ilgili emaneti ve diyaneti konu edinen bir hikaye zikredilir. Hemen ardından bu bölüm Belh hükümdarının oğlunun hikayesi anlatılarak sona erer. Bu hikayede yazar birçok nasihatlerde bulunur.

Yirmi Dördüncü Bölüm; Ahde vefâ hakkındadır. Bu bölümde öncelikle ahde vefanın öneminden bahsedilir. Konu ayet ve hadislerle desteklenir. Ardından civanmerd kişilerdeki hallerinden bahisle başlar. Ayetlerde insanların aralarında ahdlerine vefalı davranmaları gerektiği ve böylece Allah'ın da onlara vefa göstereceği belirtilir.

Bu bölümün ilk hikayesi Hz. İsmail ile dostu olan bir zatla ilgilidir. Bu hikayede ahde vefanın ne kadar önemli olduğu vurgulanır. Yine diğer hikayede dindar bir genç ile bir hoca efendinin arasında geçen vefa hikayesi anlatılır. Ardından Elsine-i

Nakilin adlı eserde geçen bir padişahla bir divanenin ahde vefayla ilgili bir hikayesi ibretlik olarak anlatılır. İran ve Turan şahı Efrasyab'ın va'de vefa ile ilgili küçük bir hikayesi vefanın önemini okuyucuya gösterir. Bu bölümdeki nasihatte şu soruya cevap verilir: “İnsani sıfatlardan hangisi benim sıfatımı yükseltir?” cevap ise şöyledir: “Verilen sözü yerine getirmek.” Son olarak Yakub-ı Leys ile Muhammed Tahir il alakalı vefayı anlatan bir hikaye ile bu bölüm bitirilir.

Yirmi Beşinci Bölüm; Sıdk hakkındadır. Bu bölümde sadakat konusu ele alınır. Bölüm sadakatın tanımı ile başlar. Doğru sözlülüğün ve doğru adamlığın en önemli sebebi doğru konuşmak, sadık olmaktır. Doğrulun her iki dünyada da kurtuluş vesilesi olduğu belirtilir. Yalancılıkla doğruluğun ne kadar zıt oldukları ve asla birlikte olamayacakları izah edilir. Ardından Müsterşid halifenin oğluna doğru sözlü olmanın ona kazandıracaklarını anlatması gelir. Daha sonra bir esirle Haccac-ı Zalim arasında geçen hikayede, doğru sözlü olmanın o esiri nasıl kurtardığı anlatılır.

Yirmi Altıncı Bölüm; İncâh-ı hâcât hakkındadır. Bu bölümde insanların ihtiyaçlarını giderme konu edilmektedir. İnsanların ihtiyaçlarını Allah'ın rızası için giderenlerin kendi ihtiyaçlarının da Allah tarafından giderileceği belirtilir. Bu bir hadis-i şerifle desteklenir. İhtiyaç sahibinin ihtiyacını gidermenin vacip olduğu ve nimetin temeli olduğu vurgulanır. Derman arayanların, murad arayanların ihtiyaçlarını gidermenin ganimet olduğu ve saltanat sahiplerinin idaresindekilerin ihtiyaçlarını gidermenin sebep olacağı sevapların bolluğu anlatılır.

İskender-i Zülkarneyn'in hikayesiyle konu devam eder. İskender kendi reayasından birinin o gün ihtiyacını gidermediğinden buna gerek olmamasından dolayı o günü ömründen geçmiş boş bir gün olarak görür. O'na göre değerli gün bir muhtacı muradını giderdiği gün olarak vurgulanır. Son hikayede İskender'in Çin padişahına verdiği cevap hatırlatılır. İskender'e mutluluk ve lezzeti nede bulduğu sorusuna karşılık şu üç şeyde bulduğunu söyler: 1. Düşmanları yenerek muradlarına erdirmemek 2. Dostlarını mutlu etmek 3. Muhtaçların ihtiyaçlarını gidermek.

Yirmi Yedinci Bölüm; Teenni ve teemmül hakkındadır. Bu babın konusu teenni ve teemmüldür, yani aceleci olmama, düşünerek, akıllıca davranma. Bölümde bunların önemi anlatılır. Bölüm şu sözle başlar: “Yavaşlık, sakinlik rahmani; acele ise şeytanidir.” Teenni ve teemmülün kişiye vereceği meziyetler, sıfatlar üzerinde durulur

ve tüm söz ve davranışlarda kişinin teenni ve teemmül sahibi olmasının rahmani olduğu vurgulanır.

Ardından Perviz'in oğluna nasihatını ve vasiyetini içeren hikayeye geçilir. Hikayede oğlundan akıllıca hareket etmesi gerektiğini, aklına daima başvurarak karar vermesi gerektiğini öğütler. Bir sonraki hikayede İran sultanlarından Erdeşir Babek'in üç hat yazısıyla ilgili olarak nasihatlerden söz edilir. Bu rik'alardaki öğütler anlatılır. Bu bölümdeki son hikayede Nasr bin Ahmed Samani anlatılır. Babası ölen Nasr vezirlerinde kendisini ayıplarını söylemesini ister. Veziri de kendisine saltanatta yapılması gerekenleri - teenni ve teemmülle ilgili- ona öğütler.

Yirmi Sekizinci Bölüm; Meşveret ve tedbir hakkındadır. Bu bölümde istişare etmenin önemi üzerinde durulur. Bölüm konuyla ilgili bir ayetle başlar. Ardından istişarenin öneminden ve de faydalarından bahsedilir. İstişarede herkesin meramını tam olarak ifade edebileceğinden, sevap kazandıracağından, fitne ve fesadı önleyeceğinden, sıkıntıların kolayca çözüleceğinden, cemiyetin aklının bireyin aklından üstün olacağından bahsedilir.

İlk hikayede Behrâm-ı Gûr'un oğluna istişarenin önemini anlatan nasihatı anlatılır. İkinci hikayede Rum sultanı ile mısır Azizi'nin anlaşmazlıktan dolayı savaşmaları anlatılır. Ve hikayede Rum ilindeki olanları anlatan kişiye (muhibir) karşı sultanın izlediği yöntem anlatılır. Bir sonraki hikayede tedbir ile cesaret arasındaki farklar anlatılır. Hangisinin daha önemli ve üstün olduğu üzerinde durulur. Güçlü bir düşmanın Heyatile şahının üzerine yürüyerek yaptıkları savaş ve sonrasında yaşananlar bu hikayede anlatılır. Heyatile padişahının savaş sonrası ganimetle ilgili aldığı tedbir onun saltanatında aldığı önlemin önemini ve erdiği huzuru anlatır. Ardından yazar din büyüklerinin müşaverenin önemli olduğunu ve istişare etmenin gerektiğini söylediklerini nasihat eder. Son olarak Merv diyarında bir adamın temiz olan kızını hangi usule göre evlendireceği hususunda yaşadığı olay anlatılır.

Yirmi Dokuzuncu Bölüm; Hazm hakkındadır. Bu bölümde doğru karar verme, sağlam oy anlamına gelen hazm konusu işlenir. Bölüm hazmın tanımıyla ve de yöneticilere bundan daha iyi bir haslet olmayacağını belirterek başlar. Efrasyab'ın hazm ile ilgili ifadesi verilir. Ardından hazm'ın üstünlükleri, kişiye kazandırdıkları anlatılır. Ardından konuyla ilgili İbrahim Emmâm'ın Ebu Müslim'i Horasan'a göndermesini

anlatan hikaye zikredilir. Bir sonraki hikayede Esfer bin Şûrî'nin Ebu Cafer'i öldürmek istemesi ve Deylemî arasındaki olaylar anlatılır. Ebu Cafer'in hazmının olmaması ve Deylemi'ye karşı tedbir almaması anlatılır.

Otuzuncu Bölüm; Cesaret hakkındadır. Öncelikle cesaretin tanımı yapılır. Ve ayetlerle de desteklenerek Allah'ın şecaati sevdiği belirtilir. Şecaat erbabının duasının Allah katında diğer insanların duasından daha makbul olduğu belirtilir. Konuya ilişkin Halid bin Velid'le ilgili bir kıssa nakledilir. Ardından gelen bir hikâyede sultanlardan birinin savaş meydanında emrindakilere gösterdiği cesaret anlatılır. Daha sonra Efrasyab'ın kahramanlığını anlatan kısa bir hikâyeye değinilir. Ardından Hz. Ali'nin cesaretinin büyüklüğünü ve ölüme bakışını anlatan bir hikâye anlatılır. Bu hikayede O'nun korkusuzluğu, mertliği, cesareti üzerinde durulur. Bir sonraki hikayede Nuşirevan'ın kahramanlığı ve askerlerini savaşa motive etmesi anlatılır. Bu bölümde yine birçok kahramanlık hikayesine yer verilir. Son olarak Aristo'nun İskender'e olan nasihatlerinin anlatıldığı bölüme geçilir. Aristo İskender'e devlet yönetimiyle ilgili nasihatlerde bulunur. Aristo İskender'e savaşmak zorunda kalırsa O'na on nasihatte bulunur.

Otuz Birinci Bölüm; Gayret hakkındadır. Gayretin yardımı önemli meselelere karşı tedbir ve siyasetin tekidinde lazımdır, şeklinde bir giriş yapılır ve gayretin sultanların en önemli vasıflarından biri olduğu belirtilir. Konuya ilişkin Hz. Peygamberin meşhur bir hadîsi nakledilir. Ardından gayret dinî ve dünyevî olarak iki kısma ayrılır. Dinî gayret iyiliği emredip kötülükten nehyetme olarak vurgulanır. Bir Müslümanın bir fenalıkla karşılaştığında onu ortadan kaldırmak için yapılması gerekenler hadis-i şerif ışığında anlatılır. Şeyh ebu'l-Hasan Nuri'nin bu konuyla ilgili hikayesi anlatılır. Bu hikayede Şeyh ebu'l Hasan Nuri gayreti sayesinde bir hükümdarı yaptığı yanlış işlerden vazgeçirir. Ardından Behram-ı Gür'un av hikayesi gelir. Hikayede avlanacak olan ceylanın bir köylünün evine sığınması ve ev sahibinin avı Behram'a vermemek istemesi anlatılır.

4.2.5. Eserde Geçen Önemli Tarihî Şahsiyetler

Erdeşîr-i Bâbek: Eşkanilerden sonra Sasanîler devletini kuran ve o devletin ilk hükümdarı olan (Sasan oğlu Bâbek'in oğlu) Erdeşîr-i Bâbekân, Erdeşîr-i Bâbek veya I. Erdeşîr olarak da bilinir. Dinsel değerlerin korunmasının yanı sıra bilimsel ve teknik gelişmeleri de destekleyen Erdeşîr-i Bâbekân'ın egemen olduğu dönemler, Mülûku't-tavâif'i bir şehinşahlık bayrağı altında toplaması, Sasanî hanedanını kurup siyasal hayatı güçlendirmesi, Zerdüşî dinini destekleyerek yayılmasını sağlaması vb. nedenlerden dolayı İran'ın parlak çağlarından biri olarak kabul edilir.²²⁶

Feridun: Pişdâdiyân sülalesinden altıncı hükümdar olan İranlı meşhur padişah. Cemşîd'in sülalesinden olup Dahhâk'ın öldürülmesinden sonra tahta geçmiştir. Feridun, ihtiyarlayınca ülkeyi üç oğlu arsında pay etmiş, Turan'ı Tur'a, Arap ülkesini Selm'e, İran'ı da İrec'e vermiştir. Tur ile Selm, İrec'i kıskanıp onu öldürünce Feridun da İrec'in torunu Minüçehr'i kendisine velîahd tayin etmiştir. Feridun'un lakabı Ferruh'tur. Feridun kelimesi bir Hintli mabud veya melek olarak bilinen Teriton'dan bozmadır. Bu melek yeryüzüne musallat olan Azi Dahaka (Dahhak) adlı ejderhayı öldürmüştür. Edebiyatta Feridun bir adalet timsali olarak anılır.²²⁷

Cemşîd: Pişdâdiyân sülalesinin dördüncü hükümdarı olup, İran mitolojisine göre yedi yüz yahut bin yıl yaşamıştır. Nuh Peygamber zamanında yaşadığı söylenir. Yakışıklı ve şanı yüce padişahlar hakkında sıfat olarak kullanılan Cemşîd'e "Zendavesta"da bir Hind mabudu olarak rastlanır. İslam edebiyatlarında zevk ve eğlence sembolü olarak da adı ve cam'ı efsaneleştirmiştir. O, bir iktidar ve ululuk sembolüdür. Bunun gibi birçok yönlerden şiirlere konu olmuştur.²²⁸

Husrev-i Pervîz: Husrev, Nuşirevân'ın torunudur. Sasanîyân sülalesinden bir padişah olup "Pervîz" lakabıyla bilinir. Pervîz, balık demektir. Bu padişah balığı çok severmiş. 589 yılında tahta geçmiş olup Ermeni prensesi Şirin'e olan aşkı dillere destan olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında birçok rivayet uydurularak efsanevî bir kişiliğe bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şirin'i yaptırmıştır. Edebiyatımızda tarihî kişiliğinden çok efsanevî kişiliğiyle sözkonusu edilir.²²⁹

²²⁶ Nimet Yıldırım, (2008), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, s.290.

²²⁷ Pala, *a.g.e.*, s.140.

²²⁸ *a.g.e.*, s.83.

²²⁹ *a.g.e.*, s.197.

Nuşirevân: İran'ın Sasanîyân sülalesinden adaletiyle ün salmış bir hükümdardır. M. 531 ile 579 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Peygamberimiz bu hükümdarın son yıllarında dünyaya gelmiştir. Lakabı “Adil” olup adı çok sık kullanılır. Akıllı, tedbirli, dirayetli, kudretli, hayırsever, sanat ve kültüre hizmet eden bir padişah imiş. Adı Hüsrev'dir. Nuşirevân kelimesi “Anuşek-Revân” (ölmez ruhlu) tamlamasından bozulma olup, halk tarafından ona verilen bir sıfattır. Kisra lakabı da ilk defa ona verilmiştir.²³⁰

Büzürcmihr: Sasanî hanedanının adalet simgesi olarak bilinen ünlü hükümdarı, Nuşirevân'ın zeki ve akıllı veziri. Bahteg'in oğlu Bozorgmihr olarak da bilinen bu kişi Pehlevîce kaynaklarda “baş vezir” anlamında Vazurg Mitr ve Vozorgmihr, İslam sonrası kaleme alınan Arapça ve Farsça kaynaklarda ise Ebuzorcmihr, Buzorcmihr ve Bozorcmihr şekilleride geçer. Kaynaklarda Nuşirevân'dan her söz açıldığında konu edilen Büzürcmihr'in zekası ve yetenekleri hakkında çok şey söylene de kimliğiyle ilgili kesin bilgiler yoktur. İslam sonrası yazılmış bazı kaynaklarda Husrev-i Perviz tarafından öldürüldüğü aktarılır. Tavla oyununu satranca karşılık onun icat ettiği söylenir.²³¹

İskender: Makedonya kralı II. Philoppos ile Epiros prensesi Olympias'ın oğludur. Yunan tarihçiler onun soyunu baba tarafından yarı tanrı kabul edilen Herkül'e anne tarafından millî kahraman Akhilleus'a dayandırır. Bazı İranlılar İskender'i İranlı kabul etmekte ve onun Dârâ'nın soyundan geldiğini, Dârâ'nın da ardından gelen Ahamenişler dönemi İran hükümdarı olduğunu düşünmektedir.²³² Cihangirliği nedeniyle padişah övgülerinde çok kullanılır. İskender'le ilgili efsanelerde bir Ayîne-i İskender'den bahsedilir. Divân şiirinde dünyanın pek çok yerini fethetmesi yönüyle de ele alınan İskender birçok sanata da konu edilmiştir. Şâirin her vesile ile ondan bahsetme imkanı vardır ve çok zaman bu genişliği kullanır.²³³

Haccâc-ı Zâlim: Emevî komutanlarından olup, halife Abdülmelik bin Mervân zamanında ordunun başına getirilir. Mekke ve Hicaz bölgelerini ele geçirdi. “Zâlim” lakabı ile anılan Haccâc (661-714) Kur'an'ın harekelenmesine ilk defa delâlet eden kişidir. Rivayete göre 120.000 kişiyi öldürtmüş ve kendisi öldüğü zaman da

²³⁰ a.g.e., s.318.

²³¹ Yıldırım, a.g.e., s.176.

²³² a.g.e., s.427.

²³³ Pala, a.g.e., s.213.

hapishâneelerde 50.000 kişi bulunmaktaymış. Mekke'ye giridiğinde orayı yakıp yıkmıştır. Hatta bu yangından Kâbe de zarar görmüştür. Edebiyatta zâlimlikle anılır.²³⁴

Gazneli Mahmud: Tam ismi, Yemin el-Devlet Abdülkasım Mahmut ibn Sebük Tigin, 998-1030 yılları arasında Gazne Devleti'nin hükümdarlığını yapmıştır. Sebük Tegin'in en büyük oğlu olan Mahmut'un annesi, Zabulistan bölgesinde asil bir ailenin kızıydı. Bu sebeple şairler, Mahmut'a zaman zaman "Mahmud-ı Zâbulî" olarak hitap etmişlerdir. Daha gençlik yıllarında devlet idaresinde görev almaya başlayan Mahmut'un Gazne dışındaki ilk görev yeri Zemindaver vilayeti idi. En parlak dönemlerini Sultan Mahmut zamanında yaşadılar. Sultan unvanını ilk kullanan hükümdar olan Gazneli Mahmud, Hindistan'a Eylül 1000'den 1027'ye kadar 17 sefer yapmıştır. Bu seferler sırasında Hindistan'da birçok cami yaptıran ve İslam dinini öğretmek üzere Hindistan'da âlimler yerleştiren Gazneli Mahmud, Hindistan'ın kuzey bölümlerine kadar İslamiyet'in yayılmasını sağlamıştır.²³⁵

Aristo: Ünlü Yunan filozofu. (M.Ö. 384-322) Klasik felsefenin kurucularındandır. Eflatun'un kurmuş olduğu Akademia'da yirmi yıl süre ile ona asistanlık yapmıştır. Sonra da on iki yıl bütün Yunanistan'ı dolaşarak ders vermiştir. Edebiyat ve dil ile yakından ilgilenen Aristo, Aristoteles veya Aristetalis adları ile de bilinir. Eserleriyle İslam dünyasına etki etmiştir. Türk İslam edebiyatında ilim, akıl, isabetli görüşe sahip olma, mantık ve hizmet sembolü olarak karşımıza çıkan Aristo, bazı İskendernâme'lerin de asıl kahramanları arasında yer alır. Özellikle kasîdelerde övülen kişiyi Aristo'ya benzeterek veya onu vesile ederk övme gelenek olmuştur.²³⁶

Mûbed-i Mûbedân: İslamî kaynaklarda muğ, gebr ve mecûs sözcükleriyle eşanlamlı olarak kabul edilip, "Zerdüşt inanırı, ateşe tapan" anlamına gelirken, "gayr-ı müslîm, kâfir, putperest" anlamlarında da kullanılmıştır. Ancak İran tasavvufunda küfür de simgesel bir anlam ifade ettiği için bu çevrelerin bakış açıları ve değerlendirmelerine göre olumsuz anlamını kaybederek küfrün son derecesi, tasavvufta fakr ve fenâ terimleriyle karşılanan derecelerle aynı değeri taşır.²³⁷

²³⁴ a.g.e., s.163.

²³⁵ Erdoğan Merçil, (1989), *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınevi, Ankara, s.13.

²³⁶ Pala, a.g.e., s.32.

²³⁷ Yıldırım, a.g.e., s.533.

Harun Reşid: Asıl ismi, Harun el-Reşid bin Muhammed bin el-Mansur'dur. (763-809) beşinci ve en tanınmış Abbasi halifesidir. 763de babası Mehdi'nin o zaman bulunduğu İran'da (modern Tahran yakınlarında) bulunan Rey şehrinde doğdu. 786'da halife olan kardeşi Hadi'nin ölmesi üzerine Halifelığe geçti. Hayatının çoğunu Bağdat'ta ve hilafeti sonlarında yerleştiği Rakka şehrinde geçirdi. 24 Mart 809da Horasan'da Tus şehrinde öldü ve orada toprağa verildi. Harun Reşid'in halifelik döneminde Abbasîler çok büyük askerî, siyasal, kültürel ve bilimsel gelişmeler kaydettiler. Harun Reşid ve halifelik döneminde kendi hayatı ve saray hayatı hakkında birçok söylentiler, hikâyeler ve masallar yazıya kaydedilmiş ve bunlar popüler halk arasında yaygınca söylenip zamanımıza gelmiştir. Bunlardan bazıları gerçek olmalarına rağmen büyük bir kısmı da temelinde bazı gerçekler yatmakla beraber büyük ölçekte hayal mahsulleridir.

Hâtem-i Tâyyî: Arap kabileleri arasında cömertliğiyle tanınmış olan İbn Abdullah b. Sa'd'ın lakabıdır. Tay kabilesinden olduğu için "Tay, Tayyî, Tâî" nisbet olunan Hâtem, Peygamberimizin zamanında yaşamışsa da peygamberliğine erişememiştir. Çok zenginmiş, kabilesinin reisi ve şair olduğu hakkında rivayetler vardır. Ancak onun meşhur oluşuna neden, cömertliği olup, bu durum darb-ı mesel haline dönüşmüştür. Bir gazvede Müslümanların eline esir düşen kızı, babasının cömertliğinden dolayı azad edilmiş ve Müslüman olmuştur. Edebiyatta cömertlik ile daima birlikte bulunan Hâtem, özellikle kasîdelerde yer edinmiştir.²³⁸

Hâlid bin Velîd: İslamın büyük düşmanlarından Velîd bin Mugîre'nin oğludur. İslama gönül verenlerin en şerefliyelerindendir. Annesi Lebâbe, Peygamberimizin baldızı idi. Uhud Gazasında henüz düşman birliklerine kumanda ediyordu. Mekke fethinde ise İslam ordularında kumandanlık yapmıştır. Mûte Gazasında üç bin kişi ile Heraklius'un yüz bin kişilik ordusuna galip geldi. Peygamberimiz tarafından "Seyfullah" (Allah'ın kılıcı) lakabı verilmiştir. Dünya çapında büyük bir kumandan olarak tanınır. 643 yılında vefat etmiştir.²³⁹

Sultan Sencer: Müizzeddin Ahmed Sancar ya da sadece Sultan Sancar (1086-1157), Büyük Selçuklu sultânı. Melikşah'ın oğludur. Babasının bir seferi sırasında, 1086 yılında Sincar'da doğdu. Babası öldüğünde henüz küçüktü. Daha sonra 3 kardeşi ile savaştı ancak ortanca kardeşi Mehmed Tapar hükümdar oldu. Daha sonra yeğeni II.

²³⁸ Pala, *a.g.e.*, s.178.

²³⁹ *a.g.e.*, s.166.

Mahmud ile savaştı. 1118'de hükümdar oldu. Dağılmakta olan devleti yeniden topladı. Ancak 1141'de Karahitaylılara yapılan Katvan Savaşı'nda yenildi. 1153'te baş kaldırmış olan Oğuz boylarıyla savaş yaptı ve esir düştü. 1157'de vefat etti. Ölümünden sonra Selçuklu Devleti yıkıldı.

Hazreti Yusuf: İsrailoğulları peygamberlerinden Yâkup peygamberin oğludur. Divân şiirinde adı en çok anılan peygamberlerden biridir. Harikulâde güzelliği ile çok zaman sevgili ona benzetilir. Hatta sevgili Yusuf-ı sâî olarak nitelenir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kuyuya atılması, terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyha ile olan maceraları, zindana atılması, güzel rüya tabir etmesi, Hz. Yâkup'dan ayrı oluşu, köle iken Mısır'a sultan oluşu vb. kıssalar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur. Lakabı ise Sinan'dır.²⁴⁰

Hazreti İsa: İsrailoğullarının son peygamberidir. Kendisine “İncil” indirilmiştir. İsa Peygamber bir mucize olarak Meryem'den babasız olarak doğdu. Edebiyatta birçok yönüyle ele alınır. Meryem'in İsa'ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gelişen hadiseler, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendisinin dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi vb. birçok yönden eski şiirimizde çeşitli hayal ve sembollere konu olmuştur.²⁴¹

Hazreti Süleyman: Davûd peygamberin oğlu olan peygamber. On iki yaşındayken babası yerine tahta geçmiştir. Hem padişah hem de peygamberdir. Geçimini devlet hazinesinden değil, ördüğü zembiller sayesinde kazanırmış. Babasının vefatından sonra ve onun vasiyeti üzerine Kudüs'teki, yarım kalan Mescid-i Aksa'yı inşaaya başladı. Yedi senede tamamladı. Allah tarafından kendine birçok mucize verilmiştir. Kuşlarla hayvanlarla konuşur, onların dilini anlarmış. Divân edebiyatında Süleyman Peygamber, yukarıda anlatılan kıssalar çevresinde yoğunlaşan düşünceler içinde ele alınır.²⁴²

²⁴⁰ a.g.e., s.419.

²⁴¹ a.g.e., s.211.

²⁴² a.g.e., s.360.

Yukarıdaki şahsiyetlerin dışında İbn-i Abbas, Beyazıd-ı Bestami, Hz. Ali, Şah-ı Sincan, Mevlana, Hz. Nuh, Hz. Davud, Afrasiyab, Abdullah Tahir, Halife Memun, Melikşah, Amr bin Leys, Şah Kubad, Herakl, Dara-yı Cihandar, İbn-i Semmak, Hasan Şeybani, İsmail Samani, Muhammet Eslem-i Tusi, Ahmed-i Harb, Hz. İsmail, İskender-i Zü'l karneynen, Ahmed-i Samani, Malik bin Dinar, Şakik-i Belhi gibi isimlerde eserde yer almaktadırlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM
TRANSKRİPSİYONA ESAS NÜSHANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

5.1. NÜSHALARI

Firâkî Abdurrahman Çelebi'ye ait Ahlâk-ı Muhsînî tercümesinin kütüphanelerimizde bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar şunlardır:

1) Süleymâniye Kütüphânesi, Reşid Efendi Bölümü, nr.1077

2) Topkapı Müzesi Sarayı Kütüphânesi, Revan Bölümü, nr.393, İstinsah tarihi H. 964 – M. 1557'dir. Toplam 209 varaktır, satır sayısı 21'dir. Kağıt olarak aharlı kağıt kullanılmıştır ve yazı çeşidi de nesihdir. Cetveller kırmızı, şemse ve miklepli, koyu kahverengi deri cilt içerisinde. Ölçüleri 265x175 mm'dir.

3) İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi, nr.3773, İstinsah tarihi H. 972 – M. 1564'tür. Toplam 190 varaktır. Satır sayısı 17'dir. Cetveller kırmızı, yazı çeşidi taliktir. Meşin cilt üzeri ebruli kağıt kaplı ve mikleplidir.

Bunlardan Süleymâniye Kütüphânesi Reşid Efendi Bölümü, 1077 numarada kayıtlı olan nüsha metin tespitinde kullandığımız nüshadır. Bu nüshanın her sayfasında yirmi bir satır mevcuttur. Burada dönemin geleneğine uyularak satır sayısında tekli sayı kullanılmıştır. Yazma metin toplam 182 varaktan oluşmaktadır. Metnin sonunda 181a ile 182a sayfaları arasında "Kasîde-i Kalem" yer almaktadır. Eserde geçen bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ve bölümlerin numaraları Farsça olarak ifade edilmiştir. Yine bunun dışında eserde yer alan âyet ve hadîsler, arapça ifade ve deyimler, terceme, nazîre, kıt'a gibi bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eserin istinsahı yapılırken müstensihin çok titiz bir çalışma yaptığını görmekteyiz. Eserin tamamında düzeltme ya da hata yok denecek kadar azdır. Ancak bu durum eserin müellif hattı olmadığını da göstermektedir. Yine istinsah sırasında sığmayan kelime ya da kelime gruplarının çok azda olsa cetvel dışına yazıldığı görülmektedir. Eserin harekelenme durumuna bakacak olursak ilk ve son bölümlerde hareke yokken orta kısımlarda harekelendirme yapılmıştır. Fakat kanaatimizce eserdeki mevcut harekelendirme istinsah esnasında değil daha sonradan eklenmiştir.

Eserin yazı kondüsyonu genel olarak iyi durumdadır. Ancak silinme olan bazı kısımlarda metin tamiri yöntemleri kullanılarak gerekli okumalar yapılmıştır. Eserdeki temellük kayıtlarına baktığımızda ise üç adet mühür mevcuttur. Fakat bu mühürler silindiği için okunamamaktadır. Mühürler haricindeki son kayıta ise eserin Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın torunu olan "ilâ 'abdi'l fakîr Genc Mehmed Paşazâde elhâc İbrâhim" ismini görmekteyiz. Tarih olarak da H.1213 yazılıdır.

5.2. METİN TESPİTİNDE TUTULAN YOL

a) Metin tespitinde şimdiye kadar uygulanan transkripsiyon sistemi uygulanmıştır.

b) Metinde geçen âyet, hadîs ve arapça ifadeler metne aynen alınmış, Türkçe karşılıkları ise dipnotla gösterilmiştir.

c) Metinde -ub, -üb şeklinde yazılan zarf-fiil ekleri Türkçe kelimelerin sonunda “b” sesi olmayacağından dolayı -up, -üp şeklinde gösterilmiştir.

d) Bazı Farsça kelimelerde görülen “vâv-ı ma’dûle”ler “ ~ ” şeklinde gösterilmiştir. Örneğin, “hâ`b, hâ`ce”

e) Hemze kullanılması gereken kelimelerde müstensih çoğunlukla hemze yerine “ع” kullanmıştır. Bu da transkripsiyonlu metne hiç değiştirilmeden aktarılmıştır.

f) Her satır ayrı ayrı numaralanmıştır.

g) Metnin büyük çoğunluğunda hareke kullanılmıştır. Ancak bu harekelemelerde Eski Anadolu Türkçesinin genel özelliği olarak vokallerde yer yer uyumsuzluklar vardır. Örneğin, gelip kelimesi bazen ötre ile “gelüp” şeklinde gösterilirken bazen de esre ile “gelip” şeklinde gösterilmektedir.

5.3. METİN

(1-b)

(1) Hāmāme-i hamd ü niyāz mendī - yi şāhān āfāk-ı ‘ale’l ıtlāk şol (2) pādişāhuñ dergāh-ı bülendi ve bargāh-ı eyvān-ı rahmet-kemendi küngüresine (3) qonmaq sezādur ki şeffi‘-i yevmü’l ceza resül-ı rabbü’l ‘ālemīn sulţān-ı mürselīn (4) müttemüm-i ahlāku’l muhşinīn hātīmü’l nebiyyīn Muḥammedü’n nebiyyü’l ümmü’s sādıku’l (5) v‘adü’l emīn salavatullah ve selāme ‘aleyhi ve ‘alī āle ve aşhabihī ecma‘īnūñ (6) menşūr nübüvvetlerini ‘unvān-ı risāletle mu‘aven ve tuğrā-yı ğarrā-yı (7) ²⁴³وعلى خلقٍ عظيمٍ و انك birle müzeyyen eylemişdür. Beyt

(8) Halk bir deryā o deryāda şadef halk-ı ‘azīm
Ol şadefde Muştafā’dur Muştafā dürr-i yetīm

(9) Şol vechden ki ḥüsn-i ḥulq envār-ı ḥikmet-i ilāhīden bir nūr-ı bāhir vü esrār-ı ‘izzet-i (10) pādişāhīden bir sırr-ı zāhirdir ki ol nūr-ı pāk u tāhirle dīde-i başiret münevver ve ol (11) sırr-ı sümmüv eflākıyyü’l ‘ulüle ma‘rifet-i şıfat ve taḥsīn-i zāt müyeşşer olur. بعثت (12) ²⁴⁴لأتمم مكارم الاخلاق ḥadīs-i şerīfinden istiḥbār ve istintāk olınsa (13) sürür-ı ‘ālem ve sırr-ı defter-i benī ādem şallallahu ‘aleyhi vesellem tetīm-i mekārīm ahlāk-ı tekml (14) meḥāsin-i evşāf için b‘aş olundugından müselleḥ haber virür. Lā-cerem ḥaber-i mu‘cizātlar (15) ²⁴⁵نخلق باخلاق الله bir nāşih-i nāṭıkdur ki ümmet-i ‘āli himmete ol taḥalluqla (16) taḥaqquq-ı vācib ve lāzım ve ol derece-i ‘ulyāya irtikāya her mümin ve muvaḥḥid-i kāşid (17) ve ‘āzīm olması levāzım-ı dīniyyeden oldugın beyān u ‘ayān eyler ‘illet-i ḥilkāt

²⁴³ “Ve sen pek yüksek bir ahlāk üzeresin.” *Kur’an*, 68. Kalem Sûresi, 4. Ayet.

²⁴⁴ “Ben şüphe yok ki mekarim-i ahlakı ıslah ve ikmal için gönderilmiş bulunmaktayım.” (Hâkim, *Müstedrek*, 2/613; Beyhakî, *Sünen*, nr.20571; Süyûtî, *Tarihu Bağdâd*, 9/57).

²⁴⁵ “Allah’ın ahlakı ile ahlâklanınız”.

(2-a)

(1) mümkinât a‘nî ḥazret-i ḥ’āce-i kâinâtdan mervîdür ki meydân-ı bāzâr-ı (2) kıyâmetde mîzân-ı ‘adâletle evvelâ sencîde olan ahlâḳ-ı ḥasene-i âhyâr (3) ve şâniyen pesendîde gelen ‘amâl-i ḥasene-i ebrârdur. Eḥâdiş-i nebeviyyede vârid (4) olmuş ve maḳâlât-ı Muştafviyyede şöyle gelmişdür ki بحسن خلقة لا يبلغها قاييم و (5) ان الرجل ليبلغ درجة²⁴⁶ anî bir restî kimesne vesâţet-i (6) ḥüsn-i ḥulḳla derecât-ı seniyyeden bir dereceye vâşıl olur ve merâtib-i ‘aliyyeden (7) bir mertebe ḥâşıl kıılır ki ḳâimü’l leyl ve şâimü’n nehhâr olanlar ol derece dâiresinde (8) dâir ve ol mertebe-i mesîresinde sâir olmazlar. Beyt

(9) ‘Ālemde ḥüsn-i ḥulḳa irer tâ‘at mi vār
Yâ ḳâimü’l leyyālî veyâ şâimü’n nehhâr

(10) Ḥükemâ buyurmuşlar y‘anî ḥüsn-i ḥulḳ esrârın ḥalḳa tıuyırmışlar ki ḥulḳ-ı ḥasen bir ṭarîḳ-i (11) eshel ve eymendür ki ol münhâcı intihâc itmeyenler ve ol ṭarîḳ-i müstaḳîme sülûkla (12) imtizâc idüp ol semte gitmeyenler bâdiye-i ḥayvâniyetden beşeriyet-i raḥten-dârü’l (13) mülk insâniyyetü’l tûb şâḥib-i baḥt ve taḥt olmazlar. Beyt

(14) هر که درو سیرت نیکو بود
ادمي از ادميان او بود

(15) نیکیی مردم نه نکو رويسیت
خوی نکو مایه نیک یسیت

(16) Terceme

²⁴⁶ “Mümin, güzel ahlâkı sebebiyle, gece namaz kılan, gündüz oruç tutan kimselerin mertebesine ulaşır.” (Riyâzü’s Sâlihîn; 631).

(17) Kimde ki bu hülq-ı ḥāsen bol ola
 Ādemī- i ādemiyān ol ola

(18) Қаша göz şanma nigū rūyıdur
 Her güzeliñ hūd ögilen hūyıdur

(19) Aḥlāk-ı sūtūre bir libās-ı şāhī ve evşāf-ı pesendīde bir hil‘at-ı pādişāhīdür ki
 (20) mānend-i ḳabā-yı dibā cümle ḳāmet-i benī ādemde müstaḥsin ü zibā görünür. (21)
 Huşūşa şol gören pür şiken ki bihük-m-i kelām-ı ḥākim-i muḥtār ²⁴⁷ و ربك يخلق

(2-b)

(1) ما يشأ و يختار zimām-ı iḳtidār anlarıñ ḳabza-i iḥtiyārlarında olması (2) mercūḥ ve
 ebvāb-ı salṭanat-ı miftāḥ ‘ināyetini ḡāyet ²⁴⁸ توتى الملك (3) من تشأ birle anlarca cānib-i
 meftūḥdur. Beyt

(4) خوبی اخلاق کان ذیو دین رازیوراست
 با فقیری خوش بود با پادشاهی خوشرست

(5) Nazīre

(6) Zīver-i dūnyā ve zīb-i dīn hūy-ı hūbdır
 Her gedāda ḥoş velī şahlardaki mergūbdır

(7) El-ḥamdü li’llāh ki ḥāzret-i pādişāh dīn-i penāh-ı mālīk-i memālīkū’d dūnyā bi’t
 tūl ve’l ‘arz (8) maḥzar-ı envār ²⁴⁹ السلطان ظلل الله في لارض ḳuḥbu’z zamān merkez dāire-i

²⁴⁷ “Senin rabbin dilediğini yaratır, dilediğini seçer.” *Kur’an*, 28. Kasas Sûresi, Ayet 68.

²⁴⁸ “Kim melike ulaşmak isterse ulaşır.”

²⁴⁹ “Sultan yeryüzünde Allah’ın gölgesidir.” (Hadis kaynaklarında rastlanmadı).

(9) emn ü emān mümeħhidü kavā'idü's salṭanatü'l bâhire-i müşeyyed ma'âkdü'l ħilâfetü'z zâhire

(10) Cihândâr ve Dârâ-yı key-i penâh
Hemân sāye-i 'arş ü zıllu'lah

(11) Süvâr-ı semend sa'âdet-i 'inân
Ebu'l feth Sulṭân Süleymân Hân

(12) Hâled allah-ı te'âlâ zılâl-i ħilâfet ve ebed nevâl-i 'âtıfete ve râfete ilâ kıyâmü's sâ'te (13) vüsâ'atü'l kıyâm ħaḳḳâ ki 'uyûn-ı encüm-i encümen eflâḳ-ı ḳurûndan hiçbir ḳurnda anuñ (14) gibi ħallî ħüsn-i ħulḳla ârâste-i pîrâne sîretle pîrâste şâhib-i Ḳurân-ı iḫsâs (15) ve idrâk itmîşdür. Ve ḳurş-ı mihr ü mâhiñ ḳulağına dervâze-i felekde ṭanîn-i (16) ṭaṭana-i Süleymâniden ğayrı âvâze gitmemişdür. Beyt

(17) Zihî şâh-ı felek taḥt u milk-i taḥt
Semend-i baḥtına şems ü ḳamer-i raḥmet

(18) Dîde-i cihân beyn-i cihânyân tâb-ı âfitâb-ı 'adl ü dâdından münevver ve rüşen (19) ve basîṭ 'arşa-i hāmûn ferr-i nûr-ı nihâdından hemân fevrî gülşen olmışdur. (20) ḥattâ münâber mesâcid-i eflâḳ ve maḥâfil-i ma'bed-i pâkde ḥatibân-ı melâik-i zevi'l (21) arâik dün ü gün ḥuṭbe-i medḥ ü şenâsın oḳırlar ya'ni ṭavâif-i evlâ

(3-a)

(1) ecniḥa-i cenâḥ-ı necâḥ açup aḡşân-ı sidretü'l müntehâda ağız bir idüp (2) vaşf-ı ḳâmet-i bâlâsında hezârân şevḳıyle bülbül gibi şaḳırlar. Şîr-i der-feş-i (3) Hüsrevânisinde şems-i zaḡr-ı dürr-feşândur. Niteki ḥâne-i şîrde ḥurşîd-ḥâver-i (4)

dırāḥşāndur. Bizim şehāvetde feşānzede-i deryādur. Zemm-i şecā' atde derānze-i ḳalb ḥārādur.

(5) نه بنید شبیهش جهان جر بجواب
نیا بد نظیرش نظر جز و راب

(6) کراز کوه پرسی که در بحر و بر
که زبید به تخت و به تاج و کمر

(7) بلطف و صدا پا سخ اید زکوه
که سلطان سلیمان کردون شکوه

(8) Tīġ-ı pür tābı bir şa' şa' a-i āfitāb-ı temmūzīdir ki vaḳt-i zevāde 'adū-yı mevzī andan (9) yanar görünür veyā bir tīz-ābdır ki şerāre-i nār-ı şerāret-i şerīrān anı gördükde (10) fi'l ḥāl sevinür ne āfitābdır ki tābana ṭoḳınanlar yanarlar. Ve nice ābdır ki iḫenler (11) ḳızıl ḳana boyanıp āb-ı ḥayāta ḳanarlar. Beñzer yanar bir ut-ı yālkīdir ki berḳ-i (12) ḳazā-yı asmānī gibi her kime ṭoḳınsa libās-ı zendegānīden yalın ü 'üryān eyler iy 'ucb-ı (13) 'adū-yı bezm-i rezmde dārū-yı heşber mi iḫirir ki şubḥ-ı ḥaşre dek mest ü ḥayrān (14) eyler yā āyīne-i İskenderī midir ki bāzār-ı rezmde bir kim cevheri 'adū tarafından naḳd-ı (15) cānla alınur? Ḥāşılı bir pāk gevherdür ki cāndān ²⁵⁰ انزلنا الحديد و den ḥāşıl (16) olmuşdur. Ve bir ġarīb şekl ü mehīb-i peykdür ki şıfat-ı şaṭvetünde

(17) زمانه بر دم طیع ظفر نکارو
بحظ نسخ نوشته که قاطع الاعما

(18) tīr-i pür tāb-ı zafer-yābī ḥūd bir ḥamāme-i serī' u'ṭ ṭayerāndur ki hemān aġız açup ā' dāya (19) ecel nāme'l temekde ḥayrāndur tīz revlükde meydān-ı rezmgāhuñ peyk-i ferīdi (20) belki düşmen mülkine mülkü'l mevtūñ berīdi dergāh-ı ma' nā-yı bārīñ dār-ı

²⁵⁰ "... Ve demiri indirdik..." *Kur'an*, 25. Hadid Sûresi, Ayet 25.

dil tāriñ (21) ā' dāda āşikār olur. Ve gāh ḥayāl-i rāst gerdār gibi dimāg-ı düşmen devlet-i 'Oşmānīde qarār kıılır.

(3-b)

(1) بو دخرنك وى ان مرغ تيز پر كى بود
ز بهر قتل عدونامه یش در منقار

(2) نه بلکه هست عقیابی که نسر طایرا
بزیر پنچه خود در کشت بر و زشکار

(3) Vārdū-yı ḥākānīde serā perde-i Süleymānī şol üç 'azmet-i āsmānīdür ki (4) bir Ḥurşīd ü Cemşīd külāh anuñ sāye-i semā pāyesin penāh idinmişdür. Nazm

(5) بحر دریا که افتدر سایه ش خیمه
کندز خیمه وار سایه ش فرار فتنن

(6) نه باز سایه او خیمه بقا و عد و
جداز سایه نکون خیمه وش پا رشن

(7) ستون خیمه دولت سایش زان و
شده است خیمه کیتی ز سایه ش ماممن

(8) سایه سنده ححضرت سلطان سلمانک کمان
چتر چرخ پر فتنن بر خیمه امن وامان

(9) Semend-i sebk-i ḥayz u dīv nijād ve perī peyker ve aḡriyyet-i reftāri ol tend-bādı

(10) qarārdur ki ḥazret-i Süleymān aña süvār olmışdur. Belki çerḥ-i çarum gibi bir günde maşrıqdan (11) maḡribe āfitāb-ı 'ālem-tābla dāyir ve sāyirdür. Ya bir laḥza teg ü pū kıilup cihāni devr (12) itmekde nesr-i ḥāyirdür. Vaḫta ki şimşīr-i kīne güzār ü

zū'lfikār gerdārun şubḥ-ı şādık (13) vār ufḫ-ı niyāmdan izḥār eyleye ā' dā-yı siyāh-revi ve zūlmet-i şı'āra firārdan (14) ğayrı çāre yoḫdur. Belī şāh-nāme-i keşret sipāh-ı zalāmla Ḥurşīd yek ten ve tenhā ile (15) muḫābele müyeşşer degildür. Nitekim şāh-ı mūrāne bāfevert ḥaşr-i Ḥazret-i Süleymānla muḫātele (16) mutaşavver degildür. Elḥaḫ 'add-i evşāf-ı ḥamīde maḥmūdū'z zamān a' nī müdār-ı niżām-ı İslām (17) ve İslāmiyān ḥayyāt-ı zebān-ı vaşşāfdan bīründür. Pes ta' dād-ı na' vet celāl ü i' tidād-ı (18) iḥsān ve efzallerüne iḫdām-ı maḥzā-i i' tisāf vü muḥālāt vü mümtes'ātla muşāfdur. (19) Zīrā ḥaşr-ı umūr ğayr-ı maḥşūr lisān-ı ḫāşıru'l beyānla ğayr-ı maḫdūr ve istiḫzār-ı umūr-ı nā-mütenāhī (20) zamān-ı tenāhī a' mmār-ı insānīde ṭarīḫa-i ḫabūlden dūrdur. Beyt

(21) مر تصور حش چنان بود که بود
شکسته پر مکسی راهوای علیین

(4-a)

(1) مثنوی دل حریص مدح و جان در انتظار
عقل را از عجز در ره رسته خار

(2) قاصر مخلص اتقصیر نست
جز دعای بی ریا تدبیر نست

(3) و ان نھان اولی کہ وھاب خبیر
ھست واقف بر حقیقات ضمیر

(4) خود زیبانی نیست خالی رز دعا
فاستجب ذاك الدعای ذی العدا

(5) Neşr ve sülāle-i kân-ı āl-i 'Oşmān aṭāu'llah-ı a' mmārchüm ilā inḫırāzū'd devrān a' nī (6) şehzādegān-ı āzādegānuñ her biri bürüc-ı āsmān-ı sa' ādetde bir ucı 'arş-ı (7)

rahmāna peyveste āfitāb-ı ziyā gösterdür ki muṭālî-i sipîhr-i cihānbānîden ṭulū'a (8) müterakḳîb dūm-ı şubḥ-ı geşūristānîde gün gibi ḥurūca müntazır ve ucı semā-yı salṭanata şa'ūd (9) ve ulūca nāzırlardur. Ahlāk-ı seniyye ve evşāf-ı razıyyeden ḥazḫ-ı kāmîl ve naşîb-i (10) şāmil olmuşlardır. Tā'lim-i ahlākda kāmîl ve mükemmel olmuşlardır. Semend-i ğariyyetden taḥşîl-i (11) kemāl-i insāniyyet semtine sürmüşler ve 'inān-ı himmet-i 'ālîlerin iktisāb-ı Muḥammed ve ma'ālî tarafına çevirmişlerdür. Beyt

(12) هر کی در مکارم اخلاق
شدى چون افتاب اعلم کير

(13) Terceme

(14) Her biri ḥüsn-i ḥulḳ ve sîretde
Bî-'adîl ve şebîh ve mişl ve nazîr

(15) 'Ale'l ḥuşūş şehzāde-i cūvan-baḥt ve sezāvār-ı tāc u taḥt Beyt

(16) رافع اعلام دين مصطفا
دافع الام چرخ پر جفا

(17) Terceme

(18) Şāh-ı ḳūy-ı ṭālî' ve pîrūz-ı ceng
Gelüben eyn ravza-i firūz-ı zeng

(19) Dāğ-ı nih nāşîh-i ser-keşān
Tîğ-ı zen-tāruñ leşker-keşān

(20) Mıṣra‘ ṣeh-i āfāk-ı sulṭān bin sulṭān -neṣr- ḥazret-i Sulṭān Bāyezīd lā-zāl mine’n
 بمزید اللهم افض علیه بوالغ نعمک الباطنه والظاهره و یسرله بفضلک مطالب الدنيا (21) naṣr

(4-b)

و اکسر رسنه الحوادث فی قلوب اعدایه (2) والآخره خلد ایام دولته الزاهرا و جل ظلم الظلم بضیاً عزه العزاة (1)
 اولیاءه و سحرله رقاب العدایه والاضداد وانله ما یتمنی والمراد بیت (3) وانطق السنه الزمان بمناقب

(4) طلبکار خیر است و امیدوار
 خدایا میدی که دار برار

(5) صباحالاجابه من افق الدعاطلعا
 یا نفس بشری الحما املتقدو قعا

(6) امید هست کز ا ثراین دعا هنوز
 مأمول دل بچشم خلاق شود چو روز

(7) Sebeb-i terceme-i kitāb müsteṭāb-ı müṣgīn niḳāb oldur ki

(8) Çün taḳdīr-i ḥudā vü nev-mucīd
 Hazret-i Şehzāde Sulṭān Bāyezīd

(9) Şehr-i Konya’dan ḳona göçe hemān
 Eyledi tā ‘azm taḳt-ı Germiyān

(10) Kōndı Kütāhiyye’ye ol serfirāz
 Ḥaḳ te‘ālā eylesin ‘ömrini dırāz

(11) Gökde isterken ānı ehl-i zemīn
 Ol hümā bu yeri ḥoş gördi hemīn

(12) Geldi çün ol kıble-i maqşūd-ı halk
K'abe gibi oldu tā mescūd-ı halk

(13) Cānlar o rūḥ-ı revānı sevdiler
Cümle cān gibi ānı sevdiler

(14) Her tarafından tutdılar dergāha yüz
Bārkhāh-ı şāh-ı zıllu'llaha yüz

(15) Didiler dehrüñ cihānbānı budır
Vāriş-i mülk-i Süleymānī budır

(16) Bunda tedbīr koy rāy-ı şevāb
Fikr-i m' aqūl ve cevāb-ı müsteṭāb

(17) Bunda 'adl diyünde dād diyünde dīn
Dīn ü dünyā devleti budır hemīn

(18) Neşr, iş bunda kemīne ve kemter ve efgende-i bī-kīne ve kehter-i esīr bend-i firāk
ve giriftār-ı (19) kemend-i iftirāk ol çağda ittifāk şol maṭla' -ı sipihr ma' ārif-i āfitābī
a' nī vilāyet-i (20) Anaṭolı begler begisi cenābı muşāḥabetünden mehcūr olup, Beyt

(21) düşdim cüdā cānib-i ḥayāli cenābdan
şol zerreyim ki oldım uzāk āfitābdan

(5-a)

- (1) diyü künc-i tengnâ-yı firqatde pâ-yı ʔâkatüm dâmen-i inzivâ ve peyrâmen-i ihtifâya
 (2) çeküp eşter mişâl zânû-yı hayâl üzre çeküp ahvâl-i âşüfte ve iqbâl-i (3) sergeştüm
 ölçüp, döküp tezekkür-i hâl ve tefekkür-i meâl eylerdüm. Nazm
- (4) İdüp her laḫza ve her dem tefekkür
 Cihân ahvâlün eylerdüm tezekkür
- (5) Zamānuñ sürʼ atin ʼ ömrin şitâbın
 Bu çerḫ-i bî-ḫarârıñ inḫılâbın
- (6) Behârıyla ḫazānuñ demleründen
 Pektelik pesîrlik ʼ âlemleründen
- (7) Gehî bu cism-i ḫâkînuñ mizâcın
 Hevâ ve âb u âteş imtizâcın
- (8) Nüh âbâ vü çehâr ümm vü se mevlûd
 Nedendür rûḫ-ı ḫayvânî ola dûd
- (9) Yiri mercân ve dürrüñ ḫʼ ar-ı ʼ ummân
 Ne derd kân-ı lʼ al olmaḫ dil-i kân
- (10) Neden cevher ola zâtında dâyim
 ʼ Arz anuñla dâim ola ḫâyim
- (11) Ḥavass-ı zâhir vü bâtın nedendür
 Şanasın revzen-i ḫaşr-ı bedendür

- (12) O munzarlardan eyler rûḥ-ı insân
Dem â dem bûstân-ı dehri seyrân
- (13) Degül beynünde her giz çeşm-i bî-nîş
Nedür bu ḥâl-i verâ-yı âferînîş
- (14) Dıraḥt-ı meyvedâr imiş cihânı
Riyâz-ı kâf-ı nûnîñ bâğbânı
- (15) Cihân bûstânınıñ perverdegârı
Yer itmiş ol dıraḥtda berk ü bârı
- (16) Dil-i âdemdür ancaḳ meyve-i ḥaḳ
Hebâdur ğayrı hep yaprağ u topraḳ
- (17) Beşerse ṭakmı ânı derd ü âlâm
Çü görmez bû-yı lezzet meyve-i ḥâm
- (18) Gönül kim meyve-i bâğ-ı ezeldür
Kemâl-i lezzeti ‘ilm ü ‘ameldür
- (19) Bu ma‘niler ṭülû‘ idince dilde
Bu ḥâlâtı görünce âb u gülde
- (20) Döküp göz yaşlarun ben bî-dil ü zâr
Didüm bende ne ‘ilm ne ‘amel vār

(21) M^ç ârifetden tehî destüm zihî yâs
Dil ü cân gerdenünde bend-i iflâs

(5-b)

(1) Urup pâ-yı nihâl-i ^çömre tîşe
^çAzl ^çazliyle oldım hezl-pîşe

(2) Ş^çür-1 şî^ç rüm oldı hâl-nâme
Yüz kıarasıdur a^ç mâl-nâme

(3) Taşup mânenddür yâ tab^ç -1 zehhâr
Şalar gerçi kenâre dürr-i şeh-vâr

(4) Çün olmaz gûş-1 şâha gûş-vâre
Düşer har mihre gibi hâksâre

(5) Nesr, gâh eyyâm-1 nâ-fer-câm elünden içdüğim câm-1 gam encâmı ve gâh sâķı-yi
â^ç vâm (6) elünden çekdüğim düşmen kâmîleri yâd idüp mestâne n^ç aralar urup feryâd
(7) iderdüm. Şu^ç le-i süz-1 derûnumdan özge göze görünür muharrem ve eşk-i çeşm-i (8)
pür-hûnımdan ğayrı yüze gelür hemdemüm yoĝidi ki hâlîm söyleyem. Ve başumdan
giçen (9) mâcerâ-yı elfâz-1 ebrârla bir bir takrîr eyleyem. Beyt

(10) Ne hemdem var bañâ feryâd ü âh ü zârdan ğayrı
Be bir muharrem ki hâlîm söyleyem dîvârdan ğayrı

(11) Öürsem ağzıma bir kıatre şu kîm tamzarur yâ rab
Baña kim acır ağlar dîde-i hûn-bârdan ğayrı

(12) Ve bi'lcümle hezārān āh u enīn ve dīde-i nemkīn ve sīne-i ğamkīnle giribān-ı fikre bu tīmār (13) vār sevāhīl-i bahār-ı efkārda bāş şalup öz vaqtıma hāzır ve şūr-ı mirāt-ı hātır-ı (14) fātıra nāzır oldım. ²⁵¹ اذا تحيرتم فى الامور فاستعينوا امن اهل القبور (15) muḳtezāsınca hāksār-ı beden ve ğubār-ı tenle medfūn olan define-i ilāhī ve hāzīne-i (16) nā-mütenāhī a' nī dil-i küll ālūde nazar kıldum. Hemān-dem deryā-yı ğayret-cūş ve emvāc-ı (17) himmet hūrūş idüp, ğūş-ı mūş-ı medhūşım şöyle nüyūş-ı zezeme-i sürūş eyledi ki, (18) iy ğarīḳ-i bihār-ı hayret vey hārīḳ-i nār-ı ğayret, neden böyle bī-ḫamiyyet ḳalasin, pāymāl-i (19) her yemm ü leyker kevb her cāhil olasin? Mādem ki şadef-i dehānuñ beste vü hedef-i (20) cinānūñ şikeste olana yeter murāduñ nişāne irer ve ne dürr-i nihānuñ 'ayāna gelür. (21) sen ki kūşe-i 'uzletde tevşe-i ḳanā' atle kānī' olup tā ki 'ākif-i vīrāne-i ğumūm ve mu' tekif-ḫāne-i

(6-a)

(1) hümūm gicesin maṭu' ne-i emşāl ve aḳrān ve ḫande-i ihvān-ı ḫavvān ğayretünden (2) ne ḳanlar içesün, ḳanā' at ve 'uzlet ve şifat-ı sīmurğ ve 'inḳabihre-i ādemī (3) ²⁵² و ان ليس وعلو الهمة من ال امان (4) ²⁵³ وعلو الهمة من ال امان dur. Himmet-i 'ālī sīret-i merdān olmış (5) 'ādet-i 'acāiz ve ārāmladur. Ne şan' at-ı aḫrār ve efāzil-i aşḫāb-ı fiṭnat yanlarında (6) rūşen ve erbāb-ı ma' rifet miyānlarında mebrehendür ki insān-ı medeniyyü'ṭ ṭab' dur. (7) İnsden müştāḳdur ḫikmet-i ezeliyye ve meşiyet-i lem-yezeliyye ile iḳtizā itmişlerdi ki iktisāb-ı (8) ma' āş ve intisāb-ı mevādd inte' āş-ı temidden nāse manūṭ-ı te' āvün-i ināsa merbūṭ (9) ola. Neteki b' azı ehl-i işāret bu ma' nāya imā ve işāret idüp buyurmuşlardır. (10) Ve bu sırr-ı 'irfānı nāsa ṭuyırmışlardır. Şi' r

²⁵¹ “İşlerde muhayyer olduğunuz zaman kabir ehlinden yardım isteyiniz.” Mevzu hadīs, İbn Teymiyye, Mecmuatü'l-Fetāvâ, 1/356.

²⁵² “İnsan, emek ve gayretinin neticesinden başka bir şey elde edemez.” *Kur'an*, 53. Necm Sûresi, 39. Ayet.

²⁵³ “Himmetin çokluğu imandandır.” (Hz. Ali).

(11) لو كان لى بد من الناس
قطعت حبل الناس بالياس

(12) ال عزّ فى العز لركن
لا بد للناس من الناس

(13) Beyt

(14) عرض از كفت و كوى پر شكايه
مراد از قصه مقصود از حكايه

(15) Oldur ki çün sürüş-ı ğaybīden ğaybāne bu deñlü istimā‘-i kelimāt ve intifā‘-i (16) nikāt itdükde bildüm ki huşul-ı sa‘ādet-i sermediyye ve vüşul-ı devlet-i ebediyye (17) maqşud-ı dünyeviyye ve mefkud-ı uhreviyye meħabbet-i ‘ulemā ve hıdmet-i ümerāyla olur imiş. (18) ‘Ulemāya hürmet ve ümerāya hıdmet iden kimesne evlāda ve uhrāda bir mertebe bulurmuş. (19) Belki bu iki t̄aifeye itā‘at başkā bir t̄a‘at ‘add olunup emr olunmuş ²⁵⁴ اطيعوا الله (20) اطيعوا الرسول واولى الامر منكم Ve nidā-yı şadā-yı ²⁵⁵ خدمت الملوك (21) hūd ‘āleme t̄olmuşdur. Egerçi ehl-i hıdmet mu‘teberdür fe‘emmā envā‘-ı

(6-b)

(1) miħnetle muħteber ve mümteħendür. Likin ²⁵⁶ خزائن المنا على قناطر المحن dur. Ve ħazret-i (2) ibn-i ‘Abbās radyallahu‘anhümā rāzıku’n nāsık bu ħaber-i ‘ibret āşārları müte‘ārif (3) ve mütedāvil ve muvazzāħ ma‘nā-yı kelām oldur ki buyurmuşlar ve

²⁵⁴ “Allah’a itaat edin. Resulüne ve sizden olan ulülemre itaat edin” *Kur’an*, 4. Nisa Sûresi, 59. Ayet.

²⁵⁵ “Mülk sahibine hizmet etmek, sülûk sahibi olmanın yarısıdır.”

²⁵⁶ “Hazinelelere sahip olmak sıkıntı kantarları üzerine kuruludur.”

şarāhatā haber virmişlerdür. (4) El-vuşûl iy küll-i ma' mül bilisânin sūlin ve albin
 uūlin ve bedenin fi's sarāe ve'z zarāe şabūrin ve amūlin (5) aşīde

- (6) Bu fikr ü ayālle bir şubdem hemān
 urdım şebāt ü şabra daı virdüm emān
- (7) Seyr-i sūlūka māni' olan çün sūkūnmeş
 Terk eyledüm arārı olup şū gibi revān
- (8) Şehbāz-ı rū sırr-ı sebk oldu şabā şıfat
 Pervāze-i māni' olmadı bu künde-i girān
- (9) Bir köye irdüm ua ua tā bu şevle
 Umaa bezerdi o bā-ı irem nişān
- (10) Aılmış idi urfe-i reyāın araf araf
 Şaılmış idi berk-i gül ü once-i zamīrān
- (11) Bir gūlistāne onmuş otırmış idi çīn-i bar
 Gūl gibi āl otala Şeh-i Bāyezīd ān
- (12) Erāfını ayyām-ı sipāh-ı zaferle penāh
 utmuşdı a çiçek gibi zeyn olup ol mekān
- (13) Bir ayme gördüm anda o ayretdeyüm daı
 Şandım ki andı yerde muīm oldu āsmān

- (14) Ol hayme içre gün gibi bir nūr-ı pāk-ı dīn
Ya‘nī vezīr-i ḥazret-i şehzade-i cihān
- (15) Rūšen-i zamīr vāqıf-ı esrār-ı rūzigār
Kılmış cihānı tecrube dünyāyı imtiḥān
- (16) İy niçe fenn-i ‘asr-ı Bedevī anca ‘ilm-i ḥarb
Yādında destüme n’ola o kerte-i dāstān
- (17) Ḥaḳḳa kılıc kuşansa hemān seyf-i zevālinden
Ḥancer-i tāḳına ‘avret olur aña er divān
- (18) Şūfī-i nihād vaşşāf-ı derūn vaşf-ı nazar
Āyīne-i İskender ve mirāt-ı Ḥusrevān
- (19) Şeh-i Bāyezīd kılsun aña rağbetin mezīd
Elbette pīr olana olur ḥürmet-i civān
- (20) Kār-ı āzmūde pīrdür ol sāl-i ḥurde-i merd
Merdāne her sözinde o dānā-yı saḥn-ı dān
- (21) Bi’lfi‘li tevāriḥ-i mülūk-ı ‘Arab ‘Acem
Bi’l kuvve ‘ulūmiñ atası yā anasısan
- (7-a)
- (1) Bu kâināt-ı cūda özi dānedür hemīn
Bu ḥarmen-i felekde hemān ğayrlar şamān

- (2) Hükmiñe kimse lâ dimez lâ mime dönse de
Dirler ki zülfiķār-ı ‘aliden virür nişān
- (3) Şeyh olsun eger şāb olur ķābil-i ḥattāb
Ādemde hemān şān gerek begim şān
- (4) Hān-ı Bāyezīd’i degme idensin zamānla
Bāġ-ı cihānda dinsün aña şeh-i nişān
- (5) Bu devre devr-i Şāh-ı Süleymān disün zemīn
Ol pīrūn adın Āşaf-ı şānī ḳosun zemīn
- (6) Ol Āşaf-ı zamāneye şıdķ u şafāyla
Ḳaşd iyleyüp ḫapusına ḳaşīdeḫ’ān
- (7) Şehzāde-i cūvāna du‘ā-i ġāibāne ben
Ḳıldım şu resme kāvķadı āmīn-i ḫāzırān
- (8) Bir salḫanat redīf-i ḳaşīde idi ki laḫīf
Didi görenler ānı bu fāl ancak ay filān
- (9) Bir niçe nūkte fehmi idüp ol fāldan hemīn
‘Arz itdi ḫākpāyine pāşā-yı nūktedān
- (10) Hān-ı Bāyezīd ‘ādil ü deryā diliñ dilā
Nem varsa çü oldu ḫuzūrında dermiyān

- (11) Ol baħr-i pāk cūş u ħurūş eyleyüp dimiş
Taħsîn-i ṭab^ç -ı pākiñle iy ħāk-i Germiyān
- (12) İy vaşf-ı ħāk-pāyım iden tūyiyā- fūrūş
Kuħl-ı celāline dīde-i āfāk sürmedān
- (13) İy ^çandelīb-i bāğ belāğat-ı zamānededen
Zinhār vār eyleme şimdengirü fiğān
- (14) Baħtuñ küşāde gül gibi açıldı ṭālī^ç üñ
Çün mihre irdi menzilüñ iy zerre-i nāgehān
- (15) Şāh-ı cihān degil mi saña iltifāt iden
Bīdār-ı baħt olduñ uyan iy gedā uyan
- (16) Gel öp elüm ayağuma düş iy ħaķır ü ħ^çār
Başında eger varsa devlet ola ^çayān
- (17) Oldı işāret irdi beşāret ħaberleri
Da^çvet olundım uçmağa āl şöyle rāykān
- (18) Cem^ç itdi ol sürūrla bu cism-i nātūvān
Şunmağa seniñ köyine bir niçe üstüħān
- (19) Şol şīr-i şırze dirseñ kūyuñ şehā senüñ
Rūba mişāl heybet alur andan arslān

- (20) İy saṭvet-i ṣecā' atle ṣīr-i ner-i hüner
V'ey kuvvet-i mehābetle mīr-i vān
- (7-b)
- (1) Geldikde tā vilāyet-i Biṣṭāmi-i bāyezīd
Bu ismi saña ol ḳomıṣ iy ṣāh-ı kāmṛān
- (2) Günden güne ziyāde olır togru didiler
Ma' nā-yı Bāyezīd'i ṣehā cümle dāstān
- (3) İy āsmān-ı salṭanatuñ ṣems-i envārı
Ṣevḳüñ ziyāde eylesün ol ḥayy ü müste' ān
- (4) Āfāḳı rūṣen idesin envār-ı 'adlle
Zerrāt-ı kāināta olup mihr-i miribān
- (5) İnṣāf u 'adli 'āleme baḥṣ eyledikde sen
Ḥalḳ ola yaḥṣī ḳalmaya 'ālemde bir yemāñ
- (6) S'ay it hemān 'adāletle ḳalasin ḳalanı ḳo
Ṣāhā çü 'adl ü dāddur ancaḳ saña ḳalan
- (7) Viresün saña o ḳādir ü ḳayyūm-ı lā yezāl
Hem devlet ü müebbed vü hem 'ömr-i cāvidān
- (8) Mi' mār-ı 'adlūñ eyleye ma' mūr 'ālemi
Ḥānum senūñle birle ṣeref iṣbu ḥāndān

- (9) Sāyeñde ola halk-ı cihān fitnedden emīn
Oldıķça şāhum üstiñe ne çerh-i siyābān
- (10) Evc-i hevā-yı salţanatuñ sen hümāsısun
Ref etde ol hemīşe ki çeksün ‘ad ü hevān
- (11) Evrāk-ı gülden oķına evşāf-ı ‘arızuñ
Gülşende ğonce bülbüle oldıķça hem zebān
- (12) Şahn-ı çemende serve şarıldıķça yāsemīn
Bed-ħā‘hıñuñ boğazın ola bend-i rīsmān
- (13) Gülberk-i ıarı vār ola devründe dostān
A‘ dānuñ ola reng ü zaħı hemçü zağferān
- (14) ‘Iyşuñ mükedder itmesün ālām-ı rüzigār
Bāğ-ı bahār şıħhatüne irmesün ħazān
- (15) Bu kāināt içinde olan ħādişātdan
Maħfūz ide vücūdıñı ħalāk-ı ins ü cān
- (16) Tāpuñda ħāzır ola du‘ā-yı Hızır senüñ
Tā kīm ricāl-i ğayb ola ħapuñda pāsban
- (17) Neşr, evrāk-ı gül bāğlarda dökilüp saçıldığı zamān ve tağlarda ve şahrālarda
(18) şaħāif-i riyāħından meşām-ı rūh-ı pür-fütūħa revāyiħ-i tayyibe irüp gül ve nergis

mişāl (19) gözler ve gönüller açıldığı āvān idi ki ḥazret-i şāhzāde zādullah ḥüsn-i (20) tedbīre ²⁵⁷الي وصول سرير السلطنة فى دار الخلافة و السعادة

(8-a)

(1) bende-i ednāya nazar-ı müte^ç allıḫ olup ol esrār ve ğavamız ve deḡāyık-ı ḥaḡāyık (2) ^çilm-i aḡlāḡuñ vāḡıfı Mīr Ḥüseyñ Vā^ç iz Kāşıfı ḥazretlerinüñ yemān-ı mine'l eyyām (3) lālā pāşā-yı lülü kelām elünden Aḡlāḡ-ı Muḡsinī nām bir kitāb bir nükāt-ı muḡteviyyü'l (4) āşār ve'l āyāt-ı ^çucūbe-i zamān ve maḡbūbe-i devrānları vāşıl olup ol kitāb-ı (5) şāfi cevābuñ ^çAcemiyyü'l lisān olduğından nef^ç-i ^çamma ve intifā^ç-ı tāmmesi olduğı (6) eelden āyīne-i zamīr-i şāhī ve mirāt-ı mücellā-yı ḡāḡır-ı pādişāhīde müşāhede-i şabūr (7) istid^ç-ā-yı terceme ḡāşıl oldu. ²⁵⁸ لغة كل قوم اصل بالنبة اليهم (8) muḡtezāsınca ol maḡbūb-ı ^çAcemīnūñ Rūmyāne libāsla pīrāste ve Türkī eḡvārla ārāste (9) olması idüğine fi'l cümle işāret-i pūr-beşāret vezīr-i şāibü'r rāy (10) ve şāḡibü't tedbīr olduğda terceme-i kitāb müsteḡābı taḡrīre şürü^ç olundu. (11) Āmīzdür ki iş bu nev-^çarūs-ı nāzenīn dāmeni dest-i dāmād-ı iltifāt-ı şāhīden (12) düşüp mecālīs-i pādişāhīde elden ḡonulmalı ve ḡacle-i efkārda hemīşe ebkār-ı me^çānī (13) besleyen perverde-i pīrānuñ çekdüğü emekler sāḡdüc emegine dönmelü olup Beyt

(14) کر بسخن کار میړ شدى
کار نظامي بفلک بر شدى

(15) dinirmelü olmaya ḡāşā ve kellā Ḥazret-i şeh-i Bāyezīd'üñ şān-ı şerīflerinden ki laḡif kelimāta (16) māil māil ü maḡālāt ma^ç ḡulāt ḡāilīnūñ keyfiyyet ḡālinden sāil olmayalar.

(17) Ḥalḡ-ı cihān aḡvāline ^çārif gerek şāh-ı cihān
Esrār-ı dehre cümleten vāḡıf gerek şāh-ı cihān

²⁵⁷ Hilafet makamında saltanat makamına vasıl olmak.

²⁵⁸ “Bütün dillerin aslı yehem bitkisi gibidir.”

(18) Kıt‘a

(19) Şahā evāyil-i şeh̄r-i cemāzī’l āh̄ir
Esās cevher cāndan tebāya el urdum

(20) Bu ‘aşr içinde çü kaçır-ı cedīd olur mergūb
Gönül didikleri köhne sarāya el urdum

(21) Mu‘āven olsa baña sırr-ı server gūyın
‘Acabā dāmen-i ‘avn-i h̄udāya el urdum

(8-b)

(1) Meşnevī

(2) İlāhī eyle bir zerre ‘ināyet
Delīl olsun baña şems-i hidāyet

(3) Cihānīñ şem‘-i cem‘i a‘nī Aḥmed
Dü ‘ālem faḥri Maḥmūd u Muḥammed

(4) Berūḥ-ı pāk ān ḥatemu’r risāle
Ola ḥayr ile tā ḥatm-i risāle

(5) āmīn yā mu‘īn yā müste‘ān

(6) Āğāz-ı sūḥan iy ferīd-i ‘aşr ve vaḥīd-i ‘ālem şöyle bilgil ve öyle āgāh olğıl ki (7)
benī ādem medenī-yi bi’ṭ ṭabi‘dür. Bili’ttifāk ve bilā iḥtilāf ebnā-yı cins-i ins

mābeynleründe (8) ictimā‘ ü itilāf levāzım-ı zevāt-ı insāniyyeden olan o şādefdendir. Ve emzuce-i (9) muhālif ve itbā‘-ı mütehālifdür. Her mizācuñ bir güne iktizāsı ve her tab‘uñ bir dürlü (10) muktezāsı vārdur. Lā-cerem miyānlarında māni‘-i baġı ve tuġyān ve kātı‘-ı ‘arqı-ı ‘advān (11) olur. Qānūndan lā-büdd oldı ki esrār-ı intizām-ı ma‘āş ‘ālemde ol qānūn ile (12) fāş ola. Pes ol qānūn şerī‘atdur. Ve ol vaz‘-ı hümāyūn ki vaz‘ları hemān (13) hümāyān-ı evc-i āsmān-ı risāletdür. Şān-ı ‘ālileri turaq-ı mekārım ahlāk ve sübül-i (14) mehāmed ve me‘āliye delāletdür. Enbiyā ve mürselīn vaz‘ itdükleri kavā‘id ü kavānini (15) revābat-ı kudret ve şevketle rabt u zabt ider. Muḥāfazata qādir bir zāt nādirü’l (16) emşāl daḥī lāzım oldı ki ol pādişāh-ı ‘ālem-penāh olan zıllu’llah der-pes (17) pāye-i pādişāhī tābi‘-i mertebe-i nübüvvet oldı ki ol ebnā-i ilāhīdür. Zīrā nebī vāzı‘ (18) şer‘-i sāmī ve şāh-ı dīn ü diyānet intibāh-ı beyzā-ı İslāmī her gāh ḥāfız ve ḥāmīdür. Beyt

(19) نزد خرد شاهی و پیغمبری
چون دونکنند ویک انکشتری

(20) گفته انہاست کہ ازادہ اند
کاین دوزیک اصل و نسب زادہ اند

(21) ²⁵⁹ الملك الدين توا مان داḥī hemān ma‘nā-yı muḥāzher ve bu fehvā-yı meş‘ urdur.

(9-a)

(1) Bu ecludendür ki ḥaḳ ‘azz u cell kendü tātini ve resūlınıñ tātini emrden soñra

(2) Zeyd vü ‘Ömer de ulūlemre inḳiyād buyurmuşdur. Bu mefhūmı āyet-i kerīme (3)

²⁶⁰ اطيعوا الله و اطيعوا الرسول واولى الامر منكم fūhūma şarāḥatā (4) tıyırılmışdur. Pes ḥamāt-ı dīn-i metīn olan vilāt-ı selāḩine ahlāk-ı seniyye-i (5) seyyidü’l mürselīn ile

²⁵⁹ “Meliklik ve dindarlık ikiz kardeşdir.”

²⁶⁰ “Allah’a itaat edin. Resulüne ve sizden olan ulūlemre itaat edin” *Kur’an*, 4. Nisa Süresi, 59. Ayet.

taḥallük-i farz ve vâcib olmuştur. Tâ hıfz-ı ḥudūd şer‘-i raḥmāniyyede (6) ber ḥaḳ ve cünüd-ı hevâcis hevâ-yı nefsāniyyeye gâlib-i muṭlaḳ ola ve şâhib-i şevket (7) ve tecemmül olan pâdişâha bu resme te‘emmülden lâ-büddür ki seyr-i ‘arş u ferşiñ sultānı (8) anuñ ḥaḳḳında ne veche kerāmet-i erzānî kılmışdur ve sâir ‘ibāde aña itā‘at ve inḳiyādla (9) emr eyleyüp berāyâ içre ba‘zı re‘âyâyı ānıñ muṭi‘ fermānı kılmışdur. Ve ‘idād-ı ‘umūm (10) ḥalḳdan evvel ḥālîḳ ānı firāz eyleyüp meşhūr ve mümtāz eylemişdür. Dirāyet-i rāy ve ‘alem-i (11) ‘azmetün ²⁶¹من تشا تعز sāhtında sırr-ı ifrāz eylemişdür. Ḥaṭṭā irādet-i ezeliyye efser (12) ihtiyārı anuñ başuna ḳomışdur. Ve meşiyet-i lemyezeliyye zimām-ı emr-i mezīdü’n nizām ve ‘inān-ı nehī (13) müzeyyelü’l ḥelāl senüñ ḳabza-i ḳudretüñde olsun dimişdür. İmdi her şâhib-i serīr-i salṭanata (14) vâcib ve lâ-büddür ki ‘ālî himmet olup maḥl-i Muḥammed ve me‘ālî olmağa ḳâbil ve lâyıḳ zāt-ı (15) fâikün şıfāt-ı ḥasene ve ḥamīdeyle mevşuf ve sümāt-ı seniyye ve pesendideyle rüsüm ve ma‘rûf eyleye. Beyt

(16) Pâdişahuñ olmasa aḥlâḳı ḥüb
Olmaz ol ‘âlemde maḥbûbü’l ḳulûb

(17) Ve ‘amme-i selāṭine hemîn şıfat-ı erba‘în lâzımdur ki şıfat-ı memdûḥanuñ ba‘zı
(18) kendüyle mevlâ miyânunda aḥsen olan ve ba‘zı daḥî pâdişâhla re‘âyâ mâbeyninde müstaḥsendür. (19) Ebdân-ı aḥlâḳ-ı ḥaseneye ‘arḳ olan şıfat-ı mezkûre kırḳ bâbda mezkûrdur. (20) Ammâ ‘ibāret-i meşhûrle meşâhîr-i erbâb-ı inşānuñ zevî’l ḳadr ve’l iştihārîdür. (21) Zîrâ tekellüf-i münşeyāndan berî ve taşalluf-ı müteresselāndan ‘arîdür.
فان الله

(9-b)

²⁶¹ “...dilediğini aziz edersin...” *Kur’an*, 3. Al-i İmran Sûresi, 29. Ayet.

(1) ²⁶² ميسر العسرة و منه الا عاتة والنصرة²⁶² **Bāb-ı evvel** ‘ibādet beyānında (2) ve t̄ā‘at ‘ayānındadır. Huşūl-ı ‘ibādet bir niçe uşūle mübtenīdür. Evvelā edā-yı ferāyız (3) ve vācibāt ve şāniyā terk-i kabāyih ve menhiyyāt ve muḥarremāt ve evāmir ü imtişāl ve nevāhī (4) den ictināb idüp zimām-ı nefis-i emmāreye mālīk olduğdan şoñra etibbā‘-ı sünnet-i (5) risālet-penāhla sebīl-i sedāda sālīk olmağdur. Mübeyyen ve mu‘ ayyendür ki dergāh-ı ā‘lāya (6) t̄ā‘at ve bārgāh-ı mu‘allāya it̄ā‘at ya‘nī ḥaḫḫ-ı sübhāna ve te‘ālāya ḥulūs niyyet ve şıdḫ-ı (7) ṭaviyyetle ‘ibādet ve ibṭa-i selāmet-i dūnyā ve rābıṭa-i kerāmet-i ‘uḫbādur. Beyt

(8) سرمایه سعادت دنیا عبادتست
پرایه کرامت عقبی عبادتست

(9) Terceme

(10) Dūnyāda ḥaḫḫa t̄ā‘at sermāye-i sa‘ādet
‘Uḫbāda ḥud ‘ibādet pīrāye-i kerāmet

(11) Nesr, pes pādişāh-ı İslām ve’l müslimīn ve şāhenşāh-ı memālīk-i mü’minīn olan (12) mülūk-ı muvaḫḫidīne lāyīḫ olan oldur ki şaḫāif-i defātir aḫvāllerin erḫām-ı ‘ibādet (13) sa‘ādet-i encām ile mālāmāl ideler tā ḥaḫḫ-ı sübhāna ve te‘ālā cerīde-i i‘māllerin (14) seyyi’ātdan ḥālī ḫılıp ḥasenāt-ı ef‘ālī ve aḫvālle mümellev eyleye. Bārī-i pādişāh olan (15) öz kendinūñ fermāndelügi miḫdārı bār-ı te‘ālāya ‘ibādeti lāzım bulup rüşen (16) günlerde ‘umūm re‘āyā ve kāffe-i berāyādan ḫalām-ı ḫulmı ref‘ idüp vuşūl-ı muṭālīb-i müminīn (17) ve huşūl-ı muşālīḫ-i müslimīne sā‘ī ola. Ḳarañu gicelerde ümīd-i ḫabülle dergāh-ı ḫazrete (18) yüz tūtup dil ü cāndan dā‘ī ola. Ḥikāyet olunur ve rivāyet ḫılınır emīrū’l müminīn (19) ‘Alī bin Ebī Ṭalīb Esedu’llah Ğalībden ki radyallahu‘anh evān-ı ḫilāfet ve ezmān-ı (20) ḫükümetlerinde tevzī‘-i evḫāt eyleyüp sās‘ iāt-ı pīrvezlerin

²⁶² “Güçlüğü kolaylaştırmak, iane ve nusret de aynı cümledendir.”

muşālih-i berāyā huşūşā (21) huşūl-i muţālib re‘āyāya şarf idüp ‘inān-ı düldül
himmelerin şavab-ı t̄ā‘at-ı mevlā

(10-a)

(1) ve cānib-i ‘ibādet-i hudāya munşarif kılmışlaridi. Ma‘ hezā ihyā-yı leyle meşğūl (2)
olmuşlaridi. İttifāk ol eşnāda aḥbābdan biri tekellüfden berī olup (3) ḥazretlerine
keyfiyyet-i aḥvālden suāl kılup gündüz izdiḥām-ı ḥavāşş ve ‘avāmdan (4) āsāyişe
mecālīñüz ve giceler t̄ā‘at-i hudā ve ‘ibādet-i mevlāya keşret-i iştiğālden (5) ferāğ
yalñız yok, deyü sordı. Ḥazret-i velāyet-penāh ve kerāmet-i intibāh (6) daḥi şöyle
cevāb-ı bā şevāb virdiler ki, eger rüz-ı rüşen-i pür istirāḥātde (7) ben cevāb-ı ğaflete
vārırsam remiyyet zāyi‘ olur, ben yevmü’l cezāda sezāver (8) ‘itāb olurun ve ger zālām-
ı şebde rükū‘ ve sücūd ve kıyāmla ta‘abbüdde olmayup (9) ḥuzūr-ı nevmdede olursam
evkātım zāyi‘ idüp ‘arşa-i bāzār-ı ‘irşātde (10) müstevceb-i lev̄m ve ‘iķāb olurun. Lā
cerem gündüz ḥalka ḥıdmet ve gice ḥālīķa (11) t̄ā‘at kılmak iḥtiyār eyledüm. Nazm

(12) Gündüz ḥalk-ı ‘āleme şāh ol

Gicelerde gedā-yı dergāh ol

(13) Rüz zerrin külāhla şāhım

Şebde şāl-i siyāhla şāhım

(14) Ḥizmet it bārgāh-ı a‘lāya

Ḳulluķ izhār eyle mevlāya

(15) Sevābıķ-ı ezmānda selāṭin-i Ḥorāsāndan birisi Şāh-ı Sencāndan aḥvāl-i (16)

tedbīrbeden deġül belki Sencāndan ḥaber virmege kādirsen deyü vaşıyyetü’l temās (17)

itdükde şöyle nasīḥat eyledü ki, eger salāḥ ü necāt-ı dünyā ve fevz ü felāḥ-ı derecāt (18)

‘uḡbā murādīñ ise giceler dergāh-ı haḡda maḡv-ı vüçüd idüp bāş aḡıḡ gedālıḡ eyle (19) ve gündüzlerde senüñ bārgāhuñda dādḡāh olan gedālara feryāadreslük (20) eyleyüp serir-i ‘adāletde pādişāhlıḡ eyle. Beyt

(21) چون سندکان حق ممه فرمان یر تواند
تو نیر بندکی کن و فرمان حق سبر

(10-b)

(1) هر بادشا کی خدمت حق راکم جسبت
بندند خلق هم زیی خدمتش کم

(2) Nazīre

(3) Çün bende-gān-ı haḡ saña fermān-ber oldılar
Fermān-ı haḡḡı yerine ḡosanda bende ol

(4) Baḡlar yolında ḡıdmete bil ḡalḡ cümleten
Her pādişah ki ḡūşne-i ḡā‘ at ḡuşaḡın ol

(5) ²⁶³ Muḡtezāsınca seyr-i sülük-ı ra‘iyyet seyr-i mülūka tābi‘dür.

(6) Şöyle ki dil-i pādişāh-ı ‘ādil gāh u biḡāh ‘ibādetde mā’il olsa ḡulüb-ı ra‘iyyet de (7) ḡā‘ate ziyāde raḡbet ḡāşıl olup ‘āmmе-i re‘āyānuñ berekāt-ı ‘ibādātı girü (8) pādişāhiñ berāyā-yı velāyetine vāşıl olur. Beyt

²⁶³ “İnsanlar, hükümdarların dinine (yoluna) uyar.”

(9) Her ne yerde ki ola haqqa ‘ibadet-i t̄a‘ at
Berekāt anda olur virsün aña haq berekāt

(10) **Bāb-ı devvom** der ihlāş ikinci bāb ‘amel-i havāşş a‘nī ihlāş (11) beyānındadır. İhlāş-ı ‘amel aḡrāz-ı nefsāniyyeden mu‘arrā ve emrāz-ı havātır-ı şeytāniyye (12) den müberrā ve sāir ‘ilelden b̄kem dekāset ḡalāş olup, niyyet-i dürüst ve ‘azīmet-i rāst olmaḡdur.

(13) هر کی باخلاص قدم میرند
عیش و قیست کی دم میرند

(14) Nazīre

(15) Kimde kim ihlāş ola iy dūm
‘Īsā vaḡtiyle ne vār ura dem

(16) Pes pādişahiñ mühimm işlerde ve begāyet murād olan cünbüşlerde niyyetini maḡzā rızā-yı (17) mevlā ve ‘azīmeti hemān ḡoşnūdı ḡudā olmaḡ gerek. Nefs-i emmāre ḡat‘ā ārāde (18) olmaya. Zīrā ol bātıl ādemi haqdan dūr idüp a‘māl-i şāliḡe muḡābelesünde (19) virilen meşūbāt-ı haqqa niyyeti hebā-yı menşūr eyler. Ḥulefā-yı māziyeden rivāyet (20) olunur ve ḡikāyet ḡılınur ki, bir müsteḡaḡḡ-ı ḡışāşı meydān-ı miyāsete göturdiler. (21) Ḳāmet-i dūtāsında şikence ‘alāmeti peydā olmaḡiḡün ḡalka ḡalka zencīre sarup,

(11-a)

(1) kepāde-vār çekdiler ten-i ‘üryānına bir niçe tāzyāne urdular. ²⁶⁴ الانسانطال لسنه (2) اذائيس
 Mefhūmınca ol vācibū’l ḵatlūñ dili çıḵdı, ol şāhib-i (3) serīr-i ‘adlūñ nā-sezā kelimātla
 ḵāne-i rehātırın yıḵdı. Ḥālīfe derḵāl emr eyledi ki, (4) envā’-ı in‘ām ve iḥsānla ol
 ḵarīfūñ ḵātır-ı maḥzūnıñ şād eyleyüp ḵayd-ı bend-i bevārdan (5) āzād eyle. Ḥavāş-ı
 bārgāh-ı pādīşāhīden biri bu ḵuşūsıñ şūret-i keyfiyyeti iltibās (6) ve iştibāhdan berī
 olmaḡıçūñ şöyle suāl eyledi ki, ol şūḡ çeşm ve zī-şerm (7) maḵall-i tedibde ḵaylī kerem
 olup nā-sezā ef‘āller eyledi ve ‘arz-ı salṭanata ḵalel virüp (8) sulṭānıma söḡdi söyledi.
 Pes ol menba‘-ı fışḵ ve ifsād-ı ‘afv-ı ‘āṭıfet ḵusrevānīyye (9) neden maḵall olup bu
 resme isti‘dād-ı kesb itdi, henüz vacibū’ş şulb iken boynı (10) ipden çıḵup celb-i
 merḵamet-i şāhī ḵılup esīr iken āzād oldı? Ḥālīfe-i kāmilden (11) cevāb-ı suāl-ı sāil bu
 veche şādır oldı ki, evvel ol ḵadden tecāvüz iden ḵarīfe (12) emr-i ḵaḵla ḵadd urırdum,
 tā ki baña sebb itdi ḵaḵḵā ki ol ḵaḵḵāniyyet benden gitdi. Ānıñ (13) düşnāmından nefis-i
 şūm-ı müte‘eşşir ü şevret ḡayret-i ilāhi ḵiddet-i nefis tebāhī birle (14) mündafī‘ ve
 mütaḡayyer olup intikām-ı ḵaşd itdükde emr-i ḵaḵḵāniyyeye ḡarez-i nefsāniyyeye ḵalt
 (15) itmekde ihtimām itdüm. Zīrā aḡrāz u emrāz-ı şeyṭāniyye şīve-i iḵlāşdan dūr (16) ve
 şāhib-i ā‘māl-ı ḡarāz āmīz-i fazīlet-i şevābdan maḵrūm ve meḵcūrdır. Beyt

(17) از سنخش آتش من تیز شد
 کار الهی غرض آمر نشد

(18) دعیهء نفس چونم بود رو
 معنی اخلاص نمانداندر و

(19) کارکز اخلاص نشد بهر هور
 ترک چنان کارسزاوارتر

²⁶⁴ “İnsan yorulduğunda dili uzar.”

(20) **Bâb-1 seyyom** der-du‘â üçüncü bâb du‘â tafşilindedür du‘â (21) ‘arz-ı niyâzla müteveccih-i dergâh olup feyz-i fazl-ı nâmütenâhîden murâd-ı hâh olmağdur.

(11-b)

(1) Her şâhib-i devletüñ ki elünde kilîd-i du‘â ola elbette va‘de-i kerîme ²⁶⁵ اد عونی
 (2) استج لكم muqtezâsınca icâbet qapusu anuñ qapusına açılıp hâcâtı revâ (3) ola kârbân-ı du‘â diyâr-ı cân u dilden iki murâd için gelür. Yâ taşşil-i menfa‘at (4) veyâ def‘-i mazarrat için olur selâtin-i hüd bu iki hâlden hâlî degillerdür. Celb-i menâfi‘ (5) ki nizâm-ı memleket ve kıvâm-ı salţanatdur. Lâ-cerem şâh-ı serfirâz ol pâdişâh-ı kâr-sâz (6) dergâhunda kâse-i niyâzla gedâlıg itmek gerek ki serîr-i sipihr-i ubuhhet-i saltanatda âsüde (7) hâl olup ferâğ-ı bâlle pâdişâhlık eyleye. Beyt

(8) درمسند نازگی نشید بمراد
 انکس که ره نیاز بر خود نکشد

(9) Nazîre

(10) Mendnâz murâd itse girer mi eline
 Şol kişinüñ ki du‘â qapusu açmaz diline

(11) Ref‘-i mekârih-i mazżâr ki hücum-ı haşm-ı meyšum ve galebe-i düşmen-i şüm ve sâir belâyâ-yı nâgehânı (12) ve qazâyâ-yı âsmânı ve ğayrı âlâm ve eşqâm-ı cismânîdür. Bunlaruñ da indifâ‘-ı girye vüzerâ-yı (13) sâ‘î ve du‘â ve tazarru‘-ı dâ‘î birle mutaşavverdür. Niteki hâzret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Qonevî (14) Meşnevî-i Ma‘nevî’lerinde buyurmışlardur, Nazm

²⁶⁵ “...Bana dua edin, icabet edeyim (cevap vereyim)...” *Kur’an*, 40. Mü’min Sûresi, 60. Ayet.

- (15) اي کی خواهی کز بلا جان و اخری
جان خودر ادر تضرع أوري
- (16) کین تضرع رابر حق قدر هاست
وآن بها کابخاست زار پیرالجاست
- (17) با تضرع باش تاشا دان شوی
کریه کن تاپی دهان خندان شوی
- (18) ای خوشا چشمی که او کریان اوست
وي همایون دل که آن بریان اوست
- (19) آخر هر کریه یء ما خنده ایست
مرد آخر بین مبارک بنده ایست
- (20) Nazīre
- (21) İy belādan cānın āzād isteyen
Hātırın her ğuşşadan şād isteyen
- (12-a)
- (1) Eyle zārı kıl tazarru^c her zamān
Tā berī ola belādan cism ü cān

(2) Ğuşşa-nāk ol tā olasin şādmān
Ağla cān hāndan ola tanı dermān

(3) Ey hoş ol göz kim hudā giryānidür
V'ey hümāyün-ı dil ki haqq büryanīdür

(4) Āhiri her giryenüñ hūd hānedür
Merd-i āhir beyn-i mübārek bendedür

(5) Neşir, āşārde gelmiş ve ihbārda vārid olmuşdur ki, ²⁶⁶ مستجاب (6) دعا السلطان العادل ya' nī 'ādil pādişāhiñ du' āsı maqbūl ve müstecābdur du' ā-yı (7) müstecāb sebab-i fetḥ-i bābdur. Her tir du' ā-yı tüz-reftār ki sultān-ı 'adālet-şi'ār (8) gümān-ı imkāna koyup şaşt-ı dürüst-i ihlāşdan tır-i ḥalāş vireni atāl-ı (9) menāzil seb'-i semvātı berṭaraf idüp şahn-ı şahrā-yı 'arş-ı 'azīmde muqīm olan (10) hedef-i icābet ve nişāne-i isticābetde bulunur. Hikāyet bilād-ı İslāmdan (11) bir şehirde āşār-ı kahr u intikām ile ya' nī 'alāyim-i tūfān-ı Nūḥ Neciyullah peydā (12) ve keşret-i kaṭrāt-ı emṭārdan tuğyān-ı māhyūdā olup şular şahrālarda deryālar gibi (13) cūş u ḥurūş idüp çağlayup, ve ākarşularla seyler tağlarda yollar bīller bağlayup, (14) āyende-i derūnda ğamḥ'ār ve şehre vürūd u şūdūr-ı hadd-i imkāndan dūr olup, (15) begāyet düşvār olmuşdı. Köhne ma' müreler ḥarābe-i müşerref ve qadīmī ḥākdānlar āb-ı revānla (16) ṭolmuşdı. Ehl-i nücüm hūd üşturlāb tutdılar teşlīşāt ve tebrī'āt ve qarānāt-ı (17) seyrātten aḥkām-ı felekiyye istibāt idüp vāsita-i hücüm vefret-i ābla şehriñ (18) ḥarāb olmasına ḥükm itdiler. Pes ol şehriñ ḥalkı terk-i sevdā-yı ḥānmān idüp, (19) hemān ceze' ve feze' ü fiğān itmekle başladılar kahr-ı ilāhī kavm-i tebāhı ağrāk müşāhede (20) eyleyüp vār tākatları tāk olup bargāh-ı sultāna ābdan āteş gibi ḥarāretlerün (21) yāne vardular. Meger bir şehriyār-ı 'ādil ve pākize-i rüzgār ve deryādil idi. Re' āyā-yı ri' āyet eyleyüp,

²⁶⁶ "Adil sultanın duası kabul olur."

(12-b)

(1) tesellā-yı hātır virdükden şoñra hālvethānesine girdi ve rū-yı iftikār-ı niyāzi (2) ol ganiyy-i kārşāz dergāhına tıttı, tazarru^ç-ı hākine yüz urdı. Ba^ç de ^ç arz (3) hācāt idüp hāline münāsib münācāte başladı. Beyt

(4) Didi iy halk-ı āb u āteş idin
 Āb u āteşle hāk işin hoş idin

(5) Tıtsa dünyāyı ebr-i kahr u ^ç itāb
 Olamaz āfitāb-ı luḫfe hicāb

(6) Vaḫtidür ğaym-ı ğamūmı ref^ç it
 Üstimizden bu āfeti def^ç it

(7) Neşir, iy ḫudāvend-i rezzāk u ḫallāk egerçi bu vilāyetüñ keşret-i āba kıllet-i tevān (8) ve tābdan ḫarāb olmasına ḫalk ittifaḫ itmişlerdür. Fe^çemmā sen şol hākim-i ber ḫaḫ ü kādır-i (9) muḫlaksın ki müneccimüñ muḫākemesin bāḫıl ve aḫkām-ı felekiyyeyi ^ç āḫāl eylesesin, āşār-ı ḫudret-i (10) tāmmeñ ḫayālāt-ı ḫalk-ı cihāna muḫālif zāhir eyle, deyü ḫazret-i ^ç izzete zārı ve zārā^ç at (11) izhār itdükde, derḫāl ḫatrāt-ı bārān-ı bīḫesāb munḫaḫi^ç olup envār-ı āfitāb-ı ^ç ālemtāb (12) zāhir ve bāhir oldı. İşbu kışşa-i pür ḫaşşa ḫüccet-i vāzi^ç ve delil-i rüşendür. Her (13) pādişāh ki pāk i^ç tiḫād ve pāk nihād ola ve ^ç umūm re^ç āyānuñ dūrında ğamūm ü hümūmla (14) nā-murād olmayalar. Anıñ gibi pādişāhıñ du^ç āsı ḫāsseten kendi ve ^ç āmmeten re^ç āyā (15) ve memālik-i maḫrūsasında olan ğüy u kendi ḫaḫḫında şeref-i isticābetle müşerref (16) olup, elbette ḫarān-i icābet olup ber ḫaraf olur. Beyt

- (17) پادشاهی کی نهاد از سر لطف
بر سرت افسر شاهنشاهی
- (18) هرچه میخواهی از و خواه که اد
دهدت سرجه ازو میخواهی
- (19) Nazīre
- (20) Her murādı ki murād idene sen virmezmi
Saña ey şāh viren efser şāhenşāh mı
- (21) Her ne maqşūdın̄sa iste şu hazretten kim
Daḥī sen istemedden ḥāzır ider vallāhi

(13-a)

(1) **Bāb-1 çehārom** der şükr dür daḥī bāb-1 şükr beyānındadır. (2) Ta^ʿrīf-i şükrde ^ʿulemā-yı şīrīn güftār şehd ü şükr imişler. Mün^ʿamīn in^ʿāmı muḳābelesünde (3) mün^ʿam-ı ^ʿaleyhden şudūr ü zuhūr bulan sitāyişe şükr dimişler. Çün na^ʿīm-i n^ʿam içre (4) salṭanat gibi ^ʿaẓīm ni^ʿmet olmaz. Pes sulṭān-ı cihān oluban zātü'l celīl-i bürhāna (5) evceb ve elzemdür ki işbu ni^ʿmet-i ^ʿazm içün maḳām-ı şükrde ḳāim ve dāim olup (6) şükrüzār ve sipāsdārılıḳda ^ʿacze kimseye mülzem olmaya. Ādāt-ı şükr lisān ve sāir (7) ā^ʿzā ve cevāriḫle cebāndur ya^ʿnī şükr na^ʿm bārī bir mā-i cārīdür ki ānīn mecrāsı Beyt

(8) Hem zebān hem dil hem ā^ʿzā ve civār-ı hadr-ı hemīn
İşbu üç nesneyle olur şükr-i rabbü'l ^ʿālemīn

(9) Şi^ʿr

(10) افادتكم النعماني ثلاثاً

يدى ولسانى والضمير المحجبا

(11) Mısrā' o ma' nāya şāhid yeter bu mu' in

Ammā cān u dilile şükr kılmak mün' im-i haķikī

(12) haķķa'l yaķin bilmekdür her ni' met ki geh bīta' ab ve gāh bāzahmet hāşıl olur.

Hālıķ-ı inās (13) ve rāzıķu'n nāsın feyż-i bī-gāyet ve luţf-ı bī-nihāyetünden vāşıl olur.

(14) Ve şükr-i lisān oldur ki ekşer sā'āt ve o ferāhyānda kelime-i tayyibe-i

elḥamdülillahi rabbül' (15) 'ālemīn tayb-ı hāţırla müminün vird-i zebānı ola. Ḥamd-i

ḥudā ' ucb-ı şafādur. Zırā (16) va' de-i şükr-i ni' mete vefādur şükr-i cevāriḥ her cāriḥa

başķa bir ni' metdür. Pes ol (17) ni' metün ḳudret ve ḳuvvetün mün' amun ḥā' atüne şarf

itmekdür ve ā' zādan her ' uzvı (18) mā ḥilāķ lehüsi için istiḥdāmda sa' y ü ihtimām-ı

zimāmun elden ḳomayup (19) mehmā emken farıķ-i ehl-i ciddle tarıķ-i cehde

gitmekdür. Meşelā çeşm-i cihān-bīn-i (20) eşyāya ' ibret ve ' ulemā ve şuleḥāya ḥürmet

vezir ü sitān u za' fāya şefķatle (21) nazār itmek ' ayn-ı ḥā' at-ı ' ayndur ammā ' adem-i

' ibret ve gürüh-ı pür şüküh-ı

(13-b)

(1) ' ulemāya nazār azdur. O ḥıffet ü za' fāya ḥiddetle baķmak zāt-ı insāniyye zīb ü zeyn

(2) degül belki ' ayn-ı şeyndür. Ḥā' at-ı sem' kelām-ı rabbül' ' ālemīn ve aḥbār-ı

seyyidü'l mürselīn (3) ve kışaş-ı pür ḥışaş aña bir dīn ü mevā' ız ve a' zż-ı bī-ḥased ve

kibr ü kīn ve neşāyıḥ-ı (4) meşāyıḥ-ı ehl-i yaķin istimā' itmekdür. Hemīn ḥā' at-i dest

senün iftikār ü (5) ihtiyācla şışe-i ḥāţır-ı fāırları şikest olmuş ve bezm-i belāda cām-ı

ġam-ı encāmdan (6) cür' a-i faķr-i vifāķa ve ' anā nüş itmekden mest olan fuķarā ve

miskīne pāre nānlar in' ām (7) ve iḥsān itmekdür. Ḥā' at-i pā mesācid ve m' ābede gitmek

ve mezārāt-ı evliyā (8) ziyāret itmek ve ‘alī hazā’l kıyās işāret-i pür beşāret ²⁶⁷ ولن شکرتم
 (9) birle şükr ve sipās-ı mezīd-i ni‘ met bī-kıyās olup şākiriñ mülk ü mālı ve cāh
 u celālī (10) ziyāde olmasına ‘illetdür. Beyt هر که کند شکر زیادت برد * شکر سوي شهر
 سعادت برد

(11) Beyt

Şükr kılan şehr-i sa‘ ādet olur

Artuğ iden daḡī ziyādet olur

(12) Rivāyet olunur ki Sulṭān Sencer māzī mısra‘ ḡaḡ te‘ālā ola andan rāzı (13)
 günlerde bir gün ḡayl ü ḡadem birle bir semend-i şabā reftāre süvār olup, ḡülgeşt-i deşt-i
 (14) diyār ve seyr-i dāmen-i kūhsār eylerken, nāḡāḡ bir dervīş-i şāḡib-i şāl ve ehl-i ḡāl
 (15) Şāḡ Sencer’e seni cerr eylerüm, deyü söyledi. Ya‘ nī edā-yı selāmdan şoñra kelāma
 şürü‘ (16) idüp, ba‘ zı murādātınuñ ḡuşūlın tevaḡḡu‘ Sulṭān Sencer-i ‘ādil muḡtezā-yı
 saṡvet-i (17) salṡanatla ‘āmil ḡorinüp dervīş-i dilrīşe imā-yı resden ḡayrı cevāb-ı mās
 (18) virmedi. Dervīş-i rāst ḡüftār tekrār-ı ḡiṡāb idüp, iy şāḡ-ı rü-yı zemīn (19) selām-ı
 sünnet-i seyyidü’l mürselīn cevāb-ı selām farz-ı rabbü’l ‘ālemīn ben edā-yı sünnet (20)
 idüp şevāb ḡāşıl itdüm, sen niḡün ‘ibādet-i farīzadan ḡāfil oldıñ, didükde (21) hemān
 sulṡān-ı bā inşāf şalābet-i İslāmıla semt-i şüret-i ‘itisāfdan ‘inān

(14-a)

(1) çevirüp dervīş-i ḡāksār öñünde ḡāḡ-i ‘itizāre yüz urdı. B‘adezān (2) şöyle buyurdı
 ki, ol ḡinde zebānum şükre şāḡil idi, lā-cerem cevāb-ı selāmda (3) mütekāhil oldım.
 Dervīş-i rast maḡāl-ı tekrār-ı suāl idüp dedi ki, iy şehriyār (4) kimi fikr eyler ve kime
 şükr eylerdüñ? Şāḡ-ı ‘ālī cenāb cevāb-ı müsteṡāb virüp buyurdı ki, (5) bu yurdı ḡālḡ
 idüp envā‘ ve icnās-ı maḡlūḡātla memlū iden ḡālḡ u ḡaḡḡa ki mün‘am-ı (6) muṡlaḡ

²⁶⁷ “Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) arttıracam...” *Kur’an*, 14. İbrāḡim Sūresi, 7. Ayet.

oldur. On sekiz biñ ‘ālem halkuna virilen ni‘ met-i ferāvān ve rızq-ı (7) bī girān h‘ān-ı ‘aṭā ve suğra-i istignāsunda bir avuç zīre-i nāndur. Beyt

(8) از ماه تا ماهی از عرش تا بغرش
هر دره ازوشده مستغرق نعم

(9) Terceme

(10) Ey mūr-ı leng dāne için olma teng dil
Ehl-i sema ve arz çü müstağrak-ı na‘ m

(11) Dervīş gīrū keyfiyyet-i şükrden sordı, şāh kelime-i elḥamdülillah zıkr iderdüm ki
(12) şükr her ni‘ met işbu dürc-i cevāhir bā-kıymetde mundericdür, diyü cevāb virdi.
Dervīş (13) yine ḥiṭāb itdi ki, şāh-ı kāmıyāb ḥayfā ki bunca zamāndan berü sipāsdārluq
(14) nidügün bilmemişün ve şükr-güzārlık vazīfesin edā kılmamışsun. Pes senüñ şükriñ
(15) şevketüñe şāmil ve hengām-ı devletünde ḥāşıl olan feyzān-ı ni‘ met-i ilāhī ve
terādif-i (16) mevhibet-i nāmütenāhī miqdārı olmağ gerek yoğsa hemān şükr-i na‘ m
‘andelīb-i nağme-i (17) sirā-yı zebān bistān-ı cānda biten bağra ṭayyibe-i eşlihā-i şābit
ve fer‘ abāni’s semā (18) ağşānunda hümāvār-ı āşiyāne idinüp ğadā-yı rūḥ-ı pürfüṭūḥ
olan kelime-i elḥamdülillah (19) dāne-i tesbīḥ idinmek degüldür. Şükr sulṭān-ı ḥazreti
mülkü’l mülük dergāhında (20) ṭā‘at ehl-i süluk gibi mevki‘-i kabūlde vāqi‘ ola ve
derece-i ‘aliyye ²⁶⁸ الشاكر يستحق المزي (21) müteveccih ola oldur ki ḥayṭa-i kudretünde
olan ni‘ mete münāsib şükr ola

(14-b)

²⁶⁸ “Ni‘mete şükreden daha fazlasına ulaşır.”

(1) tā kelime-i şükr maḥallin bula. Sultan Sencer ‘adālet-geyş dervīşden esrār-ı bī şükri
 (2) istifsār itdükde şöyle cevāb-ı faşlu’l ḥitāb viridi ki, salṭanat ‘ādil (3) pādişāhlarda
 āsāndur zīrā hemān ‘umūm ‘ālimyāna ‘adl ve cemī‘ ādemyāna iḥsāndur. Beyt

(4) Dime iḥsāna müşkil ‘adle düşvār
 Anuñ da ehli vārdur ehle düşvār

(5) ‘Azīm iḥsāndur ḥānım ‘adālet
 ‘Adālet eyle sulṭānım ‘adālet

(6) Nesir, şükr-i fūşhat velāyet ve ḥamd-i vüs‘at memleket-i emlāk-ı re‘āyāya terk-i
 ṭam‘ ve ‘adem-i (7) raġbetdür ve fermān revālīk şükriñ kılmak zīr-i destūnde olan
 fermān birlerūñ (8) her birinūñ ḥaḳ ḥizmetin bilmekdür. Şükr-i baḥt-ı bülend ve sipās-ı
 iḳbāl-i ebed gū-yı (9) idbār u zilletde ḥāk-ı mezellet pāymāli ‘ālī himmet olan
 gedā-yı müstemende-i şāyāne iltifāt eylemekdür.

(10) Gedādur şāh-ı ‘ālem pādişāhum
 Ne dār-ı tebdīl-i şüret iste şāhım

(11) Virüp dervīşe şāhāne libāsı
 Dem olmış şāhlar gitmiş pelāsı

(12) Gedā ise ne vār insān degil mi
 Benī ādem ḳamū yeksān degil mi

(13) Neşr ve şükr-i ḥizāne-i ‘ömre şadaḳāt şüleḥa-i vāridāt ‘ulemā-yı mu‘ayyen ve
 muḳarrer ḳalb-i (14) ḳulūb-ı eşrāfi mesrūr ve ma‘mūr ḳılmaġladur ve şükr-i ḳudret ve
 ḳuvvet-i zelil ü za‘ifden (15) ‘afv-ı zillet ve şükr-i şihḥat ġam çeşide ve setm-i reside

maḥūmlara ya‘nī sūzeṣ-i ḡulm-ı (16) ḡālimden maḥrūr ve dilḡaste olan maḡlūmlara ḡānūn-ı ‘adlden ṣifa-yı küllī yetiṣdirmekdür (17) ve ṣūkr-i keṣret cüyūṣ ve cünūd ve re‘āyāya ziyān irgürmeyüb maḡzā‘ idüm teaddīlerün (18) sūr bilmekdür ve ṣūkr-i ‘amāyir pür ta‘sīr ü tezyīn ve sipās serā-yı ma‘āf ve müsellemler kılmaḡdur. (19) Ğayet sipāsdārı ve nihāyet ṣūkr güzārı oldur ki maḡall-i ḡıṣm u mevḡi‘-i rızāda cānib-i (20) ḡudādan ḡāfil olmayasun ve āsāyiṣ-i ḡalk senüñ yanuñda ārāyiṣ-i cism ve cānuñdan muḡarrem olmaḡdur. Beyt

(21) نیاساید اندر دیار توکس
چو اسایش خویش باشی و بس

(15-a)

(1) Ḥuzūrında olsa ger pādīṣāh
Ḥuzūr itmez ol memleketde gedā

(2) Dervīṣün kelimāt-ı pür nükātı pādīṣāhun ḡatı göñlüne teṣīr itdükde ḡaṣd itdi ki
(3) atından inüp ve yarāḡ u yātundan ṣoyınup dervīṣ-i ḡayr-endīṣi ziyāret iyleye. (4) Ṣāh dervīṣe mürīd olduḡda, hemān dervīṣ ol maḡalde ḡāzır iken ḡazret-i (5) Ḥızır miṣāl fi’l ḡāl nazardan ḡāib olup nā-berīd oldı. Beyt

(6) Ṣimdiki dervīṣleri gör hemān
Ṣāha mürīd olmada ḡayrānlar

(7) Lūt-ı giriftārı ‘alf ḡavārlar
Ṣūret-i insānda ḡayvānlar

(8) Ol dem ki şāh dervīši yitürdi egerçi eṭrāf ve eknāf-ı ‘āleme ṭālibler şalup (9) cüst ü cū ḥıdmetünde izhār-ı tekāsül ḳılmadı velikin ḥalveti Beyt

(10) خلوتی خواهم که دور چرخ اکر چون
خاکدن دهر ابیز دنیا بد کردم

(11) ḥalvetḥānesünde vaḥdete varan dervīşden ‘ālem-i keşretde nām u nişān bulmadı.

(12) Hemān bir iki varaḳ altun ezdürdi dervīşüñ naşīḥatin dāru’l ḥilāfe dīvārına (13) düstüru’l ‘amel olsun deyü ḥāme-i zerrīnle yazdurdı. Beyt

(14) پند حکیم صیقل اینهء دلست
مقصود هر دو عالم ازان پند حاصل است

(15) Terceme

(16) Şayḳal-ı āyīne-i dildür şehā pend-i ḥakīm
Gel mücellā eyle mirātuñ nedür bu jeng-i bīm

(17) Vāriş-i mülk-i Süleymānsın selīm ol sen ayā
Ḥazret-i şāh-ı Bāyezidin Süleymān bin Selīm

(18) **Bāb-ı pencom** der şabr beşinci bāb taḥḳīḳ-i şabr tedḳīḳ-i te’emmüldedür. (19) Şabr, şol mekārih-i beliyyāt ve āfāta taḥammüldür ki taḳdīr-i mükevven-i kāinātla ‘ibād-ı ḥāki nihāde (20) vāşıl olur. Bir ḥaml-ı şaḳıldür ki müteḥammillerüne şevāb-ı cezīl ḥāşıl olur. Pes şabr bir şıfat-ı (21) marzī ve maḳböldür ki mevşūfları ya‘nī sükūnla ma‘rūfları yerden götürüp çerḥe iletir yoldır.

(15-b)

(1) Şıfat-ı şabr-ı şabā yerine dār-ı dünyāda ‘avn-i ilāhī olduğına āyet-i kerīme ²⁶⁹ ان الله
 (2) beşāret ve ‘ālem-i ‘uqbāda ‘iḳābdan berī olup bī ḥadd u bī girāne (3)
 şevābla müşāb olmalarına feḥvā-yı şerīf ²⁷⁰ انما يوفي الصابرون و اجرهم بغير حساب
 laṭīf (4) işāretdür. Aḥbārda vārid olmuştur ki ol Raḥīm-i Vedūd, Dāvud ‘alā nebiyyina (5) ve
 ‘aleyhisselāma انا الصبور (6) تخلق باخلاقى وان من اخلاقى أنى (7) deyü vaḥy kılmışdur elma‘nā,
 ya Dāvud, benüm aḥlāḳumla müteḥalliḳ ol ki ol taḥalluḳ saña maḥlūḳāt (7) arasında
 pīrāye-i rūzgār-ı ḥayāt olası sezāvār-ı zāt-ı bīçünem olan şıfātedendür. (8) Tedbīr-i
 umūrda ‘uclet ü şitābdan dūrım ya‘nī şābir u şabūrım. Beyt

(9) صبر بهتر مرد را از هر چه مست
 تا بیابد بر مراد خویش دست

(10) Terceme

(11) İrgüren ‘ālemde her maḳşūda öl

Şabırdur şabr innehu ḥayru’l ‘amel

(12) Her kim ki tīr-i bārān-ı ḥavādişe şabr u sūkūn-ı nefsi siper eyler anuñ ḥodnuñ
 gümān-ı ümīdi (13) bī-gümān hedef-i murāda güdaz eyler, zīrā ki şabr-ı miftāḥ-ı
 fercdür. Aḳfāl-i ebvāb ferc-i ḥarc (14) andan mā‘adā imfītāḥla fetḥ olunmaḳ ḥaylī
 derecedür ki حرج فى الدين لا māsebeki mu‘ayyen ve mübeyyendür.

(15) کلید در کنج مقصود صبراست
 در بسته انکس که بکشود صبراست

²⁶⁹ “...doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir.” *Kur’an*, 8. Enfal Sûresi, 46. Ayet.

²⁷⁰ “Yalnız sabredenlere, ecirleri sonsuz olarak ödenecektir.” *Kur’an*, 39. Zümer Sûresi, 10. Ayet.

- (16) جو خاراى كوه و چو ديباى كردون
لباسى كه هرگز نفر سود صبراست

(17) Terceme

- (18) Gencîne-i murâd geleydi nedür şabr
Derbeste-i küşâd ümîdi nedür şabr

- (19) Her leyl-i firqat âhîri şubh-ı vişâl olur
Her zulmetüñ soñunda pesîdi nedür şabr

- (20) Neşr mülûk-ı Türkistân hikâyetünde Afrâsiyâb'dan rivâyet olunur ki, mîr-i mîrândan (21) birine ²⁷¹ وتواصوا بالصبر ھاڭڭين yerine getürüp şöyle vasiyyet eyledi ki, zinhâr be zinhâr

(16-a)

- (1) serdâr-ı ‘asker cerâr olduđıñ rûzgârda merdân-ı meydân-ı ħarb ve ħarbüñ (2) heyâkil-i gerdün-ı gerdân müşkillerüne i‘timâd ve da‘vâ-yı merdî ve lâf-ı merdânkeylerüne (3) ‘itikâd idüp sîret-i ma‘nîden dur olup kuvvet-i zâhiri sevret-i şürîlerüne (4) mağrûr olma. Meger ki maħall-i ma‘reke de şebât ve şabr u qarârlarun meħekk-i i‘tibâr ve ihtiyâre (5) urup tekrâr betekrâr imtiħân itmiş olasun. Beyt

- (6) نه بد عوليست قدر و قيمت مرد
قيمت مرد صبر بايد كرد

²⁷¹ “Ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler” *Kur’an*, 103 Asr Sûresi, 3. Ayet.

(7) Nazîre

(8) Kıymet-i merd şânma d' avâdür

Şabrdur şabr özge ma' nâdur

(9) Rivâyet olunur ki ekâbir-i ümerâdan bir emîr-i şâbir pâdişâhlardan birinün (10) huzurunda zemîn-i hizmete her zamân yüz urırdı. Günlerde bir gün 'âdet-i sâlfesi (11) üzre halîfe karşusunda sâir kullar gibi kol kâvşırup tırırken ²⁷² فی الامر (12) و شاورهم emriyle māmūr olup pâdişâh-ı enginle ba' zı umûrda müşâvere ve emîr-i kebîrde (13) şâh-ı cihângîrle muhârebe bâbında muhâvere eylerken ol eşnâda özgendi cismüne mülâşık (14) olan yerâşuk kabâ ve pîrhen-i mâbeynüde muzhir-i hışm ve celâl-i rab ber 'aqrab zâhir olup (15) cism-i nâzenin emîre ol kadar nîş zehr-i âlûd urdı ki zenbûr yuvâsına düşmiş (16) çâğa yavriya dönmiş bu hâlde girü evvelki hâlinde müteğayyir olup pâdişâhla ide tırıldığı (17) kıyl u kâlinden fâriğ olup terk-i mükâleme itmedi. Belki yerinde berk tırıp fârika-i kânûn-ı (18) 'aql ve kâ'ide-i hikmetünden münharif olup ziyâde eleminden hâlî kelâm semtüne gitmedi. (19) Tâ maqr-ı muqarraruna gelüp keşr-i dumî cismünden dūr ve ol buhrânla ânı da nâr u nūr etdi, (20) hemâdem bu haber-i hayret-fezâ pâdişâh sam'ına yetdi. Şâh-ı âgâh ol kışşadan hâberdâr (21) olduqda, haylî muhayyer ve müte'accib olup meclis-i âhîrde emîr-i mecrûha suâl idüp,

(16-b)

(1) ²⁷³ ولا تلقوا اباید يكم الى التهلكه her nefsi eger şahîh ve ger cerîh-i maḥall mehelkih (2) ta'arruzdan şarihdür pes def'-i zarar-ı nefis her şahşa vâcib iken senün câna (3) cebründe ve çâk bu mertebede zaḥm-ı nîş-i 'aqrabe şabrunda müte'accim didikde emîr-i dilîr (4) cevâb-ı şevâb-ı dilpezîr virüp, metn-i metîn-i cerâhı şerḥ idüp şüdûra (5) şöyle inşirâh virdi ki, ya' nî ben ol merdüm a' nî degilüm ki şeref-i mükâlemele şâhumdan (6)

²⁷² "...İş hususunda onlarla müşâvere et." *Kur'an*, 3. Al-i İmran Sûresi, 159. Ayet.

²⁷³ "...fakat kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız." *Kur'an*, 2. Bakara Sûresi, 195. Ayet.

vişāte-i elem-i gejdüm-i siyāhla devr-i ma‘ nāda ol firāqla tiryāk-ı fārūqdan (7) mehcūr olam. Eger bugün meclis-i bezmde zaḥm niş-i gejdümden yüzim gözim būr terüm (8) yārınki gün sāḥa-i şaḥrā-yı rezmde tīg-ı zehr ālūd ‘adū zaḥmlaruna şabr u taḥammül idüp (9) ne resme cān kırtaram. Ol şāh-ı es‘ad ve ercümend bu kelāmdan ‘ibret-i tām alup (10) emīr-i mezbūruñ mertebesin sāir ümerādan bülend eyledi, emīrde ol şabruñ nihāyetüne (11) beğayet pesendīde eyledi. Beyt

کرت چو نوح بنی صبر هست در غم طوفان
بلا بکر دک و کام هزار ساله بران

(12) Nazīre

(13) Eger şabr itmeyüp tūfān-ı gāmda Nūḥa ger olasuñ

Taçan Nūḥ Neciyullah gibi biñ yaşayasın sen

(14) **Bāb-ı şeşom** der rızā altıncı bāb қаzāya rızāyı beyān eyler. (15) Rızā cānib-i ḥaḳdan қula gelen қаzāya boyun virüp ḥaḳdan ḥoşnūd olmaḳdur. Beyt

(16) Her ne tedbīr olsa ol tedbīre bāş egmek gerek

Bāşa yazulan gelür taḳdīre bāş egmek gerek

(17) Hazret-i Ādem қаzā tīgın çü görmiş ‘arşda

Ol dilāver gördi ki şemşīre bāş egmek gerek

(18) Ve daḥī bilmek gerek ki tīr-i қаzāya siper rızādan āḥir nesne olmaḳ mutaşavver degildür. Her kimse ki (19) āsitāne-i ‘arş-ı āşiyāne-i rızā vü teslīme bāş indire, lābüdd ol

yağın zamānda şadr-ı (20) nişin mesned kabūl olur. ²⁷⁴ رضى الله عنهم و رضوانه bu hükmi müeyyid ve bu da vāya (21) şahiddür. ²⁷⁵ الرضا بالقضا باب الله الاعظم Beyt

(17-a)

(1) Girenler bāb-ı teslīme belālardan müsellemdür
 Kazāya rāzı olmak çünkü bāb-ı Allah'a ā' zımdür

(2) Enbiyā-yı ' izām ve kirām ' alī nebiyyinā ve ' aleyhimü's-şalavāt ve's selāmdan birisi hazret-i Hağğa (3) ' arz-ı hācāt ve hüsn-i münācāt eylerdi. İlāhi beni bir ' ilme delālet eyle ki taşıl-i (4) bī-t' ab ve senüñ rızāna sebep ola, diyü tırmaz söylerdi. Bir gün kulla Mevlā mābeynünde (5) olan hicāb ref' olup hiğāb-ı ' izzet geldi, benüm rızām mevķūfdur. Senüñ (6) rızāna senüñ benüm kazālarımā rāzı olasın ben de senden rāzı hoşnudım. Beyt

(7) هر که راضى شد از قضاى خدا
 بهره مى يابد از رضى خدا

(8) Nazīre

(9) Her ki hükmi-i kazāya rāzıdur

Behremend-i rızā-yı mevlādur

(10) Pes nūr-ı rızāya rüşen ve ziyā-yı teslīmle gelmiş olan gönüller muğadderāt-ı ilāhiyeden (11) yüz çevirmezler ve muğteziyāt-ı feyzāyla menūs olurlar. Şöyle epsem bakıp tırmazlar. (12) Bir muğtezā-yı kazā vü qader hayr eger şer her nesne ki anlara

²⁷⁴ "...Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır..." *Kur'an*, 98. Beyyine Sûresi 8. Ayet.

²⁷⁵ "Kaza'ya rızâ yüce Allah'ın rızasın)'a açılan en büyük kapıdır."

müteveccih olan iḳdām-ı iḳdāmıla (13) istiḳbāl idüp raġbet-i tām̄m iderler. Lā-cerem pīrāmen-i ḥāṭır-ı ‘āṭırılarna ġubār-ı endūh-ı (14) melāl müteveccih olmaz. İṣbu ġüzergāh-ı ḳavāfil şehūr ü ‘avām ve nazargāh-ı revāhil leyālī (15) ve eyyām̄da ḥoş dil ve şādkām ḳalurlar, belki ²⁷⁶ الا انّ اوليا الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون (16) olırlar. Beyt

(17) هر عزیزی که بارضا خوکرد
فرح و عیش روی با اوکرد

(18) خوش در امیز از صفای ضمیر
با قضا و قدر چو شکر و شیر

(19) Nazīre

(20) Her ki dāim rızā ḳıla ḥūyın
Ferāh u ‘ıyş añā tutar rūyın

(21) Ola tā ḥalṭ idüp şafā-yı münīr
Ki ḳazā vü ḳaderle şekker ü şīr

(17-b)

(1) **Bāb-ı heftom** der tevekkül ya‘ nī yedinci bāb tebeyyīn-i tevekküldedür. Tevekkül

(2) هر که او بند مسبب راعیان
کی نهد دل بر سببهای جنان

²⁷⁶ “İyi bilirsiniz ki Allah’ın velilerine korku yoktur, onlar üzüntüye de uğramazlar.” *Kur’an*, 10. Yunus Sûresi, 62. Ayet.

(3) Muḳtezāsınca esbāb-ı ‘ādemīden celb-i ḳalb idüp sāde dil olmaḳ ba‘de müsebbibü’l
 (4) esbab ḫazretüne ‘an şaymu’l bāl teveccüh ve istiḳbāl ḳılmaḳdur. Her ki bir mūcib
 āyet-i kerīme (5) ²⁷⁷ وافوض امرى الى الله ان الله بصيرن بالعباد cemī‘-i umūrda umūr dīdelik (6)
 eyleyüp, kerem-i ilāhī ve faẓl-ı nāmütenāhiye i‘timād itse belāsı ve bāli ve bilcümle sāir
 (7) aḫvāli merkez ḳuṭb-ı murād üzre dāir olur. * توبا خدای خود اند از کار و دل خوش دار

(8) Nazīre

(9) Dil-i ḫuzūra vāruban āsāyiş itsün cism ü cān
 Sen umūriñ ḫaḳḳa tefvīz it aradan çık hemān

(10) Pes pādişāh-ı bīdār-ı baḫt ve şāhib-i tāc ü taḫt ḫizāne-i tevekkülden göñül gevherin
 ırmamaḳ ve bu (11) gevher-i nāyābı ḫār-ı mihre esbāba virmemek gerek. Tā ināyet-i
 ilāhī irüp levāzım-ı şāhī ve mevācib-i (12) pādişāhī bir veche aḫsen ü eyser müheyyā ve
 müyesser ola. Münhiyān-ı āşār ve münşiyān-ı aḫbār (13) şöyle inhā ve öyle iḫbār
 ḳılımdı ki, sevābıḳ-ı eyyām ve levāḫıḳ-ı şühūr ve ā‘vāmda bir pādişāh-ı (13) ‘ādil
 kendü ‘aşrunda beynu’l enām-ı meşhūr benām-ı ber ‘ālem-i ‘āmelden suāl idüp (14)
 didi ki, egerçi ümmet-i Muḫammed’üñ istinādları bir ‘ālī mesendedür feemmā anlarıñ
 zaferleri (15) ne de ve nuşretleri kaç nesnededür? ‘Ālim-i ḫazır cevāb fi’l ḫāl mucīb-i
 şevāb olup (16) buyurdu ki, her ḳabile vü her ḫayda hemān iki şeydedür; biri edā-yı
 nemāzla dergāh-ı ḫazrete (17) tevessül biri daḫī ol kerīm-i kārşazuñ keremine
 tevekküldür. Pādişāh binā-yı umūr-ı salṫanatun (18) bu iki rükn üzerine urup ve bu iki
 ḫaşlet-i ḫamīde ‘ādet idinüp tırırken, (19) nāgāḫ leşkerkerān ü sipāh-ı bīgirānla bir
 düşmen-i cān peydā olup hulk-ı ḳasdına dāru’l-mülke (20) müteveccih oldu pādişāh-ı
 ‘adālet penāḫ daḫī ḫavza-i ḫükümetünde olan ceyüş-ı cünüdü

²⁷⁷ “...Artık ben işimi Allah’a bırakıyorum. Çünkü Allah kullarını pek iyi görmektedir.” *Kur’an*, 40. Mümin Sûresi 44. Ayet.

(18-a)

(1) cem‘ itdi, ‘adū-yı ‘anūd vü cühūdile cihād niyyetüne gitdi, çün ordū-yı düşmene yakīn (2) vārdı. Evtāk-ı gerdūn-ı neṭākın bir şahrāya kırdı. Ol gice tā vaqt-i şalāt şubh olunca (3) gāh nemāza kırdı ve gāhī ḥāk-i niyāze yüz urdı. Muḫarrebān-ı dergāhdan biri suāl (4) idüp didi ki, iy pādişāh yārınki gün yevm-i ḥarb u ḫatāl ve rüz-ı ceng ü cidāldür, (5) siz bu gice āsūde ḥāl olmamak maz‘ if-i ḫuvvā-yı bedendür, pes zāt-ı şerīf ve ‘aşr-ı laṭīfne (6) gendü ihtiyār gözle bī-tāb ü tüvān itmek nedendür? Pādişāh-ı ‘ādil ve āgāh dil şöyle (7) cevāb-ı bāşevāb fazlu’l ḫiṭāb virdi ki, bu gice bende var ṭāḫatim ṭāḫ olunca ol (8) ma‘būd-ı bi’l ḥaḫḫa ‘ibādet eyleyüp vaqt-i seḫerde du‘ā ve tazarru‘ ve nāle eylerin yārınki günün ḥālün (9) ol ḫādir-i berkemāle ḫavāle eylerün tūḡ-ı teslīmden tīz kılıc kışanmazın ve tevekkül-i cevşende (10) zaḫm-ı ḫünrīz-i ‘adūdan üşenmez. Beyt

(11) ما کار خوش را به خداوندکار ساز
بکذاشیتیم تا کرم او چه میکند

(12) Nazīre

(13) Ben cümle işim ḫazrete işmarladım hemān
Andan bilürem her ne ki su döker ziyān

(14) ‘Ale’s saḫr tedbīr-i meşāf kılınup iki keşler rüber olup cānibinde şaf bağlandıḫda (15) meded-i ilāhī ve imdād-ı nāmütenāhī ‘arşa ²⁷⁸ وانزل جنودالم تروها * لشکر تالیید حق از ملک غیب آمد برون (16) yutup mışra‘ (17) pādişāh-ı tevekkül penāha sipāh-ı ḫaşmuñ ki gözleri ṭoḫındı, ‘inān-ı ihtiyārları ḫabza-i (18) iḫtidārlarundan çıḫup elḫāl yüzleri şahrā-yı hezīmete döndi bī ḫarb ü ḫarb (19) ve kıtāl-ı

²⁷⁸ “...sizin görmediḡiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti...” *Kur’an*, 9. Tevbe Sûresi, 26. Ayet.

mehâbet tevekkülle şalâbet-i şıdķ ve şafâ-yı hâl ‘asâkir-i â‘dâ-yı remâl â‘dû-yı (20) maḥall-i ma‘ rekede cem‘ iyyet-i mûr gib târ u mâr ve pâymâl eyledi. Beyt

(21) صبح ظفر از مشرق انوار برآمد
اصحاب غرز راشب سود ابسر آمد

(18-b)

(1) Maşrıķ-ı amîdden şubḥ-ı zafer k’itdi tûlû‘
Gitdi vâveylâ diyü ‘adû-yı bî-fürûg

(2) **Bâb-ı heştom** der ḥayâ. Sekizinci bâb ḥayâ ta‘rîfündedir. (3) Ḥayâ bir ḥaşlet-i şerîf ve bir sîret-i laṭîfdür ki anı ol ḥadîka-i risâlet bâgbânı (4) şecere-i İslâm ve imân ağşânınundan ‘add idüp ²⁷⁹ الحيا شعبة من الايمان (5) buyurmuşdur. Pes şerâit-i nizâm-ı ‘âlemden biri daḥî ḥayâdur. Ne‘üzübillah eger nâgâh (6) şîfat-ı ḥayâ zevât-ı insâniyyeden bilkülliyeye mürtefi‘ olsa menâzîm-i aḥvâl-i cihân (7) ḥalel pezîr olup meşâliḥ-i ḥalâyıķ mezâyıķ-ı ‘avâyıķda mu‘aṭtel olup muḥattel qalurdı. (8) Ammâ şîfat-ı ḥayâ bu ḥâleti mâni‘ ve bu melâleti dâfi‘dür. Beyt

(9) صف شکن قلب مناهى حياست
راه زن خيل ملاهى حياست

(10) Nazîre

(11) Cünd-i hevâ def‘ kıılır pâdişâ
İster iseñ işte ḥayâdur ḥayâ

²⁷⁹ “Haya imanın bir dalıdır.” (*Riyâzü’s Sâlihîn*; 686).

(12) Pes ma‘lūm oldı ki ḥaṣṣ u ‘amma şıfat-ı ḥayādan nef‘-i tāmme vārdur ḥadāyık-ı ṭebā‘-ı (13) ḥalāyıkda şemerāt-ı eṣcār-ı aḥlāk-ı ḥamīde tāb-ı āfitāb ḥayāliyle resīde olur.

Beyt

(14) کر حیا بنود بر افتد رسم عصمت از میان
ور حجابی در میان هست از تقاضای حیاست

(15) Nazīre

(16) Ṭab‘-ı ādemde teḳāzā-yı ḥayādandur ḥicāb
Bī ḥicāb olsaḳ olurdı ḥāne-i ‘istimā ḥarāb

(17) Ḥayānuñ da aḳsāmı vārdur cümleden berī ḥayā-yı cināyetdür ya‘nī günehkār u perīşān rūzgār (18) u pür āzarum ef‘āl-i faẓīḥa ve ā‘māl-i ḳabīḥasundan şerm itmekdür. Nitekim ādem-i şafī şalavātü’r rahman-ı (19) ‘aleyye bāğ-ı behişt behişt içinde bir ḥaşmeti zer ve bir ḥaşmeti sīm sarāylarda muḳīm olup (20) na‘īm-i ni‘mete müstağraḳ iken terğīb-i iblis-i pür telbīse²⁸⁰ ولا تقربا هذه الشجرة menhī-i (21) ḥāṭır-ı ‘ātarlarından gitdükde hevā-yı dāne-i kendüm birle kendileri dāim zillete giriftār itdükde

(19-a)

(1) mübārek arḳalarında olan libās-ı kerāmet pelās-ı nedāmete tebdil oldı, beden-i nāzik
(2) gül pırhenleri ḥulel-i cināndan ‘uryān olduḳda kese dıraḥtu’l necir ve ānāz ve gāh
(3) sāye-i serv çenāre ilticā kıldıḳda tiz ol cenāb-ı ḥazretten ḥiṭāb-ı ‘itāb āmiz geldi (4)
ki, ya Ādem niçün serv-i serfirāz-ı bağ-ı ‘ālem iken eṣcāre baş egüp inhār ve ar yüz (5)
şūyın yere şaçarsun bī şabr u ḳarār olup her cānibe firāruñdan ğarazuñ nedür, (6) yoḥsa
bizden mi kaçarsun? Ādem pür ğam oldım, cevāb-ı bā şevāb virüp didi ki, ya Ḥannān

²⁸⁰ “...Yalnız sakın şu ağaca yaklaşmayın...” *Kur’an*, 7. Araf Sûresi, 19. Ayet.

(7) ya Mennān افانفدوا لا تنفدون الا بسلطان²⁸¹ (8) ان استطعتم ان تنفدوا من اقطار السموات والارض (7) ya Mennān muḳtezāsınca pā-yı firārum bī-ṭāḳat ve bī-ferdür, (9) lā-cerem vuḳū^c-ı ḥaṭādan ḥarīḳ-ı şerāre-i şerm ve ğarīḳ-i baḥr-i bikenāre ḥayā oldum.

(10) Şeh ki ger günāh baḥşinde şermsārı hest

Ger günāhum ^cafv olınsa ben gene şermindeyüm

(11) Ḥayānıñ ikinci kısmı ḥayā-yı keremdür. Kerīm ^camīmü'l kerem²⁸² واما السأل فلا تنهر

(12) mefhūm-ı şerīfiyle ^cāmil olup ḥāhendeleri bī denānır ve derm göndermeden lā-cerem (13) istiḥyā ider. Rūvāt-i ehādīs-i nebeviyye mābeynlerinde ma^crūfdur ki Ḥaḳḳ sübhāne ve te^cālā (14) şaffet-i ḥayā ve kerem birle mevşūfdur çün ^cabādan biri iki ellerün hengām-ı du^cāda (15) ğayrdan çeküp dergāh-ı ḥazrete ḳaldırsa faẓl u raḥmetünden tehī dest göndermege rāzı (16) olmayup belki redd elüyle ol ḳuluñ rüyın nāmurādlık köyine döndürmeden istiḥyā ḳılır. (17) Hemīn izḥār-ı ifzāl iyeyüp keff-i ārzu amāli şadefvār lāli murāddan māmāmāl iyler.

(18) Şeh mehāleset eger sırr-ı berīndür tehī

Ki bāz āydet dest-i ḥācat tehī

(19) Nihāyet luḫ ve ^cināyet-i kerem oldur ki hīc bir sāl senūñ ḥuzūrında sevālınden

(20) ḥacl ve senden bī ḥuzūr olup şermsār ve münfa^cil gitmeye nitekim rivāyet olunur

(21) ve ḥikāyet ḳılınur, Me'mūn ḥalīfe zamānesünde bir A^crābī varīdi ki mānende-i bād-ı semūm

²⁸¹ "...Yapabilirsiniz haydi göklerin ve yerin hududundan geçin bakalım. Ama geçemezsiniz, ancak üstün bir güç, kuvvetli bir delil ve ilimle geçebilirsiniz." *Kur'an*, 55. Rahman Sûresi, 33. Ayet.

²⁸² "İsteyene de kaba davranma, onu azarlama." *Kur'an*, 93. Duha Sûresi, 10. Ayet.

(19-b)

(1) beriyye peymā ve şahrānişīn Beyt فلاح بریه بلادت *سیاح سواحل سفاهت (2) Bir beyābānda mütemekkin ve bir şūristānda sākīn olmuşdı ki tevşe vü zādı müş-ı şahrā (3) ve cerād-ı büvādı āb u hevāsı şūrāba ve hümüm ü mesken ü mevāsı ħarābe būmu'l ħāşıl (4) ol arāda şikāf seniñ ħārāda qalan baqıyye-i bārānla sālĥā-yı firāvān (5) ومن المأكل شيء (6) 'azāb ü ta' bda 283 ²⁸³ deyüp zindegānı tām̄m ve ħayy-ı 'Arabda ħāl-i ħayātunda (7) bārı revātib-i güzerān-ı eyyām-ı nāfercām iderdi. İttifāk ol diyāruñ seĥāb-ı şafede'-i (8) emtārı ol şūrebūmdan qaṭ' idüp seniyye-i ħāk tāb-ı āfitābla (9) çāk çāk olup ol pīrūñ uşūl-ı nebātun madde-i ħayāt gibi qal' u qa' m itdi i' zāmınuñ (10) ħarāret-i 'ateş derūnına āteş şalup ve istihāb-ı ıztırāb 'inān-ı iĥtiyārun (11) elünden alup çehre-i ħāk ālūdla yel gibi sübsüylüp bir içim şu arardı. Gāh (12) olur vücūd māden-i me'yūs olup elündeki kırbāsın yire çalup üzüm ħasretünden (13) bāğ divārun yaşdananlar gibi şu sevdāsı soñuna qurbāğı yosuñına aş yirerdi, (14) āĥir kār bu zācret ve ıztırārdan terk-i diyār lāzım geldi. A' rābi biçāre vaṭan-ı (14) mālūfından āvāre olup bir diyāra daĥī 'āzim oldı.

Beyt

(15) 'Add ü der faqr vifāka çün firāğa
Faqır olanları şālar ırāğa

(16) Çün ol mekāndan ħurūc idüp gitdi bir serĥadde daĥī duĥūl itdi. Ol (17) ħarīk-i teb ü tāb ve ħarīk-i ħayāl āb-ı ber ber ki dibinde bir miqđār baqıyye-i şūrāb (18) görüp mürğāb-vār ol bürkiye kendün urup ba' de göz yumup āğız açdı (19) ol qanına şuşamış biçāre qana qana ol şudan içdi. Beyt

(20) مرغی که خیر ندارد اب زلال
منقار در اب شور دارد همه سال

²⁸³ "...hayatı olan her şeyi sudan yaptık..." *Kur'an*, 21. Enbiya Sûresi, 30. Ayet.

(21) ba' d mā hātırından şöyle geçdi ki dünyāda bunıñ emsāli āb-ı şāfi ve çeşme-i şāfi

(20-a)

(1) olmak muhāldür mu'ayyendür ki işbu mā-i ma'yen ravza-i rızvāndan çıkmış ve havz-ı kevşerden (2) akmış zelāldür. Hiç degül bin fakır zü ı'yāl bu huşk sāl içinde pāmāl ve münkesirü'l bāl (3) olup çekdigüm mücāhedenüñ müşāhedesidür ki meşübāt derecāt-ı cinān mu'accel olup (4) elān ol raḥīm ü raḥmān bin teşne cāna āb-ı ḥayvān iḥsān itdi. Pes baña lāyık olan (5) oldur ki bu zelāl-i fāikden emirü'l müminin ve ḥalīfe-i Müslimīne hediye iletem muḥarrerdür ki Memūn'a (6) tāli'-i meymūn ve baḥt-ı hümāyun rehnümün olup ol vaḥid-i 'aşr ve ferid-i ruzgār teg ve tenhā (7) ḥazret-i Hızr-vār sırr-ı çeşme-i āb-ı ḥayāta ırmış ve 'ömründe bunıñ gibi şovuk-ı şu görmemişdür. (8) Bā şed ki bu āb nūşınuñ nūşından mezāk-ı Memūn'da bir zevk-i rüḥānī ḥāşıl ola. (9) Ta ol muḥābilde işbu muḥbile-i şalah-ı sultānī vāşıl ola, deyü temennā-yı māl ve recā-yı ferāğ-ı (10) balle ol gündüz 'amence āb-ı zelālden bir şikeste sifālī mālāmāl idüp yola girdi. (11) Şol menzile irdi ve şol maḳāma vardı ki Fırat ırmağına varmağa bir ferseng yer (12) ḳaldı nāgāh 'ināyetullaha irüp mevkib-i hümāyun-ı Me'mūn çıkageldi ma'nāda ol (13) āb-ı ḥayāt içdüm ve İskender maḳāmından öte giçdüm diyen siyāḥ fellaḫa ḥazır oldı. (14) İttifaḳ ol fakr-ı vifāka tarīḳunda tāḳati tāḳ olan A' rābiye ḥalīfe-i āfāḳuñ nazar-ı kimyā (15) eşerleri tūş oldı, ḥalīfe hemāndem ol harīfe ādemler şaldı, filḥāl ser hengān-ı (16) sebūkbāl A' rābiye irdüler ve ḥalīfe ḥuzūrına mürūra icāzet virdiler çün bisāt-ı (17) ḳurbete irdi, piyādevār şāha ḳarşu du'ā ve şenāyle ḫurdu. Meşnevī

(18) پس بدو گفتند یاوجه العرب

از کجایی چونى ازراه تعب

(19) گفت و جهم کر مرا وجهی و هید

بی وجوهم چون پس پتتم نهید

(20) من عزيم از بنيا بان ادم
ير اميد لطف سلطان ادم

(21) اب اوردم بتحفه بهر نان
بوی نانم برد تا صدر جنان

(20-b)

(1) Şol hinde ki hâlîfe-i dîn emîrû'l- mü'minîn hîṭâb-ı bâ şevâb buyurup, kâle yâ A'rabî (2) ile'layni fekâle ba'de's selâm 'aleyke yâ emîrû'l müminîn ileyke ve kad cintüke (3) bimâlem yuḥîṭ bihi eḥadü mine'l ḥalâyık kâle'l Me'mün ve mezâke yâ maḥzün fi'l ḥâl (4) A'rabî ol sıfâl-i âbı hezâ mâe'l cenneti yâ emîre'l mü'minîn, deyüp ilerü varup (5) hâlîfenüñ eline şundı ve huşû'-ı hużû'ila girü hâlefine döndi. Emîrû'l müminîn (6) şıdḡ-ı firâset ve farṭ-ı giyâset birle vâḡ'adan ḥaberdâr oldı, bedâ-yı ḥâṭır-ı (7) A'rabî ol suḥûnet-i hevâ vü imtizâc 'unârla pevşide olan âbı dehânına (8) eletüp teḥarruc kıldı ba'dezân ta'accüb günân başun şaldı kâle şadaḡat (9) mâ hazâ illâ mâü'l cenneti fesele ḥâcetek yâ A'rabî A'rabî ol mülâtefedden (10) luṭf-ı kelâma kâdir olup lisânundan bu maḡûle maḡâla şâdır oldı yâ emîrû'l müminîn (11) ve yâ melâzime'l müslimîn citüke min arzin şâḥibetin leiḥabetin ba'îdetin mâbeyne'l ḡuṭrîne (12) ve ehlî bihâlâ müskele lehüm velâdemeḡe velâ ercâe illâllahu te'âlâ şümme ente yâ melcâe'l (13) muḡtâcîn hemân ol Kehif emân ve menba'-ı iḡsân kâle yâ A'rabî leke elf ü dünyâr (14) 'alâ an tazrife elân 'arb-i pür ta'b hiyânin-i pür fizza vü zeheb idüp (15) hezâr nişâ tuṭup birle hużûrından ṭurup ḡusn-i ḥâl sümûrîbillah (16) gitdi mâl u menâlile ehl ü 'ayâlüne yitdi nerimân-ı ḡazret-i Me'mün-ı meyün-ı ṭal'atden (17) A'rabîye ḡîn-i iḡsânda ḡikmet-i fermân-ı ta'cîl-i 'avdetünden suâl itdiler, hâlîfe (18) cevâb-ı bâ şevâb faşlu'l hîṭâb virüp buyurdılar ki eger A'rabî ol menzilden (19) rücû' itmese ve ol hinde dönüp girü gitmese şâyed ki cû-yı Fûrâte irdi (20) ve bu diyârda olan âb u hevâyı

görmeyedi kendü tuhfesünden hacil olaydı (21) başed ki ol hacâletle âb-ı hayâtdan el yuyup olaydı lâ-cerem eger ‘ Arabdur ve eger ‘ Acem

(21-a)

(1) hediyyesün maqbûl ve tuhfesün qabûl itmek muqtezâ-yı keremdür. Kıt‘ a

(2) Âferin ol menba‘ -ı ihsâna kim
Ni‘ metün mebzûl luṭfin ‘ ilâm ider

(3) Kimesnenüñ noqşânuna kılmaz nazâr
Her kişiyeye hüsni-i halkın tâm ider

(4) Beyt

(5) سخى را شرم مى ايد كه سائل
خجل از در كه اوباز كردد

(6) Ḥayānuñ üçüncü kısmı hayâ-yı edebdür ya‘ nî şol ‘ amel ki min qabli’ş şeri‘ ve’l ‘aql andan (7) ictinâb ve ‘adem-i irtikâba naql yoqdur veli hayâ-yı edeb âdemi añâ iştigâlden (8) ‘aceb mâni‘ olur nitekim Nüşirrevân gül ü nergis olduğı ḥânede mücâme‘at-ı zenâna (9) mübaşeret itmezdi çeşm-i nergis hemân çeşm-i nigerānuñ ‘aynidur andan istiḥyâ eylerin (10) dirdi bu ma‘nâ Ubeyyi’den daḥî mervîdür وقال ابى
خير النرجسلانه اشبه بالعيون المظرة (11) انى لا ستحى ان اباضع فى مجلس
terk-i mücâme‘atda (12) vâqi‘ vellezi lezâlîz-i nefsanıyyeden mâni‘ olmuş hayâ ıtlâk
olinmaz zîrâ hayâ (13) ḥaḳîḳat-i insāniyyeye ma‘nevî ḥüsndür ve aḡşân-ı şecere-i
îmāndan bir ḡuşndur (14) Nüşirrevân’uñ mertebesi bu şıfat-ı ‘ālî menzeletden pest idi
şol sebebden ki (15) nūrāniyyet-i İslām taḥşil itmemiş bir âteş perest idi pes ol ‘aceb

hālet maḥzā (16) ri‘āyet-i edebden şādır olmuş şūret idi ammā mülūk-ı zevīyyü’s sülūk-ı İslāmdan (17) zāhir olduḡda ḡayā-yı edeb deyü laḡab ḡorlar. Beyt

(18) Hemīşe ḡazret-i şeh-i bāyezīde virsün zeyn
‘ Adālet ‘ ömrile ḡayā-yı zü’n nūreyn

(19) **Bāb-ı nohom** der ‘ iffet. Tokuzıncı bāb şıfat-ı ‘ iffet beyānındadır (20) cümle mekārım-i aḡlāḡdan berīde ‘ iffetdür ‘ iffet muḡlaḡā muḡarremātdan ictināba (21) ḡuḡuşā ḡarām olan shevātından ‘ alī’ d devām-ı iḡtirāze dirler ma‘ ādin-i yaḡīn

(21-b)

(1) cevherleri ya‘ nī dīn-i serverleri buyurmuşlar ki benī ādemde iki nisbet vardır (2) bir ḡarafı rūḡāniyyete ve bir cānibi ḡayvāniyyete mensūbdır. Rūḡāniyyet ḡuvvet-i melekiyyedür ki (3) andan ‘ ilm ü ‘ amel ve ‘ ilm ü ‘ amel birle nef‘ ü intifā‘ ḡāşıl olur ammā nisbet-i behīmiyyeden (4) mānende-i ḡırs maḡzā ḡırs-ı ekl ü şurūb viḡā‘ -ı vāşıl olur. Beyt

(5) از ملايکس بهره داری واز بهایم نیز هم
بگزر از خط بهایم کز ملائک بگری

(6) Nazīre

(7) ḡün melāyikle behāyimden naşībūñ vārdur
ḡazḡ-ı ḡayvāniyyeti terk it melekden efzāl ol

(8) Nitekim ‘ illet-i ḡāyyiye-i vücūd-ı cüz ü kül ya‘ nī ol faḡlu’ l enbiyā ve ekmelü’ r rūsūl buyurmuşlardır.

عقله شهوة فهو اعلى من الملائكة ومن (10) ²⁸⁴ ان الله تعالى خلق الملائكة وركب فيهم العقل الشهوة فمن غلب (9) غلب شهوة عقله فهو ادنى من البهائم

(11) در حديث امد كه يزدان مجيد
خلق عالم راسه كونه افريد

(12) يك كرهه اجمله عقل و علم و جود
ان فرشته است اونداند جز سجود

(13) يك كروه دكر از دانش تهى
همچو حيوان از علف در فر بهى

(14) او نه بيند جز كه اصطبيل و علف
از شقاوت غافلت و از شرف

(15) اين سيوم هست ادمى زاد و بشر
از فرشته نيم او نيمش زخر

(16) نيم خر خود مايل سفلى بود
نيم ديكسر مايل علوى بود

(17) ان دو قسم اسوده از جنك و چراپ
وين بشر باد و مخالف در عزاب

(18) Pes her gāh ki ṭabī‘at-ı insāniyye hırş-ı ekl ü şurb mütevellī olsa ādemi ḥelāl ü ḥarām (19) imtiyāzun bilmez. Nitekim ḥīn-i gālebe-i şehvetde nigāḥı sıfāḥdan mümtāz kılmaz, şıfat-ı ‘ıffet (20) andan ‘ibāretdür ki şehvet gālib ve nefsi-i emmāre

²⁸⁴ Hz. Allah, Âdem (a.s.)’ı yarattı. Onun karşısına akli dikti. Buyurdu ki: “İnsan akli şehvetine galip gelirse meleklerden üstün olur. Eğer şehveti aklına galip gelirse hayvanlardan aşağı olur.”

muḥarremāta ḡalib olduğı ezmānda ‘inān-ı (21) ‘azīmeti muḥkem imsāk ve dāmān-ı himmeti levş-i ḡarāmdan pāk ide her emre şürü‘ı

(22-a)

(1) mesāil-i uşul ve fūrū‘ı tetebbu‘dan şoñra ola ve bi’l cümle hevā ve hevesden güzer
 (2) ve nā şāyeste ‘amellerden ḡezar eyleye tā iḡfāl-i ebvāb ḡayr u şalāḡ ve miftāḡ-ı fevz ü felāḡla (3) aña ḡārşu açula pādişāḡ-ı İslām ki şıfat-ı ‘iffetle ārāste ve pīrāste ola lā-cerem (4) zalām-ı fişḡ u fücūr ve ‘arş-ı memleketden mehcūr ve ḡāile-i bednāmı zen ü ferzend-i riyādan mehcūr olur.

(5) عفت آنجا که رایت افرازد
 دل و دین را تمام نبوازد

(6) نفس ازوینک خوار و زار شود
 روح مقبول کردکار شود

(7) Nazīre

(8) Ḳānda kīm olsa it ‘iffet
 İrer anda himāyet-i ‘iffet

(9) Dil ü dünya ve dīn olur ma‘mūr
 Zulmet-i nefsi ḡađdur ol nūr

(10) Elḡamdülillah ki ḡazret-i şah-ı Bāyezīd ve ālāḡadar ve ‘ālī miḡdār-ı hemişe bāḡ-ı civānī (11) ve būsṡān-ı zendegānīde berḡurdār-ı ‘ömr ve devlet olsun. Beyt

(12) روي خوسبت و کمال هنر و دامن پاک
لاجرم همت پاکان دو عالم با اوست

(13) Nazīre

(14) Ḥazret-i şehzādenūñ çün şūreti ve sīreti
Pākdür pākān-ı ‘ālem kılsun aña himmeti

(15) **Bāb-ı dehom** der edeb. Onuncı bāb zeheb-i edeb behāsini beyān eyler (16) edeb şiyānet-i nefsi ‘abeş talebdür. Aqvāl-i nā ma‘kūl ve ef‘āl-i nā meşrū‘dan (17) ve kişi kendü qaderün bilüp ve āḡerede ġadr itmeyüp yāpe-i ḡürmetde pāydār olmakdur. (18) Ġayrı şermsār-ı münfa‘il ve āb rüyın döküp öz kendü kendin ḡacl itmekden (19) ḡazer kılamakdur. Ve ḡaḡīkat-i edeb cemī‘-i aḡvālde ḡazret-i risālet penāha mütābe‘at (20) talebünde olmakdur zīrā ²⁸⁵ ادبى ربى فا حسن تاديبى mektebhānesünde ol edīb-i kāmīl gibi külli- enbiyā ve evliyāda kime müeddeb ve muḡazzib ve kāmīl olmuş

(22-b)

(1) ve kemāl-i edebde diyār-ı ‘Acem ve ‘Arabda ānīñ gibi bir server ü alā gevher gelmiş degildür. Beyt

(2) ادب اموزازان ادیب که اوست
ادب از حضرت ادیب آموخت

(3) برکس خوان سبق که در همه حال
سبق از لوح کبر یا آموخت

(4) Nazīre

²⁸⁵ “Beni Rabbım terbiye etti ve güzel terbiye etti.” (en-Nehbani, *Fethu’l-Kebir*, 1,64)

(5) Edebi şol edībden öğren
Ki edebi ol Hūdādan öğrenmiş

(6) Sabkı andan ol ki her sabkın
Hāzret-i kibriyādan öğrenmiş

(7) edeb her kimde olsa maḥbūb u mergūbdır ḥuṣūṣā mülūk-ı cihāndan selātin-i
büzürgvārda (8) beğāyet ḥūbdır zīrā mülūk-ı nāmdār edeb sebīlüne sülūk idüp pāye-i
istikāmetde (9) pāydār olsalar ²⁸⁶ الناس على دين ملوكهم muḳtezāsınca mülāzemān bārgāh-ı
ḥāzret (10) daḥī anlar hevāsınca olurlar ve bu vāsita ile farīḳ-i re‘āyā daḥī tarīḳ-i
edebden (11) inḥirāfa ḳādir olmayup cümle tab‘iyyet ḳılurlar. Pes umūr-ı memleket
muntazam olup (12) ḥalelden ma‘arrā ve zeleden müberrā ve meṣāḥ-ı cumhūr milel ü
millet vefīḳ-i ḥikmet üzre müheyyā olur.

(13) از خدا خواهیم توفیق ادب
بی ادب محروم گشت از فضل رب

(14) از ادب پر نور گشت این فلك
واز ادب معصوم و پاك آمد ملك

(15) Nazīre

(16) Eylerüz dergāhdan dāim ṭaleb
Tevbe ve telḳin ve tefvīḳ-i edeb

²⁸⁶ “İnsanlar padişahlarının dini üzeredirler.” (Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, 2/311) Hadîs olarak bilinmiyor.

(17) Bî edeb menhūs olur meyšūm olur

Hırşla her haşşadan maħrūm olur

(18) aña bir dīn buyurmuşlardır ki rū-yı zemīnde sākin olan benī ādeme ħuşūşā (19) şâyān-ı ‘āleme şıfat-ı ħayāya mūmāsil sermāye-i sīret ve sīret-i edebe s‘ādet-i (20) pīrāye şūret olmaz aħbārda gelmişdür ki sultān-ı Mışır ol zamānede memleket-i (21) Rūma mālīk olan ferīd-i ‘aşrīla muvāşalat murād idinüp ya‘nī Rūm pādişāhınūñ

(23-a)

(1) duħter-i ferħunde aħterin ferzend-i ercūmendūne almağ ve kendū kerīmesin sultān-ı Rūmuñ (2) pūser-i dil pesendūne virmek şadedūnde olup vāsıta ve veşāyille cānibinden resl (3) ve resāil-i mütevāşıl oldı ittifāk bu iki şāhib-i devletūñ ve dād u vifāk (4) ve ittiħādıla nifākılarından memālīk-i maħrūsaları pūr nūr ve ābādān ve ħulūb-ı re‘āyā (5) mesrūr ve şādān oldı. Umūr-ı küllī ve cüzīde aħd-i hūmā āħirūñ rā-yı tedbīrine (6) a‘nī be meşveret maħallinde biribirine rücūħ itmeyince ħiçbir mühimme şūrū‘ itmezlerdi (7) günlerde bir gün melik-i memālīk-i ‘Arab ħayşer-i Rūma mucbnāme gönderdi mağmūn-ı mektūb (8) meveddet-i maşħūb bu idi ki ciger-gūşelerimiz ki zūbde-i zendegānī ve ‘umde-i ħayātumuz anlardır (9) memāt ve vefātımızdan soñra bizim zıkr-i bā necīr ve’l ħasenātımız anlarıñ şıħħat ve eyyām-ı ħayātlarıdır. Beyt

(10) زندست کسی که از تبارش

مائد خلفی بیاد کارش

(11) Bu ma‘nā-yı merħūm ve mağfūrīla Mevlānā şeyħ hazretleri ħusrevnāme’lerinde edā-yı (12) şiiirlerinle buyurmuşlardır. Nazīre

şol āta dirdi der ‘ālemde bārī

ki mağbūl oğlı ħala yādigārı

(13) Pes cüll-i kudret ve kuvveti bunların intizâmı hâl ve ferâğ bâllerüne maşrûf ve ‘inân-ı (14) ‘inâyet ve zimâm-ı ğayreti şavb-i sevâb cem‘ iyyet hâtır ve semt-i si‘ât-ı ma‘îşetlerine (15) ma‘tûf kılmak gerektür. Lâ-cerem ben kendü şemere-i şecere-i bâğ-ı vücûdım için nefâyis (16) ve zeḥâirden bî hadd ve bî şümâr ve sâir ziyâ‘-ı va‘kârdan şu miqdâr nesne müheyyâ (17) kıldım. Ol ḥâzret daḥî gevher tāk tâc-ı salṭanatları için ne kadar cevâhim tedârik (18) itdiler işbu câhilâne ḥaber semi‘ kayşer-i Rûma irdükde sulṭân-ı Mışra ğâibâne şol (19) cevâb virdi ki mâl-ı dînâr mâr-ı pür zehr-i hebâ ve yâr-ı bedmihr ve bî vefâdar metâ‘-ı ğurûrla mağrûr (20) olmak key ḥatâdur. Ben püser-i vâlâ gevherüm ḥilye-i âdâbla ârâste ve ḥull-ı mekârim-i aḥlâkla (21) pîrâste eylemişümdür. Ğayrı zaḥîreye muḥtâc degildür, zîrâ gözi toḳdur gönli âc degildür.

(23-b)

(1) Kemâl-i edeble mâldan istiğnâsı vâr zirâ kemâl ü edeb bî tağayyür ve bî intikâl (2) mâl-ı dünyâ-yı dūn mu‘arız-ı fenâ ve zevâlde zebündür. çün bu resme ḥaber-i istiğnâ-i eşer (3) kayşer-i Rûm ol merzûbûma vâşıl oldı sulṭân-ı ‘Arab ol ḥaḳḳ cevâbı istimâ‘ (4) itdükde taşdıḳ ve taḥḳîḳ idüp na‘mu‘l edeb ḥayr mine‘z zeheb didi. beyt

(5) ادب بهتر یز کنج قارون بود

فزون ترزملک فریدون بود

(6) برزکان نکردند پروای مال

که اموال راهست رُودرزوال

(7) عنان سوی علم و ادب تا فتند

که نام نکواز ادب یا فتند

(8) Nazîre

- (9) Edebdür şahā genc-i qārūn edeb
Ki milk-i Ferīdūn efzūn edeb
- (10) Ne sevdā-yı mülk ve ne sevdā-yı māl
İderler görenler fenā ve zevāl
- (11) Şular kim tarīq-ı Hūdāya gider
‘İlm hāşıl eyler edeb kesb ider
- (12) **Bāb-1 yāzdehom** der ‘uluvv-1 himmet on birinci bāb ‘uluvv-1 himmet ve sūmuvv-1 (13) niyyet beyānındadır. Hāberde vārid olmuştur ki ²⁸⁷ انّ الله يُحبُّ معالي الامور
- (14) ya‘nī hālīku’n nār ve’n nūr bülend himmet olanlara muḥabbet idüp ve ā‘māl-i ‘aliyye (15) şāhiblerün şeref nazār qabūlle müşerref ider ve rıf‘ at ve rütbet-i ercūmendi (16) himmet-i bülendle şol resme pevīz itmişdür ki ref‘ et-i rütbet-i himmetden ‘ālī rütbet-i (17) ref‘ etden müfāreqat emr-i muḥāl olmuştur. Beyt
- (18) مرغ همّت چو بال بکشاید
عزّ و اقبالش آشیان باشد
- (19) پیش چوکان همّت عالی
کمترین کوی اسمان باشد
- (20) Nazīre
- (21) Çünkim hümā-yı himmet āça perr ü pālını
Eyler semā-yı ‘izzet ve ref‘ etde āşiyān

²⁸⁷ “Allah işlerin yüce olanını sever.”

(24-a)

(1) Bu solcân-ı himmet ‘âlî önünde çerh
Şol tûbdurur k’eyleye çevgân ânı ğılġân

(2) Pes selâṭine himmet-i ‘âlî pîşkâr-ı kâfî ve mededkâr vâfidür. Her pâdişâhuñ ki
(3) himmeti dündür lâbüdd ğayrı şâhlara şevket-i salġanatda zebündür. beyt

(4) همت بلند دار که نزد خدا و خلق
باشد بقدر همت تو اعتبار تو

(5) Nazîre

(6) Bülend it himmetüñ şâha ki ġaġġ u ġalk yânunda
Kişinüñ himmeti miġdârı olur i‘tibârı çün

(7) Rivâyet olunur ki Ya‘ġüb-ı Leys’e âvân-ı elvânî ve ‘anfavân-ı şebâbda pîran-ı
ġabâil-i (8) ‘Arabdan bir pîr tedbîr taleb didi ol ‘alîm ü ‘allâmullah ki ‘ilmiyle on sekiz
biñ ‘âlemde (9) ġâzırdur anuñ ma‘lûmıdur benim dü çeşm ümîdüm saña nâzırdur.
Senüñ şimdiki eyyâmuñ (10) eyyâm-ı istilâ-yı şehvet ve hengâm-ı isti‘lâ-yı rahmetdür.
Saña bir devr âlî perde-i (11) ‘aşmatın gidermedeñ yüzün ġün görmeden ve dâmen-i
pâkine ġâkdan ġayrı dest-i dirâz (12) irmedeñ kerîmem virmek râyendeyüm mışra‘ dest-
i peymân ġâzır eyle hemân (13) Ya‘ġüb-ı Leys eytdi, yâ şeyhu’l ‘Arâb ²⁸⁸ السابقون السابقون
sırrına (14) ‘aceb ‘ârif ve neden evvel müseccel olan ġaziyyeye vâġıf degil mi sen ki
ben bir ‘arûs-ı (15) zîbâ ve zîb-i cân için dest-i peymân iġzâr itdim. Hemân dost yolına
îşâr (16) etmek hevâsındayum. ġalbimde ġayrı heves yoġdur pîr eydür, lâzım oldu ki

²⁸⁸ “İmanda, fazilette öncüler ki ne öncüler...” *Kur’an*, 56. Vakıa Sûresi, 10. Ayet.

dest-i (17) peymānuñ görem ve nev ‘arūs-ı dil ü cānuñdan haber şoram Ya‘ kûb-ı Leys hemān (18) ol pīriñ tapusından kâlkub halvet serāy kâpusından perde götürdi (19) derhāl girdi içerüden taşraya bir tîğ-ı cevherdār ve şemşīr-i cevşengüzār götürdi (20) ve geçdi. Girü evvelki maķāmında kārār idüp örtüdi ba‘ dezān eytdi ki ey pīr-i (21) remūzdān ve künūz-ı ‘irfān ve pūr tedbīr ben cihāngīrlık eyleyüb zār ü zārbla

(24-b)

(1) ‘arūs-ı şarķ ve ğarbı huṭbe-i huṭīb belī‘ a‘ nī ‘aķd-i nigāh-ı tîğle olmaķ ya‘ nī yaķīn

(2) zamānda pādişāh-ı rû-yı zemīn olup ‘āleme sultān olmaķ sevdāsındayum. Beyt

(3) Nev-‘arūsı neylerem giçdüm düğünden ben bugün
Bir günüm vardır benim yā Rab kaçan olur o gün

(4) Gün gibi tîğim benüm ez şarķ-ı ‘ālem tā beğarb
İy felek hüküm ü hükümet eylemezse var o gün

(5) Nazīre

(6) با بخت نیک هیچ کس راستیز نیست
مهر عروس ملک به از تیغ تیز نیست

(7) ve hem daḥī bu bābda buyurmuşlardır. Beyt

(8) عروس ملک کسی درکنار کیرد جست
که بوسه بر لب شمشیر ابدارزند

(9) Neşir ve bu ma‘ nāyı da ehline tıyurmuşlardır. Beyt

(10) عروس مملکت ان مد درکنار گرفت
که اول از کفن خویش داد کابینش

(11) Cāmi‘ü’l Hikāyāt’da muḥkī ve mervīdūr ki İskender bin Filipos ilmler çözüp ve şaflar (12) düzüp ṭabl u kūs döğüp cihāngīrlık sevdāsı bir özge ‘āleme dahī düşürüp (13) emirü’n niḥāl gibi başuna ḥaşerāt-ı arzdan ekşer leşker oşürüp serḥadd-i Rūmdan memālik-i (14) ‘Arab vü ‘Acem zābṭuna rabṭ-ı ḳalb ḳılup giderken efkār-ı tedbīr teşḥīr-i baḥr ü berrle dilfikār (15) ve sīne çāk beğāyet melūl-ı ḥāṭır-ı endişenākdı. Aristotalis-i ḥakīm ki pā-yı serīr-i (16) salṭanat-ı İskenderī vüzerāsundan idi. Pādişāhuñ cebhe-i ḥāl ve cebīn-i (17) aḳvālden ‘alāmet-i fikret ve nişāne-i ḥayret müşāhede eyledi. Hemān tiz bu maḳūle-i (18) ḥikmet āmiz maḳāle söyledi ki ey pādişāh-ı rü-yı zemīn biḥamdillāh ki esbāb-ı devlet (19) müheyyā ve mülāyim ve ḥadem ü ḥaşem muvaḳḳıf ḥizmetkārı ve maḥall-i fermān-ı berdārīde ḳāimler (20) ḥarāne-i ‘āmireñüz ma‘mūr ve memleket-i mevfūr baḥtiñüz şıfat-ı istidātla ārāste ve devletiñüz (21) şeref-i istikāmetle pīrāste-i sa‘ādet ve iḳbāl-i kemerbeste-i bende ve cāh u celālet-i āstāne

(25-a)

(1) āsmān-ı penāhiñüzda sāir efgendelerñüz pāygāhında neşete pes tevezzu‘-ı ḥayrānūr (2) ve teferruḳ-ı ḥāṭır-ı eṭhāra māil etsem ‘arşa-i cihānı bu ḳadar tecemmüline beğāyet muḥaḳḳar ve sāḥa-i (3) memālik-i heft iḳlīm nihāyet mertebede nuḥteşar göririm. Pes bu ḳadar mülk için ālāt-ı (4) fetḥ ve esbāb-ı zafer a‘nī sipāh-ı nuşret fer cem‘ idüp gerdār ve ālām-ı sefer-i iḥtiyār (5) itdükden gāh hend ü gāh sende serserī gitdükden şermende olurun. Beyt

(6) هزار عالم ازین کر بودمکست هنوز
که من بعزم تصرف بدان دیار شوم

(7) کدای آن نکند طول و عرض هفت اقلیم
که من به نیت تسخر آن سوار شوم

(8) Aristo-yı Hākīm eytdi, bilā şekk ve lā-şübhe milk-i cihānda bu kadar eyālet ve hükümet (9) lāyık-ı himmet-i bülend-i şāhı ve sezāvār nihmet-i ercümend-i pādişāhī degildir. Lā-cerem lāzım (10) olmuştur ki ‘arşa-i memālik-i cāvidānīden żarbet tiğ-ı cihānsūziyla sāhet serāy-ı (11) fāniye ve āyine humm idesin tā bereket-i ‘adl-i ‘ālem efrūzla taşarruf-ı memleket sa‘ādet-i (12) bākī kabza-i istiḥkākıñuza mülākī olup memleket noḡşān ol ‘ālem-i (13) kemāl ve ‘irfānla telāk girü revnaḡ pezir olur. Beyt

(14) ملك عقبى خواه كان خرم بود
ذره زان ملك صد عالم بود

(15) جهدکن تادر میان این نشست
عرسه آن اعالمت آید بدست

(16) Nazīre

(17) Milk-i ‘uqbā iste key hurremdür ol
Zerresi dünya cibīnūñ ‘ālemdür ol

(18) Cehd idüp fānīde eyle hoş ‘amel
Devlet-i bākī saña tā vire el

(19) mirāt-ı ḡaṡır-ı İskender kelimāt-ı hakīm-i hikmet perverden tesellī bulup āyine-i mücellā mişāl (20) oldı. Bugün her ‘āḡil ve kāmīl ve dānānuñ şehbāz ‘aḡlı hevā-yı naḡl-i ḡışaş-ı (21) pür ḡışaş-ı İskender’e bāl ü per açduḡına vech-i evce vü ender oldur ki hümā-yı himmet

(25-b)

(1) ‘āliyesi cīfe-i dünyā-yı dūniñ ‘izām bālyesüne baş egmişdür. Beyt

(2) توباز ساعد شاهى باستحوان منكر
هماي همت خودرا بلند ده پرواز

(3) Nazīre

(4) Gel konuşma istihvāna pest itme ragbetüñ hemān
Sen ey hümā-yı himmet pervāzuñı büleñd it

(5) Bāb-ı devāzdehom der ‘azm on ikinci bāb ahlāk-ı hamīdenüñ beğāyet (6) celīli ve cemīli peşir ü kavāfil-i murādāt u kāfi-i umūr u vāfi-i mühimmātdur selātīn-i nāmdārdan (7) yenc birine ‘azm-i dürüst el virmeyünce kabza-i iktidārları zimām-ı teşhīr-i memālike mālīk olmayup (8) kuvā-yı zāhir ü bātinları süst olmışdur. Ve semend-i sa‘y balīğa süvār olmayan server-i (9) serīri şehriyārı ve mesend-i cihāndārı yüzün görmekten kalmışdur. Beyt

(10) Bī ‘azm-i dürüst vü sa‘y vü kāmīl
Kes dānişde murād hāşıl

(11) ‘azīmet-i dürüst ğayr-ı süst oldur ki çün bir murādıñ hevlünde cedd ü ceħd idüp (12) miyān-ı himmete kemer baĝlıyasın ve bir mühimme-i iştiğalde piş ü yese mültefit eger güldür (13) ve eger hārvaħa mukayyed olmayup belki hiç nazār kılmayup hemān aħar şular gibi (14) çağlayasın. ‘Azmuñde kuşūr ve fütūr bulmayasın belki bir māni‘ iñ men‘ iyle memnū‘ ve mümteni‘ (15) olup murāduñdan maħrūm qalmayasın. Bir ħakīm-i ‘alīmden şordılar kim mülūkda ‘azm-i (16) kavī kanķı maħalde maħbūb ve nice iş ve

nenüñ gibi cünbüşde mu‘teber ve merğübdür? Cevāb-ı (17) faşlu’l hıṭāb virüp buyurdı ki def‘-i şürūr ā‘dā-yı memleketde nihāyet mertebede (18) hūbdır. Pes her gāh ki pādişāh-ı tevekkül penāh ²⁸⁹ فاذا عزمتم فتوكل على الله (19) oқыya ba‘de pā-yı himmeti rikāb-ı ‘azīmete ḳosa elbette ‘asker feth ü zafer andan yaña (20) müteveccih olmaḳ mukarrer ḫāletdür zīrā ‘azm-i dürüst nişāne-i gālebe-i nuşretdür. Beyt

(21) شه چعيقرم درست پاي نسد در ركاب
دل شيكند خصم روز كفش افتد عنان

(26-a)

(1) Nazīre

(2) ‘Azm-i dürüst ile şāh bense ‘adū ḳaşdına
Ḥaşma ‘inān baḫş olup alur elinden ‘inān

(3) zamān-ı sābıḳda mülükdan birine şu‘lükvārī mizāc-ı müstaḳıme muḫālif-i gülhārı
(4) fi‘l-i ihtiyārıken ‘adem eglinde şabr u ḳarār ve elinde ihtiyār-ı süklinde nesne (5)
yoḡidi. Niçe ki ḫükemā ve eṭibba-i kütüb-i merğüba ‘ilm-i ṭıbda mektüb olan mazarratı
(6) beyān idüp ekl-i türāb mizāca ḫasāret virüp ṭabī‘atı ḫarāb eyler sermāye-i (7)
zendegāniye ziyāndur deyü feryād u fiḡān eylediler. Ḳaşāyıḫdan müte’essir olup
gülhārıḫdan (8) ziyārete vārdı ruḫsār-ı erḡuvānisi za‘ferānī ve ten-i bītāb ve tevānī-i
zār u nizār (9) ma‘īdeleri müteneffir oldı. Ol zamānede olan ehlullahdan biri pādişāh-ı
gülhārı (10) ‘uḳde-i nātüvānīde giriftār olmış veliyy-i mezkūr veliyy-i mezbūrıñ
keyfiyyet ḫālünden (11) istifsār itdükde sulṭān-ı cihān hemān vuḳū‘ı üzre vāḳ‘adan
ḫaber virdi (12) dervīş-i kerāmet pīşede bīmār-ı gülhārı olan şāh-ı dil rīşe dedi ki çün

²⁸⁹ “...azmettin mi Allah'a güven...” *Kur'an*, 3. Al-i İmran Sûresi, 159. Ayet.

böyle (13) bilürsün ve mizāciña hālel viren zarar faşı fehmi kılırsın yā niçün terk-i hāk itmeyüb (14) göz göre helāk olup naqd-i hayātla metā‘-ı memāt alırsın. Beyt

(15) Didi bildüm nef‘ yok cümle zarar
Görsem ammā ihtiyār elden gider

(16) nāşih-i şihhathāh eydür hey pāşā عزمته فر عزمات الملوك (17) bā‘ iş nedür ki
tarīk-i ‘azme sülük itmeyesin ve pādişāhān nīgūhāhān-ı sebillerüne (18) sālīk olup
tarīk-i ‘azimete gitmeyesin pādişāh dervīş-i velāyet penāhuñ pend ü (19) nuşhundan
müteessir olup niçe sırrlardan āgāh oldı. Mü‘ddāsı helāk olan (20) hāk iştihasundan
tenkīh-i dimāğ idüp ma‘idesün ekl-i hārām levşünden pāk itdi. Beyt

(21) عنان عزم بهر جانبي که برتابی
مکن بدست تردد عنان خود راست

(26-b)

(1) که هر کس بنمزل مقصود رهنمی یا بد
مکر بسعی تمام و مکر بعزم درست

(2) Nazīre

(3) ‘İnān-ı ‘azmi çevirsek ne cānibe ey cüst
Āağın ki dest-i tereddüd ‘inānuñ itmeye süst

(4) Vuşul-ı menzil-i maqşūda haylī müşkildür
Meger ki sa‘y bilmegiyle ola ‘azm-i dürüst

²⁹⁰ Nerede o hükümdarlara yakışan sağlam ve kırılmaz azim?

(5) Bâb-ı sîzdehom der cidd. On üçüncü bâb beyân-ı cidde mecdür cidd (6) mezâr[‘]-ı taḥşîl-i muḫâlibde sa[‘]y-ı toḥmın ekme ve cehd-i iktisâb maḳâsıd u mârbede (7) zaḥmet çekmekdür cidd ü cehd aḥlâḳ-ı mülûk-ı memâlik-i cihân ve evşâf-ı selâtîn-i geşür (8) sitândandır. Hemîşe himmete tâbi[‘] şıfat dereht-ı şâhî her ne ḳadar ‘âlî olsa (9) cidd ü cehd-i pâdişâhîde ol miḳdâr mütevâlî olur. Pes merd-i bülend himmet taḥammül-i müşettaḳdan (10) ḥavf itmez zîrâ ḥâl ikiden ḥâlî degildir. Yâ dâmen-i ḳabâ-yı maḳşûd cidd ü cehdle ola (11) gire fehuvu’l maḫlûb nûr-ı ‘alâ nur veyâḥûd ‘arûs-ı murâd cümle tevaḳḳuf ve ‘innâda ḫura (12) birer taḳdîr âniñ ‘uluvv-ı himmeti ḫaleb-i mefâḫir ve mâşerde ‘aḳla yânunda vazîḫ ve cemî[‘] (13) zemâyirde hüveydâ ve lâyiḫ olur. Beyt

(14) در طلب میکوشم اریانم زهی نجت بلند
ورنیابم عذرمز افتد برزکا نرا پسند

(15) Nazîre

(16) Tâlibim maḫlûbım el virse zihî baḫt-ı bülend
Ḥâşıl olmazsa murâdım cehdüm eylerler pesend

(17) Rivâyât Emsâl ve ‘İber-i Hind’de şöyle ḫaber virilmiş ki bir mûr-ı za[‘]îf ü şikeste
(18) kemer cidd ü cehdile miyân-beste olup benî âdem hezâr güleḫt ve meşâḳḳat birle ḳâdir (19) olmadıḳları kâr-ı efkârile dilḫaste olup bî himâye ve bilâ ḡâye zaḥmetler çekmek ya[‘]nî (20) bir tele ḫâkî yerinden ayırıp zerre zerre ḫâşıyup bir âḫir ḫarafa dökme sevdâsunda (21) iken bir murḡ-ı zîrûñ ve ḫarîf mûriñ za[‘]îf ü naḫîfe mülâḳî oldu gördi ki ol mûr-ı

(27-a)

(1) nāciz ve lā şey pey ā pey dest ü pāy urup ol tevde-i nābūde gibi kılmag ister (2) hemān murğ ol mūra eydür ey benā-yı za‘īf-i manzar vey beniye naḥīf peyker buna (3) kārdeşvār ve ne baḥr-ı bī girāndur ki sen aña ḫālib düşmüşsen mūr-ı cerīḫu’l cenān (4) faṣīḫü’z zebān olup lafz-ı şarīḫle eydür ebnā-yı cismden bir mūmyān ve müşgīn (5) ḫabā nigāra mübtelā oldım. Ben vişāle ḫālib oldıḫça ol bir emr-i muḫāle ḫavāle kıldı a‘nī (6) işbu Ṭūr-ı āsāvādi eyvende ṭuran tūde yerinden āyırım Mūsāvār mev‘ud-ı dīdāra (7) irem va‘de-i ‘ahdi yerine getürem murğ eydür bu gümān ki sen itmişsin ḫayāl-i bāṭıl (8) ve vehm-i ‘āṭıl semtüne gitmişsin sende ḫūd-ı butelle vezn itmege yolla terāzü ve bu gümānı (9) çekmege kuvvet bāzū yoḫdur. Mūr eytdi ey münker ü müdde‘i benden dūr ol ki ben tā‘zīm (10) olup ve cezm-i şaḫīḫ kılpup ḫadem-i cidd ü cehdle bu yola girdim ve zimām-ı iḫtiyārum dest-i (11) ārzū-yı vaşl-ı nigāra virdim andan bu käre şürü‘ itdim. Bundan benim rücū‘ım muḫāldür (12) eger dāmen-i maḫşūda el şunarsam fehvu’l murād mūr-ı mesrūram ve illā falemā mūr-ı ma‘zūr bu şayḫa ma‘zūrım. Beyt

(13) مَزَّ طَرِيقَ سَعِي مِي أَرَمَ بَجَا
لَيْسَ لِيْلَا نِسَانَ أَلَا مَا سَعِي

(14) دَامَنَ مَقْصُودَ أَكْرَ آيِدَ بَكْفِ
أَزْ غَمِّ وَ أُنْدُوهُ مَانَمَ بَرِّ طَرْفِ

(15) وَ رَنَشَدَ أَزْ جَهْدِ مَزِّ كَارِي بَكَامِ
مَزْدِرَانَ مَعْذُورَ بَاشَمِ وَ السَّلَا

(16) Terceme

(17) Ben ḫāleb yolında sa‘y etsem n’olā
Leyse lil insān illā mā sa‘y²⁹¹

²⁹¹ “İnsan ancak çalıştığına erişir.” (*Kur’an*, Necm, 53/39).

(18) Dāmen-i maḫṣūda ger irerse keff
Ġuşṣa vü ġam ola dilden ber ṭaraf

(19) Sa' yle ger kār olmazsa temām
Bārī ben ma' zūr olam ve's selām

(20) Hikāyet olınur ki Ferīdūn' uñ evāyil-i eyyām-ı nehār bāġ-ı salṭanatda rüyāsın
(21) devlet riyāz-ı sa' ādetde açılıp revāyih-ı ṭayyibe virmege ve riyāh-ı şādmānī

(27-b)

(1) mehebb-i kāmranīden esüp sāvurmaġa başlamışdı. İttifāḫ ol ešnāda (2) Ferīdūn baht-ı meyūn ve ṭālī' -i hümāyūnla cihāngīrlık pīşesinde olmuşdı (3) ve müteġallibe-i mutaşarrıf olduġı memālikden ba' zen teḫir-i endīşe kılmışdı. Beyt

(4) كفاف نفس اكر چنداندك است ولى
جهان به تیغ كرفتن ز همت عالیت

(5) Nazīre

(6) Kifāf-ı nefis dūn şey' ḫalīliyle olur ammā
Cihānı tıġla zabṭ eylemekdür himmet-i 'ālī

(7) Erkān-ı devletle bu mühimmi muḫāvere ve ā' yān-ı milletle bu ma' nā-yı müşāvere kıldıkda (8) didiler ki, iy Ferīd-i dehr ve Ferīdūn-ı 'aşr biḫamdillah memālik-i maḫrūsa taşarrufına (9) kādir ve aḫtār-ı 'ālemde senūñ velāyetūne müşābih velāyet nādir iken 'ġubār-ı fitne (10) ḫoparmaḫ muvāfiḫ rā-yı evli'l elbāb ve yānmış göyünmiş ḫaylī

zamāndan berü (11) sevinmüş āteş-i teşvîşi debredüp şu‘ledār itmek muṭābıḳ tedbîr-i şevāb degildir. (12) Pes irtikāb-ı muḥāṭıradan ferāgat idüp temettu‘-ı mülk-i mevrūşla ḳanā‘ at itmek (13) mūcib-i ḥuzūr ve müstevceb-i sürürdur. Beyt

(14) در فراغت کوش و دلذت که نیست
آرزورا هیچ پایانی بدید

(15) Nazîre

(16) Ferāgatde ḳanā‘ at ihtiyār it
Ṭam‘ sevdāsınuñ pāyānı yoḳdur

(17) Ferīdün eydür, iy dūn himmetān ḳanā‘ at-ı dāim muḳtezā-yı ṭabāyı‘-ı behāyimdür belki (18) iḳtizā-yı denānet himmet ārāmîl ve eyyām u‘icāyızdır merdān-ı meydāne ḡayr-ı cāiz (19) ve nā mülāyimdür vaḳt-i fırşat ki mānende-i ḥayāl ve şehāb-ı ta‘cîl ve pür şitābdur, (20) ḡanîmet bilüp ḥuşul-ı âmâlde sa‘rbet-i aḥvâlden endîşe-i merdāne pîşe degildir. Beyt

(21) کمر سلطنت نَبایدبست
هر که را رغبت تن آسا نیست

(28-a)

(1) از مشقت کجا بر آساید
هر کر خاطر جهانبانیست

(2) Nazîre

(3) Salṭanatdan şafâ sürer şânma
Eyleyen raġbet ten âsânı

(4) Çek cihānuñ meşakḳatin sen de
Vârsa kuvvet-i cihân bânı

(5) Şöyle rivāyet olmur ki ve öyle hikāyet kılınur ki bir tâcdâr-ı şāhib-i taht (6) şehzāde-i cüvānbahtın recâ-yı feth ve âmîd-i zafer birle bir ‘adû-yı harb cû-yı vahyle ger muhārebesüne (7) ser ‘asker itmişdi ya‘nî melikzāde âb-ı şitâb-ı cüyüş-ı deryâ huruşla düşman (8) diyâruna âķına gitmiş idi. İttifāk ol esnāda sâ‘iler şāha şöyle haber virdiler ki, (9) şāhzāde kāmķar merāhil ü menāzilde āzādevār olup şu gibi mâil olduġı (10) ārāmgāhlarda tura tura gider menzil-i qarîbden ırâġ olmaz bir laḫza ārām idecek (11) maḫalde bir niçe günler otrâġ emr ider. Pîrāhen āhnîn-i zerreden ten-i sîmin ve nâz-ı yenim (12) gere gere olur, deyü niyām-ı nevmde tîġ-ı berrân gibi berân ‘uryānlıġı alām-ı seferle ḫāşıl olan (13) sultānlıġa virmeyüp düşmen tarafından bi’l leyl ve’l yevm cālib-i ta‘na vü levm olmadan ḫālî degildir. Beyt

(14) Başundan aşdı ġafleti ser ‘askerüñ
Tekmi yeterse ayaķda leşkerüñ

(15) Şāh bu ḫāletden āġāh olduġda şehzāde-i ḫodġāma şöyle tenbîhnāme yazdı ki, iy ferzend-i (16) ercümend eger atalardan ḳalmış pend isterseñ eyle bil ki ḫaḳḳ cell ü ‘alā ki ‘izzet yaratmışdur (17) tekellüf ve meşakḳati aña yār itmişdür ve mezelleti ārāmla refiķ ve rāḫat ve ḫufurla hem tarîķ-i (18) ḫalk itmişdür. Lā-cerem mülük hezār meşakḳatle sübl-i ‘izzete sülük idüp farîķ-i re‘āyā (19) emn üistirāḫatle tarîķ-i mezellele gitmişdür, mülkiñ ḫazḫı ‘izz-i memleket ve ra‘yetüñ naşibi āsāyiş (20) emn ü emānla hemān zilletdür. Pes pâdişāh-ı ‘aşr olan ḫuzûrın ‘izz-i salṭanata ḫaşr (21) idüp pisteristirāḫati durmañ gerek ve ālā ‘izzet-i cihānbāniden ferāġat eyleyüp

(28-b)

(1) libās-ı salṭanatdan ‘ārī olup bir palās pūş olmış gedā-yı benī ‘ārvār-ı memleketden firār-ı ihtiyār itmek

(2) لذت شاهى ترابى راحت ديكر مجوى
با وجود سلطنت سرمايهء ديكر مخواه

(3) Nazīre

(4) Lezzet-i şāhī şafā-yı pādīşāhī varken
Ġayrı ‘işret istemek şāha degül şāhāne rāy

(5) Ya‘kūb-ı Leys ibtidā-yı hālünde umūr-ı muhātıra irtikāb eyleyüp ve naqd-i cān ber kef (6) deyü āsāyiş ü huzūr-ı nefsi ber taraf itdükden mā‘adā özgendü vücūdın maḥall-i mehālike (7) pür tābdan hālī degül idi. Aḥbābdan ba‘zı suāl idüp didiler ki, sen hūd erbāb-ı (8) hırfedden bir merd-i niḥās ger sevdā-yı salṭanatda rüzgār-ı ‘ömrin telefden ğarezün nedür? (9) Cevāb virdi ki, gevher-i ‘ömr ger nümāye-i şan‘at-ı naḥs-ı nuḥāsda şarf itmekden āyine-i (10) hātıram jeng ü pās ihāta eyledi. Fī’lḥāl şayḳal-ı ‘aqlile pāk ü mücellā eyledüm. Gördüm ki (11) ²⁹² كل الناس شاربها الموت كاس و غردüm ki (11) ²⁹³ والقبرباب وكل الناس و اخلها ²⁹³ fehvāsınca her şāḥib-i ḥayāt maḥall-i memāta (13) uğrayup ol ḳapudan giçe gerek. Pes fenā muḥaḳḳaḳ ve raḥat muḳarrer olduḳdan şoñra (14) metā‘-ı ḳalīl ü bezā‘at ğayr-ı celīl taḥşilünde olmakdan bir emr-i mu‘aẓẓam sevdāsunda olmağı (15) rāciḥ gördüm lā-cerem ebnā-yı

²⁹² “Ölüm bir kasedir. Her insan ondan içecektir.” Ey Ölümü unutan! başlığı altında yazılmış klasik Arap Edebiyatındaki meşhur bir şiirden alınmış bir cümle.

²⁹³ “Kabir bir kapıdır, her insan ondan geçecektir.” Ey Ölümü unutan! başlığı altında yazılmış klasik Arap Edebiyatındaki meşhur bir şiirden alınmış bir cümle.

cinsden mümtâz olup ve cüzî meşakḳatle aḳrân ve emtâmelden (16) küllî imtiyâz bulup
cidd ü cehdle murâdum ḥâşıl olup tâ bûm tebye vâşıl oldım. Beyt

(17) میبایش رجد و جهد درکار
دامان طلب زدست مگذار

(18) هر چز کی دل برآن کراید
کر جهد کنی بدست آید

(19) Nazîre

(20) Cidd idüp dâim işde ol ey yâr
Ḳoma dāmân-ı cehdi elden vâr

(21) Her neye meyl iderse cân u dilüñ
Cehdle şunsıñ ider aña elüñ

(29-a)

(1) Nitekim pây-ı pest cidd ü cehdle benâ-yı salṭanat-ı mümeḥhed ü muḥkem bu iki
şifatuñ (2) zıddı ki beṭâlet ve kesâletdür esâs-ı şevket ü devlet ol iki ḥâletle ḥarâb (3) ve
dirhem olur âl-i fâhirden birine bir suâl ve cevâbda mâhir kimesne şordı ki (4) zevâl-i
eyâlet ve intikâl-i devletiñüze ‘illet ne idi cevâb virdi ki şurâb-ı şebâneden (5) feryâd ü
ḥ’âb nüşın bâ murâddan dâd ya‘nî tedbîr-i umûr-ı ma‘zzamât-ı memâlikden teğafülüm
(6) ve meşâlih-i mühimmât-ı şa‘likden tekâsülüm lâ cerem sağn-ı âmâlim ğarḳâb-ı
girdâb-ı bahâr sitâh ve sefid oldı (7) ve zevraḳ-ı ümîdüm sâhil-i maḳşûda çıḳmadan nâ
bûde dönüp nâ berîd oldı. Beyt

(8) بنای د و لت خودآل و کیسی خراب کن
که شام می خورد و صبحکا خواب کند

(9) Nazīre

(10) Binā-yı devletün ‘ālemde şol gāfil ḥarāb eyler
Şarāb iĉer gice gündüz yatur ğafletle ḥ̣āb eyler

(11) **Bāb-ı çehārdehom** der şebāt. On dördüncü bāb şebāt işbātundadır. (12) Şebāt def -i mekāre ve müllemāta müdāvemmet ve celb-i nef -i mühimmāta mülāzemet من ثبت
294 نبت (13) muĸtezāsınca fi’l ḥaĸīka şecere-i ṭayyibe şebāt-ı müşemmir-i meyāmın
berekāt ve müntec-i netāyic-i fevāyid-i (14) fevz ü felāḥ ve necātdur zümre-i tavāyif
ḥalāyıkdan şıfat-ı şebāta farṭ-ı ihtiyācla (15) ziyāde muḥtāc yoĸdur. İllā şāḥib taḥt ü tāt
pādişāhlar zīrā şāḥlarda şebāt olmasına (16) re’ āyā üzre fermān berdārlık ḥükmin işbāta
ĸādir olmazlar def -i ma’ ānīdin ve ref -i mütemerridin de (17) müterreddid olurlar. Ol
taĸdīrce mevadd-ı ‘ işyān ü ‘ ināddan ehl-i baĸi ve fesād iĸrāz (18) ve ictināb itmezler
‘ āmma ḥalĸ-ı ‘ ālem degil ḥavāşş- ḥaşem ve ḥadem ḥaṭṭ-ı itā’ at-i şāḥi ve ḥükmi (19)
ṭā’ at-i pādişāhīde baş ḳande ḳaldı ḳademde ḳomazlar. Pes bundan ma’ lūm oldı. (20)
Mülkiñ istifāt ve istizhārı ve mülükıñ istimdād ü istibşarı şebātmiş. Beyt

(21) هر سر که یافت افسری از کوهر ثبات
در اقتدار بکزر وداز چرخ نا ثبات

(29-b)

(1) Terceme

²⁹⁴ “Sebat eden muvaffak olur.”

- (2) Her tācdāre kim ola tāt efsar sebāt
Gün gibi tāt olur āna çāq-ı çerh-i şābitāt
- (3) Hükemādan bir hākīm-i ‘alīm esās salṭanat-ı inhidām-ı hezīmetden bī ḥavf ve bīm olsun (4) diyen šāh şıfat iklīm-i bünyād-ı ebnā-yı devleti şebāt-ı ‘azīm ve vaqār-ı ḥalīm üzre ursun, (5) deyü naşīhat yerine bir niçe ‘aḳd-i nazīmdür yetīm-i nişār itmişdürür ve dīvār-ı dīvānhāne-i şāhan-ı (6) cihāna yādigār olsun deyü bu beyti yazmış andan gītmiş. Beyt
- (7) بنای کاربینه بر ثبات و ایمن باش
که هر بناکه بر اصلست پایدار بود
- (8) Nazīre
- (9) Şebāt üzre ura gör her işiñ bünyād-ı bī yoḥsa
Binā ber aşl olmayınca herkez pāydār olmaz
- (10) Pes merd-i şābit ḳadem ol ferddür ki dağdağa-i mevsūs ve vūsūsa-i mühevvesden ‘ibāret (11) melūf ve ṭarīḳ-i ma‘rūfindan inḥirāf pezīr olup münḥarīf olmaḳdan ḥazer ḳılır. Zīrā (12) bilür ki meded-i refīḳ biriye necāt-ı ṭarīḳ-i Ka‘be şebāt-ı reh revleründen āḫire munşarīf (13) olmaz nitekim hākīm-i ilāhī buyurmuşlar. Beyt
- (14) در تردد و رَو نجاتِ مدان
هیچ خصلت نه از ثباتِ مدان
- (15) میل داری بر فعت درجات
در معالی ثبات و زر ثبات
- (16) Nazīre

(17) Gel tereddüde bilme rāh-ı necāt-ı ‘azm
Gū-yı şebāt eyle şebāt

(18) Derecāt ile ref‘ et istersen
Şābit ol ya‘ nī devlet isterseñ

(19) Anlar ki şebāt sükkerin yemişler şıdķ-ı da‘ vā-yı şebāt iki şahid-i şādıkla işbāt (20) olunur, dimişler. Şāhid-i evvel ve ā‘ dāl her şürū‘ itdügi maşlahatı mühmel kıomayup (21) zimmet-i ihtimāma zimām etmemi lāzım kııla miħribān-ı aħbār bu huşūşda şöyle iħbār

(30-a)

(1) eylemişdür ki, günlerde bir gün Kayşer-i Rūm, Nūşirrevān-ı Şāhib-i ‘Ulūmdan beķā-yı binā-yı salţanat (2) erkān-ı sıfātdan kıankı rŭkn ūzredŭr, deyŭ şordı. Beyhŭde fermān itmekde ve buyurduĝıñ (3) emri itmām idŭp noķşān itmekdedŭr deyŭ cevāb-ı bā şevāb virdi. Kayser de işāret-i (4) pŭr beşāret bir sırr didi. Hŭkemā-yı Yunān zemīnŭnde ittifaķları hemīn bu minvāl ūzredŭr. Beyt

(5) هر طرح كه افكنى چو مردان
جهدى بكن و تمام كردان

(6) يعنى علمى كه پر فرازى
بايد كه ديكر نكون نساى

(7) Nazīre

(8) Bir emrde biñ ihtimām eyle
Cehd idüp ānı tamām eyle

(9) Ser rişte-i kār özlemiş vār
Zinhār oñat tüt ānı zinhār

(10) Şıdk u şebāta ikinci şāhid diline gelen kelāmuñ muhālifün söylememek bi'l cümle lisānına (11) cārī olan kelimeniñ naķızıyla tekellüm eylememek ya' nī pādişāh-ı 'ālem emründe şābit kadem (12) olup saŗvet-i salţanat yüzinden şādır olan sözinden dönmekdür. Nitekim ba' zı tevārīhde (13) meşūr ve mezkūrdır razı radyallahu' anha meydān-ı 'aznīnde seyrān iderken, (14) bir hāmāl-i mütehammel gördi ki birisinüñ saŗt u girānı arķasına almış 'azm-i 'imāret-i sultānī kılmış (15) renc-i bisyār ve meşakķat-i bī şümārla ol dil haste āheste āheste gider. Sultān anuñ (16) müşāhede-i meşakķatden cebir rāfet ve 'āţıfatın izhār idüp didi ki, iy hāmāl-i (17) taħammül nümā-yı zuhr gedağı şahrā-i samā-yı meydān-ı sürāde koda fi'lhāl bu ārādan ırāğ (18) ve bār-ı girāndan hālāş olup sebk-i rūh ve şāhib-i ferāğ ol, deyünce hāmāl-i bī ihmāl fi'lhāl (19) emre imtişāl eyleyüp bir tarafa daħı revāne oldu. Ol hicr-i menzūr u mükerrer müddet-i medīd (20) senüñ sedde-i sedīd vār ber karar ve muħkem tırdı. Feemmā ezţabl-ı şāhīden hıruc eyleyen (21) hayl andan ürküp meger ānı gul-ı beyābānī hayāl idüp āħir yola giderlerdi. Havāşş

(30-B)

(1) bir gün fırsat bulup hīn-i münādemetde şāhuñ semi' -i şerīfine irgürdi a' nī senüñ (2) hāmāldan nefreti haylī ve vahşet-i biğālī haber virdi ve ol taşuñ meydān içinde (3) münāsib gördi. Egerçi ol taşı yerinden degme nāşı ırmağa kādır degildür velī hemān (4) hāmāl sengīn cism ü vahīdü'l bāl her nice kōdusa eyle göstereñ deyü söylediler. Bu huşūşda (5) pādişāhı gāfil ve sāhī kılıp emr-i sālefe muhālif emre terğīb eylediler. Ol

şāh-ı ‘ālim (6) ve ol pādīşāh-ı şābit kadem şöyle buyurdu ki, eger fermān-ı sābıka ğayr-ı muṭābıķ hūkm-i lā ḥaķ (7) olursa bī şebātılığla müttehım olmağa lāyık olurun. Pes şimden girü baş gidüp ol ṭaş (8) yerinden ğitmek gerek ḥattā şöyle naķl olındı ki ol pādīşāh emrū’l ehle işbu merhāle-i (9) fenādan menzile-i beķāya rıḥlet itdükden soñra serīr-i salṭanata cülūs iden şāhzāde-i (10) ercümend pezir vaşıyyetün pend bilüp mürā‘āt-ı nushın için ol senün siyāh-ı bī sürüben (11) hiçbir ğün şāhn-ı meydān-ı serādan ğitmesün, didi. Beyt

(12) سخن شاه شاه هر سخن است
با همه حال پاس ماید داشت

(13) تا نکرد دتقیض آن ظاهر
باید آنرا بلوح دل بنکاشت

(14) Nazīre

(15) Her söziñ şāhı şāhlar sözidür
Bu sözi pādīşāha taķrīr it

(16) Şāh kim şābit ola bir sözde
Ol sözi levḥ-i cāna taḥrīr it

(17) **Bāb-ı pānzdehom** der ‘adālet. On beşinci bāb ‘adālet didikleri ḥālet (18) beyānındadır. ‘Adl bir ‘arūs-ı memleket başın direr māsıṭa ve hemişe zūlām-ı zūlmı ref’ ü def’ ider (19) nūr-ı zūlmet zāddur ki lem‘a-i şems-i Ḥudā gibi ‘ālem-i envāre müteveccih cihāndārlara delīl ve vāsıṭa (20) olur ve ḥaķķ-ı sübhāne ve te‘ālā Qūrān-ı

ḳadīm ve furḳān-ı ‘azīmünde ‘ızam-ı ‘adli ‘ibāde ‘alā ṭarīḳu’l emr (21) ta‘līm ve tefhīm idüp buyurır. Heyse ḳale ²⁹⁵ أن الله يأمر بالعدل و الا حسان

(31-a)

(1) ‘adl nūr-ı ferāsetle mūr şıfat mazlūmıñ ḥālün bilüp siyāsetle zālīmüñ ṭanbūrveş (2) ḳulāğın burmağā ve iḥsān-ı mazlūm mücerred ḥaḳ ciger başındağı cerāḥatına merhem-i rāḥat (3) urmağā dirler. Ḥaberde vārid olmuşdur ki miḳdār-ı sâ‘at-ı nücümü eger ‘Acemīdür ve ger Rūmī (4) bir pādişāh-ı merzbūmıñ ‘adlı pülle mizān-ı ṭā‘atde şaşt sāle ‘ibādetden rāciḥdür. (5) Zīrā ki netice-i ‘ibādet-i mücerred ‘āmile ‘āid ve ‘ābde ḥāşıldur ammā ‘adl bir fāyda-i zāyidedür ki (6) zeyde ve ‘umūra şāmil belki andan ḥaşşa ve ‘amma vāşıldur menāciḥ-i erbāb-ı dīn (7) ve devlet ve meşāliḥ-i aşḥāb-ı melek ḥadd-i ‘adāddan bīrūn ve ‘add u ḳiyāsdan efzūndır. (8) Ḥikāyet ḳılınur ve rivāyet olınur ki ‘azm-ı cezm itdi ki ḳadem-i ārzū-yı Ka‘beullahla (9) biriyye peymālīg idüp ḥarīm ü ḥürmetdedür yüze niyāzla gedālīg eyleye istilām-ı Ḥacerü’l Esved’le (10) kibrīt-i aḥmer meşābesünde mükerrerem ve mu‘teber olup mezīd şafā ve icābet ve ‘āile ekiffā u (11) işbāhdan bilā işbāh mümtāz ve serfirāz ola. Beyt

(12) ست طوافِ حرمِ کردکار
دردو جهان واسطه اقتدار

(13) Terceme

(14) Eyle ṭavāf hasārım gerdkār
Tā bulasın mağfirete iḳtidār

²⁹⁵ “Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder...”*Kur’an*, 16. Nahl Sûresi, 90. Ayet.

(15) Ā' yān-ı devlet ve erkān ve ā' yān-ı millet cem' olup pādişāhuñ sem' -i şerīflerüne laṭīf (16) edāyla şöyle haber irgürdiler ki, iy mülk-i memālik-i şerāit vüçüb ḥacdan biri de (17) emn-i ṭarīkdür. Şöyle ki emn ü āmān olmaya menāzil-i beriyye hemān merāhil-i mehālikdür. (18) Ḥuşūşā selāṭin-i āzādumla serḥadden mütecāviz olup kaṭ' -ı bevādı ve mefāviz (19) itmek kaṭ' ā cāiz degildür. Zīrā bunlaruñ eṭrāf-ı 'ālem ve āsāf-ı benī ādemde 'adū-yı (20) hezimet-i ca' rileri bī ḥadd ve bī nihāyetdür ve keşret-i ḥayl ü ḥaşem birle 'azīmet hem müte'azzirdür. (21) Ḥāşıl-ı kelām ²⁹⁶ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ Ka'beullaha müvāşıl olan ṭarīk-ı muḥāṭıra olduğı

(31-b)

(1) sebebden ceys-i keşir ve cemm-i ġafirle sülük mütea'zzedür ve ḥazret-i sulṭān-ı bilād-ı 'umrānda (2) berinde cān meşābesündedir. Vaḳtā ki ol ḥazretüñ sāye-i devleti müfāriḳ-ı re'āyādan (3) dūr olıcaḳ envār-ı eyyām-ı 'adālet zūlmāt-ı leyālī zülme vülüc idüp mehāmm-ı ḥavāşş ve 'ulūm-ı (4) bi't-tamām silk-i intizāmdan ḥurūc eyler sulṭān-ı cihān buyurdu ki, çoḳ bekāh benüm emşālūme (5) ḥaḳḳ-ı tebarek ve te'ālā bu mübarek seferi müyesser eyledi. Çāre nedür ki ḥazırda ben ol ḥuzūrı (6) bulam ya' nī bī ta' b ü rāh gendü ḥālünde ṭavaf-ı Beytu'llah şevābın ḥāşıl kılup merātib (7) ve menāzil-i ḥaccāca vāşıl olam. Cevāb virdiler ki, bu vilāyetde bir velāyeti zāhir ve kerāmeti (8) ziyā-yı nūr-ı mihirden bāhir dervīş-i ṭayyib ve ṭāhir vārdur ki heftād ve dü millet ehleri (9) içinde bī hemtā ve lā naṣīr senin ve şühūr ve ezmān vaṭān-ı mālūfindan dūr olup (10) mücāvir-i ḥarameyn-i şerāit ve erkānla altmış kerre ḥacc itmiş pīrder-i ḥālyā köşe-i 'uzletde (11) tevşe-i ḳanā'atle zendegānī iḥtiyār eyleyüp mecālis ü mecāmi' benī ādemden firār itmişdür. Beyt

(12) کشته ز غوغای خلاق ستوه
پای کشیدست بدامان چوکوه

²⁹⁶ "...bütün geniş yollardan, uzak, derin vadilerden..." *Kur'an*, 22. Hacc Sûresi, 27. Ayet.

(13) Nazîre

(14) Eyle açılmaz idi bāğçe vü bāğ gibi

Ayağun dâmenüne çekmiş idi t̄āğ gibi

(15) cāizdür ki ol ‘azîze bir miqdâr cāize virüp murādınız deñlü hacc-ı mebrūr şevâbın

(16) alasuz tâ müşevâbât-ı haccâcdan hazz-ı kâmil hâşıl kılasuz ittifâk ol arada şâh-ı

(17) âfâk-ı şıdık erâdatlarından t̄âkatleri t̄âk olup ârzü-yı talâkıla dervîşüñ (18)

hâlvetihânesüne ya‘nî ol gencîne-i ma‘nîñ virânesüne vârdı. Eşnâ-yı mesâcîtte (19)

kelâm-ı şâh-ı ‘adâlet merâm şol maḥâle irdi ki bundan esbak-ı hâtırına bu yıl hacc idüp

(20) mîlîn-i aḥzırîn mâbeynünde sa‘y idüp haccâcla müsâbakata meylüm olmışdı.

Erkân-ı (21) mülk ü millet ol tedbiri münâsib görmediler. Hâşıl-ı kelâm ziyâret-i beytül

ḥarâmdan muşâlih-i

(32-a)

(1) hâşş u ‘amm görülmesi ḥayrludur, diyü sefer-i ḥacca icâzet virmedüler. Mev‘eddâ-yı

(2) maḳâl oldur ki bir hacc-ı mebrûñuz şevâbın baña erzâni kılasuz ya‘nî bey‘ idüp her

ne (3) miqdâr nesneyle mütesellî olursañuz benden alasuz. Dervîş-i meskenet keyş (4)

eydür, iy şâh-ı ‘âlem penâh Hudâ bu ḳavlüme güvâh olsun ki eger murâd iderseñ (5)

altmış haccın şevâbın murâd ideyin. Pâdişâh eydür, iy dervîş bir haccıñ şevâbına (6) bî

kem ü bîş ne virelüm hemân söyle görelim. Dervîş eydür, iy pâdişâh cevâb-ı (7) bâ

şavâb-ı bî ḥaḫâ oldur ki tâ Ka‘betu’llah’a varınca ve şeref-i t̄avaf-ı maḳâm-ı İbrâhim’e

erince (8) her ḫaḫveme bahâ ²⁹⁷ الدنيا وما فيها Sulṫân eydür, iy dervîş-i bî tefahḫüs ü teftîş

(9) ma‘lûmdur ki dünyâdan ne miqdâr nesne-i taşarrufına iḳtidârum vârdur cümle

‘âlemüñ mâlın şarf (10) itsem bir ḳademüñ şevâbına bahâ olmak müyesser olmayıcak

iki cânibden bey‘ ü şerânce (11) mutasavverdür ve cümle haccıñ şevâbın almağa ḫamle-

²⁹⁷ Bütün dünya ve içindekiler.

i emr-i muḥāl ve maḥza bir tevehhüm ve ḥayāldür. Dervīş (12) eydür, iy şāh-ı ‘adālet keyş altmış ḥaccıñ şevābına şemen-i ḥazīne-i ā‘mālūnde ḥāzırdur. Pes sen (13) neden aña nāzır olmayup her bār izḥār-ı ‘acz ve kuşūr eylersün. Şāh lillahi te‘alā andan beni āgāh it (14) didikde, dervīş-i dilrīş eytdi, şāha cihān penāha bir mazlūm-ı tazallumḥāḥiñ dādın zālīm-i (15) rū siyāhdan alduḡuñ ya‘nī bir sâ‘at taḥt-ı ḥükümetde ‘adālet kılduḡından ḥāşıl (16) olan şevābı baña virürseñ bende altmış ḥacc-ı mebrūr saña virmek maḥşūdumdır zīrā (17) bu mu‘āmelede ziyāde ḡabn-ı fāḥiş vārdur. Her kime ziyāne ol sevdā benüm sevdamdur. Pes bu kışşadan (18) ḥaşşa oldur ki selāṭīn-i rū-yı zemīn ki esāṭīn-i dīndür aḳāmet-i ferāyız ve edā-yı sünen (19) hedā-yı seyyidü’l mürselīnden şoñra onlara evceb ü elzem olan ā‘māl-i şıfat-ı inşāf (20) ve intişāfla ittişāfdan şoñra i‘tisāfdan ḥālī olup ‘adl-i ‘ālī nihādla muşāliḥ-i ‘ibāda (21) iştiḡāldür. Kāffe-i berāyāya küllī himāyet kılmāḳ ve ‘āmmē-i re‘āyāya nazar-ı ‘ināyeti ziyāde olmaḳdır.

(32-b)

(1) Zīrā bir pādīşāh ki ḥimāyet ve ‘adāletden āgāh olmaya erbāb-ı miknet ve aşḥāb-ı kuvvet (2) ve şevket-i zu‘afā-yı dīb-i dīri yerleri ol vilāyetde vilāyetde meşḥūr rivāyet olup (3) yek ‘alī yer oldı ve yerleri zu‘afāya dimāyet ve dimār ve memāt ve büvār-ı ‘āriz olduḡda (4) aḳviyāda kendü pāyeleründe pāydār olmazlar. Ma‘īşet-i ḥalāyık-ı ‘alāyık-ı temeddünle merbūtdur. (5) Nitekim aḥvāl-i ‘ālemūñ intizāmı ‘adle manūṭdır.

Beyt

(6) عدل نوریست کزو ملک مئور کردد
و ار نیمش همه آفاق معطر کردد

عدل پیش آر و مراد دل درویش بده (7)
تا تر اهر چه مرادست میسر کردد

- (8) Nazīre
- (9) ‘Adl nūr-ı ilāhīdür ki mülk andan münevverdür
Nesīm-i şubḡāhuñdan anuñ ‘ālem mu‘aṭṭardur
- (10) Murādınca şahā ‘adl eyle her dervīş-i dilrişünüñ
Aña şükrāne kim cümle murādātuñ müyesserdür
- (11) Fazīlet-i ‘adālet başka bir ḫālet delālet eyler. Pādişāh-ı ‘adālet penāhıñ cümle
‘ālem ḫalkı (12) ḫayrḫāhıdur. Egerci anıñ mevāyid-i ‘adlünden her ferde fevayid vāşıl
ve her şaḫşa ‘avāid ḫāşıl (13) olmuşdur ve şāh-ı zālīm mezālīm pezīründe ‘adāvet ve
ba‘zı ḫalāyık ‘ālemden şağīr ü kebīrūñ (14) ḫalbinde yir itmişdür ve gerçi zālām-ı zulm-
ı zālīmden ḫalk-ı ‘āleme ‘umūma zarar yetişmek mutaşavver degildür. (15) Bu maḫālın
miḫyāsı kışsa-i Nūşirrevān-ı ‘Ādil’le Ḥaccāc-ı Zālīm ḫikayāsıdur Nūşirrevān cür‘a-i
(16) cām-ı cehāletle mest olmuş bir āteşperest idi. Ḥaccāc dārü’l islāmda ḫıṭa-i vücūda
(17) gelmişken ḫattā şahābe-i ‘azām ve tāb‘īn-i kirāmdan niçe dīn serverleriyle ḫarīn
olmuşken (18) her gah ki Nūşirrevān zıkr olınsa ‘adl ü ‘adāletün sitāyiş idüp taḫsīn ve
āferīn (19) dirler ve Ḥaccāc añıldıkça zulm ü zālāletünden nefret-i küllī kılup nefrīn
iderler. Beyt
- (20) داد کری شرط جهان داریست
دولت دنیا زکوم ارازیست
- (21) کار تواز عادل نو کرد قرار
مملکت از عدل شود پایدار

(33-a)

(1) هر که درین خانه شبی داد کرد
خانهء فردای خود اباد کرد

(2) Nazîre

(3) Şarḫ-ı cihāndārī nedür ‘adl ü dād
Farḫ-ı kem izārı nedür ‘ad ü dād

(4) Pāye-i şāmī olıcaḫ pāydār
‘Adlle olur ‘adl kıl ey şāhvār

(5) Bunda şu sultān ki bu gün dād ider
Arta olacaḫ evi ābād ider

(6) Neşir, ‘Abdu’llah-ı Tāhir bir gün oḡlına dedi ki, iy dü dīdemde bāhir āya āfitāb-ı
(7) devlet bu ḥānedāndan ne zamāna dek ṭulū‘ idüp zāhir olsa gerek. Ferzend-i ferzāne
(8) ve sa‘ādetmend cevāb-ı bā şavāb virüp eydür mādām ki ferāş-ı ‘adl ü dād bu
eyvānda (9) bisāṭ güster ola dāmen-i nev ‘arūs-ı zībā cemāl-i devletden dest-i dāmān-ı
nekbet ne ister ola. Beyt

(10) تا پای پادشاه بود بر بساطِ عدل
بر فرق اونهاده بود تاج سروری

(11) چون دست زاسیتن تغلب برون کند
باشد نصیب کردن او طوق مدبری

(12) Nazîre

(13) Tā kim bisāṭ-ı ‘ adle ayak başa tura şāh
Başunda ber qarār olur tāk-ı serveri

(14) Çün isteyen zulmden el uzada hemān
Hulķımın alur hulķına keyi tavķ-ı müdbiri

(15) Haberde vārid olunmuşdur ki es’sultān-ı zıllu’llah fi’l arz yāvī ileyye külli mazlūm (16) ya‘nī rū-yı zemīn üzre pādīşāh-ı ‘ādil-i mūmīn sāye-i luṭf-ı Hudādur ki sermāye-i Hudādur. (17) Bu muḳarrerdür ki her şahşa āfitābdan renc-i ḫarāret ve iltihāb ‘arīz olsa bir miḳdār istirāhat (18) için sāye-i serv ü çenāre firār eyler ki tā renci rāhata mübeddel ola hemçenān-ı mazlūm-ı (19) nātevānda tāk-ı āfitāb-ı sitm ü ḫarāret ü şerāret-ı zulmden bī ḫuzūr ve bī qarār olduḳda (20) zıllu’llaha ilticā eyler ki sāye-i ḫimāyet-i pādīşāh-ı ‘adālet penāhdur tā külfet-i zulm-ı zālīmāndan (21) ol zıll-ı ḫalīl berekātıyla emn ü amānda ola ve āsāyiş ü ārāmiş bula. Beyt

(33-b)

(1) شاه عادل سایهء لطف حقبت
هر که دارد عدل لطف مطلق است

(2) خلق را در سایهء خود جایده
و از شرف بر فرق کردون پای نه

(3) Nazīre

(4) ‘Adlī vār ol luṭf-ı muṭlaḳdur heman
Sāye-i ‘adlūnde her mazlūmı ḫoş tūt şahā

- (5) Bu şerefden koyasın tā fark gerdūn üzre yā
Şāh-ı ‘ādil sāye-i elṭāf-ı ḥaḫdur bī gümān
- (6) Ḥükemā buyurmuşlardur ki ‘adl her işi yerlü yeründe itmek ve ḥalk mābeynünde berāberlik gözetmek (7) ya‘nī bir cemā‘ati cemā‘at-i āhiri üzre musallaṭ itmeyüp her ṭāifeye pāyesi miḫdārı vāye (8) virmekdür. Pes ḥuddām-ı selāṭin bir şekve ‘anāşır-ı erba‘a gibi aşılarda dört gürūhdur. Evvelki (9) gürūh ümerā-yı şāh ve sāir leşker-i zafer penāhdur ki ḥarb ü ḫitāl tīg-ı ābdārıla ‘unşūr-ı nārı (10) mesābesünde āteş mişāl bir ṭāifedür. İkinci gürūh ehl-i ḫalemdür küttāb ü vüzerā gibi ki bunlar (11) menzile-i hevāda ‘unşūr-ı hevāya munzamdur. Üçüncü gürūh ehl-i mu‘āmeledür ki bunlar dāim ızṭırāb-ı (12) iktisābda ta‘b ü tābda mertebe-i ābdadur. Dördüncü gürūh ehl-i zirā‘ atdür ki bunlar ḥāki nihād (13) ve ḥāk-i rütbedür. Pes her ḫaçın kim bu uşul-ı erba‘dan birisi ḡālib olsa mizāc-ı meleke ḫalel ‘ārız (14) olup hemān yer yer ceng ü cidal ve ‘inād peydā ve ḫarb u ḫarb ve fesād-ı hüveydā olur. (15) Şalāḫ-ı ḫāl-i ‘ālem ve niżām-ı aḫvāl benī ādem münḫaṭı‘ olup nā muntazam ḫalır. Beyt
- (16) هر یکی راز خلق مرتبه ایست
پش ازین دور یافته تعین
- (17) کرکس از حدّ خویش درگذرد
فتنها خیزداریسار و یمین
- (18) هرکس رابحای اونیشان
پس بدولت بجای خود نشین
- (19) Nazīre
- (20) Gün gibi dāiresi her şaḫsıñ
Rūz-ı fiṭratda oldı çün ta‘yīn

(21) Giçse ĥaddünden öte bir kimse
Ĥadd urulmağ gerekdür aña hemîn

(34-a)

(1) Yoĥsa fitneyle pür olur ‘âlem
Ne yesâr-ı cihân ħalur ne yemîn

(2) Fazîlet-i ‘adâletden biri de budır ki arz-ı ekl târiż-i eczâ-yı sulţân-ı ‘âdilden (3) ‘âciz ve ‘âtıldır. Ĥikâyet olundı ki meclis-i Me’mûn’da ‘ulemâ-yı meymûn-ı t̤âlî‘ den (4) biri bi’l mefhûm işbu ĥadîş-i rivâyet eyledi ki, eşĥâş-ı selâţîn ħabrde âb-ı gül âlûd (5) olup sâir ecsâm gibi lüĥûm ü şüĥûm ve ‘izâm-ı mütefarriğ ve müteşettit olmaz. Me’mûn ĥalîfe de (6) hemân egerçi ĥadîş-i şerîf-i nebevî ve kelâm-ı münîf-i Muştafvıyyede şâibe-i şek ve şübhe yoğdur. (7) Ammâ ‘ilmimüz ‘ayân olmağičün ve fi’l vâki‘ bir müzehher-i ‘adl olan pâdişâhuñ mücerred ismiyle fâni‘ olmayup (8) cismine ve resmine nazâr ħılmağičün şonında zebân-ı mu‘ciz nişân beniyyî âĥir zamândan ²⁹⁸انا دولت العادل (9) فى زمن السلطان العادل gelen Nüşirrevân’uñ ħabrin açmağ dâ‘iyesi dilde ġâlib oldı, (10) deyü merâyin-i ‘azîmetün eyleyüp Nüşirrevân’ı görmege t̤alib oldı.
Beyt

(11) T̤alib olsam bulmam mı sen büt-i ra‘ nâyı ben
Bu mişldür tengri sen bulur nigârâ intesen

(12) Muğtezâsınca mağşûda vâşıl olup murâdı ĥâşıl oldı ya‘ nî ĥavâlî meydânda daĥme-i
(13) Nüşirrevân’ı buldı. Fi’l ĥâl emr etdi ĥâk-i mezârın açdılar üzerine ‘anber ĥâm şaçdılar (14) gördiler ki şükûfe-i şükûftevâr ter ü tâze pister-i ĥâkde ĥufte gibi yatur. Tâc u ĥil‘ at eyyâm-ı şıĥĥat (15) endâzesünde ber ħarâr ĥattâ görenler şöyle zann iderler

²⁹⁸ “Ben adil sultanın zamanında dünyaya geldim.”

ki eti ve k̄ānı yerinde belki c̄ānı da vār. Üç (16) barmāğunda üç h̄ātem-i mücevher ki birinüñ neginünde olan gevher k̄āne bu bir necm-i ezher ve kevkeb-i dürri (17) her birinde bir mühr kazılmış ya‘nī bir saṭır pend ü naṣīḥat yazılmış evvel naṣīḥat oldur ki eger dost (18) vü ger düşmendür müdārāyı elden qomayasun nitekim bu rāzı h̄‘āce-i Hāfız-ı Şirāzī buyurmuş ya‘nī erbāb-ı (19) rümūza tıyırmuşdur ve bu maḥalldē buyurmuşdur. Beyt

(20) اسایش دوکیتی تفسیر این دو حرفست
بادو ستان لطف باد شمسان مدارا

(21) İkinci h̄ātem-i neginünde yazılmışdur ki ‘aqla meşveretsüz ‘azīmet-i uşul u fūrū‘ eyleyüse hiç bir k̄āre

(34-b)

(1) şürū‘ eylemeye. Üçüncü h̄ātemde bu zīnhār be zīnhār ri‘āyet-i ru‘yyetden gāfil olma, denilmiş (2) ve bir ḡayrı rivāyetde başı ucında zeberced-i ḥāzerādan bir levḥ āşılmış. Ol levḥ-i mücevherde (3) muḥarrir ki mülk-i ‘azīm arzusında olan pādişāh-ı zamānesinüñ ‘ulemāsına ta‘zīm ve tekrīm (4) eyleyüp şıfat-ı ‘adlle muttaşif olsun. Me‘mūn emr eyledi ki ol naşāyılı altūn qalem ile (5) sīmīn varaḫ üzre pādişāhlara sebḫ olmağıçün yazıla. Ol h̄inde nudemā-yı ḥāzretten berī (6) Me‘mūn bu bābda ḥāş u ‘āmma nef‘-i tāma ḥāşıl olsun deyü bir kaç kelāma icāzet alup şöyle (7) söyledi ki, ‘adāletde şol ḥāşiyet vār imiş ki ba‘de’l vefāt zarar-ı ḥakden cism-i nā pāki kāfir-i ‘ādil (8) ḥalās ve necāt bula. Pes sa‘ādet-i İslāmla mütes‘ad olan sulṭān-ı ‘ādil ‘ālem-i ‘uqbāda ‘iḳāb-ı (9) elīm-i nārdan müberrā olup envā‘-ı na‘īm-i cinānla mesrūru’l cān ve āzāde dil olsa ‘aceb midür? Me‘mūn (10) emr etdi ki bu naṣīḥatde ol vaşiyet-i zeyline kazıla ve ḥāk-i daḥme-i Nūşirrevān ‘ıtr-ı ālūd (11) olup kemākān-ı noḥsān ve nihān ola. Beyt

(12) عدل دردني بكونامست کند
در قیامت خوب فرجامت کند

(13) اندرین عالم مُعظم سازدست
چون دران عالم رسی نبواز دست

(14) Nazīre

(15) İder ‘adl ādemi bunda nigūnsam
Ḳıyāmetde kıılır ḥūd nīk fercām

(16) ‘Azīmü’ş şān ider ḳadrin mu‘azzam
Dü ‘ālemde kerāmetle mūkerrem

(17) Cümle erkān-ı ‘adlden birisi dādḥāhlar kelāmın semā‘ ya‘ nī tīg-ı sitemden ney gibi bağı delinmiş (18) mazlūmlar nālesin istimā‘ kıılmaḳdur ve rū-yı ‘āṭıfet ve merḥametle mazlūmın vü mazlūmātuñ mühimmātı (19) ḥuṣūlüne müteveccih olmaḳdur ve eṣnā-yı şikāyetlerinde ve fert-i rivāyet ve keṣret-i ḥikāyetlerinden melūl (20) olmamaḳdur. Zīrā ki pādişāh-ı ‘ādil ṭabīb-i hāzıḳ ve kāmil ḥükmünde mazlūm-ı dil şikeste hemān ḥaste meşābesindedür. (21) Pes marīz mümkün olduḳça marāz-ı müzmin aḥvālin ṭabībe beyān ve ḥāl-i bürün ve derūnın ‘ayān itmege

(35-a)

(1) sa‘y ide. Nitekim bu maḥalde münāsib merḥūm Necātī Beg buyurmuşdur. Beyt

(2) Ben saña ḥalüm aḳladuḳım zaḥmet olmasun
Bir ḥaste kīm ṭabīb gelür derdüni döker

(3) Eger řabīb güftār-ı bīmārı iz‘ān ve istifsārı olmasa mevedd-i fāsıde marāz-ı (4) marīza muşalli‘ olmaz. Bir řabībūñ ki mādde-i marzī teşşışi mařāl-i marīze ıřılā‘ı olmaya (5) iřlāř-ı mizācda ‘ilāca řādir olmaz. Beyt

(6) توطیبی و مسنت بیمارم
حال دل از توجه پنهان دارم

(7) Nazīre

(8) Sen řabib ve ben senūñ bimārıñum
Sırrımı senden kaçan pinhān idim

(9) Günlerde bir gün beyt ‘Ālemūñ bir elem ü ğamzedesi * Felek altında felāketzedesi
(10) dervīř ve dilriş ve pāymāl bir řāřib-i devlete ‘arz-ı řāl eyledi ya‘nī mā fi’z zāmirin
(11) bir bir söyledi. Ol deryā-yı iltifāt kerem fařırūñ kelām-ı dilpezirin ğuř etmedi.
Tekrār (12) söyledükde ğirü ā‘rāz eyleyüp üçüncü def‘a de def‘ü’l vaşt eyledi. Behey
dervīř bize (13) derd-i ser virdūñ, didi. Dervīř-i pīr-i perver hey server ‘ālem-i ecsāmda
benü’l enām (14) rütbetūñ rütbet-i ser ya‘nī menzilūñ menzile řubbe-i mudavverdür yā
şubbe-i felekde ‘aks-i řadā-yı (15) derideserden bu mertebede şazer ve bu deñli zācret-i
zarr nedür, didikde güftār-ı dervīř řavār-ı (16) bī miřdār ol ‘azīz nāmdār ve şühre-i
rüzğaruñ řalbine marāz-ı istiĝnāya cevāb-ı řāfi birle (17) devā oldukda dervīřūñ řācatı
revā oldu. Beyt

(18) سریر اوردي هدولت پای مردی کن بلطف
دست رس دادت خدا افتاده کانر دست کیر

(19) Kıt‘a

(20) Hâk te‘âlâ çün seni serv-i ser efrâz eylemiş
Dest-i hâcatdan etek çekmek ne hâcet serverâ

(21) Destgîr ölsek ‘aceb mi pâymâl olanlara
Kuvvet-i bâzûyla çün kudret serverâ

(35-b)

(1) Selâtîn-i rûzgâr ve âsâtîn-i nâmdârdan biri bir şehre-i şehîr ü mihre-i dehre suâl
(2) idüp hâk-ı sübhâne ve te‘âlâ ‘ibâde virdiği ziyâde ni‘amuñ zekâtı vâri imiş zîrâ
zekât (3) âyet-i kerîme ²⁹⁹ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ و mücibince mezîd-i ni‘met-i perverdegâr
eylemiş yâ ‘asâkir-i ni‘am-ı zâhirenüñ (4) ser leşkeri ya‘nî cümle ni‘metlerüñ bihteri
salâtânatüñ zekâtı nedür, didükde cevâb-ı bâ şavâb virüp (5) buyurdu ki, zekât-ı salâtânat
ve cihândârî oldur ki bir mazlûm-ı tazallumhû‘âh-ı hâkîr ve hû‘ârı gördükde (6) ve gûş-ı
istîgnâ-yı şehriyârisine mütezallim-i medhûşîñ şadâ-yı âh ü zârı irdükde gül gibi kulağ
(7) tutıp şâfî şu gibi ol etrafa akmak ve hezâr mütezallim ü mütâmeleküñ yüzine güle
bakmak ve zümre-i zü‘efâ (8) vü fuğarâ ile muşâhbet ü mükâleme dîn serverleri
hîsâlünden ‘add eyleyüp hâzret-i Süleymân ‘âlî nebiyyâ (9) ve ‘aleyhi’s selâm mevkib-i
salâtânatda şeref-i nübüvvetle müşerref iken mür-ı za‘îf-i naḥîfîñ kelâmın bir niçe meyl-i
(10) yerden istimâ‘ eylerdi bu kavli gûş-ı hûşla semâ‘ iylemekdür. Beyt

(11) نظر کردن بدرویشان برزکی رانیعرايز
سليمان باچنان حشمت نظر هابود با مورش

(12) Nazîre

²⁹⁹ “...Eğer şükrederseniz, Ben nimetlerimi daha da artırırım...” *Kur’an*, 14. İbrahim Sûresi, 7. Ayet.

(13) Hâķire iltifât itmekden artar ‘izzet-i ŗāhī
Süleymān mürdan irdi neye irdüse vallahī

(14) Rivāyet olındı ve hikāyet kılındı ki dāru’l mülk-i ĉinde ‘umde-i selāṭinden ‘adl ile ārāste (15) ve ŗıfat-ı nezāķetle pīrāste bir pādīŗāh-ı ‘ādil ve āgāh-ı dil vār idi. Beyt

(16) سئم رازيان عدل راسودارو
خداراضى و خلق خشنود ازو

(17) Nazīre

(18) Zülme ziyān u kāset ol ‘adle ziyāde sevdā itdi
Andan Hūdā rāzı vü hem halk-ı cihān hoşnūd idi

(19) nāgāh kuvvet-i sāmi‘asına āfet-i ŗamem yetişüp sür‘at-ı semā‘ī zārūrī terk kılup kulağı dilber gibi (20) kātı berk oldı. Hemāndem ŗāhuñ cānuna āteŗ düşüp lālevār derūnı nār-ı firākla tāğladı (21) ve jāleveŗ gözyaŗıların döküp mānende-i ebr-i bahārı käreler gelüp ol muŗibete mātem tıutup zārı zārı ağladı.

(36-a)

(1) Erkān-ı devlet ve ā‘yān-ı milletden bir niĉe ŗāf diller tīre-i hāṭır olup seyler gibi yānına düşüp (2) bile ĉağlıŗdılar ya‘nī ŗaŗlarla dögünü dögünü ağlaŗdılar gāh melül ve maḗzūn ve maḗzül ve gāhī (3) tesellā-yı hāṭır-ı pādīŗāhī iĉün hūsn-i tedbire meŗğül oldılar. ŗāh-ı ‘ārif bunlaruñ teḗayyür ve tereddüdleründen (4) esrār-ı nihānīlerine vāķıf olup ŗöyle buyurdı ki bize mālīkāne mutaŗarrıf olmağıĉün virmişlerdür (5) ve ‘ālem-i fenāda gözümüze ve kulağımıza mühr-i hülūd ve beķā urmuşlardır. Pes bu huŗuşda ŗöyle gümān (6) itmek ki zevāl-i hiss-i semā‘ iĉün ŗem‘veŗ yanup yaķılıp ağlamış ve

‘ākibet kār-ı kuşūr vü fütūr (7) bulacak qurā ve havāssa ‘alāka bağlamuş olam. Hemān sebeb-i kerih ve ba‘iş-i zārı ve fiğān oldur ki (8) nāgāh bir mazlūm dādḥāh benim dergāhumda teẓallum için feryād ve āh eyleye ben ol ḥinde işgā-yı (9) şadā-yı istiğāseye kâdir olmayup ‘indallah-ı mu‘ātab vü mevāḥaz olam ammā bu bābda rāy-ı kavī ve tedbīr-i (10) kâdīm oldur ki memālik-i maḥrūsamda münādīler nidā eyleye ve müsāfirīn ve mücāvīrīne bu ḥaberi söyleyeler ki (11) ‘amme-i re‘āyānuñ mazlūmdan mā‘adāsı ḥünābe-i ciger birle boyanmış libās-ı aḥmer geymeyeler tā bu resme (12) reng ve böyle mazlūm-ı tazallum-ı cūyuñ ḥālīne vākıf olup mevķif-i ‘adl ü dāda da‘vet eyleyüp (13) fi’l ḥāl zālīmden ḥaḳḳın alıvirüp ḥaḳḳa ne ḥükümet-i ‘adl eyleyem. Beyt

(14) داد مظلومان بده مقصود محرومان برار
دین و دنیا را بدین داد و دهش معموردار

(15) Nazīre

(16) Dād ḳıl bīdāda maḥrūmiñ virüp maḳşūdını
Dīn ü dūnyā devletün ey şāh ‘adl ü dād bil

(17) Niçeler bir kerre ‘adl ü dādla biñ bir mazlūma feryāadres olmışlar ol vesīle ile ‘iḳāb-ı ‘uḳbādan (18) berāt-ı müsellemi almışlardur, derekāt-ı nīrāndan ḥalāş bulup derecāt-ı cināne vāşıl olup fevz ve necāt (19) bulmuşlar. Nitekim muḥberān-ı iḥbār-ı ‘ālem ve muḥaddiṣān-ı āşār-ı benī ādem ḥaber virmişlerdür. Ol sipīhr-i ‘adālet-i ‘ayyūḳı (20) a‘nī sulṭān-ı Melikşāh-ı Selçūḳī günlerde bir gün kenār-ı zinderūtda ḳayd-ı şikār vü şayda (21) ḥaylī ta‘b çeküp cism-i nāzik ü nāzenīnine öz gendü pīrehin tārı bir āğır yük olmuşdı.

(36-b)

(1) Bir laḥza istirāhat için bir murğrāze semend-i şabā reftārundan indi ve yarāğ u yātından (2) şoyındı ḥāb-ı ḥuzūra vārdı. Ol ḥinde dergāh-ı şāmī ve bārgāh-ı pādişāhī mülāzımlarından (3) bir ğulām ki ḥācib-i ḥāşş idi ol iḥtişāş ğurūrıyla mağrūr ve ḳurb-i şoḥbet-i şāhiden dūr olup (4) ol maḥalle ḳarīb bir ḳaryeye ‘āzim oldu ittifaḳ mer‘ā-yı ḳaryede bir mer‘ī ve maḳbūl baḳara buldı. (5) Keenneha şānında انها بقرة لا ذلول تثير الارض ولا تسقى الحرث مسلم لا شية فيها³⁰⁰ (6) nāzil olmuş ğulāmın nāyere iştihāsı müştā‘il olup dāire-i nūhāsı medār-ı aḥkām-ı şer‘-i hüdey (7) olmaḳdan ‘āṭıl olup baḳara-i mezbūre ḥaḳḳında³⁰¹ وما كادوا يفعلون³⁰¹ ḥükmine māyil (8) olup hemān rencüne ḥāzır oldu انها بقرة صفراء فافعلوا ماتو مرون (9) انها بقرة لافارض بكر عوان بين ذلك³⁰² emrine veyāhūd (10) فافع لونها تسر الناظرين³⁰³ ḥükmine nāzır hemīn ol gāv-ı ferbiḥī zihī şikar deyü bigayr-ı ḥaḳḳ ḳurbān eyledi. Andan ḥāşıl (11) olan laḥm u şahmuñ ba‘zen kebāb ve ba‘zen büryān eyledi. Meger ol āv yeründeki şikār itdüğü (12) gāv-ı çehār yetik kāfilesi ṭavāyif-ı nisānuñ ‘āḳilesi bir ‘acūze-i ‘āṭıleydi. İşbu vāḳı‘a-i (13) hāileden ḥaberdār olduḳda hemān ne ‘acib ḥāl olmuş deyü bir zamān biḥūd ve biḥaber oldu. (14) Ba‘de zān ‘aḳlı başuna geldi, bir laḥza tefekkūr ve te‘emmül ḳıldı. İttifaḳ şāh-ı āfāḳ ol maḥalden mūrūr (15) ideceği maḥalde ḳaṅtara vārdı ki ol şādır vü vāridi andan ‘ubūr eyledileridi. Hemān ol (16) hevāyla ‘avret şu gibi ṭaşdı köpürdi, köpri başuna dek yelüp yel gibi yūpurdı ammā (17) il geçdüğü köpriden geçmedi. Ḳarār eyledi seripülde ḥazret-i ḥaḳḳa tevekkül eyleyüp sulṭān-ı Melikşāh’uñ (18) ‘inānuna yapışup teẓallüm etdükte her ne ‘uḳūbet olursa iḥtiyār eyledi. ‘Acūze-i ‘ācize (19) bu fıkr ü firāset ve ‘aḳl-ı kiyāsetle köpri başunda pādişāh gelünce ṭurduḳda ve ḥin-i ‘ubūr vü zamān-ı (20) mūrūrda ḥamle-i yeşāvül ile yoldan şavılmayup ‘inan-ı sefer-i sulṭāna dest-i teẓāvül-i teẓellüm (21) urdıḳda, ḥācibler eṭrāfdan hücüm idüp tāziyāne uğrayun maẓlūmeye tāzyāne uşrub idüp

³⁰⁰ “...Muhakkak o sığırın gerçek vasfını söylüyor. Arazi sürerek zillet altında ezilmemiş ve ekin sulamamış, bakımlı ve kendinde kusur olmayandır...” *Kur’an*, 2. Bakara Sûresi, 71. Ayet.

³⁰¹ “...Hemen onu boğazladılar, neredeyse bunu yapmayacaklardı.” *Kur’an*, 2. Bakara Sûresi, 71. Ayet.

³⁰² “...O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır. Haydi emrolduğunuz işi yapın.” *Kur’an*, 2. Bakara Sûresi, 68. Ayet.

³⁰³ “...o, bakanların içini açan parlak sarı bir inek olacaktır...” *Kur’an*, 2. Bakara Sûresi, 69. Ayet.

(37-a)

(1) eyleyecegi şikâyetden şaşurmak kaçd itdüklerinde sulţân ol mâni‘leri men ve ol (2) dâfi‘leri def‘ idüp ve satvet-i salţanat perdesün aradan ref‘ idüp köpri başuna (3) basât-ı inbisât-ı bast idüp şâkîh-i hâkîh hâlünden haberdâr olmak kaçd itdükde, hâtûn beyân (4) ‘âl-i degergüne şürû‘ idüp tafşîl-i uşûl ü furû‘ eyledi. Mazlûm sevğ-i kelâmda cerb-i zebân (5) vü pehlevân olur. Lâcerem zebândırâzluğ kılup didi ki, iy Albarlân oğlu Melikşâh (6) şöyle ki bu gün çalblık eyleyüp Zinderûd köprisi başunda gözüm yaşuna terahhum idüp, benüm (7) dādum virmeyesen celâl-i ehadıyyet ve cemâl-i şamedıyyet haqqıçün yevm-i kıyâmetde vaqt-i nedametde (8) şırâţ köprüsü yânunda seni bulurın, dest-i huşûmetle dâmenüñ âlurın, çanda firâr eylersen (9) endîşe-i firâvân eyle ki icrâ-yı ahkâm-ı ‘adl ü dâda iki köprinüñ bugün çankısın ihtiyâr (10) eylersen yâ ‘inâyet veyâ ‘itâb buyur hâşıl-ı kelâm şu gibi bir şâfi bir cevâb buyur . Beyt

(11) انصاف خود و داد مز امروزیده
بدهی به از انست که بستاندست

(12) Nazîre

(13) Kendü inşâfuñla vir bugün yoğsa hemân

Dir dimez senden âlurın yârın ey şâh-ı cihân

(14) Sulţân Melikşâh bu kelâm-ı mehîbüñ mehâbetünden âh eyleyüp fi‘l hâl atından indi piyâde oldı. (18) Hay anacuğum şırâţ köprisin egme ki elem vü acığum ziyâde olur. ادق
304 من الشعر واحد من السيف (16) olan şırâţta ne saña cûrev ne baña hayf olur. Evlâ budır ki senüñ dâduñ uhrâya havâle olınmayup (17) evlâda görüle ya‘ni zûlm iden zâlimüñ ‘ikâbı ‘uqbâya şalınmayup dünyâda görüle, deyince pîrezen-i (18) şâhmerdândan âşâr-ı

³⁰⁴ “(Sırat) kıldan ince, kılıçtan keskindir.” (Buhârî ezan 129; Müslim imân 299, s.163-7).

terahhüm gördükde huzûrında baña tâziyâne urmağa cür'et iden ğulâmdan (19) tezallum eylerüm kim çeşme-i ma'âşum mükedder ve hârâb ve ma'îşet-i evlâda sebep olan bir gâv-ı şîrzâdeyi (20) tu' me-i şemşîr eyleyüp kebâb eyledi, deyü feryâda başladı. Sulţân-ı Melikşâh zulm-ı şarîhden (21) âgâh oldukda ğulâm-ı zâlîme siyâset ve 'ikâb ve 'acûze-i mazlûmeye gâv-ı behâsîçün helâl vechden

(37-b)

(1) hâşıl olmuş nuĳûd-ı bî hesâb emr etdi. Bir niçe müddetden soñra ilâhî birle Melikşâh mülk-i (2) fenâdan milket-i beĳâyâ getdi ya'nî pîrezen henüz hayta-i hayâtda iken sulţân vefât itdi (3) bir gice 'acûze Melikşâh'uñ mezâruna geldi âh itdi kendüden getdi ba' de niyâz-ı yüzün kıble-i du'âya (4) tutdı ve eytdi ki yâ ilâhe'l 'âlemîn işbu ĳâk nişîn olan bendeñ Melikşâh bir zamân pâdişâh-ı (5) rûy-ı zemîn idi bu efgenden dermânda uĳı ânda destĳîr olup dermânım olmuşdı. Mısra' (6) şimdi ol dermândadur dermân irişdür yâ ĳakîm neşir benüm biĳârelüĳüm zamânunda ol baña za'f-ı maĳlûkatla (7) ol ĳadar en'am ve ihsân eyledi ĳâliyâ kuvvet-i ĳâlîķuñ izhâr idersen beĳâyet maĳallîdür mısra' (8) şimdi ol biĳâre dîrsen çâre ger ol yâ kerîm neşir ol gice 'umde-i 'ibâd ve zübde-i zühâddan biri (9) Melikşâh'ı 'âlem-i mişâlde âsûde ĳâl görüp ĳâtırın sordı ba' de sebep-i rahmetden suâl (10) eyledi Melikşâh eydür câlib-i rahmet ile du'â-i pîrezen rahmet ĳâhdur şebâz-ı rûĳ-ı pür fütûĳ çengâl-ı (11) 'ikâb-ı 'uķûbetden ĳâlâş olmaĳ emr-i muĳâl idi eger pîrezen-i merdâne meydâne girmese ve şefa'at (12) yüzün dergâh-ı ĳâzrete urmasa ve nâz u niyâz idüp dilemese Beyt

(13) گفت که برر هکذ ان کتده پیر

کربد عایم نشدی دستکیر

(14) بی نظر مرحمت پادشاه

حال مز غمده بودی تباه

(15) دادمز اورا بد عارَه نمود
فیض دعایش در رحمت کشود

(16) Nazîre

(17) Didi ser-i gürde şol kende pîr
Olmasaydı baña ger destgîr

(18) Olmazdum ‘arşa-i hîmmede ben
Girmese meydâne şu merdâne zen

(19) Ben aña dād itdüm ol baña du‘ā
Dād u du‘ā oldı qabûl-ı hudā

(20) ‘Adlün bir rükni dahî mehfâfetet-i hükm-i ilâhîdür ki tarîq-i ‘adâletüñ şâh râhıdur
ya‘nî sulţân-ı (21) ‘ādilden şadır olan dād-ı muţâbîq şer‘-i şerîf hazret-i risâlet-i nihâd
olup zamân-ı haşem ve evân-ı

(38-a)

(1) rızâda cânib-i haq ferâmûş olunmayup yâd olmağdur. Zîrâ itâ‘at-i hükm-i resûl emr-i
hağdur (2) ve mağkeme-i ‘âlemde qazâyâ-yı benî âdem için icrâ ve imzâ olınan haçac
u aħkâmuñ cümlesine (3) emru’llah ġâlib-i muţlağdur. Her ki hükm-i hağqa mağkûm
olup baş ege cümle ‘âlem aña muţî‘ ve münqâd olmak muhağğakdur. Beyt

(4) هر جاکه پادشاهی و سلطان سروریست
محکوم استان در کبریای اوست

(5) Nazîre

(6) Pâdişâhân-ı zemîn a' nî selâtin-i zamân

Bendegân-ı âsitân-ı kibriyâdur kibriyâ

(7) Hâmilân-ı icbâr-ı rûzigâr vü nâkilân-ı esmâr-ı çerh-i bî şebât vü qarâr şöyle haber virdiler ki, (8) sevâbıķ-ı eyyâmda ya' nî Me'mûn Hâlîfe felek bu qalmundan emn ü emân üzre olup (9) hîlâfet itdügi hengâmımda bir mücrim ü günahkâr ba' de'l cürm ve kıble'l aħz firâr itmışdi. A' nî (10) başun alup nâbedîd olup getmişdi. Mücrim-i melûl ü maħzûnuñ bürâzerîn maħzar-ı Me'mûn'a ihzâr eylediler. (11) Me'mûn emr eytdi ki, iy merd-i mağbûn yâ bir ezrûñ maħall-i kışaşa hâzır it veyâ ol sāha-i (12) selâmetde olup şahn-ı serây-ı melâmetde olmağa sen hâzır ol. Elbette bu iki meseleden birine (13) nâzır ol, ol bir ezr-i pür âzer ve sühânver eydür iy hâlîfe-i 'âdil eger senüñ vilâyetünde bir 'âmil (14) bir bî günâhuñ katlüne kışâd vü 'âzim olsa ve bir maẓlûmıñ zûlmle kıânun içmegi âb-ı zemzem gibi (15) lâzım bilse ve ol şadedde senüñ cânibüñden ol şahşüñ cânı için hükmi hümayûn fitne-i (16) nişân zâhir ve 'ayân olsa 'âlemde ol iktidâr vâridur ki emri şehryâre muhâlefet izhâr eyleye. (17) Pâdişâh eytdi ki, hemân hemân hâlâş olması ve fevz ü necât bulmasıdır. Pes ol merd-i bîmu'în ve bî kes eydür, (18) imdi ben bir pâdişâh-ı bî zevâlden mişâl getürdüm ki sen anuñ 'ammâlünden bir 'âmil-sen zîrâ zemânuñda (19) rûy-ı zemîn üzre pâdişâh-ı 'âdilsen pâdişâh âgâh mişâl melâl-i bî mişâlüñ getür görelüm didikde (20) kıavle te'âlâ velâ tezerû izertu ve izre uħrî didi. Mısra' kim şorılmaz kimseden yârın günâhı kimsenüñ (21) Me'mûn işbu kelâm-ı 'îbret nümâdan müteeşşir olup âvâdan ağladı. Bâ' de bu şahşı kend-i bela vü kıayd-ı 'inâdan

(38-b)

(1) āzād eyleñ ki re‘āyā-yı berāyānuñ pādişāhı ya‘nī ol ālihi men ve ālihi heme cānibünden ħūkm-i muħkem ve nişān-ı mübzem getürmiş, dedi. Beyt

(2) حکمی که آن زیار که کبر یابود
بالا تراز مقوله چون و چرا بود

(3) حکمی کمصا درست زدییوان لم یزل
خود زهره مخالفت آن کرابود

(4) Nazīre

(5) Bargāh-ı kibriyā aħkāmına kimdür ‘aceb
Baş egüp kılmaya ‘ālemde iṭā‘ at inkiyād

(6) Pādişāh-ı zū‘l ‘alā dīvānınuñ fermānuna
Kim ki cān virmezse iki ‘ālemde olmaz ber murād

(7) Hikāyet olundı ve rivāyet kılındı ki ‘Amr u bin Leyş aşhāb-ı ġarzu’d dīn fi kulūbihim (8) marāzdan birinüñ ġarz-āmiz ve ħased-ālūd cevābıyla tiz bir bī günāha ħabs-i ħudūdıla emr eyledi. (9) Maẓlūm-ı mezbūrıñ vālide-i maẓlūme vü rāħime-i merħūmesi bir mufaşşal ‘arz-ı ħāl yāzdurdı. (10) Başun eline alup ‘Amr ü Leyş’üñ güzergāhuna tırdı çün pādişāh ol araya uğradı. (11) Pīrezen-i tazallum-ı ħāhuñ fiğān ve āhın işidenlerün berk-i lāle gibi pergāle eyleyüp baġr-ı baġırsāġun (12) toġradı. ‘Amr bin Leyş ‘ömrümde ve devrümde bu resme şikāyet işitmedüm, hikāyet nedür görek deyünce (13) hemān ol pīrezen ‘arza dāşten du‘ā-yı kefen gibi kıyından çıkardı. ‘Amr’da şunmaķ şadedünde (14) iken ‘Amr’uñ semendi ol müstemendi görince vaħşet

ve nefret eyledi. ‘Amr bu şüretten (15) mütezaccir ve mütegayir oldu. Lâ cerem ‘ucüne-i ‘acizeyi maḥall-i neşafet ve mevki‘-i ‘adâletden dūr itdiler. (16) ‘Amr ol ārâdan ‘ömr gibi bir laḥzada mürūr ve ‘ubūr idüp gitdi. Pîrezen zâr-ı ber âḥir maḥallde (17) daḥî tekrâr şikâyet a‘nî hâlünden ḥikâyet eyledi. Pâdişâh girü nefret eyledi ḥâşıl-ı kelâm (18) ol ‘acüze şehvâ-yı bî şehvât-ı şülüş mirât-ı şekvâ kıldıkda pâdişâh pîrezen-i şâkiye (19) vü bâkiye aḥvâlünden intibâh-ı murâd idüp işbu pîrezen-i nâbekâr mânende ḳaḥbe rûzgâr vü zekâr (20) bî şerm ve nâ şermsârüñ hâlünden keşf-i esrâr eyleyüp elbette beni ḥaberdâr eyleyen didikde, (21) filân maḥbûs-ı me‘yûsîñ vâlide-i menḥüsesidür, deyü ḥaber virdiler. Girü mütegayyir olup ḳaṭ‘ â mültefit

(39-a)

(1) olmadı. Āḥir ³⁰⁵ اذ ائیس الانسان طال لسانه muḳtezâsınca pîrezen zârını iḥtiyâr-ı (2) ṭa‘nezen olup ‘Amr’a, iy emîr benüm ferzend-i bî günâhum ḥaḳḳında ne tedbîr eyledüñ (3) ḥükmiñ nedür, deyü feryâd etdükde yüz çaprâz urup ve yüzine ḳâre sürüp başuna bir nâ-pâk (4) ḳârın geçirüp şehre şehr eyleyüp rûsvâ-yı dehr eyleyeler ve sulṭân ḥazretlerine ‘âşî olan (5) bende-i ber baḥtuñ siyâseti budır deyü ili ve şehri ḳafrdeler ve bâzârgâhlara delâllar şalup (6) çağırdalar. Pîrezen eydür, iy pâdişâh sen bu ḥükmiñ icrâsuna ḳâdir misün? Pâdişâh eydür, belî (7) ben bu ḥükmi icrâ eylerin ve murâd idündüğim ḥüccete imzâ eylerin. Pîrezen eydür, sen ḥükm ü ḥükümeti (8) böyle mi eylersün ya‘nî murâd idündüğün kelâmı söylersin imdi ğâfil olma ḥükm-i ḥudâvend vârken (9) murâduñca ḥükme ḳâdir degilsün. Senüñ emşâlüñ aḳrânüñ pâdişâhân-ı cihânüñ ḥesâbı kitâbı yoḳdur, (10) sen nâdir degilsüñ. İşbu söziñ mehâbet ve sözinden ‘Amr Leyş’üñ â‘zâsuna lerzedür şüb-ı (11) bîhüş ü medhüş oldu. Bir laḥzadan ‘aḳlı başuna geldi, maḥbes keşâde ve maḥbûs âzâde olsun, (12) deyü emr eyledi ve maḥbûs u me‘yûsı ḥuzûrına getürdüp mezîd iḥtişâş gösterüp ḥil‘at-i ḥâş geydürdi (13) ve bir semend-i şabâ refṭâr ve esb-i râhvâre süvâre eyleyüp şehre şehr eyledi ve münâdiler

³⁰⁵ “İnsan yorulduğunda dili uzar.”

nidā (14) etdürdi ki şol hüküm ki pādişāhlar pādişāhundan şadır ola ol hüküm-i hümâyūna ve ol mişāl (15) meymūna muḥālefete ‘ Amr Leys ne ḥayşle ḳādir ola. Beyt

(16) او حاکمست و ما همه محکوم حکم اوست
 ماراچه اختیار بود حکم حکم اوست

(17) Nazīre

(18) Hāḳ ḥākim ve ḥalk-ı cihān maḥkūm hüküm-i ḥālīḳa
 Bu dār dünyā maḥkeme maḥkūm anuñdur hüküm anuñ

(19) ‘ Adlūñ bir rükni dāḥī ḥulūş-ı niyet vü ri‘āyet-i ra‘iyyetdür ve cümle re‘āyā ve berāyāya ḥayrḥāhlik (20) dürüst pādişāhlıḳdur. Huşūşā pādişāhlaruñ ḥulūş niyyetlerinūñ nizām vü intizām umūr-ı ḥāşş (21) vü ‘amma her vecheden eşer-i tammi vārdur. Eger şāh-ı deryā dil cevāhir-i ‘adle māil olsa berāyā ve re‘āyā mābeynlerinde

(39-b)

(1) bereket ve cem‘iyyet ḥāşıl olur ve ger ne‘ūzūbillah pādişāh esrār-ı ‘adālet ve eṭvār-ı salṭanatdan (2) ḡāfil olup cevre rāzı ve zulme ḳāil olsa berekāt-ı maḥşūlāt-ı mürtefi‘ olup her ṭarafdan (3) ḥāşıl-ı münḳaṭı‘ olıcaḳ noḳşān vü teferruḳa vāşıl olur. Nitekim Şeyḫ Muşliḥuddīn-i Şirāzī kitābunda (4) bu rāzı beyān idüp nazmla ‘ayāne getürmişdür. Beyt

(5) دران کوشن تاهر چه نیئت
 نظر در صلاح رعیت

(6) که سلطان اکر نیّت بد کند
مهم جهانی بهم برزند

(7) Nazîre

(8) Ne kılsañ şahâ hüsni niyetde kıl
Ki sa' yün şalâh-ı ra' iyyetde kıl

(9) Ger olsa şahuñ niyyetünde haṭâ
Mühimmât-ı ' âlem olur hep hebâ

(10) Hikâyet olundu ve rivâyet kılındı ki Şah Kûbâd-ı ' adâlet nihâd günlerde bir gün bir şikârgâhda (11) kayd-ı şaydıla muḳayyed olup leşkerden cüdâ olmuş germiyyet-i hevâ gâlib olduğı eçlden ol İskender-i (12) zamân hemân zûlmât-ı ' aṭeşde her vâdiye düşüp âb-ı hayâta tâlib ya' nî rağbet-i şâdık birle (13) bir içim şuya ' âşık-ı râğıb olup bir şahrâda serserî hadem ü haşemden beri t' ab ü teb ü tâbile sü be sü (14) cüst ü cû-yı âbla yel gibi her cânibe yelerken, nâgâh mesâfe-i ba' ideden ehl-i deryâya kara görünür gibi (15) bir siyâh nesne göründi. Şâh Kûbâd daḫî neyledi semend-i şabâ refâre gonca gülün gibi mahmûz degürdi. (16) Fi'l hâl kendin ol ârâda gördi meger miyân-ı şahñ-ı şahrâda bir köhne hayme kurulmuş kâne sine-i bî-kîne (17) zemînde ber âbla çıkmış veyâ bir kıra dağ urılmış sâyesünde sâbıkâ zühre-vâr hâliyâ hüsni cemâlden (18) bî behre pîrezenle bir duḫterinüñ aḫter oturmuşlar niḳâb ü hicâb ü işticâbı yüzlerinden götürmüşler daḫî (19) muttaşıl muşâhebet eylerler. Şah Kûbâd'ı gördikleri gibi pîrezen yerinden ṭurdu yügürdi taşra (20) çıkdı. ' İnân-ı sulṭâna el urdı ilerü çekdi hezâr ibrâm birle atından indirdi a' nî (21) i' zâz ve ikrâm ile hayme içüne ḳondurdu ve ḫıdmetüne ṭurdu. Beyt

(40-a)

(1) يشى قليل تحضر خير كثيراً ينتظر
قال النبي المصطفى خير الطعا ما حضر

(2) Mūcibi ile ‘amel kılıp ta‘ām-ı mā ḥazer ihzār itdi. Pādişāh ol ta‘āmdan müstevfî tenāvül (3) eyledi. Ba‘ de bir kûze getirün deyü söyledi. Fi’l hāl ḥāzır kıldılar kâna kâna içdi ḥ‘āb galebe (4) eyleyüp hemān gendünden geçdi. Şol dem ki bīdār oldı āfāka nazar şaldı, gördi ki pādişāh-ı (5) rûz-ı pīrûz a‘nī āfitāb-ı ‘ālem-i efrûz ‘aleyke bi’ş şām fi āḥirü’z zamān birle ‘āmil olup diyār-ı (6) ğarba māyil olmuş hemān pādişāh ol maḥalde bī-gāh olduğı sebebden ol şeb her ne te‘ab (7) vārsa çeküp aḳāmete niyyet eyledi. Pes vaḳt-i nemāz-ı şāmda şāh-ı zū’l ḳadr ve’l ihtişām (8) eṭrāfa nazar kıldı, gördi ki toz direk direk olup havāya ağdı ya‘nī mer‘ā-yı mer‘iden (9) rā‘iler önce bir niçe süri şığır geldi. Duḡter-i ferzend-i āḡterzāl fi’l hāl ilerü vārdı, (10) cümlesin çāğ çāğ sağdı, ol ḳadar leben ḥāşıl oldı ki şehriyār-ı cihāndār bī ihtiyār (11) ta‘accüb-i dendāneyle tutağın ısırdı ḥayrān ḳaldı ve ḥāṭır-ı ‘āṭırlarına bu ḥāṭıra ḥuṭūr eyledi ki (12) bu kavmün şahrānişin olmalarına hemīn ‘illet-i ḳavī buymış ki kimesne bunlaruñ esrārına vāḳıf olup (13) keyfiyyet ḥāllerüne ‘ārif olmaya. Şöyle ki bunlar hafta bir gün maḥşūllerin sultāna mebzül (14) kendü mallarına ḥalel ‘āid olmaz sizin nuḳūd-ı ḥizāne-i ‘āmirem miḳdār-ı sibāḳdan bu ḳadar lā ḥaḳla (15) ḥaylī zāid ve baña nice nef‘-i ‘āid olur, deyü bu niyyetle ‘āzim vü cāzim oldı ki şahrā nişinleruñ (16) bāc u ḥarācların ziyāde eyleye çün ḥıyām-ı zālām-ı şām deġişür leb ü nevbet şāh-ı şarḳ urulup (17) otāğ-ı ġerdün-ı nıṭāḳ zerrīn tınāb-ı āfitāb ḳurıldı. Girü ol duḡter mānende aḡter-i maṭla‘-ı (18) ṭārum bī dīvār dereden gün gibi ṭulū‘ itdi ol daḡı boğa görmeden ġazāle için çün (19) ḳolların şığadı inek sağmağa getdi bir laḫzadan ey māder-i mā ḥayr du‘ā eyle ki pādişāh-ı (20) ‘ādil zülme niyyet etmiş deyü feryād itdi, Ḳubād ta‘accüb idüp neden bildün, diyünce duḡter-i ferzende-i aḡter (21) eydür, noḳşān lebenden zīrā bizüm gāvlerimiz şimdiye dek şīrī firāvān virürlerdi. Bu gün ziyāde noḳşān

(40-b)

(1) zāhir oldı. Ğālibā şāh-ı ‘ādil-i deryādil cāir ve kâhir oldı. Her gâh ki niyet bir eyleye
 (2) velâyetde bereket kalmaz beğâyet kaht olur. Şah Kûbâd eytdi ey duhter-i nîk ahter
 hağ söyledüñ (3) ve hağğa ne tağkîk eyledüñ ammâ ol hıdmete tekrâr vār ki pâdişâh ol
 niyyet-i beliyet fezâdan (4) ferâgat idüp istiğfâr eyledi. Duhter-i işâret-i pür beşâret Şâh
 Kûbâd ile bād gibi sür‘at idüp (5) girü vârdı. Bu def‘a gâvleri ol miğdâr şîr virdi ki
 duhtere hayret geldi, derhâl vâldesüne (6) niyyet-i şerrden hayra rücû‘ı müjdesün îşâl
 kıldı. Bu eelden efâzıl-ı zamân ve füzelâ-i devrân (7) dimişlerdür ki, melik-i ‘ādilüñ
 ‘âleme fâidesi bārân-ı şehâb ve tâb-ı âfitâbdan ziyâdedür. Niyyete kim nâzım-ı (8)
 şehname bu ma‘nâyı nazımla hâş u ‘amma beyân eylemiş. Beyt

(9) هر ان نم کز ابر بهساران بود
 در اندیشه شهر یاران بود

(10) چو بد کردو اندیشه بادشا
 نیا بد زمین نم بوقت از هوا

(11) چو عادل شودشه زستحی منال
 که عدلش به است از فراخی سال

(12) Nazîre

(13) Şu bārân-ı ebr-i bahârı ki vār
 Āniñ menba‘ı hağır-ı şehriyâr

(14) Çü endişe-i şerr aña bula yol
 Zemîn ü zamâne ne hayr ola ol

(15) Çü ‘ādil ola şeh dahī çekme ğam

Ki bārānda olmazsa olur ni‘ am

(16) Hemīn bu ma‘nā-yı mübeyyin bir kışsa-i pür haşşa Behrām-ı gūrdan naql olunur ki havānuñ (17) hārāret ve tābı ziyāde olduğı ahyānda ya‘nī zamān-ı bistānda bir bāğ u bostāne (18) mūrūr ve ‘ubūr eyledi. İttifāğ ol bāguñ bāgbānı bir pīr-i fānī idi ki işbu riyāz-ı fenāda (19) ğarīk-i hıyāz-ı ‘anā olmuş niçe bostāne emek toħmın ekmiş ve nice gülistānda bir ğonce hāşıl idince (20) niçe biñ hār cefā elemün çekmiş bād-ı şabā şıfat bāğlarda verāğlarda çok zamān yelmiş yürümiş ve ānca (21) nihāl-i nāzenīn ve bī mişālūñ nikbāt-ı rūzgārdan zevālün görmüş Behrām-ı Gūr bāğa mūrūr itdüğü hengāmda

(41-a)

(1) pīr-i nīk fercām ol maħallde hāzır ve Behrām-ı Gūr’ıñ mekān-ı dūrdan cümle ef’ālüne nāzır idi. Pes (2) pādişāh āna selām virüp olda pādişāha i‘zāz ü ikrām etdükdün sonra pādişāh-ı cihān (3) bāgbān-ı pīrden hemān istid‘ā-yı āb-ı enār eyledi ya‘nī bāna bir kadeh şāfi āb-ı rümmān getür, deyü (4) şarāhatā söyledi. Pīr-i pür tedbīr de ānıda ānı ihzār eyledi. Behrām fi’l hāl ol şerāb-ı rümmānı (5) nūş eyleyüp pīrden suāl eyledi ki, iy şāyibü’r rāy ve şāhib-i tedbīr sāl be sāl maħşūl-ı bāğdan (6) ne hāşıl olur? Pīr eydür, iy şāh-ı şāhvār üç yüz dīnār bā şümār. Şāh tekrār istifsār idüp (7) buyurdı ki, yā dīvān-ı hārāca andan ne miğdār nesne vāşıl olur? Pīr ol muķābele cevāb-ı bā şevāb virüp (8) didi ki, bizüm pādişāhımız ‘öşr-i zirā‘atden mā‘adā maħşūlāt-ı rūsūm-ı dīvāniyeden mu‘āf ve müselleme (9) itmişdür. Lā cerem eşmār-ı eşcārī bī-ħadd ve bī-şümār iken bir berk-i terre gibi terk eylemişdür. Behrām fikr itdi ki (10) vilāyetde bostānuñ ğāyeti ve bāğ u bāğçenūñ hūd nihāyeti ve ol ‘aşrda olan eşcār-ı müşmirenūñ ħaddi ve hāşrı yokdur. (11) Eger yılda bir bāğ hārācı da alınursa az degül hāzīne-i ‘āmireye fāide vü ‘āide çokdur. Mīn ba‘d neden bir müvekked (12) emr şādır ola ki hārācı alunmaz bāğ benüm vilāyetümde nādir ola dil-i deryā mişāl Behrām’da endīşe-i ħām (13) temevvüc

eyledi. Bir miqdār ğarīk-i bihār-ı efkār oldukdan soñra tekrār bāġbāne bir kadeh āb-ı enār getür deyü (14) söyledi. Bāġbān-ı pīr hemān bir kadeh bāġırlu kemāndan çıkmış tīr gibi toġrılup bāġa atıldı gitdi. (15) Behrām haylī zamān at üzre pīre muntazır oldu, müddet-i merīdden soñra bir kadeh āb-ı rümmānla geldi (16) ve gönlinden pādiřāhuñ fikr-i fāsıdüne güldi. Pādiřāh suāl kıldı ki, iy pīr-i hikmet nedür ki nevbet-i (17) evvelde zūd ve řānide direnglesün ve bu def a getürdüġüñ řerābı çok mertebe evvelkiden āz kılasın (18) bir kadeh şerbete bu kadar söz gevherün dökevüz ve hem bu deñlü intizār çekmevüz. Pīr eytdi, günāh pādiřāhıñdur ki (19) zulme māil olmuş ve re'āyā haqqında bir hayāl-i fāsıd ve fikr-i kāsıd kılmış. Ol niyyetüñ beliyyeti ve ol fikrinüñ (20) eziyyetidür ki hadīka-i 'āleme te'şīr itdi her nesnenüñ bereketi gitdi. Evvelki nevbette bir enārdan bir kadeh (21) řerāb-ı hoř-güvār hāşıl oldu ikinci merre ya' nī bu kerre olan on enārdan hāşıl oldu,

(41-b)

(1) onı daġı gör ki bir enār şuyına mu'ādil olmadı. Behrām buñla merāmdan 'ibret-i tām alup temām (2) müteşşir olduġdan soñra bir zamān mütefekkir ve mütehayyir oldu a' nī endişe deryāsına taldı. Ba' dehu (3) pīre tekrār bāġa gir, deyü fermān-ı 'ālī kıldı. Pīr de hemān aķar řu gibi bir yerde karar itmeyüp (4) revān ve devān olup maħall-i ma'mūra irdi a' nī bāġa girdi ve fi'l hāl girü çıķdı pīr-i fānī pür sürür (5) ve pür feraħ elinde āb-ı rümmānla mālāmāl olmuş kadeh behrāma şundi. Bir miqdār öte tırup (6) pādiřāh-ı cihān ol řarāb nüş itdükdən soñra pīr-i pür tedbīr nüş-ı cān olsun, deyü yonin pādiřāha (7) döndi. Behrām-ı Gür derhāl şuret-i hāli pīre hikāyet ve teġayyür-i niyyet kışsasın řāhān-ı cihāna hişşe (8) olsun deyü bir bir rivāyet eyledi. Pes bu kelām-ı hikmet hitām řāh-ı Behrām devletimüzden şafha-i rüzġarda (9) selātīn-i nāmdārān için pend oldu ki bunıñla 'amel kıllalar felāh vü fevrī řalāh-ı hāl ra' iyyette bileler. Beyt

(10) هر شاه که او نیت خودراست کند
یا بد زخدی هر چه در خواست کند

(11) Nazīre

(12) Her pādīšāh ki niyyetini rāst eyleye
Virür ilā her ne ki der ḥāset eyleye

(13) Hükemā buyurmuşlardır ki ‘adl cemī-i’ fezāilūñ efzal vü ecemli ve zūlm cümle-i rezāilūñ aḳc u arezlidir. (14) Netīce ‘adl beḳā-yı mülk ve si‘at-ı memleketdür ve ḥazāin-i ma‘mūr ve ābādān ve ehlī ḳarī ve medāin-i mesrūr (15) ve ṣādān olmaḳdur. Ammā ṣemere-i ṣecere-i zūlm zehr-i helāhil ve hālikdür. Zīrā müzil-i melectā ve ḥarrūb-ı memālikdür. (16) Hüṣeng bin Siyāmek oḳlına eyledügi veṣāyāda bu veche meṣtūr ve bu resme mezkürdür ki, iy püser (17) eger ṣaḥib-i fazl ve hūner olmaḳ dilerseñ saña evvel lāzım ve lābüdd olan oldur ki āyet-i zūlmı maṭmūs (18) ve rāyet-i cevri mengüş eyleyesün ve sitem dāde maḳlūmlaruñ nāvek-i āh heft cevşen güzārundan (19) ve miḥnet dāde maḳrūmlaruñ vaḳt-i seherde itdükleri nāle ve zārundan ḥazer eyleyesün ki bezirgān-ı dīn dimişlerdür. Beyt

(20) آنچه پیرزن کند سحر
نکند صد هزار تیر و تیر

(21) Pīrezen āhı itdigi bā seher
İdemez ṣad hezārān tīre ve teberan

(42-a)

(1) Sitemüñ sevi hâtemteminden ve zulmüñ ve hâmet-i ‘âkıbetünden dâim endişede olup şâh-ı ‘adâlet (2) pîşe olasin ki cevr ü cefâ sebeb-i tağyîr-i devlet ve mûcib-i tebdîl-i ni‘ metdür ve şol mâl ki pâymâl dest-i hasîs (3) ve nâkış ve dest-i fersûdbîsdür. Anıñ gibi elden ele gezmiş yüzi gözi açılmış âb-ı rûyı bāzârlarda (4) yerlere saçılmış sikke şûret ammâ dü rûy ve dürûğ gûy қаһbe devrân ve erâzil-i piristüñ (5) taleb-i vişâlünde re‘âyâ-yı fâriğü’l belâ ğam ve ğuşsa havâle kılup ol naqş-ı buqalemün için (6) munaqaşa eyleme ki bî şâibe-i şübhe Beyt

(7) از رعیت شهی که مایه ربود
بُن دیوار کند و بام اندود

(8) Nazîre

(9) Ra‘iyyetden şular kim mâye aldı
Evin yığmağçün sermâye aldı

(10) Neşir, erbâb-ı hikmet bu bâbda bî-mişl ve bî-bedel irâd etmişlerdür ki aşhâb-ı zâhir ânı (11) cümle hikâyâtdan ta‘dâd etmişlerdür. Hikâyet Sulţân Maħmûd Ğaznevî bir gün erkân-ı (12) devlet ve â‘yân-ı millete şöyle fermân eyledi ki zamâne halkınuñ zibâde eblehlerin bir araya (13) cem‘ ideler. Hemândem vüzerâ ve ümerâ ve hükemâ ve nüdemâ etrâf-ı vilâyetde sâkin ve eknâf-ı memleketde (14) mütemekkin olan eblehler ihzârı için yarâr âdemler gönderdiler. İstikşâf-ı aħvâl-i cehhâl (15) istikşâ-yı ğamaķâ-yı ğamaķat fa‘âlde ğaylî iķdâm ve ihtimâm kıldılar. Ğħir bir ğerîf buldılar ki bir şâğ-ı (16) bülend üzerinde tırmuş ayağı altındağı burağnuñ ayağuna balta urup ol şâğ-ı bülend (17) ve berümendüñ bağıl ili gibi ‘ırķın kesmege meşğül ebleh taleblığa irsâl olınan resüller bir araya (18) gelüp şöyle ittifaķ âra kıldalar ki dâr-ı ‘âlemde cins-i beşer ve nev‘-i benî

âdemde buña müşâbih aḥmak (19) ve eblehter olmaduğı muḥakkaḳdur deyü ol maḥall-i mehlketden ḥalâş idüp aldılar getürdiler, ḥazret-i sultāna (20) şüret-i ḥâli ve bunda müşâhede etdükleri aḥvâli ‘arz itdiler. Buyırdı ki bundan daḥi ebleh kimesneler (21) vârdur, buyurıñ sultānum ma‘lüm idinelüm deyü beyân ve ‘ayân-ı taleb olındıḳda ḥâkim-i zâlim ki ra‘iyyete cevır

(42-b)

(1) ve eziyyet sebebiyle şâḥ-ı şecere sarây-ı salṭanat ayağına balta urur ve kendü eliyle kendin (2) menküb ve mağlüb idüp gâh başdan çıkarır ve gâhî ayaklara düşürür. Beyt

(3) رعیت چو بیخند سلطان درخت
درخت ای پیسر باشد از بیخ سخت

(4) بتر برین آن درختی فرن
که بالای شاخش کر فتی و طان

(5) که چون سست کردند بیخ درخت
زیای اندر اید زهر بادسخت

(6) کسی کرجفا و ستم میکند
یفین است کونج خود میکند

(7) Terceme

(8) Ra‘iyyet biḥdür şâḥ u şecer-i şâḥ
Ağac kökiyle ḳâimdür çü her gâh

(9) Şaķın üstinde ıurduđıñ burāğa
Nacāğ urma ki düşersin ayağa

(10) Dırahtuñ süst olıcaķ baħı ey şāħ
Yaķar ānı hemān bir bād-ı küstāħ

(11) İle zılm eyleyen şāh-ı sitemħıāh
Keser kendü kökin vallah billah

(12) Neşir, imām-ı hümām Hıāce Ĥaııb-i Medenı̄'nüñ Āmāl nām kitābunda mestür ve mezkürdür ki Semerkand'da (13) bir zālīm ve bir kār peyda ve cāir ve sitemkār hüveydā olmuşdı ki ĥalāyık ol 'ıķābıñ niçe 'ıķābında (14) şikence ve 'azābda ve ķulüb-ı re'āyāya ru'üb ve ıztırābda beliyyet-i bı nihāyet ve eziyyet-i bilā (15) beğāyet āzāde ĥaıır olup ol ķāhir ve ķādir ve muğtenem ve muğtedir dergāhına şikāyet yüzün ııtdılar. (16) Bir gice ol zālīm pādışāh taııt üstinde yaturken nāgāh on bir tır-i şāhbāz ecelvār minķār (17) uzadup indi ĥıāb-ı ġafletde yatan zālīmüñ çāķ sīnesine ķondı. Derĥāl ĥerıfün der ü dıvār (18) ĥayātun yıķdı ya'nı göğsinden girdi arķasından çıķdı, hemāndem kıızıl ķana boyandı, ser çeşme-i (19) zendkāniden ıoyınca içmeden ķandı. Şabāħ ol sehmı-i ġaybı sīnesinden çıķardılar, gördiler üzerinde (20) yazılmış keenne ol zālīm bedrüz ve ol sezā dem-i cihānsüz içün düzilmiş 'Arabı

(21) بَنَغَى وَ لِلْمُبَغَى سِهَامٌ تَنْتَظِرُ
انفذ فى الاضلاع مز و جر الابر

(43-a)

(1) Ya‘nī baġiyy ve z̄ulm idersin ammā z̄ālimler içün niçe t̄ir-i dildūz ve ciġer sūz müheyyā ve āmādedür ki (2) ızlā‘-ı z̄ālimden nüfūzı nīze sözinden ziyādedür nitekim bu ma‘nāyı bu siyāķla nazm sibāķına sevķ itmişlerdür.

(3) همان ای نهاده تیر جفا بر کمان ظلم
اندیشه کن زناوک دلدوز درمکین

(4) کر تیر بوز جوشن فولاد بکزد
پیکان اه بکزد از کوه آهنین

(5) Nazīre

(6) İy cev̄r ü cefā yayına koyan sitem oķın
Mecrūh ider şaķın seni ol nāvek-i enīn

(7) Z̄ann itme k̄anı cevşen-i fūlād def̄ ide
Peyk̄ān-ı āhı men‘ idemez kūh-ı āhnīn

(8) ve H̄akīm-i H̄ākānī bu bābda haķķa ki haķķanī naşīhatler eylemişdür tarz-ı nazmda şöyle söylemişdür. Beyt

(9) بترس از تیر باران ضعیفان در مکین شب
که هر کر زخم نالان تر قوی تر زجم سکایش

(10) بترس از اه مظلومی که پدارست و خون باران
توخوش خفته بالین تو آید سیل بارانش

(11) Nazīre

(12) Şaķın mazlūmiñ āhından za‘īf ü rār zann itme

Cigerden atılan oķıñ kavīdür zaķm-ı peykānı

(13) Ğarībūñ nāle ve sūz-ı derūn ve eşk-i çeşmünden

Ğazer ķıl sehl görme sen o ra‘d u berķ u bārānı

(14) Neşir, elḥamdü’lillah ki şehzāde-i Kāmķār muķbil ve maķbūl bārgāh-ı girdķār
gün gibi şehir-i salṭanatda bir veche (15) münīrdür ki envār-ı ‘adāletden ḥāliyā diyār-ı
ferḥunde āşār Germiyān müstenīrdür bir ḥazen-i ḥaşīndür (16) ve bir kehf-i metīn emn ü
āmāndur ki kenef-i himāyetde kürk vü ḥ‘ānh‘ār ra‘ī külle gūsfend olmağ iḥtiyār (17)
eyleyüp çārnāçār izhār-ı emānet ḳaşında olup ḥiyānetden ferāğat ve firār etmişdür.
..... pençe (18) ve kepek-i derī şāhīn tündḥūniñ atadan ve anadan yetīm ḳalmış iki
ķörpe bürāzerī meşābesünde (19) olmuşdur. Şadā-yı şadvet tīg-ı ebrārdan ḥākdan dehrūñ
ķulağı ṭolmuşdur ahālī-i memleket (20) velāyet mertebesüne karīb mertebeye yetişüp
i‘ādi daḥī ziyāb-ı bādīh ve kulā i‘bādīhi gibi cezālu cezāsın bulmuşdur. Beyt

(21) Mu‘ayyen dīn ü dünyā ya‘nī Sulṭān Bāyezīd ol ḥān

Kim āniñ rāyet-i ḳaderi yücedür çerḥ-i ā‘lādan

(43-b)

(1) Ger es’sulṭān-ı zıllu’llah fi’l arzuñ rumūzından

Ḥaberdār olmaķ isterseñ du‘a ķıl ḥaķ te‘alādan

(2) Serīr-i salṭanat Ḥān-ı Bāyezīd’e taḥt ve baḥt olsun

Berī olmağičün ya‘nī berāyā şūr u ğavğādan

(3) Ḳıṭ‘a

(4) Diger zemîne nūr şaçılsun zamâne gülsün açılsun
Ri‘ âyetden görinsün hüccet âşârı re‘ âyâda

(5) T̄ariqat ehlinüñ bir ehl hâlünden haber aldum
Dedi kîm h̄azret-i H̄ân B̄gyezîd’üñdür bu seccâde

(6) Mu‘ ayyen tâcımız yoqdur bizüm biz ehl-i ‘ irfânuz
Hemâna Bâyezîdîlerdenüz bistâm-ı dünyâda

(7) **Bâb-1 şanzdehom** der ‘afv. On altıncı bâb ‘afv beyânındadır. ‘Afv günâhkârüñ
(8) ‘uqûbatun terke dirler. Hâl-i kudretde ya‘nî bir kimesne mücrim olsa ve anuñ
cinâyeti miqdârı ‘uqûbet lazım gelse (9) senüñ ol ‘uqûbete kudret-i tâmmuñ vâirken
elţâf-ı ‘ammuñ muktezâsunca ‘uqûbetden ferâğatuña ‘afv oqırlar. (10) ‘Afv bir
haşletdür ki midhat ve maħmidete lâyıqdur zîrâ faziletde cümle haşâyilden fâikdür.
‘Afv gâyet de (11) mergûb nihâyetde maħbûb olduğı ecluden haqķ sūbhâne ve te‘âlâ
ħabîbi Muħammed Muştafâ’ya haqķ ‘afvıla teħallūķ emr idüp (12) ³⁰⁶ حذالعفو buyurmuşdır
ya‘nî şıfat-ı ‘afvla muttaşıf olup saña nisbet olınan günâhlardan mütecâviz (13) ol.
H̄azret-i risâlet penâh şallallahu ‘aleyhi vesellem bu emri müsellem t̄utup Mekke şehre
feallah fet̄ olunduğı gün (14) ol maħbûb-ı haqķ muħtâr-ı ħudâ şanâdîd ferîşden envâ‘
âzâr ve izâ görmişken qatl u esrden azâde idüp (15) entimü’ť t̄uleķâ birle nidâ eyleyüp
semere-i şecere-i ‘afvla Mekke keferesin şâd eyledi ki lâ teşrîb ‘aleyküm Beyt

(16) ماعارت خور بهانه جویی نکنیم
جز نیکوی و نکیخوی نکنیم

(17) وانهاکبه کبای ما بیدها کردند
ما به ایشان بخر نکوی نکنیم

³⁰⁶ “Sen af ve müsamaha yolunu tut...” *Kur’an*, 7. Araf Sûresi, 199. Ayet.

(18) Neşir, hükemâ buyurmuşlardır ki günâh her ne kadar ‘azîm olsa anı ‘afv idenüñ şevâbı andan cesîm olur. (19) Hikâyet ve rivâyet olunur ki günâhkârlardan birisi mülûk-ı ‘Arabdan birinüñ huzûrına geldi. (20) Hâlen ki niçe kân döküp bî nihâye cân uçurmuşdı hattâ meliküñ akrabâsundan zamân-ı qarîbde (21) bir kaç kimesne katl idüp gitmişdi. Melik anı gördüğü dem eytdi kîm, na‘ceb cür’et itdün be âdem

(44-a)

(1) benüm akrabâm hakkında senden ‘akrablık zâhir olup bu deñlü cinâyet şadır olmuşken ne veche (2) nâdirelikdur ki ‘ikâb-ı ‘uqûbetümden havf itmeyüp girü kurbet recâsıyla hazretüme geldün? Mücrim-i mezbur (3) ve maqdem-i mezkûr bu suâle şöyle cevâb-ı bâ şevâb virdi ki, benüm hazretüñe geldüğim ‘uqûbete istihkâkım (4) bilmedüğimden ve senüñ ‘itâb u ‘ikâbıñ ‘aynuma alduğımdan degildür belki günâhum ne deñlü ‘azîm ve cesîm ise (5) mişra عفو توازان بزرگستر خواهديبود Beyt

(6) Günâhumdan çeker dünyâ töludur

Senüñ ‘afvüñ velî andan uludur

(7) melik bu maqûle sözden hazz-ı bî hesâb aldı. Mücrim-i mübremüñ günâhların ‘afv idüp mevâhib-i ‘inâyetle (8) mütezahhir kıldı. Mağzer-i melik mağremleründen birisi ol mağalldede hâzır ve meliküñ cinâyet muğâbelesünde (9) itdüğü ‘inâyete nâzır idi fi’l hâl suâl eyledi ki fırsat el virüp haşmuñ ‘uqûbetüne kâdir (10) olmağ hüd-ı nâdir vâki‘ olur. Sebeb nedür ki âniñ bîhüde kelâmına rübüde olup intikâmdan ferâğat-ı (11) tamm idüp bu kadar ihsân ve in‘âm eyleyesiz? Melik eytdi, bu şüret kelâm haşmla ferîfteligümden (12) hâşıl olmuş hâlet degildür belki te’emmül itdüm gördüm ki eger intikâma ihtimâm idüp nefsi emmâre (13) teşeffî bulup şâdkâm olur ve ger ‘afv idüp âzâd idersem anuñ şikeste ve haste hâtırı emrâz-ı gümüm (14) ve hümümdan şihhat bulup şâd olur. Benüm

de dünyâda adum eyilükle yâd olur. Hem lezzet-i terk-i ‘uķûbet (15) ve hem şevâb-ı ‘ikâbda hâşıl eylerim. Mısra‘ در عفولذتست در انتقام نست (16) Mısra‘ kim buldı ‘afv lezzetini intiķâmında Me’mûn hâlifeden mervî ve menķûldır ki لو علم الناس (17) ما نجد مثل لذة (18) lezzeti ve ya‘nî âdem oğlanları biz ‘afvda bulduğumuz (18) lezzeti ve ‘uķûbet terkinde itdüğimiz behceti bilelerdi bizüm dergâhımuza tuhfe-i ‘işıyân (19) ve hediye-i tuğyânla gelelerdi. Beyt

(20) مجرم کرا این و فیکه بد اندک و مبصدم
ماراجیه لذتتست ز عفو کناکار

(21) هموار هار تکاب جر ایم کند بعمد
بیوسته نر ما کنس ار با عتدار

(44-b)

(1) Nazîre

(2) Mücrim bu sırra vâķıf olaydı eger müdâm
Ya‘nî ‘afvda bulduğumuz lezzeti müdâm

(3) Fehm eyleyeydi müzehher ‘afv olmağičün ol
Kesk-i cerâim itmede eylerdi ihtirâm

(4) İskender, Aristo’dan güft ü gû arasında suâl itdi ki filân günahkâr haķķında (5) ne dirsın? Hâkîm eytdi ki, iy melik eger günâh şâdır olmasa şıfat-ı ‘afv ki cemî‘ fezâilüñ (6) efzâlidür perde-i kümûnda ķalup ol nûr-ı bâhir hiçbir maţlû‘ da tâlî‘ ve zâhir olmaz idi. (7) Pes günâh bir âyîne-i şâf ü tâb-nâkdür ki ‘aks-i şüret ‘afv anda ihşâs ve idrâk olunur (8) ve şıfat-ı ‘afva bâ‘iş-i şudür ve zuhûr ve mücrim-i merdûd vü

mehcürdur. Lâ cerem günâhkâr-ı tebehkâr hakkında (9) hemân bu ma' nâ-yı izhârdan ğayrı sezâvâr olunur nesne yokdur. Beyt

(10) کناه اینہ عفور حمتست ای شنج
مبین چشم حقارت کناکار اندا

(11) Nazîre

(12) Günâh âyîne-i 'afv ve raḥmet-i ḥaḳdur
Günâhkâre ḥaḳâretle baḳan aḥmaḳdur

(13) İskender girü Aristo'ya sordı, 'afv evḳât u sâ'atden ne vaḳt ve ne sâ'atde maḳbûl
(14) mu'teberdür? Ḥakîm eydür, 'afvuñ zamânı âvân-ı ḳudret ve zaferdür. Ḥaşma ğalebe zamânunda 'afv ki 'acebdür (15) ḥaşmuñ min ba'd şükür güzârlığuna sebebdür. Hikâyât ve rivâyâtta gelmişdür ki bir pâdişâh 'adüya zafer (16) geldi. Şâh-ı ğâlib düşmen-i mağlûbın ol ḥâldeki ḥâletın bilmege tâlib olup keyfiyyet-i ḥâlden (17) suâl etdükte şöyle cevâb virdi ki, Ḥudâ-yı 'afüvvü kerîm 'afv sever nitekîm senüñ maḥbûb-ı maḥlûbıñ (18) fetḥ ve zaferdür çün ḥaḳḳ-ı sübhâne vü te'âlâ seni maḥlûbıña vâşıl idüp murâdıñ ḥâşıl itdi. İmdi sen de (19) murâdullah olan 'afvı murâd idin dâim kendü maḳşûd-ı murâduñ üzere olma. Beyt

(20) کرم ادت رامذاق سکر است
بی مرادی بی مرادی دلبر است

(21) Pâdişâh-ı pâk nihâd bu kelâmdan müte'eşşir olup düşmen temâm dost idinüp ḳayd-ı helâkdan âzâd eyledi.

(45-a)

(1) Pes cihāndārılık sevdāsında olan mülūka ki sebīl-i ‘adle sülūka çāre oldur ki terk-i mücāzāt-ı (2) mücrimi dil-i bī-ğılla āsān kıllalar ve günahkār-ı hacletzede intikāmına kudret-i tāmma şükrānesin (3) işāret ³⁰⁷ حدالعفو birle beşāret-i ‘afv ve gufrān bileler ki ‘ādet-i kādīme selātīn-i kişver (4) güşā-yı ve tariķā-i müstaķīme pādişāhān-ı ‘ālī rāy bu minvāl üzre övilegelmişdür. Beyt

(5) نرابتد ای دور عالمنا بعرمدباکرشاه
از بزركان عفوبود ست از فرود ستان كناه

(6) Nazīre

(7) Yoğken vār eyleyeliden ‘ālemi ol pādişāh
Ulūlardan ‘afv olageldi küçilerden günāh

(8) Hikāyāt olınur ve rivāyāt kıllınur ki bir pādişāhuñ muqarrebleründen birisi bisāt-ı edebden berī (9) olup ma‘rız-ı tedib vü ta‘zībe geldi. Pādişāh-ı havāşş dergāhdan birle ol bende-i mücrim olan (10) aḥvālin müşāvere itdükde cevāb-ı nādir şöyle şadır oldı, eger pādişāh yerine ben olaydım görirdiñüz ki (11) aña ne resme siyāset kılaydım. Pādişāh eytdi, şadaqat-i bi’l ḥaḳ-ı neṭḳat ya‘nī ḥaḳḳ söyledüñ (12) ve ḥaḳḳı izhār eyledüñ çün sen benüm maḳāmumda kām degilsün. Öyle olsa lāzım oldı ki ben kendü (13) dāiremde mülāzım olup benüm aḥvālüm senüñ ḥālūñe muḥālif ola ben anuñ günāhun ‘afv etdüm. Andan (14) ne deñli zişt ü ḳabīḥ görünürse ‘afv-ı günāh benden ḡayetde şabīḥ ü melīḥ görünür. Beyt

³⁰⁷ “Sen af ve müsamaha yolunu tut...” *Kur’an*, 7. Araf Sûresi, 199. Ayet.

(15) کر عظیمت از فرد دستان کناه
عفو کردن از بزرگان اعظمت

(16) Nazîre

(17) Ger olıñ ollıçınıñ olsa günāhı key ‘azīm
‘Afv-ı mevlā andan ā‘zımdür ne şübhe çekme bım

(18) Pādişāhdan gāh u bīgāh günāh şādır olsa ‘afv-ı Hüdāya ihtiyācun te’emmül idüp
günāhkārlarun (19) ‘afvın dirīg itme. ‘Afv u ufrān-ı hūdā aña erzānı olan Beyt

(20) اكر توقع بخشاش از خداداری
ز روی عفو و کرم بر کناه کار بنحش

(21) Dirseñ teveı‘-i başāyeş hūdā iderüm
Günāhkāre yürı eyle sen de ‘afv u kerem

(45-b)

(1) Rāviyān-ı āsar ve hāveyān-ı abār şöyle haber virdiler ki bir pādişāh hāsekileründen (2) birine bir hıdmet sipāriş eyledi. Mezbūr ari-i ‘adāletden dūr olup pādişāhuñ mizāc-ı ‘adlüne (3) nā muvāfi bir iş eyledi manşib-ı mu‘ayyeninden ol menşübeyle ‘azl olınup pa-yı taht-ı pādişāha (4) esir-i bend-i husrān olup geldükde pādişāh ‘itābla hiāba āgāz eyledi. Bıçāre ol hinde (5) āh u eninle nidā idüp didi ki, iy şāh-ı kāmıyāb yevmü’s suāl ve’l cevābda huzūr-ı rabbü’l erbāba (6) vārdıda ve ma‘rız u hiāb u ‘iābda urdıda ol maallde ārzü-yı hātır ‘atır-ı şāhı nedür didikde, (7) ‘afv-ı ilāhıdır, deyü cevāb virdi. Merd-i merdūd vü mağzül eydür, imdi benüm ‘özrüm abül idüp (8) günāhum ‘afv it ki ‘afv-ı ilāh ‘afv-ı pādişāha mensūt ve merbūtudur. Beyt

- (9) من پیش تو مجرم تو در پیش خدا
کر عفو کنی حق ز تو اسم عفو کند
- (10) Nazīre
- (11) Ben senüñ atuñda mücrim sen udāvend-i cihān
Sen beni ‘afv eyle ‘afv itsün seni ol müste‘ān
- (12) Dil-i pādīṣāh-ı ‘ādilde bu sözler cāy-gīr olup üftādeye kemākān destgīr olup girü
ıdmet buyurdu.
- (13) عفو فرمودن مبارکی خصلت نیست
هر که دار د عفو صاحب دولت نیست
- (14) دل ز نور عفو روشن می باشیور
وز نسیمس شنیه کاسن مبنشیور
- (15) دوست دار د عفو ابیر و دکار
انچه ایز د دست دار د دوست دار
- (16) Nazīre
- (17) oṣ mübārek fāldurur ‘afv iy hümām
‘Afv idenlerde olur devlet müdām
- (18) Dil-i zıyāmī ‘afvla rūṣen olur
Sīne bū-yı ‘afvla gülṣen olur

(19) ‘ Afvı gāyetde sever ol müste‘ān
Sen de haq sevdüğini sev iy felān

(20) Hūdūd-ı ilāhīde ‘ afv hadden tecāvüzdür terk idipdürür zīrā kıṣāṣ u hūdūd maḥall-i
kaḥr ve ğāzabdur. Beyt

(21) اکرچه خرم راحدیس شرعی
بناپر داست ابجا عفو مرعی. که عفو او

(46-a)

(1) بلار احد شرعی همچو سیداست
که عفو دران اجرای حداست

(2) Nazīre

(3) Çü ger her cism içün vār ḥadd-i şer‘ī
Degüldür leyke ānda ‘ afv-ı mer‘ī

(4) Anıñ ‘ afvı hemān icrā-yı ḥaddür
Belāya ḥadd-i şer‘ī çünki seddür

(5) **Bāb-ı heftdehom** der ḥilm. On yedinci bāb ḥilm beyānındadır. Aḥlāk-ı ilāhīden
(6) biri de ḥilmdür. Kelām-ı Qādīm’de bu müdde‘ī sābit olmuştur. İnnāllahe ğafūru
ḥalīm gelmişdür (7) ve cümle enbiyā ve evliyāya bu ḥulq-ı ḥabībden naşīb virilmişdür.
Tā ol kuvvetle müfsid-i imān (8) ve pīşer ü ‘ asker-i şeytān olan ğāzab sevretin şikeste
kılalar. Ḥadıṣ-ı şerīf-i nebevī ve kelām-ı (9) laṭīf-i muştafviyyede gelmişdür لیس الشدید

³⁰⁸بالصراحة انما الشديد الذى يملك نفسه عند الغضب (10) ya' nī ḳavī ve bahādır şol kimesne degildür ki küştigīrlık meydānunda muḥkem ṭurup çoḳ pehlivānuñ pençesin burup (11) ayāğın almağa ḳādir olan, belki ḳavī ḡālib nefsi-i ḡavī olup ḥīn-i ḡazabda mühālikden iḥtirāz (12) idüp ol nefsüne mālīk olandır. Beyt

(13) مردى کمان مبرکه بزورست وپردلى
باخشم اکربرآيى دانمکه کاملی

(14) Nazīre

(15) Sen zor bāzūyla şanma merd-i pür dilsin
Yiñerseñ nefsüñi ḥīn-i ḡazabda bil ki kāmilsin

(16) Neşir, İncil'de mezkūr ve meşūrdır ṭarīḳ-i 'adle sülūk iden farīḳ-i mülūka mühimdir ki nefsi-i nefislerüne (17) ḥilmle riyāzet çekdürmede ihtimām idüp 'ilmle fermān berdārılıḳda rām ideler. Rızālaruna (18) muḥālif ef' āl istimā' itdüklerinde derḥāl ḥışm u ḡazab ḳılmayalar zīrā ḳuvvetleri bilā ḡāyet ve ḳudretleri (19) bī nihāyetdür. Re'āyā ve zīrdestān ḥūdānlara muṭī' fermāndur. Ne'uzubillah eger ḡazab maḥkūm-ı taḥammül (20) ve ḥışm-ı zīrdest ḥilm olmayup her ḳul ve fi'lden ḥışmgīn ve ḡazabnāk olalar. Revnaḳ-ı 'ālem mürtefi' (21) olup ānca ādem helāk olur bu ma'nā-yı ra'nāya zīb-i nazmla ne zībā zīnet virmişler. Beyt

(46-b)

(1) بردبارى خرنیه خرداسیت
هرکه راحلم نسیت دیودداسیت

³⁰⁸ Asıl güçlü olan kişi, öfke anında sinirlerine hakim olan kişidir. (Mālik, *hüsni'l hulūk* 12, s.906; Buhārî, *edeb* 76, VII, 99).

- (2) دیوبنداسیت حلم اکر دانی
غضب از دسیت اوست ز ندانی
- (3) Nazīre
- (4) Hilm gencīne-i šāh-ı hüsrev'dür
Kimün ki hilmı yoğdur diyü vededdür
- (5) Hilmdür dīv-i bend hākım-i cān
Ġazab şeytānun eyler bend ü zendān
- (6) Neşir, merd-i hālīm ve selīm oldur ki seylāb-ı ġazab ānı yoldan ayırmada haylī te'ab çeker egerçi (7) hıbl-ı şāmiḡ vü rāsıḡ mümerr-i seyl-i ġazabda vāki' olsa havf u hāzerde ve nāire hışm ki (8) anuñ iltihābından küh-ı pür şüküh-ı Elburz dāire-i ıztırāb ve haṡırdadur erbāb-ı 'ilm (9) ve aşḡāb-ı hılme eşerātımız bir cihāndāruñ āteş-i ḡiddet vü ġazabı teskīn olmaz illā āb-ı hılmlle (10) ve bir şehriyāruñ nāzik mizācı ġüft ü ġuyı re'āyā bār-ı girānın çekmege müteḡammil olmaz illā tüvān (11) ü tāb-ı hılmlle. Pes pādişāh-ı 'ādil vü deryādil oldur ki 'ummān-ı 'ilm ve hilm olup her bir muḡālif hevādan (12) mükedder ḡāṡır olup bulanmaya ve bünyād-ı hışm-ı 'ālem sözi ḡarāb itmeyince serir-i salṡanatda ḡalbi ḡarār idüp dolanmaya.
- (13) چو حلم اندر ابر غضب گشت پست
غضب را همین بر دباری شکست
- (14) ستون خرد دبر دباری بود
سبک سر همیشه نجواری بود
- (15) Nazīre

(16) Ne vār haşmet ü hışmı hilm etse pest
Ġazab ʿāmin eyler taḥammül şikest

(17) Sütün-ı hıreddür hilmle vaķār
Sebk-i ser hemişe olur hvār u zār

(18) Neşir, kұtb-ı āfāk Süleymān Varāk rivāyet eyler ki, günlerde bir gün ittifāk maḥzer-i meʿmūnda ḥāzır (19) ve ḥalīfenüñ aķvāl ve efʿāl ve aḥvālüne nāzır idim bir yāķūt-ı berrāk gördim ki tūlde dört (20) barmaķ ve ʿarzda iki benān miķdārı şafā ve ziyāda mānende-i ḥurşid-i raḥşān ve nāhid-i dıraḥşān (21) idi ve o ḥinde hemīn bir zerger iḥzār olunup vār bu yāķūtı bir mücevhere nigīn eyle, deyü

(47-a)

(1) taʿlīm ve tefhīm olundıķdan şoñra ol gevher-i zergere teslim olundu. Bir nice müddetden (2) şoñra girü ḥalīfe ḥıdmetüne vārdum, ešnā-yı kelāmda engüşterīn añıldı, biʿl ḥāl (3) zerger iḥzārı için ḥacibler irsāl olundu. Zerger ol maḥzere ʿaleʿl fevr (4) ḥāzır kılındı ammā dest ü pāsına belki cümleten āʿzāsına ḥavf-ı şedīdden berk-i bīr gibi (5) lerzeler düşmiş Meʿmūn sebep-i teġayyürden suāl itdükte, ol ġarīķ-i baḥr-i teḥayyür şöyle cevāb (6) virdi ki, beyān-ı sebep şart-ı amān ġazabla olur meʿmūn hemīn hışm u ʿitābımdan lermīn (7) ol teg söyle diyince bīçāre zerger ķoynından bir çār pāre gevher çıkardı. İy ḥalīfe-i rū-yı (8) zemīn billah rabbüʿl ʿālemīn bir muşanniʿ engüşterīn düzdim işbu gevher-i güzīde ve güzīni aña (9) nigīn etmek tedārikindeyken fezā-yı āsmānī sıbķat idüp nāġehānī elüm şaşdı, gevher (10) sendān üzerine düşdi çeḥār pāre oldu, ḥilāfe çārem yokdur bāķī fermān ḥükm-i ķazā (11) cereyānıñuza ķaldı, deyince Meʿmūn tebessüm idüp vār ol pāreleri çihār engüşterīne nigīn (12) eyle, bu ḥuşuşda sen ġünahķār degilsün. Ḥaķīķatā bu cürm ü cināyet senden şādır olmamışdur (13) zīrā ol def -i belā ve redd-i ķazāya hīç bir aḥd ķādir olmamışdur. İşbu şüret ki sīret-i (14)

maḥmūda me'mūndan şūdūr ve zūhūr bulmuşdur ğāyet ḥilm ve nihāyet taḥammül eyledüğü ādemi (15) ādemi ta'ammül ve tefekkür eyle her şahşa ma'lūm olmuşdur.

Beyt

(16) حلم سر یاته کمال بود
سبب عزت و جلال بود

(17) حلم شادی فزای هر حجلست
مومیانی شکسه دلسیت

(18) Nazīre

(19) Sūd ve sermāye-i kemāl ḥilm
Sebeb-i ' izzet ve celāl ḥilm

(20) Kenef sırrı ḥilm her ḥaclūñ
Mūmyāsı ḳamū şikeste dilūñ

(21) Nūşirevān, Büzürmihr-i Ḥakīmden şordı ki, iy büzürg-i cumhūr ḥalk-ı cihān ḥilm ne nesnedür?

(47-b)

(1) Ḥakīm-i fehīm buyurdu ki, eḫ'ime-i ḥuvān aḥlāḳıñ nemekidür. Zīrā ḥurūf-ı ḥilm zir ve bilā ' itibār (2) olınsa meliḥ olur hemān nitekim bir ḫa'āmuñ ḫuzı olmasa bī meze olup dādı dālı olmaz. (3) Gezlik nev ' arūs aḥlāḳ ki şehre āfāḳdur. Zīrā ḥilm olmasa cemāl ve kemālī ḳuşūr ve ḫalelden (4) ḥālī olmaz. Nūşirevān girü şordı ki iy ḫakīm merd-i ḫalīm kimdür? Cevāb-ı bā şevāb virdi ki, (5) ḫalīmūñ üç dürlü nişānesi vārdur. Evvel nişānı

oldur ki eger bir turş rûy ve saht gûy (6) şāni‘ ve şānī-i talḥ sözlerle anı rencide kılmak
kaşd itse kaṭ‘ā te‘ellüm ve te‘ezzī izhār etmeyüp (7) belki ol muḳābelede şeker pāsuh
ve şīrīn güftār ola sögseler işte şöyle ammā dökseler (8) iḥsānla mükāfāt eyleye. Hāşıl-ı
kelām ne sögmekden şikāyet ve ne gülmekle mübāhāt eyleye. Kıṭ‘a

(9) بات و کویم که حبیبست غایتہ حلم

هر که ز هرثو هر شنکر بخشش

(10) کم مباحش اردر خیت سایه فکن

هر که سکنت زند تمر بخشش

(11) وان که خبر اشدت جکبر بجفا

همچو کان کریم زربخش

(12) Nazīre

(13) İşit ben saña taḳrīr ideyin gör gāyet ḥilmi

Saña zehr-i helāhil şunana sen şeker vir gel

(14) Dıraḥt-ı sāye-i efgenden kem olma bāğ-ı ‘ālemde

Saña seng-i cefā pürtāb iden şaḥşa şemer vir gel

(15) Hırāş-ı cism ü cān olsa saña tişe gibi her kim

Kerem-kānlıguñ izhār it aña sīm ü zer vir gel

(16) Neşir, ḥalīmūñ ikinci nişānesi oldur ki her ne maḥallda ki āteş-i ḥışm zebāne
izhār idüp şavlet-i gāzab (17) ve ḥiddet-i ḥışm bü’l ‘aceb āşikār ola, ol terk-i güftār
eyleyüp bir laḫzā ḥāmūş olup şāḥibü’s sükün (18) ve’l ḳarār olur. İşbu şüret delīl-i
iṭmīnān ve teskīn rūḥ-ı pür fütūḥ-ı kāmīl ve mükemmeldür. Memālik-i fenā (19) mülūkı
a‘nī erbāb-ı ṭarīḳatūñ ehl-i sülūkı bu semte gide gelmişler ya‘nī ‘illet-i gāzaba şamtlı

‘ilâc ide (20) gelmişlerdür. Hâlimüñ üçünci nişânesi kazm-ı ğayz olmuşdur. Nitekim midhat ve ‘afv ve hâlimde kelâm-ı kâdimde (21) ³⁰⁹والكاظمين الغيظ والعافين عنالناس³⁰⁹ gelmişdür ya‘nî hîn-i hiddetde ğazabın şol kimesneden def‘ itmek

(48-a)

(1) fi’l haqîka müsteħaqq-ı ‘uqûbet evvelâ rivâyet olındı ki nev-bâve-i bostân-ı şehâdet ve bāküre-i (2) bāġistân-ı sa‘âdet kıurretü’l ‘ayn benî vü çeşm-i çerâġdı ya‘nî Hüseyn bin ‘Alî ‘aleyhâ’r rahme ve’r rızvân (3) bir niçe mihmâna hıvân göster olup oturmuşlar idi. Hâdim-i suġra ta‘âm-ı kerem ile mālâmâl bir kâse (4) getirirken mehâbet-i meclisle ġâyet dehşetünden eli ve ayaġı şaşdı ve elindeki kâse (5) hâzret-i imâm-ı hümâmuñ mübârek başlarına düşdi, issî âş gül yañaġlarına aġdı. Hâzret-i Hüseyn (6) radyallahu ‘anhu ta‘zîbân degül belki te’dîbân hâdemüñ yüzine baġdı. Hemân ³¹⁰والكاظمين الغيظ³¹⁰ (7) âyetin revân oġdı. İmâm-ı hümâm buyurdılar ki, kezîm-i ğayz itdüm ol iş temâm oldu. Hıdmetkâr (8) ol nûr-ı ‘ayn benî hâzret-i Hüseyn den kezîm-i ğayz ihsân itdükde tekrâr ol istinâs ile ġüftâre (9) gelüp ³¹¹والعافين عنالناس³¹¹ okudı. İmâm da ‘afv itdım didi. Hâdim muġaddem-i ihsân recâsına (10) âyet-i kerîmenüñ tetimmesün kıırâ’at idüp ان الله يحب المحسنين³¹² tilâvet eyledi. Hâzret-i (11) Hüseyn de min ba’d mevnet-i ma‘işetüñ senün benüm üzerime lâzım olsun. Vâr şimdengirü malımdan (12) âzâd ol, deyü ulü’l ‘azm dâiresine ‘âzım oldu. Beyt

(13) بدی امکافا تکردن بدی
براهل صورت بودبخردی

³⁰⁹ “...öfkelerini yenerler, insanların yaptıkları kusurları affederler...” *Kur’an*, 3. Al-i İmran Sûresi, 134. Ayet.

³¹⁰ “...öfkelerini yenerler...” *Kur’an*, 3. Al-i İmran Sûresi, 134. Ayet.

³¹¹ “...insanların yaptıkları kusurları affederler...” *Kur’an*, 3. Al-i İmran Sûresi, 134. Ayet.

³¹² “...Allah iyilik yapanları sever.” *Kur’an*, 3. Al-i İmran Sûresi, 134. Ayet.

(14) بمعنی کسانی که پی برده‌اند
بدی دیده‌ونکویی کرده‌اند

(15) Nazīre

(16) Yaramaza sen de yaramazlıg it
Ṭarīq-i ‘avām der murāduñsa it

(17) Havaşş-ı hudā hoş yola gitdiler
Yaramaza elin kıla gitdiler

(18) Aḥbārda vārid olmuş ve āşārda gelmişdür ki Ḥazret-i ‘İsā ‘āleyha’ş şalvāt ve’s selāmdan suāl (19) itdiler ki, eşyā içinde gāyetde ş‘ab-ı düşvār ne nesnedür? Cevāb virdiler ki hışm-ı Hudā ve ḳahr-ı Ḳahhār (20) Tekrār şordılar ki ādem t‘ ab-ı nāmütenāhī ya‘nī gāzab-ı ilāhīden nice emīn olur ve ne ṭarīḳle emān bulur? Buyurdılar ki, (21) iktisāb-ı ḥilm ve edeb ve terk-i ḥiddet vü gāzabla. Nitekim maḥdūmı ve Mevlevī Kitāb-ı Meşnevī-i Ma‘nevī’sünde

(48-b)

(1) bu ma‘nāya imā ve işāret idüp beşāret buyurmışlar. Beyt

(2) گفت عیسی رایکی هشیار سر
چیت در هستی ز جمله صعبت

(3) گفت ای جان صعبتم خشم‌خدا
که از دوزخ بمی ترسد جیوما

(4) گفت ازین خشم خداچه بود امان
گفت ترکی خشم خویش اندر زمان

(5) ترك خشم وشهوت وحرص اورى
هست مردى ورك بيغيمبرى

(6) Neşir, ve daḥī ma‘lūm ve mefhūm idinmek gerek ki mevāzi‘-i keşīrede ḥiddet ve ḡāzab ḥilm ve sūkūn (7) ve edebden efzaldür. Egerçi ḥırş ve ṭama‘ ve hevā veyā tecebbür ve ta‘azzüm veyā riyā için olan ḡāzab-ı muṭlaḡā (8) mezmūmdır. Ammā ‘ilām-ı ma‘ālim dīn-i metīn ve aḡkām-ı merāsım aḡkām-ı şer‘-i mübīn için olsa (9) aḡlāḡ-ı ḡamīde evşāf-ı pesendīdeden ‘add olunup şaḡībī sitāyış olunur. Meşelā bir kişi ehl-i (10) ḡaremin ḡarām fi‘lde görse ben ḡilmle ārāste ve pīrāsteyin dise ‘aḡlān ve şer‘ān ve ‘örfān (11) ol kimesne mezmūm ve ehl-i ḡayret ve mūrūvvet nazarından sākıṭdur. Çünkü ḡayret-i ḡuşūnet ve ḡāzabdan (11) ḡayrı nesneyle el virmez. Kemāl-i insāniyye hemān maḡall-i ḡilm ve mevzi‘-i ḡāzabı fikr-i daḡıḡ ve nazar-ı şaḡīḡ vü ḡaḡıḡle (12) temyīz ve taḡḡıḡ eyleyüp ḡaḡḡānī yola gitmekdür. Eger ḡāzabdur ve eger ḡilm maḡallü maḡallüne şarf itmekdür. Beyt

(13) قهرو لطف اندر محل خود نکوسیت
جای کل کل باشی و جای خار خار

(14) Nazīre

(15) Luṭṭla ḡahruñ mu‘ayyen yerlüyeri vārdur
Gül yerinde gelmiş ol ḡār ol maḡall-i ḡārda

(16) **Bāb-ı hejdahom** der ḡulḡ u rıḡḡ. On sekizinci bāb tavşīf-i ḡulḡ ve ta‘rīf-i rıḡḡ eyler. (17) ḡulḡdan murād ḡoş ḡulıḡ sīreti ve rıḡḡdan ḡarāz-ı dılcūlıḡ līnetidür. Mülātefetle sākārılıḡa (18) ḡulḡ ve mūdārā ve mülāyemetle kārşazılıḡa rıḡḡ dirler. ḡulḡ

bir haşletdür ki cümle haşāluñ bī ‘adil (19) ve bī mişālīdür. Ve bir ni‘ metdür ki şamū na‘īm-i na‘muñ dādı ve ālıdur. Haş celle ve ‘alā īmānı haş idüp (20) vücūda getürdi. Īmān tazarru‘ ve niyāz ellerin dergāh-ı bī-niyāz ve bargāh-ı kārşāza getürdi.

(49-a)

(1) Hüşn-i münācātla ‘arz-ı hācāt eyledi. Hülku’l insān-ı za‘īfā mūcibince benüm maḥallüm begāyet za‘īfdür (2) bār ḥudāya bāri beni şavī eyle, didi. Haş celle ‘azmete hüşn-i hülk ve seḥāvetle īmāna kuvvet virdi. (3) B‘ade’l īmān küfri haş itdi, küfr de gezlük münācāt eyledi. Ya‘nī kuvvet talebinde ‘arz-ı hācāt eyledi. (4) Haş te‘ālā sū-i hülkla buḥli küfre maḥşūş kılp bu iki şıfatda īmānuñ ve ḥalī olsun didi. Ḥadīşde (5) vārid olmuşdur ki yevm-i kıyāmetde bāğ-ı cināna baḥil ve bed-ḥūy olana yol virilmez. Ya‘nī sū-i hülk ve buḥlile cennete girilmez.

(6) من ندیدم درجهان حسبت وجو
هیچ اهلیت به از خلق نکو

(7) Nazīre

(8) Kalmadı bir yer kīm ānı görmedim
Hüşn-i hülk āsā maḥāma irmedim

(9) Hikāyet, günlerde bir gün Ḥazret-i Rūḥullah ‘alī nebiyinā ve ‘aleyhisselāma bir ebleh hem-rāh oldı. (10) İttifāk ol fūrümāye Ḥazret-i ‘İsā’ya bir suāl eyledi. Telaṭṭuf birle cevāb virdikde, şabūl itmeyüp (11) ‘arbede ve sefāhete şūrū‘ idüp ol ḥarānī a‘nī ol ebleh er Ḥazret-i Mesīḥāyla ceng ü cidāl (12) eyledi. Ol nefrīn eyledükce Rūḥu’llah talṭif ve taḥsīn eyledi. Her bār ol sefih ve bī ‘ār (13) muḥāşeme ve mūcādele izḥār itdikce Ḥazret-i ‘İsā ḥuzūrında eblehūñ zḥūr-ı bilādet ve sefāhetine (14) nāzır idi. Bī

ihtiyār ilerü gelüp Rūḥu'llah ile rūberü olup didi ki, yā Kelimetu'llah niçün (15) bu nākes ve nādān ve dūna zebūn olursun, ol ḳahr ve ʿunf itdikce siz mülāyemet ve luṭf ve ol cevr ü (16) cefā eyledikce siz mihr ü vefā eylersüz? Ḥazret-i ʿĪsā buyurdu ki, ey refiḳ-i muvāfiḳ ve ey ūṣaf-i ṣādīḳ (17) ³¹³كل اناء يترشح بما فيه her gözenek içinde ne vārsa ṫāşına derleyüp çıkan ve her bīkārīn başında (18) ne çıkısa ayağından akan oldur. Andan ol ūṣaf ṣādīr oldı, benden bu veche ūṣaf-i zāhir (19) ben ānīn türehhātına ʿazāb ḳılmadıḡum teemmül etse ol benden taḫşīl-i edeb ḳılmaḡ mümkindür ve ben ānīn (20) cāhilāne kelimātundan cāhil olmazam ammā ol benüm ḫüsn-i ḫulḳumdan ḫulḳdan mümtāz olup ʿāḳil ve dānā olmaḡ cāizdür.

(49-b)

- (1) چون نشوم من زوي افروخته
اوشوداز من ادب اموخته
- (2) من كزدماده جان شدم
اين صغتم دادخدازان شدم
- (3) خلق نكوصف مسيها بود
خعلت بدمر كه مفاجا بود
- (4) Nazīre
- (5) Virmez o ebleh baña her ger ta' b
Benden edeb ögrenür ol bī-edeb

³¹³ "Her kap içindekini sızdırır."

(6) Bu şıfat olmasa benüm hemdemüm
Mürdeler ihyâ mı iderdi demüm

(7) Hülq-ı hüsni ve şıfat-ı Mesihâ olur
Haşlet bed merk-i mefâcâ olur

(8) Hükemâ hoş hülk nişânesi ve hülk-ı hüsniün atası anası on bîş nesnedür dimişler.

(9) Evvelâ ma'kûl ve meşrû' işlerde fesâda mübaşir ve 'inâda şürû' idüp cumhûra muhâlefet itmek. (10) İkinci eger şehridür ve ger egenci inşâf kılmak ya'nî âhirüñ haqqın gendü nefsiünden almakdur. Üçüncü (11) cevâsisü'l 'uyübdan olmamak ya'nî kimesnenüñ 'aybın tecessüs ve tefahhuş kılmamak. Dördüncü bir kimesneden (12) bir zillet şâdir ya'nî bir günâh zâhir olsa hamelu'l memün 'ale's şalâh birle 'âmil olup ânî tâdil ü tevcih (13) meşe ve 'ale ıslâha sa'y itmek. Beşinci günâhkârüñ i'tizârın kabûl itmek. Altıncı muhtâclar hâcatın (14) edâ kılmak. Yedinci halkıñ ezâsuna mütehammel olmamak. Sekizinci gendü 'aybın görmek. Toğuzuncı talâkat (15) veche ya'nî halka güler yüz göstermek. Onuncu halkla müdâm şirîn kelâm olmak. Beyt

(16) باهمه خلق جهان خلق پسندیده نمای
که سوي خلدبرين راهيران خواهدبود

(17) Nazîre

(18) Hülq-ı cihâna cümle hülq-ı hamîde göster
Huld-ı berîn olur hülq-ı hüsni çü rehber

(19) ve lillahi derr-i kâilin ne zîbâ dinmişdür ve ne ra' nâ denilmişdür. Beyt

(20) خوش است عالم اسودکی و خوش خویی
بدین مقام در اکربهشت میجویی

(21) Hoş hūlğıyla hoşdur bu ‘ālem ferāğa
Cennet murādīnisa ‘azm eyle ol ʔarafa

(50-a)

(1) Ammā rıfķ ki meclis ārādur, kārşazlığa müdārādur. H̄aberde gelmişdür ki rıfķ ve mülāyemetle muhteliṭ olan (2) maşlahat zīb ü zīnet bulup hoş. Ammā muḥālefet-i müteḫarin olan ḫaziyye-i kādı sicilli gibi müşevveş (3) olur. H̄azret-i ḫaḫ şıfat-ı rıfķ ve mülāyemetle ḫabībi Muḫammed Muştafā-yı şallallahu ‘aleyhi vesellem t‘arīf ve tavşīf (4) idüp buyurmuşdur ³¹⁴ فيما رحمت من الله لهم sūḫan-ı saḫt sebab-i buğz ve ḫaṭī‘at ve līnet ü mülāyemet vesīle-i

(5) meveddet ü vuşlatdur. Beyt

بشرین زبانی و لطف و خوشی
توانی که مویلی بمویی کشی

(6) Nazīre

(7) Eyü hūlķıla ve ʔatlu dilile
Kişi fil yitse olur bir ḫilile

(8) Erdeşīr-i Bābek ki serīr-i salṭanatı zīver-i ‘adāletle ārāste ve tezyīn-i eyāletle pīrāste ḫılımiş idi. (9) Günlerde bir gün ferzend-i ercümendin gördi ki muraşşa‘ ve mücevher kıymeti cāme geymiş. Bābek eydür, (10) iy cān baba evlād-ı emcād-ı selāṭīne münāsib libās-ı fāḫīr oldur ki ḫizāne-i ‘ālemde mişli ve nazīri (11) nādīr ola bu cāme ki

³¹⁴ “...Allah’tan gelen bir rahmetten dolayı sen onlara yumuşak davrandın...” *Kur’an*, 3. Al-i İmran Sûresi, 159. Ayet.

sen giymişsin ḥās u ‘āmā anuñ mümāşil ve ma‘ādı müyesserdür. Derḥāl püser pür tebdīr (12) Erdeşīr-i Pīre suāl itdi ki, ya baña münāsib cāme nedür deyü iḳdām ve ibrāma yüz tūtdı. Bābek eydür, (13) iy ferzend-i dilbend muvāfiḳ saña bir ḥil‘at yaraşuḳdur ki āniñ tārı ḥüsn-i ḥulḳ ve nigūkārı ve pūdī (14) sāzkārı ve bürdbārı olan ya‘nī erişi her işi eyü ḥuyula olmaḳ ve ergacı ḥalḳa muvāfaḳat (15) eyleyüp ezālaruna taḥammül ḳılmaḳdur. Eger kimesne anı te‘emmül eylese ma‘lüm ve mefhüm idinür ki (16) zıkr olınan kelimāt-ı te‘emmāt mücemmi‘ cemī‘-i müberrāt ve cāmi‘-i mecmū‘a ḥayrātdur. Beyt

(17) پادشاهان وشهریاران را
باهمه آفریده کان خدای

(18) کارسازی نکوست در همه وقت
سازکاری حوش است در همه جای

(19) Nazīre

(20) Pādişāhān-ı zemīn ve şehriyāran-ı zamān
Cümle maḥlūḳāt ḥālīḳla sezādur kim hemān

(21) Sāzkārı iḥtiyār idüp olalar kārşāz
Tā ki sāir ḥalḳdan anlarda ola imtiyāz

(50-b)

(1) Neşir, Ferīdün’a sordılar ki bārgāh-ı salṭanat mülāzımlarından kāv-ı bīgāh ne nesneyle nigāh eylesün? (2) Cevāb virdi ki taḥammül ve mülātefetle daḥī. Suāl itdiler

ki ḥall-i eṣkāl neyle mutaṣavverdür? Cevāb buyurdu ki (3) mülāyemet ve muvāfaqatla ma‘nā-yı laṭīfi lutfla beyān ve ‘ayān eylemişler. Ṭarz-ı nazmda ne ra‘nā söylemişler.
Beyt

(4) مهمی که بسیار و مشکل بور
برفق مدارا توان ساختن

(5) بزمی توان سختکاری بنرخیان
که نتوان به تیغ و سنان ساختن

(6) Nazīre

(7) Her emr-i mühim kim ola müşkil bu cihānda
Rıfḳ ile müdārā ile āsān olur āsān

(8) Tīḡ ü teber ve tīr ü kemān istemez asla
Ṭatlu sözle yātlular ıṣlāh ider insān

(9) Hikāyet, Cemşid-i Ḥurşid hemāl-i vüzerāsından birine suāl itdi ki selāṭin-i ‘izāma (10) ve ümerā-i kirāma şıfat-ı ḥamīde ve aḥlāḳ-ı pesendīdeden ḳanḳısıyla muttaşif olmak cümle (11) zārūriyyātdandır? Cevāb virdi ki rıfḳ ve mülātefet ve ḥüsn-i ḥulḳ ve mülāyemettür. Zirā ‘amma (12) re‘āyā ve cümle berāyā bu şıfatla ri‘āyet olunup zārūri du‘ā-yı devām-ı devlet-i pādişāha meşḡül (13) ve mülāzım olurlar ve ceys ü cündiyān ve şāhda bu ḥaşlet sebebiyle rızā-yı pādişāhī cūyān (14) olup hemişe muvāfaqat semtine ‘āzim olurlar. Saltanat-ı ḥūd-ı ra‘ıyyet du‘ā-güylığıyla ve şāh-ı rızā (15) cūylığıyla nizām ve intizām bulur ve rıfḳla mücrime bir veche güşmāl müyesserdür ki ‘unfla muḥāl ve ḡayr-ı mutaṣavverdür. (16) Nitekim mülükdan semt-i rıfḳ ve telatṭufla mevsüm bir melik maṭbaḫīsine ya‘nī matbaḫında āşçısına (17) felān nev‘

ta'ām ārzū eyledüm, deyü güft ü gū eyledi. Maṭbahī, murād-ı melik civānmerd-i sāhī ma'lūm oldu (18) deyü ta'cīl ve şitābla maṭbaḥa revāne oldu. Melik murād idindigi ta'āmdan mā'ad imzācı melike muvāfiḳ (19) ve muṭābıḳ ğazā ihzār idüp ḥuḫūr-ı sulṭāna aldı geldi. Sulṭān tenāvül ḳaşd itdükde (20) her ḳanḳı loḳmaya ki heves ḳıldı içinden bir meges çıkageldi. Āhirü'l emr ol murād olan ta'āmdan (21) el çeküp sofranuñ āhir cānibüne döndi ve bir ğayrı ta'āma daḫī el şundu ta'ām temām yendükden ve sofa

(51-a)

(1) degşirilüp du'ā dilendikden soñra maṭbaḥiye ya'nī āşçıya ḥācibler gönderüp ḥuḫūrına ihzār etdürdi. (2) Ba'de, 'ucb lezīz ta'ām pişirmişsün mā ḥaşıl-ı kelām min ba'd pişirceğüñ eṭ'ama behiye ve şehiyye gülāç ve gülābla (3) olsun. Zinhār bugünkü ta'ām gibi ṭabī'at ībā ider zebābiyye olmasun maṭbahī bī ta'addī ve nefrīn şermsār (4) ve ḥacl olduḳda ol maḫzerde ḥāzırīn ve nāzırīn şāhiñ kemāl-i mülātefet ve mülāyemetine āferīn ve şāhāne tedbīr ne taḫşin didiler. Beyt

(5) چو درمقابلہ جرم ببند کس
شود حجل زد مو این خحالت اوراس

(6) Nazīre

(7) Cürm muḳābelesünde luṭf gören nākes
Ḥacl olur utanır bu ḥacālet aña bes

(8) **Bāb-ı nevāzdehom** der şefḳat ve merḫamet. On toḳuzuncı bāb şefḳat ve (9) merḫamet beyānındadır 'amma re'āyāya şefḳat ve kāffe-i berāyāya merḫamet mülük-ı 'azīmü's şān (10) ve selāṭīn-i refi'ü'l mekāna lāzım ve lā-büddür. Zīrā zīr-i destān benī

âdem vedâyi‘ şâni‘ pür bedâyi‘ ‘âlemdür ki (11) ehl-i iktidâr ve ihtiyâra emânet
 konılmışdur. Tâ ri‘âyet-i selâtinle ‘acze re‘âyâ ve mesâkîn-i berâyâ (12) havza-i
 himâyetde cevri ü eziyyetden berî olup ferâgat ve refâhiyyete mütekkarrin ve niçe şikeste
 diller (13) ra‘iyyet perverlik iqdâmı ve merhamet gösterlik ihtimâmı ile hücum gümüm
 her cühül ve zülûmdan fâriğ (14) ve mütemmîn olalar. Pes sezâvâr şân-ı şerîf şâh-ı
 cihândâr oldur ki bir mücib-i erham-ı terahhüm (15) a‘nî ümîd-i rahmet erhamü’r
 râhîminle zü‘afa ve ‘âcizîne mu‘aven ve mu‘ayyen olmağı farz-ı ‘ayn bilüp (16) ve
 ruhsâre ‘arûs-ı salţanatı hâl-i zibâ-yı ve’s şefkatı ‘ale haleka’llah birle zeyn kıilup (17)
 ahsen-i tedbirle şayd u teşhîr kıilup eyleler. Beyt

(18) در شفقت هر که علم بر اخت
 کار خود و جمل خلایق بساخت

(19) از شفقت هر که سرافراز شد
 دید دولت بر رخسار شد

(20) Şefkatle her ki ‘alem kıaldura
 ‘Ālem için rahmetle taldura

(21) Şefkatle her ki ser efrâz ola
 Devletle dünyâda mümtâz ola

(51-b)

(1) Sa‘âdet-i âhîret ve siyâdet-i dünyâ denî-i enfûs ve âfâkda rahm u eşfâka mübtenîdür.

(2) Hikâyet, selâtin-i mâziyeden Sulţân Maĥmûd Ġaznevî’nün ataları Sebüktekîn’den

(3) rivâyet olunur ki evâil hâlinde beġâyet ‘âil idi şâh-ı Sencüre zamân-ı hıdmet ve

āvān-ı (4) mülâzemetinde bir atdan ğayrı nesneye kâdir degil idi ki mirât-ı ‘âlemde ma‘kūs ve muşavver idi. Evkât (5) ve sâ‘âtî gâyet mertebede kıllit ve ‘usretle idi hattâ sebeb-i ma‘âş ve bâ‘is-i inti‘âş (6) olan kesb ü kârı şayd u şikâr-ı perend kân-ı hevâ ve çerend kân-ı şahrâ ve kûhsâr idi. (7) Günlerde bir gün tavâf-ı kûh-ı şahrâ eylerken bir âhû-yı müşgîn-i nâfe rast gelür ki (8) beççesin uydurup oğlar Sebüktekîn âni görünce bir veche aña at şaldı ki atı ayağından (9) çıkan oğlar toz arasında duhân içindeki şerâre-i şeb efrûza müşâbih oldu. Egerçi âhû (10) ol hücumta taḥammül idemeyüp firâr itdi. Velîkin beççesin kayd-ı bend-i belâya giriftâr itdi. (11) Şaydı fitrâkine bend ü kayd idüp şikârgâhdan döndi gitdi. Âhû-yı şahrâ-nevred pür derd (12) beççesinden cüdâ olup teg ü tenhâ ü ferd kaldıkda şabr u qarâra yâhû deyüp Sebüktekîn ardına (13) düşüp teg ü tâz eyledi bî ihtiyâr feryâd u figâna âğâz eyledi. Sebüktekîn ol enîni güş (14) etdikde hemîn rahm u şefkat gâlib olup ol âhû berre kayd u belâdan berî kılp azâd eyledi. (15) Fi’l-ḥâl ol ğazâle-i âvâre cân atup gelüp güsâlesin önine kıtup şahrâya revân oldu. (16) Giderken yüzün göklere kıtup ol bî zebân lisânsızlık lisânıyla Ḥazret-i Ḥaḳḳ’a ḥüsn-i münâcat (17) ve ‘arz-ı ḥacât eyledi. Mıṣrâءى كه زبان بى زبانتان دانى

(18) Beyt

(19) Didi ya‘nî ki ey dâñâ-yı esrâr

Ḳamû sırr-ı nihânisin bilürsin

(20) Lisân-ı ḥâl enṭaḳdur kıtuñda

Zebân-ı bî zebânîsin bilürsin

(21) Ol gice Sebüktekîn şehre gelüp şıfru’l yed yatdı. ‘Âlem-i rüyâda cemâl-i bâ kemâl Ḥazret-i Muḥammed Muştafâ’yı

(52-a)

(1) müşâhede etdi. Hâzret-i risâlet penâh, Sebüktekîn'e hîṭâb idüp didi ki, iy Sebüktekîn
 (2) şol şefkat ve merhâmet ve merbânî ki senden ol bî-günâh ve bî-zebân ḥaḳḳında
 südür ve zühür idüp (3) 'ayân oldı. Müjde ki ol vâsıta ile maḥbûb-ı rabbü'l enâm oldıñ,
 Hâzret-i Hâḳḳa teḳarrüb-i tām (4) buldıñ, fezâsından râzı ve ben ḥoşnûd oldım. Hâḳ
 celle ve 'alâ bu gün girü seni 'âleme pâdişâh kıldı. (5) Hemîn re'âyâ ve berâyâ
 ḥaḳḳında bu resme merḥamet ve bu güne şefkatden ḥâlî olmayasın. Ve daḥî küberâdan
 (6) birisi bu maḥalde şöyle buyurdı ki, ḥayvânâta şefkat ve merḥamet eyleyen bu fânî
 mülke pâdişâh (7) olıcaḳ. İnsâna izhâr-ı teraḥḥüm sebep-i salṭanat-ı milket-i beḳâdur
 dinmekde ne ḥaṭâdur. Beyt

(8) وست رعیت زرعایت مدار
 کار رعیت برعایت سیار

(9) مرحمتی کن که جگر خسته اند
 در کرم و لطف تو دل بسته اند

(10) Nazîre

(11) Olsa ra' iyyetde ri' âyet eli
 Cümleten âsûde kılursın ili

(12) Merḥamet it cümle ciger ḥasteye
 Her keremüñ bâbına dil beste

(13) Hükemâ buyurmuşlar a' nî esrâr-ı şefkati şâhlara tıyurmuşlar. 'Alâyim-i 'âṭıfat-ı
 şâhî ve şa'âyir-i (14) şefkat-i pâdişâhîden ba' zdur sultân-ı 'adâlet şî'âr-ı ra' iyyetde

vālid-i müşfik evlâdır. Şafâre-i (15) muḥabbet eyler gibi şefkat itmek ki ataya güzend olan oğul ḥaḳḳında nāpesend olur. Atalardan (16) ḳalmıṣ meşeldür ki ata oğlına yaramaz şanmaz şāh-ı ‘ālī şāniñ çeḥre-i nūr-ı sürūr-ı nişānlarında (17) bu veche nişānlar hüveydā olıcaḳ re‘āyā bel ‘umūm-ı berāya māl degil cānların ol ferīd-i ‘aşra (18) ya‘nī pādişāh-ı demreh fidā idüp ‘umūr-ı devlet izdiyādı için du‘ālar iderler. Cenāb-ı ḥazretten (19) icābet peydā olur. Pes Ḥaḳḳ’ıñ i‘nāyeti ve raḥmet-i bī-gāyeti saña ol vaḳt ziyāde olur ki (20) senüñ ḥalḳ-ı cihāne her zamānda şefkat ve merḥametüñ āmāde ola. Beyt

(21) بنجشای بنجشایند بر تو
وری از غیب بکشایند بر تو

(52-b)

(1) اکر رحمت رخص داری تمنا
تو بر هم بر دیگران رحمی برنا

(2) Nazīre

(3) Eyle sen eyleñ it eyleñ muḥaḳḳaḳ
Eyü ḳapular açā üstüñe ḥaḳ

(4) Ḥudādan raḥmet eylerseñ temennā
Terahḥum eyle ḥalḳa raḥm ide tā

(5) Erdeşir-i Bābek, bir gün kendü ciger-güşesüne eydür, iy benüm düçeşmümde bebek meşābesünde (6) olan püser-i rüşen güherüm, cidd ü cehd it ki ‘āṭıfat-ı ‘ämme ve şefkat-i tāmme birle ‘umūm-ı re‘āyā-yı (7) ḥavāşş idünüp evvelā ḳulüb-ı re‘āyāya

mâlik olasin. Tâ ʔarîḳ-i teşhîr-i ʕâleme sâlik olasin. (8) ʕĀlem didükleri ḥûd-hemân ʕâlem-i dildür mâsivâ tevâbiʕ-i âb degildür. Bir ḥakîm-i ʕalîmden istifsâr (9) kıldılar ki cihândâr olan şöhre-i rûzgâr şaydgâh-ı ʕâlemde envâʕ-ı şayd ü şikârdan ʔanḳısın (10) ihtiyâr ʔılmaḳ münâsibdür? Şayd-ı ʔulub-ı reʕâyâ ḥubdur deyü cevâb-ı bâ şevâb virdi. Zîrâ kim (11) iḳbâl ü devlet ve iclâl-i refʕ et kabûl-ı ʔulûba tâbiʕ ḥâletdür. Beyt

(12) Göñüller avlamakdur emr-i muʕazzam

Nedür ğayrı şikâr ey şâh-ı ʕâlem

(13) Çün meyl ü muḥabbet pâdişâh-ı ʕadâlet penâh ʔulûb-ı reʕâyâyı ʔarârgâh ider. Ne hiçbir emirde (14) ʕumûm-ı reʕâyâdan Zeyd eger ʕAmr vazîḳ-i ḥâṭıra bâ iş olup şâha muzâyâḳa göstermezler. Beyt

(15) ملك معنى طلبى بي روي دلهان

شكرت كر نبود ملك متلم نشود

(16) Nazîre

(17) Milk-i maʕnâ isteseñ ey şeh ʔulûba mâlik ol

Şâh-ı bî-leşker memâlik zabṭına ʔâdir degül

(18) Ve dahî şefḳat-i şâhî ve raḥmet-i pâdişâhîden mehmâ emken reʕâyâyı hemîşe zirâʕat-i arâzî-i (19) ḥâliyyeye terğîb ve ʕimâret-i emkine-i ḥarâbeye taḥrîz itmek ve mecârî-i miyâhı gâh gâhî tefahḥuş idüp (20) icrâ-yı mâ-i cârile mezâriʕe mededkârlıḳ eyleye. Hikâyet ʔılınur ve rivâyet olunur ki (21) Nüşirevân-ı ʕĀdil ʕummâl-ı memleketden bir ʕâmile ʕadâletnâme yazdı ve sernâmesünde şöyle buyurdı ki,

(53-a)

(1) havza-i hükümetde olan arāzī-i vilāyetde şöyle ki zirā‘ ate kâbil ğayr-i mezrū‘ kıt‘ a buluna, (2) kâ‘ā siyāsetümden saña menāş-ı hālāş bulunmak imkânı yokdur. Hemân berdâr olınuş murdâr (3) edilmeklügen mukarrerdür. İmdi bu ihtimâmda hikmet-i tām ve bu ikdâmda aşl-ı temām oldur ki (4) ekşeriyā fevāyid-i pâdişāh-ı şāhib-i taht ü tāt ‘avāyid-i bāc u harācdan hāşıl olur. Arāzī-i ğayr-ı (5) ma‘ müreden hizāne-i ‘āmiyeye ne vāşıl olur. Pes bāc u harāc firāvān olmağ memleket-i zirā‘ at (6) ve hırāşetle ābādān olmağla olur. Tā ra‘ iyyete müsamağat olınmayup āşār-ı şefkat izhār kılınmaya zirā‘ at (7) huşuşında ra‘ iyyetden itā‘ at müeyşşer degildür. Beyt

(8) ملکت معمور خوابی خلق را معمور دار
وز سرایشان بلاي ظالمان رادودار

(9) Nazīre

(10) İller ābādān olur diller kāmū ma‘ mūr olup
Memleketden zulm merfū‘ olsa zālīm dūr olup

(11) Sulţān Ebū Sa‘īd Hudābende³¹⁵ zamānesinde olan ümerā-yı pā-yı taht re‘āyā raht-ı mübādere (12) kılup müşādere tarīkıyla ağız-ı mālā havāle oldılar. Sulţān-ı āfāk günlerde bir gün ittifāk (13) ümerāsın cem‘ idüp vüzerā-yı rüşen rāsın mānende şem‘-i meclis izhār eyledi ve fūrādā fūrādā (14) her birisine hitāb idüp şöyle söyledi ki, ilā yevminā hazā ra‘ iyyete zulm u ezā itmeyüp kādır olduğumca (15) ri‘āyet eylemişdüm ammā ba‘de’l yevm bu ri‘āyetün ğāyeti t‘an u levīm olup mālārını ğāret ve rızkın (16) hāsāret itdükden mā‘adā hāllerüne küllī fetāret virmek isterin, şol şartla ki min ba‘d benden (17) ‘ulūfe-i mu‘ayyen vü ma‘lūm vü vazīfe-i mübeyyen vü mersūm taleb itmeyesüz.

³¹⁵ Ebu Said Bahadır (2 Haziran 1305-1 Aralık 1335), İlhanlı Devleti'nin 9. hükümdarı (1316-1335).

Şöyle ki şartı şikāk idüp, (18) ‘ahde vifāḫ üzre olmayasuz ya‘ nī dirlik iltimās idesüz. Ol ḥabāsetüñüz mūcib-i siyāset olup (19) çeşme-i ḥayātdan cümleten el yümeñüz muḫarrer ve muḫaḫḫaḫdur. Elḫaḫ bu buḫlāñuz muḫābelesünde her ne kadar (20) mu‘āteb ve mu‘aḫāb olsañuz ḫaḫdur. Ümerā muḫall-i cevābda cidāl vü mirā izḫār idüp biz ḫayvānāt-ı ‘alef (21) ḫūrān zümresinden degülüz ki bī ‘ulūfe zindegānī ḫılup ḫaḫīr ü ḫ‘ār olup ḫattā ekl-i nebātāt

(53-b)

(1) ve şārib-i katrāt-ı emṭār olavüz Sulṭān Ebū Sa‘īd nām-ı ümerā-yı mezbūrdan ḫaşd ne buyurdu ki (2) buyurdu. Ma‘mūr eyleyen re‘āyādur sizüñ ve bizüm muşālaḫamız ra‘iyyetüñ ‘imāret vü zirā‘at vü ḫirfet (3) vü ticāretde sa‘y-i belīg bī-dirīglerle ḫāşıldur. Çün ‘āmmē re‘āyā-yı ḡāret idevüz tevaḫḫu‘āt-ı ḡallāt (4) fikr-i bātıl zīrā ḡayrdan bir ḫabbe ḡayr-ı vāşıldur. Egerçi tā‘ammül-i şaḫīḫ itseñüz şarīḫ ma‘lūmıñuz olur ki (5) re‘āyāda çift ü çubuk ḫalmasa zārūrī terk-i zirā‘at eyleyüp āḫir vilāyete vaṭan terk idüp (6) giderler. Sizler ol zamānda imāret ü ze‘āmet toḫmın ḫāk-i mezellete şāḫib-i maḫşūl-i māmūl (7) için zirā‘ate meşḡūl olup diḫḫanat eylersiz. Ümerā-yı nīk fercām kelāmu’l mülūk-ı mülūku’l kelām (8) diyüp emr-i şāḫī ve fermān-ı pādīşāḫī destine ‘inān-ı imtişāl virdiler ve ra‘iyyet ri‘āyetine (9) ‘an-şamīmü’l bāl cān u dilden iştiḡāl gösterdiler. Beyt

(10) شنیدم از بزرگان سخن سنج
که سلطانرار عیت بهتر از کنج

(11) کزان خر جاز شود آخر سر آد
وزین هر لحظ دخلی دیگر آد

(12) Nazīre

(13) İşitdim bu sözi ben ululardan
Ra' iyyet-i şāha yegdür sīm ü zerden

(14) Çü gence el urasın dükenür bil
Ra' iyyetden olur gencine hāşıl

(15) Cümle şefkatden birisi dahī oldur ki şāh-ı 'ālempenāh tarīk-i 'adle gitmek gerek. Ya'nī (16) 'ämme halk için gāh gāh divān-ı 'adl itmek gerek. Vülāt vü ru'āt-ı vilāyet aḥvālın (17) bi'z zāt ma'lūm idine. Tā ḥuccām u nüvvāba tazallüm-ḥāhdan sedd-i bāba mecāl olmaya ğanī vü faḳīr (18) vü 'azīz vü ḥakīr 'arz-ı ḥāl itmekde bir olalar. Rivāyet olunur ki ekābir ḥarīminden Nāşır ḥalīfe ile (19) mu'āşır olanlar saña salṭanat zīb ü zeyn degil belki şānuña şeyn virmişdür zīrā anlar ki senüñ emrūñle ḥakimlerdür. (20) Bir bölük bī-raḥm ve bī-şefkat zālimlerdür ekşeriyā bunlardan zulm u sitem şadır olur ra' iyyet ḥaḳḳında (21) şüdūr-ı ri'āyet nādīr olur ³¹⁶النادر كالمعدوم kā'idesi ḥūd-ı ḥıdmetiñüze ma'lūmdur deyü mektüb

(54-a)

(1) işāl idüp 'arz-ı ḥāl itdiler. Cevāb yazdı ki siz taḳrīr-i taḥrīrle itdigüñüz beyāndan baña bir ḥarf (2) 'ayān olmışdur ki işbu 'umūm ve ḥümūm baña henüz ma'lūm oldı ki tekrār 'ilām ve iḥbār itdiler ki (3) 'özriñ günāhiñdan hezār mertebe ziyādedür. Zīrā ulular buyurmuşlardur şol nesnenüñ ki cevābı senden (4) isterler ğayra ḥavāle kılmāḳ maḥzā cehāletdür, ol cihetden ki mühimmāt-ı re'āyāyı zimmetüñe almışsın, (5) vaḳt-i su'ālde cevāb 'uhdesünden gelmeği kendü ki lāzım kılmışsındur. İmdi ğafleti aradan ref' it ki (6) bu 'özrleriñle yevmü's suāl ve'l cevāb senden 'iḳāb ve 'itāb def' olmaz. Ḥattā Fārūḳ-ı A'zam a'nī (7) 'Ömer radyallahu 'anh ḥazretleri buyurmuşlardır ki eger benüm ḥükmim nāfız olduğı vilāyetde bir ḥarābe müşerref olmuş (8) köpri olsa ittifāḳ ol

³¹⁶ "Nadir olan şey yok gibidir."

kançaradan h̄in-i mürür ve ʿubūrda bir gūsfend ayağına güzner irse yevm-i kıyāmetde (9) ʿitāb u levme müsteḥāk oluram. Pespāye-i salṭanat ḳabūl idüp serīr-i ḥükümet üzre (10) pā-yı iḳtidār ḳoyan cihāndārlara lāzım ve lābüddür ki ḥuḳūḳ-ı salṭanat arasında ʿaled-devām kıyām gösterüp, (11) ḥuṣūṣ-ı reʿāyā ve ʿumūm-ı berāyā ḥaḳḳında ūḣfāt ve merḥamet itmege mülāzım olalar. Beyt

(12) فراز تخت حکومت نشستن آسان نست
وران مقام بسی احتیاط بایدکرد

(13) مراد عاجز محنت رسیده بایدداده
غم فقیر مشقت کشیده باید خورد

(14) Nazīre

(15) Serīr-i salṭanat üzre oturmak ūnma āsāndur
Ūḣā key iḥtiyāt itmek gerek cāy-ı ḥazerdür ol

(16) Taḫallümḥāḥa virsün her söziñ tiryāk-ı Fārūḳı
Cevābuñ ḫālime zehr it maḳām-ı nef ʿ ü zardır ol

(17) **Bāb-ı bistom** der ḥayrāt ve müberrāt. Yigirminci bāb ḥayrāt ve müberrāt yaʿnī ḥasenāt (18) ve ūadaḳāt beyānındadır. Temhīd-i ḳavāʿid-i ḥayrāt ve teʿsīs-i mebānī-i müberrāt her ūāḥib-i devletün zimmetüne vācibdür. (19) Aʿmāl-i ḥaseneden biri ki ādemi niūā-yı ḥayātından berī olduḳda āniñ āūār-ı feyz ve berekātı rūḥ-ı pür fütūḥa (20) vāūıl olup ref ʿ-ı derecāt ve def ʿ-ı derekāt ḥāūıl ola. Ūadaḳa-i cāriyedür ki riyādan ʿāriye ola. Mesācid (21) ve medāris-i ʿulyā ve beytüʿl marzī ve ḥavāniḳ ve ribāt ve ḥiyāz ve ḥosbūrniña anlardan ʿubūr ve mürür olınur

(54-b)

(1) ve bunların emşâli a‘mâl ki ‘âmilüne sebep-i sürür ola erbâb-ı ḥasenât ve aşḥâb-ı ‘ibâdet buyırmışlardır ki (2) mādâm ki eṣer-i ḥayrât bâkî ola ‘aṭıyye-i cezâ ve hediye-i şevâb-ı ḥuzâ binâ bânîsi ravza-i peyâmi vâşıl olur. Beyt

(3) هر که خیری کرد حیون محمل بدان عالم رسید
روح اورا هر نفس فیض دگر خواهد در نید

(4) Nazîre

(5) Her ki bunda ḥayr idüp andan gide ol ‘âleme
Rûḥına her dem ânuñ feyz ü şevâb irer heme

(6) Her ‘âqıl-i dānâ ve şâḥib-i idrâk ki jeng-i ğafletden gönül âyînesin pâk idüp ser vaḳtüne (7) ḥâzır ve devlet-i dünyānuñ şüret vü zevâl-i intikâlüne nâzır ola. Her âyine ḳalbünde bu ma‘nâ ṭülû‘ eyler. (8) Ya‘nî işbu sarây-ı fânî seyrüne hezârân hezâr ayında gelmişdür cümlesi fenâ ender fenâ olmuşdur. Mışra‘ (9) kimse bâkî ḳalmaz illâ kim o ḥayy u lâ-yemût Neşr ‘amâyir-i ma‘mûre ve mevâzi‘-i manzûre ki ṭabaḳât-ı mülûk-ı (10) mâziyeden şâdır ve ümerâ-yı devlet ve kübrâ-yı memleketden ol binâlara ḳâdir olmuşlar. Henüz cerâyid-i (11) rûzgâr ve şaḥâyif-i edvâr-ı leyl ü nehhârda müşbet ve meşṭür bânîleruñ nâm u nişânı ḥayât-ı şânî (12) meşâbesünde olup erbâb-ı ‘aḳl vü naḳl şoḥbetünde bil-cümle ḥalk-ı ‘âlem ḳatunda ma‘rûf ve meşḥûrdur. Beyt

(13) چون نمی ماند جهان بیقرار
نام نیکوبه که ماند یادگار

(14) Nazîre

(15) çün qarār itmez cihān bī-qarār
bārī sa‘y it qoyasun bir yādigār

(16) Hıuşūşā erķām-ı mebnānī-i hayr ki elvāh-ı eyyāmdan hiçbir vechle maḥv olmak
yoğdur. İcbār-ı bika‘-ı hayr vü āsar-ı (17) kılā‘ vü vezīr ki müteḳaddiminden şudūr idüp
hāşıl olmışdur. Mü‘an‘ an vü müselsel müte‘ahḫirīn sam‘ına vāşıl olmışdur. Beyt

(18) كسرى نماند و قصءايوان اوبساند
نعمان برفت و ذكر خور نق هنوز هست

(19) Nazīre

(20) Kesr oldı kesr anuñ teni eyvānı elḫaḳ egilür
Nu‘mān hāk-i ḥ‘ār olup dāḫī ḫavernak āñılur

(21) Ekābir-i dīn raḫmetu’llahi ‘aleyhim ecma‘nīn buyurmışlardır ki çün hümā-yı tevfiḳ
ve tā’ir-i āşiyān ve ledeyna mezīdden

(55-a)

(1) bir kāmkaruñ başuna sāye-i devlet ve dünyā-yı bī-qarār şāle ve şahbāz-ı bülend
pervāz-ı mevāhib-i rabbānī (2) fezā-yı feyz-i cāvidānīden celve-i müsā‘adet itdükde bir
sa‘ādetmendüñ sâ‘idinde qarār kıla. (3) Anuñ gibi başı devletlü şāḫib-i sa‘ādete lāyık
olan ḫāl oldur ki şāḫāif-i aḫvālün mezālīm (4) ü meḫāifden mu‘arrā ve müberrā kılup
erķām-ı ³¹⁷ ان احسنتم احسنتم لانفسكم birle merķūm (5) ve müzeyyen eyleyen ve zevāde-i
sefer-i āḫiret olmağıçün taḳdīm-i ḫayrāt ve müberrāt ve tertīb-i (6) bā ḫubāt-ı şāliḫāt
eyleye ki ḫayrāt-ı ‘āmmе ve şadaḳāt-ı cāriye ve tāmmeden kināyetdür. Tā anuñ zıkr-i

³¹⁷ “Eğer iyilik ederseniz kendi nefsinize etmiş olursunuz...” *Kur’an*, 17. İsrā Sûresi, 7. Ayet.

na' mı (7) ve şükr-i keremi eṭrāf ve eknāf-ı 'āleme yetiše ve midḥat vü şenā-i vāfiresini her zamānda (8) ve her ānda her dehān u zebāne cārī olup her lisāne düşe. Beyt

(9) برين رواق زيرجدنو تتهاذبرز
که جرنیکویی اهل کرم نخواهدباند

(10) Nazīre

(11) Yazılmış ḥallile ṭāq-ı revāq-ı çerḥ-i miyānda
Kerem ehlinüñ ādıdır ḳalan bu dār-ı dünyāda

(12) Ḳavl-i şerīf-i nübüvveye ve kelām-ı laṭīf-i Muştafiyye şallallahu 'alā ḳā'ilede vārid olmuştur ki çün ādemi (13) bu maḳarr-ı ğayr-ı muḳarrerden me'men-i müsteḳarda vaṭan-ı aşlīsın yād idüp zarūrī sefer eyleye. (14) 'Alāḳa-i rişte-i a'māl andan fi'l ḥāl münḳatı' olur. İllā üç 'amel degil 'amel-i evvel şadaḳa-i cāriye, (15) 'amel-i şānī 'ilm-i nāfi' ki müte'allimīn andan müntefi' ola, 'amel-i şāliḡ veled-i şāliḡ ki vālideyne du'ā-yı (16) ḥayrī zimmetinde deyn a'nī farz-ı 'ayn bile şadaḳa-i cāriye ki mescid ü medrese vü ḥanḳāh ve köpri (17) ve kārban serāy ve mecārī-i miyāh ve bunlara emşāl vü eşbāhdan 'ibāretdür. Pes vāliyān-ı Ḥıttā (18) memleket ve müstevliyān-ı serīr-i salṭanat olan şāhib-i devletlere lāyıḳdur ki mi'mār-ı fikr-i fāiḳle (19) himmetleri ola ta'mīr-i mesācid ve te'sīs-i ma'ābid eyleye ki ³¹⁸ انما يعمر مساجد الله من امن بالله (20) tamīr-i mesācide her rāki' vü sācide işāret-i pür-beşāret eyler. Eḥādiş-i nübüvveyede vārid olmuştur. (21) Mescid binā eyleyene Ḥudā rahmet ider dimek gelmişdür. Ḥarābe-i müşerref olan mesācidi ta'mīr vü tecdīd eyleyenler de

³¹⁸ "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekatını veren kimse imar eder." *Kur'an*, 9. Tevbe Sûresi, 18. Ayet.

(55-b)

(1) şeref-i rahmet-i rahmet-i rahmanla müşerref olurlar. Mesâcidi ta' mîr vü tecdîd eyleyenler de te'sis-i mübtedâ ile (2) şevâbda birdür. 'Îmâret-i mescid temâm olduğdan soñra ta'yîn-i mü'ezzin ve imâma ihtimâm itmek muhassenât-ı (3) İslâmdandır. Huddâm-ı mesâcid vü ma'âbid esbâb-ı ma'îşetlerin bir veche ahsen üzre müheyyâ vü mu'ayyen (4) itmek gerek ki tâ ferâğat-i fuâdla mehâmm-ı hıdmete kıyâmda kavî lenâd olalar. Ne ân ki cihet-i taleb-i kuvvet-i (5) lâ yemûtdan emri itâ'atden 'âciz kâlar şâniyâ medâris-i mûnderise ta' mîründen lâbüdd ve lâzımdır. (6) Tâ müderrisân-ı ifâdet-i intisâb münâsib-i tadrîse intisâb olınup neşr-i 'ulûm-ı şer'iyeden berekât-ı (7) şevâb-ı aşliyye vü fer'iyye bunlardañ rûzgâr-ı devlet âşârlarına neşâr oluna. Şâlişâ sofiyân-ı şafvet (8) intimâ-yı ³¹⁹ لا خوف عليهم ولا هم يحزنون için günâgün pâk u pâkîze (9) hânkâhlar bünyâd itmek gerekdür ki tâhir velâyetden vilâyet-penâh ve haqîkat intibâh-ı pâk (10) tab' ve pâk dil kâmiller ânda sâkin ve mütemekkin olup tâlibân-ı haqâyık ve câlibân-ı deqâyık meyâmin-i (11) enfâs-ı şerîfeleriyle maqâşid u me'tâlibe zafer bulalar ve ehl-i hâlûn âşâr-ı evkât ve envâr-ı hâlâtların (12) zamîme-i şürî ve ma'nevî kıllalar ve hâlâif-i hânkâh ve mersumât-ı medârisde mu'ayyen gerekdür ki (13) tâ halebe-i mü'tâlâ'a-i 'ulûmdan müsâhele semtine gitmeyeler ve dervîşlerde ezkâr u efkârdan gâfil (14) olup hafta bir câmi'lerde hevâmile cem'iyyet idüp 'avâm zikrin 'ale'd devâm eymeyeler. Rabi'â (15) zevâyâ-yı ru'b-ı meskûnda 'âlî zâviyeler binâ olına ba'dehu vâridîn ve şâdirîn ve muhtâcîn (16) gayr-ı kâdirîn için râtibe-i ta'am-ı duhâ ve şâm ihzâr olunmada ihtimâm kıllına. Tâ mücib-i cem'iyyet (17) bevâtın-ı fuqarâ vü mesâkin ola. Hâmisâ rızâ-yı Allah için mesken-i me'men-i marzî olmağıçün dârü's şifa (18) bünyâd idüp hâzık u müşfik üstâd tabîbler cem' idüp zarûri olan ağıziye ve aşize (19) ve edviye ve terâkîb tertîb kıllalar. Pes bu vaz'î vesîle-i şihhat ve selâmet ve râbıta-i 'âfiyyet (20) ve kerâmet bileler sâdisâ istihkâm-ı temâme mürtebiñ ribâtlar ki melce'-i

³¹⁹ "İyi bilirsiniz ki Allah'ın velilerine korku yoktur, onlar üzüntüye de uğramazlar." *Kur'an*, 10. Yunus Sûresi, 62. Ayet.

misâfirân ve penâh-ı ğarîbân (21) ola bânîsine şemere-i bisyâr ve netîce-i bî-şümâr vârdur sâbi' â firāvân şular üzerine tāk-ı ebrū gibi

(56-a)

(1) göz göz köprüler ki müsâfirine mürûr u 'ubûr sehl u âsân ola mâ-lâ büdd-i memâlikdendür haberde gelmişdür ki (2) her kimesne ki müselmânlara mürûr-ı müte'assir olan yollarda püller ya'nî köprüler binâ itse ol mü'mine şırâtdan (3) 'ubûr 'usretten dūr ola ve şüre ve bûm olan maħallerde büzgehler ve çâhlar ihdâs itmek (4) 'acib şevâbdur ki 'arşa-i 'arşât teşneligünden emîn olmağa sebebdür mervîdür ki şaħâbe-i 'azâm (5) ve kirâmdan biri ol bustân-ı mürüvvet servî resûl-i pür uşûle vâlidem rûhiçün ħayrât vü şadaķâtdan (6) ba'zı ħayr itmek isterin envâ'-ı ħayrdan ķankısı ħayrludur, deyü su'âl itdükde deyü âb deyü cevâb virdiler. (7) Fi'l hâl şaħâbî pür şitâb bir berke'-i âb şatun alup müselmânlara sebîl idüp ħayr eyledi. şevâbın (8) anası rûhına bağışladı ve daħî ta'îr-i meşâhid-i mübareke ve tervîc-i mezârât-i müteberr ki ervâħ-ı muķaddese-i (9) evliyâdan rûzgâr-ı sa'âdet âşâr-ı 'âmire füyûz-ı şâmile ve hemim-i kâmile yetişmege sebebdür ve cümle-i (10) ħayrât-ı külliyyeden biri de oldur ki mevķûfât-ı 'amâir ve sâir biķa'-ı ħayrı mütevelliyân-ı müstâķile (11) ellerinde ħalâş idüp emînlere teslim itmegile tedbîr-i ħaş ideler ve maħşûl-ı evķâfi şart-ı vâķıf üzre (12) erbâb-ı vezâife mâh u sâl isâl-i ihmâl olunmayup isti'câl tārîķine gideler ve a'mâl-i vaķf-ı 'ummâl-i bâviyânet ve (13) ve bî ħıyânete ta'yîn oluna ve anlara daħî 'itimâd-ı küllî olunmayup aħyânâ umûr-ı evķafa mübaşir vü meşğûl (14) olan tairfe-i ğayr-ı ħâifenüñ aħvâli teftiş ve tefahħûş ķılına zîrâ mühimmât-ı vaķfda aşlâ ve ķať'â (15) müsâhele vü müsâmaħa revâ degildür her ki meremmât-ı evķâfi mühimmâtdan 'add idüp 'amirlere ta'mîrle emr idüp (16) ³²⁰على الخير كفاعله muķtezâsınca ecr ü şevâbda vâķıfla şerîk olup müşâb olur. Beyt

³²⁰ "Hayıra delâlet eden, o hayırı yapan gibidir." (Bezzâr, *Müsned*, 5/150; Süyûtî, *Câmiu's Sagîr*, nr4246; Münâvî, *Künûzu'l Hakâik*, nr. 3698).

(17) خیرکن یا دلیل خیری باشی
تا تراهم در آن ثواب هند

(18) Nazîre

(19) Hıyır kııl yâd leyl-i hıyır ol tâ
Hıağ saña da şevâb ide ‘iğâ

(20) Meşûbât-ı şadağât-ı câriye bî-ğadd vü bî-pâyân olduğı ecluden bâb-ı hıyırâtda itnâb vâkıf oldu. (21) Rivâyet olunur ve hikâyet kıılınur ki ululardan biri vedî‘a-i bedî‘a-i hıyırâtı müvekkil-i memâta virmiş.

(56-b)

(1) Ya‘nî bu merhale-i fâniden rahtun sarây-ı beğâ-yı câvidâniye irmiş idi ehibbâsından ba‘zı ânı (2) ‘âlem-i rü’yâda gördiler vefât-ı memâtdan sonra vâkıf olan hâlünden haber sordılar. Bir müddet şikence-i (3) ‘azâbda harîk-i nâr-ı hasret a‘nî giriftâr-ı pençe-i ‘iğâb-ı ‘uğûbât oldım. Ba‘dezân dîvân-ı rahmet-i (4) nâ mütenâhîden hüküm-i ilâhî birle berât-ı necât vâşıl olup âhîr kâr garîk-i necâr-ı gufrân girdâr olup (5) rûh-ı mervânum çeşme-i mağfiretten kıandı. Ya‘nî cümle günâhlarum yarlığandı. Sâ‘il tekrâr sebebi mağfiret (6) istifsâr eyledi. Kıankı vesîleyle şûret-i hâlâş yüz gösterdi deyü söyledi. Cevâb virdi ki, (7) bir beyâbânda kârbânsarây binâ itmişdüm. Meger bir derviş dilermiş vaqt-i tâb-istânda ânîñ sâyesünde (8) bir zemân istirahat idüp meşakğati rağata mübeddel oldu. Hemândem rû-yı niyâzı dergâh-ı bî-niyâz (9) ve çâresâza tutup Hıudâya bu binânuñ bânîsine sen rahmet eyle deyü, du‘â kııldı. Derhâl (10) der dergâh-ı zü‘l celâl tîr-i du‘â hedef-i icâbete vâşıl oldu, günâhlarum ‘afv olunup hıfre-i cehîmden (11) ravza-i na‘îme çeküp baña bu kıadar kerâmet hâşıl oldu. Beyt

(12) هرچند بروي کاردرمی نكرم
نيکيست که نیک است ذکر هاهمه هيچ

(13) Nazīre

(14) Nazar kılsan cihāna ir eger giç
Hemān eyledüñ özge nesne yoç hīç

(15) **Bāb-ı bist ü yekom** der seḫāvet ve iḫsān. Yigirmi birinci bāb beyān-ı seḫā vü iḫsāndadır. (16) Seḫāvet eylüge ve hem eyü ad ile añılmağa sebebdür. Hūd’ul insān ‘abīdū’l iḫsān³²¹ (17) muḫtezāsınca muḫsinüñ mūcib-i devlet kāmı ve müstevecb-i ḫuceste-i fercāmı olan dāne ve dāmıdır. (18) ḫāsıl-ı kelām ‘ämme-i ādemiyāna ḫuḫūḫā eḫrāf u emcād-ı insāna cūddan laṭīf ve seḫādan ḫerīf ḫıfat yoçdur

(19) شرف هر سجود و کرامت سجود
هر که این هر دو دارد عدتی بزوجود

(20) Nazīre

(21) Şeref her ḫaḫḫa cūdından kerāmet hem sücūdından
Olur olmasa ger bunlar ‘adem-i yekdür vüçūdından

(57-a)

(1) ḫaberde vārid olmuḫdur ki seḫā bir dıraḫt-ı behiḫtīdür ki kenār-ı cūybār-ı rızā-yı perverd-gārdan (2) neḫv ü nemā bulmuḫdur ve bir niḫāl-i ‘ālīdür ki ḫāḫları ḫecere-i

³²¹ “Kul ihsanın kölesidir.”

ṭübāya ṭolaşmış ve ā'lā-yı 'illiyinde (3) sidretü'l müntehāya ulaşmışdır. Lā-cerem şükūfesi şeref-i nīk nāmı dünyā ve meyvesi kerāmet (4) ve ḥūb fercāmı 'uḫbādur. Nitekim Ḥazret-i Mevlānā-yı Celāle'd dīn Meşnevī-i Ma'nevī'lerinde buyurmuşlar, bu ma' nāyı ehline ṭuyurmuşlardır.

(5) این سخاشخست ازباغ بهشت
وای اوکین شاخ را ارکف بهشت

(6) Nazīre

(7) Şāḫ-ı cennetdür seḫāvet ey saḫī
Anı elden ḫoyan olur dūzaḫī

(8) Bir ḫakīm bir ḫikmet maḫāldan, ol ne 'aybdur ki ḫicāb-ı mecmū'-ı hüner ve niḫāb-ı 'arūs-ı sīm ü zer olur, (9) deyü suāl olınuḫda cevāb virdi ki baḫl u ḫissetdür. Yā cemī'-i 'uyūbı setr iden hüner (10) nedür, denildükde seḫādur deyü ḫaber virdi. Beyt

(11) هنر سخاست دکر جمل دست افرانست
اکرترا بهرانکشست خویش صددهنم است

(12) Nazīre

(13) Hüner sehā ve keremdür ḫalanı dest-i efzār
Ṭotalum ide her engüşt şad hüner izḫār

(14) Ve yaḫına bilmek gerek ki mā-dām māl ḫayd-ı imsākden ıṭlāḫ olunmaya tevsen-i mufāḫir vü ma'ālī ādem atā oḫıllarına 'eaḫḫ olur.

(15) تجربه کردم زهر اندیشهء
نیست نکوتر ز سخا بپیشهء³²²

(16) Neşr

(17) İskender, Aristodan şordı ki, sa‘ âdet-i dîn ü dünyâ ne kabîlede ve ne haydedür? Cevap virdi ki, (18) iki şeyde. İki daḡī mu‘ azzez ve muḡteremdür. Biri cūd biri daḡī keremdür. Ammâ sa‘ âdet-i dîn kelâm-ı (19) rabbü’l ‘ âlemînde ta‘ yîn olınmuşdur. Kemâ ḡâlallahi³²³ من جاء بالحسنة فله عشر امثالها (20) ya‘ nî her ki bir ḡasene getüre on ol ḡadar ḡasene-i kerâmet getüre. Beyt

(21) انکه ترا توئه هر همیده
از تو یکی خواهد ده همیده

(57-b)

(1) بهتر ازین مایه ستانیت
سودکن آخر کمز یانیت

(2) Nazîre

(3) Hıñtadan ol kim saña âḡ un virür
Ḥaḡdur o kim bir virene on virür

(4) Senden eyü mâye sitân olmaya
Sûd idesin hiç ziyānuñ olmaya

³²² Tecrübe kıldım bu cihân içre ben
Gelmedi bir kâr-ı sehâdan hasen

³²³ “Her kim bir iyilikle gelirse kendisine onun on misli sevap vardır.” *Kur’an*, 6. Enam Sûresi, 160. Ayet.

(5) Ammā sa‘ ādet-i dünyā oldur ki ḥalkūñ vaḥṣī gönüllerin bi’s sabri yu‘tabedü’l ḥurr’ kemendiyle çeküp (6) şayd idesin. Dil ki sulṭān-ı iklim-i bedendür. Her bār ki ḳuyūddan bir ḳayda giriftār ola ḳalbde (7) żarūrī ḳalbe tabi‘yyet ḳıla dām-ı muḥabbetle tūtıla civānmerd-i kerīm ki bir şaḥṣuñ mālīkū’r rikābı ola, (8) ebvāb-ı sa‘ ādet āña ḳarşu küşāde ve dervā ve cümle murādātı āmāde vü müheyyā olur. Tevāriḥ-i Mülūk’da (9) meşṭürdur ki Ḥüsrev-i Pervīz’üñ leşkerkeşlikle mevşūf ve düşmen keşlikle meşḥūr vü ma‘rūf (10) bir dilīr vü ḥünrīz sipehsālārı vār idi ki muḳarreb-i melik ve ‘umde-i memālik idi. Ḥusrev-i Pervīz, (11) ol ferzānenüñ bisāt-ı tedbīr-i umūr-ı salṭanatda kündebāzlıḡın görmediḡi ger fil vü ger feres ya‘nī hīç (12) kes ḥaḳḳında beydaḳ sürmediḡi ecilden rāy-ı şavāb ve fikr-i müsteṭābından ‘udül göstermezidi. Beyt

(13) از تازہ بد کلشن حسروي
بيازوی اوپشت دولت قوي

(14) Nazīre

(15) Gülşen-i Ḥüsrevī tāze gül ḥūd-ı rūsıyla
Devlet arḳası ḳavī ḳuvvet-i bāzūsıyla

(16) İttifāḳ evḳātdan bir vaḳt-i şūmda ṭāife-i ġarāzu’z zeyn (17) fī ḳulūbihim marāzūn ve aṣḥāb-ı ḥased fī cidihim ḥablūn mimessid ṭarīḳ-ı iltifāt-ı Ḥüsrev’i (18) sedd itmek niyetine bi-ġayr-ı remzin ve ta‘rīzin bel şarīḥān ve kāzībān ġayr-ı şaḥīḥān şöyle ġamz itdiler ki, (19) sipehsālār-ı Ḥusrev egerçi bisāt-ı inbisāt-ı nev-benūde şāhāne geçinür. Velīkin ḥāliyā (20) şāha bir ferzīn bend bendin geçmede ferzāne vār geç-rev ve geç refṭārılıḡ sevdāsına (21) düşmişdür ve başına evbaş-ı zālāt-ı fāsīde ve kāside zenbūrvār üşmişdür. Elān

(58-a)

(1) cādde-i fermān berdārīden ol mādde-i mundārīyle münḥariḳü'l mizāc olup inḥirāfda vifāḳ (2) vidād şıḳāḳ vü 'inād vü ḥilāfdadur, 'işıyānı muḳarrer ve tuḡyānı vāḳi' ḥaberdür. İmdi bu şūret (3) ḳuvvetden fi'le şudūr idüp zuhūr itmezden evvel tedārik ve telāfide tedbīr-i vāfi iştiḡālinden lā-büdd'dür zīrā Beyt

(4) علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد
چورفت کار از دست در نیع سودر ندارد

(5) Nazīre

(6) Ḳable'l marāz 'ilācuma sa'y eyle iy ḫābīb
Dermān pezīr olur mı çü ḥaste ola ḡarīb

(7) Ḥusrev işbu ḥaber-i ḥayret eşerden 'acīb ḥavf vü ḥaşyet çeküp şöyle te'emmul eyledi ki, eger (8) 'inān-ı 'inādı eṭrāf-ı memālik-i bilāddan bir ṫarafa çevre şirār-ı 'ibād ve 'asākir vü ecnād (9) ve sāir rünūd vü ekrāddan muvāfaḳat idüp muḫtemeldür ki anuñ baḡı vü yaḡı olmasundan (10) a'nī baḡdan boşanup ḳulel-i cibāl-i tuḡyānda bir cebeli ṫaḡı olmasundan erkān-ı milk ü millete (11) ḳuşūr ve ḳuvā-yı ḳavā'id-i salṫanata fütūr 'arız ola. Beyt

(12) میادابر آرد به بیداسر
که در ملک بیداشودشور شر

(13) nazīre

(14) Mebādā ki ayaqlana bī-dād ser
Memālikde peydā ola şūr u şer

(15) Pes hāsekiyān-ı devlet ve müşīrān-ı umūr-ı memleketle müşāvere eyledi. Cümleñ rāy melike muṭābıḳ (16) ya‘ nī sipehsāruñ tedbīr-i ḳayd u bendünde müttefik oldılar. Hüsrev, āferīn oḳıdı, hele yārınki gün (17) gelsün, didi. Ol gün mezbūr emīr-i dilāver vü dilīri dīvāna da‘ vet itdi. Geldikde evvelki pāyesünden (18) bir ḳadem yuḳaru teklīf idüp ziyāde raḡbet itdi. Meḫāmid vü mefāhir ve sāir sīret-i sūtūre (19) ve ḫaşlet-i pesendīdesünden naḳl-i meclis idüp bir miḳdār naḳl-i nefāyis-i ḫazāyin ve nüḳūd-ı (20) defāinden ol bi’l ittifaḳ ḳayd u bende istiḫḳāḳı vār elān ḫāindür didükleri emīre (21) ‘atā-yı dilpezīr eyledi. Müşīrān-ı müşkil nümāyı ki anuñ ḳat‘-ı mevādd vü fesādında şalāḫ u şevāb

(58-b)

(1) ve sedād ḳayd u bend-i sedāddadur dimişler idi. Maḫall-i furşatda fi’l ḫāl şāha şöyle ‘arz (2) itdiler ki, maḳarr-ı ‘azīmet-i hümāyūn ve müsteḳarr-ı niyyet-i meymūndan sebeb-i muḫālefet nedür ve ne bā‘iṣ (3) oldı? Pādişāh ol ḫinde hemīn tebessüm idüp tekellūme şürū‘ itdi ve beyān-ı uşul vü fūrū‘ (4) idüp buyurdı ki, ben sizūñ ārānuza muḫālif rāy itdüm ya‘ nī semt-i ‘azm vü ḫaremünden (5) ṫaraf-ı inḫirāfa gitdüm. Sizler bir muḳtezā-yı nuşḫ vü pendānuñ tedbīri ḳayd u benddür, deyü ittifaḳ (6) ār eylemişdünüz. Bu ma‘nā-yı fūrād-ı efrāda baña söylemişdünüz. Ben de ḳaşd itdüm ānı bir bende düşürem (7) ki muḫkemterīn cemī‘-i ḳuyūd ola. Lā-cerem ḳayd-ı iḫsān vü keremden ḡayrı ḳayda muḳayyed olmadum ve fikr (8) itdüm ki her ḳayduñ şaydı ve her ‘uzvıñ bir ḳaydı vār. Bend ki ancak bir ‘uzva kemend ola (9) zāhirdür ki ne nev‘ bend ola. Pes bend-i dilbend murād idinüp gönül şaydına meşḡul oldım. Dil ki (10) sulṫān-ı iḳlīm-i beden-i ādemīdür. Sāir ā‘zā vü cevāriḫ anuñ ḫaşemī-i ḫademīdür ‘el fer‘u tābi‘ü’l aşl’ (11) muḳtezāsunca fer‘a aşlından fazla mecāl muḫāldür. Uşul-ı giriftār

olduđı ayda fūrū‘ da (12) muayyeddūr elbette ā‘ zā vū cevāri-i temām sulān-ı albe her biri bir ulāmdur. Beyt

(13) Diger

(14) Dil anda yise cūmleten ā‘ zā andadur

Lā-büdd kii ki avda āhī yabāndadur

(15) Ve durūb-ı emālde gelmidūr ki murġ-ı vaī dām ile ayd ve ādemi isān ve in‘ āmla ayd olına.

(16) rm pie n admi zāde vıd

basan tıvan rdıı ıd

(17) dıra balaf rdn bē bnd

e ntıvan brı dn bē tıan mnd

(18) odmen rm bndıdolf v od

nıyadı azıı bddıro od

(19) Beyt

(20) erem-pıe ol k‘ādemī-zāde ayd

Olur luf u isānla bend ü ayd

(21) ‘ Adūnu ‘ aādan rıābına bend

Ura ör ki at‘ olmaya ol kemend

(59-a)

(1) چودشمن کرم بنیدولطف وجود
نیاید ازو هیچ بددوجود

(2) Çü düşmen göre senden luṭfile cūd
‘ Adāvet bulur mı hīç andan vüçūd

(3) Hāṭır-ı ‘āṭır-ı Hüsrev’de ki āteş muḥālefet-i sipehsālārdan iltihāb-ı izṭırāb vār idi. Çeşme-i (4) iḥsān-ı Hüsrevī ve ḥāḳānīden mütereşşih olan ābla münṭafī ve mündafī‘ oldı ve kuvvet-i serpençe-i (5) dest-i kerem-i sulṭānī birle bīḡ-i niḡāl-i kīne şamīm-i sīneden münḳatı‘ vü münḳalī‘ oldı. Ba‘dezān (6) sāir bendkān-ı şāf niyyet gibi ḡulūş-ı ṭaviyyetle cān sipārılık kemerin ḡıdmetkārılık miyānında (7) muḡkem idüp binā-yı ‘ubudiyyet-i ibtidādan müstaḡkem olup min ba‘d fermān berdārılıḡdan yüz çevirmedi.
Beyt

(8) زان نوازش کری یافت ازو
بعدازان روی برنتافت ازو

(9) Nazīre

(10) Şol nüvāziş kim anuñ ġayrından anı görmedi
Anı ḡoyup ġayrı ḡapuya daḡı yüz urmadı

(11) Bu bābda bir ra‘nā rubā‘ī dimişler ḡaḡ budır ki şehd-i şāfī vü mükerrerer yimişler.
Rubā‘ī

(12) باهرکه کرم کنی ازان توشود
وندر همه وقت مدح خوان توشود

(13) باشمن خویش اکر سخاوت وزری
شک نیت کیمار مهربان توشود

(14) Nazîre

(15) Her kime kim kerem idesin yâr-ı cân olur
Her vaqt ve her zamânda saña medh-ı hân olur

(16) Düşmen ki saña eyleye izhâr-ı ‘adâvet
Çün luft u kerem gösteresin mihrübân olur

(17) Fezâyil-i cüd u şehâdan birisi de oldur ki maḥbûbu’l ḳulûb olur. Zîrâ ḥalâîḳ-i civânmerd olan (18) fâiḳleri fevḳa’l ḥad severler. İḥsânlarından behremend olmazlar ise meşelâ merdümân-i (19) Ḥîzâm vü Ḥorâsân-ı ‘ırâḳda ya‘nî yaḳîn yerlerde degül iken ırâḳda bir civânmerd-i kerîm (20) ğayrı le’im istima‘ itsele hezâr âferîn okuyup muḥliş olurlar. Belki bir kerîm ḳayd-ı (21) ḥayâtda olmayup ḳubûr-ı münderise içre ‘amîm olmuş olsa ḥayrla yâd eyleyüp du‘â ve şenâ ḳılurlar.

(59-b)

(1) Nitekim Ḥâtem-i Ṭâyî’nün vefâtı bu risâlenün ibtidâ-yı te’lîfünde ki tarîḥ-i hicretün toḳuz (2) yüz yedisünde vâḳi‘ olmuşdı. Toḳuz yüz kırık beş yıla ḳarîbdi. Henüz Ḥâtem’ün behâr-ı zıkr-i (3) ḥayrî reyâḥîn-i âferînle ârâste ve çemen-i nîk nâmı pîrâyen şenâ vü taḥsîn ile pîrâstedür. Beyt

(4) نماند خاتم طاي وليك تاباد
بماند نام بلندش به نيكوى مشهور

(5) Nazîre

(6) Egerçi Hâtem-i Tayî fenâ ender fenâ oldı
Velî nâm-ı bülendi zıkr-i bi'l hayr ile bâkîdür

(7) Rivâyet olunur ki çün Hâtem-i Tayî'nün fenn-i şehâde ferdligi ya'nî civânmerdligi âvâzesi (8) Cezîre-i 'Arab'dan dâru'l mülk-i Yemen'e yetişdi. Vaşiyet vü sadâ-yı şehâsı vilâyet-i Şâm'dan (9) milket-i Rûma düşdi. Mezbûr vilâyetlerün vülâtı Hâtem-i Tayî â'dâsinuñ ğulâtından oldılar. (10) Lâf-ı civânmerdî ve da'vâ-yı şehâvetlerinde hilâf-ı zühûr itdügi eelden Hâtem'e ifrâţ ile izhâr-ı 'adâvet (11) kıldılar. Hâlân ki zıkr-i hayr-ı Hâtem zebân-ı ehl-i zamânda ziyâde cârî ve tañţana-i cûd vü şehâ-yı Tayî cümle âfâķda sâir ve sârî idi.

(12) ابردریا دل زدست جود ادارانفعال
مال عالم زیرپای همت اویامال

(13) Nazîre

(14) Ebr vü deryâ dest ü cûdından ânun pür infi'âl
Mâl-ı dünyâ zîr-i pâ-yı himmetünde pâymâl

(15) Pes mülûk-ı mezkûrdan murâd idindiler ki Hâtem'i imtihânda ihtimâm eyleyeler. Derhâl ilçiler irsâl eyleyüp, (16) yüz deve istediler ki her birisi surh müy ve siyâh çeşm ve küşâde rüy serfirâz ve gerdân dırâz (17) ola. Huşûşâ evşâf-ı mezkûre ve meşhûre ile muttaşîf cemâl 'umûmân bevâdî-i 'Arabda nâdirü'l (18) emşâl idi. Kimesne kıdır

olmaz idi, ele girüp dermiyân olanı da behâ-yı girânla hâşıl (19) olurdu. Çün şâh-ı Şâm'ıñ resûlı Hâtem'e peyâm irgürdi. Sîne-i bî-kînesine dest-i kabûl (20) urdu. Zebânuna ancak sem'ân ve tã'atan cevâbın getürdi ve didi. Beyt

(21) بهر چه امر بود چاکریم و خدمتکار
بهر چه حکم شور بندهیم و دولت خواه

(60-a)

(1) Her ne emr olsa baña çâker vü hıdmetkârum
Her ne hüküm olsa hemân bende-i devlet hâ'hum

(2) Hemân ilçiyi bir hûb mekâna indirdiler ya'nî bir maḥbûb maḥâma ḳondırdılar. Esbâb-ı ziyâfet müheyyâ (3) ḳıldılar. Ba' dehu ḳabâil-i 'Arab içine bu mişillü deve her kimde varsa getürsün baña iki bahâna virsün (4) ve iki âydan şoñra gelsün şemeniñ alsun deyü münâdiler şaldılar. Elḳışsa minvâl-i münvî üzre (5) yüz deve cem' idüp hâş u 'amma maḥall-i 'ibret olmağičün melik-i Şâm'a irsâl eyledü. Çün (6) sulṭân-ı Şâm hâl-i Hâtem'e temâm ittlâ' ḳıldı. Engüştin teḥayyür dendânına urdu, (7) başın şaldı ve buyurdu ki benüm murâdum ol A'râbı imtiḥân idi vâḳıf-ı esrâr oldum. Seḫâ kirâma (8) dâm ihtiyâr itdürdüğün bildüm. Vârun bu şütürleri metâ'-ı Mışır ü Şâm'dan pür-bâr eyleyüp girü (9) Hâteme virün. Fi'l hâl fermân berdâr oldılar ya'nî melik-i Şâm her ne buyurdıysa eyle ḳıldılar. (10) Hâtem-i Tayî de develeri yüklü yükiyle şâhiblü şâhibüne viridi. Ba' dehu çün bu ḫaber 'ibret (11) eşer şâh-ı Şâm'ıñ sem'-i şerîfine irdi. Hemân sîne şâf olup dâ'ire-i inşâfa geldi. (12) Hâḳḳa ki çâḳ bu miḳdâr mürüvvet âdemi zât-ı ḫaddünden mütecâvizdür deyü farṭ-ı seḫâvet Hâtem'e ifrâṭ ile muḳarrer vü mu'arref oldı.

(13) اواز ه سخاوت و احسان حاتمى
اخردرين جهان بعثت درنيا مده

(14) Nazîre

(15) Āvāze-i seḥā vü iḥsān-ı Ḥātem-i Ṭay
Ḥāṣā ‘abeṣ degildür ‘ālemde ‘ibret al hey

(16) ‘Aẓīmü’r Rūm olan Heraql’dan naql olunur ki çün debdebe-i cūd ü seḥā-yı Ḥātem eṭrāf-ı ‘ālemde (17) münteşir oldı. Melik-i her merzübüm ya‘nī ‘aẓīmü’r Rūm ḥāl-i Ḥātemi tefahḥuş ve tecessüs kıldı. Semî‘na (18) şöyle irgürdiler ya‘nī işbu resme ḥaber virdiler ki Ḥātemüñ bir semend-i bād pāy vü cihān peymāsi vār ki (19) ‘ömr-i güzerān vār yekdān-ı züderd ve tîr-i ḥadeng āsā menāzil-i nevred vü devred ve sür‘atde (20) bād-ı şimāl ve ‘acletde āteş-i milāl Beyt

(21) چواشك عاشقان كلكون خوش رو
جهان پيماتراز شبيديد خسرو

(60-b)

(1) بوقت حمله برق آسا جهده
بکاه پویه چون صرصر دونده

(2) Nazîre

(3) Aḡar şu gibi seyrinde şitābān
Eser yildür k’ider ḡat‘-ı beyābān

(4) Felek vār eylese ʿTayy-ı merāhil
Güneş gibi kıllur seyr-i menāzil

(5) Pes kayşer vezīrüne didi ki, iy dāniş-ver sitr-i seḥāvet-i Ḥātem bilād-ı ‘Arab ve diyār-ı ‘Acemde fāş olmuşdur. (6) Şıyt-ı civānmerdī ve şadā-yı mürüvveti kâf tâf-ı āfāka tolmışdur. Dilerim ki anuñ naqd-i seḥāsın meḥekk-i (7) ‘itibāre uram ve şüret-i da‘vāsın maḥkeme-i ma‘nāda imtiḥān eyleyem, görem ḳabīle-i ṭay a‘nī (8) ol cūd u seḥā ile meşhūr olan ḥayy irsāl-i resūl idüp ol ātı andan isteyem. Beyt

(9) من ارخاتم آن اسب تازی نژاد
نجواهم کراو کمرمت کردوداد

(10) بدانم که دروی شکوه شهیت
وکررو کند بانک طبل تهमित

(11) Nazīre

(12) Ben ol esb-i tāzī nijādı hemān
Ṭaleb idüp a‘nī idem imtiḥān

(13) Virürse diyem vār şükūh-ı şehī
Ve ger redd ide bāng-ı ṭabl-ı teḥī

(14) Pes Ḥātem’üñ şānına lāyık hedāyā ile fenn-i risāletde fāik resūl gönderdiler. Az zamānda ṭayy-ı (15) mekān idüp, ḳabīle-i ʿTayy nāzil olup ḥavāli-i menāzil-i Ḥātem’e nüzül kıldılar. İttifāḳ ol ḥinde (16) berḳ peydā ve bārān hüveydā olup, hemāndem ilçiyi bir laṭif maḥalle indirdüler ve bir şerīf maḳāma (17) ḳondırdılar. Ḥātem-i ʿTayyī’de ānı da mā’ide tedārik eyleyüp, fi’l ḥāl bisāt-ı ‘ālemde ol şāhlar (18) öñinde ögilen ātı da

bağlayup, nām-ı seḥāvet peydā ve ta‘ām-ı ziyāfet hüveydā eyledi. Andan resūlī (19) ḥuzūrına da‘vet idüp, çendān ri‘āyet eyledi ki miḥmān-ı esrāra vāqıf olmayup ḥayrān ḳaldı. (20) Zīrā eṭ‘ameden bir ta‘ām veyāḥūd eşribeden bir şerābımı bākī ḳaldı ki imdi içemdi. Bu eelden (21) ol gice at aḥbārından āġız açmadı ‘ale’ş şabāḥ ki Ḥātem-i şāḥib-i felāḥ ḥuzūr-ı miḥmāna ḳuşūr-ı

(61-a)

(1) ḥıdmetünden ‘özrh‘āhlığa geldükde fevrī menşūmı ḳayşeri peydā ve irsāl olınan hedāyāyı (2) hüveydā eyledi. Ḥātem, ol mektūbı mergūbı tamām diyince, gözden geçürdi. Ba‘dehu sīne-çāk (3) ve endīşe-nāk olup tırdı. Teḥassür elin mekremiyān-ı teḥayyüre urdı. İki ki çehre-i Ḥātemde (4) bir dürlü ḥālet ya‘nī eşer-i melālet gördi. İy civānmerd-i ‘ālām feres mültemisi bir ḳazā-yı mübrem (5) zann idüp iken pür derd ü ġam olma ki ibrām ve ikdāma ihtimāminuz ve saña mazā‘ıḳa virür (6) mübālaġa ilḥāḥ vü kelāmmuz yoḳdur, didi. Şöyle cevāb-ı muḥkem virdi ki, eger senūñ pādişahuñ murād u maḳşūd (7) idüdüġi gibi hezār semend-i rāhvār iştābl-ı ‘āmiremde mevcūd olaydı ednā şā’ilūñ talebine (8) mā’il olup ād çekmemek için her piyādeye at çekmege ḳā’il olurum. Vecāhen mine’l vücūh (9) mazā’ıḳa yüzün görmezdim ve bī ḥuzūrluġımdan ḳara pūs olup sāye şıfat-ı yüzüm dīvāre (10) çevürmezdim. Ne ān ki ḳayşer-i Rūm gibi bir sultān-ı ‘azīmü’ş şān benden bir feres-i heves idine (11) ve bunuñ gibi cüzvī ḥıdmete senūñ gibi büzürgvār ḥıdmetkāra vāridine ġāyet teḥayyürden endīşe (12) ve fikrüm ola bel teḥassürüm aḥadur ki evvel maṭlūbuñdan ḥaber virmedūñ senūñ talebkār-ı semend-i şabā (13) refār idüġüñden ḥaberdār oldum, āḥirü’l emr ādım çekilmekden ḥavf idüp sevgilü ātum (14) boġazladum saña yidirdüm seḥā vü cūd ise ancaġ olur didirürdüm.

Beyt

(15) من آن بادرفتار دل دل شتاب
ز بهر سمدوش کردم کباب

- (16) بنوعی دکر روی وراهم بنود
جزین بردربارکاهم بنود
- (17) که بد ظلمت ابرز بیٹی و پس
بسوی رتره نمی بافتکی
- (18) مروت دیدم درآین خو یش
که مهمان بخشبد دل ازجوع ریش
- (19) مرانام بایددر اقلیم فاش
وکرمرکب نامورکو مباح
- (20) Nazīre
- (21) Ben ol bād reftār vü dūldül şitāb
Semendi seniñ çün itdüm kebāb

(61-b)

- (1) Ve daḥī yoğ idi ḥāzır āt ve deve
Ne kılsun şol ez kim seḥāvet seve
- (2) Mürüvvet digildür ki mihmānımız
Yimeye bizüm güşt ü nānımız
- (3) Baña nām-ı nīk ve seḥāvet gerek
Ne ḳātır murādum ne ḥūd āt gerek

(4) Neşr. Pes merzbūm-ı ‘Arabdan sulṭān-ı Rūma hicāzī teberrūkāt ile tāzī ātlar gönderüp (5) resūlī da tuḥaf u ṭurafdan behremend eyledi. Çün kayşer feḥvā-yı ḥāl-i Ḥātem’den ḥaberdār (6) oldu. Āyīn-i mürüvvet ve k̄ā‘ide-i fütüvvet-i Ḥātem’e inşāf idüp ‘ālem-i seḥāda müsellemligüne i‘tirāf eyledi.

(7) توان گفت کامروز بنو دبعالم
جزاوشهر یار دیار مروت

(8) ز روی اجوان مردی و مهربانی
برو ختم ثنکار و بافتوت

(9) Nazīre

(10) Didiñ kim budır ‘ālemde bārī
Bugün milk-i mürüvvet-i şehriyāri

(11) Seḥā Ḥātem oldı ānda yāḥu boldı
Nihāyet bu fütüvvet kār u bārī

(12) Ḥakīm-i Yemen Yāmen pādīşah degül idi. Bir şehriyār idi ki zātunda kemāl-i mertebede şıfat-ı kerem (13) ve seḥāvet vār idi. Ve derūn u birūnın ārāste ve pīrāste kılmışdı. a‘nī ḥaşlet-i iḥsān (14) ve mürüvvet zāhir vü bāṭnına ğālib vü müstevlī olmışdı. Mevālīd-i in‘āmı ḥāş u ‘āmm için (15) müheyyā ve fevāid-i ikrāmı kaffe-i muḥtācīn-i enām için müstevfā idi. Beyt

(16) چو دست جو دو بخشش کشادی
ز عالم رسم خواهش برفتادی

(17) Nazîre

(18) Kerem-i kefiyyeni açduqça o maḥdüm
cihândan resm-i faqr olurdu ma' düm

(19) Murād idündiği dillerde cūdıla dillerde bezl-i mevcūdıla meşhūr olup min ba' d
defâtir-i zıkr-i (20) sehâ-yı Tayyi olunup eṭrâf-ı 'âlemde elsine-i inşâf-ı benî âdemde
lafz-ı Hâtem zıkr olunmaya (21) bu sebebden bir laḥza vü bir dem eger anuñ bezmünde
zıkr-i Hâtem naql-i meclis olsa ya' nî sıfat-ı sehâvet

(62-a)

(1) Hâtem-i Tayyî bir nâkil-i esmâr-ı 'alâ tarîkü'l hikâye naql itse âteş-i ḥaşem vü
ğazab-ı şâh (2) iştiğâl olup ezâyı nâkile her bâliğa ve 'âkıla iştiğâl birle emr iderdi.
Hâtem ne merd-i (3) şahrânişindür ki cüd u sehâyıla yegâne-i 'âlem olan vücüdlara yigin
ola. 'Ämma (4) berâyâ içre cüd cümle re'âyâ-yı vilâyetümdendür ne rütbe-i
memleketdârî ve ne manşib-ı fermân-ı (5) revâyî ve kuvvet-i cihângirî ve ne bâzû-yı
kişver küşâyî Beyt

(6) نه اوراخزانه است نه تحت وتاج
نه باجش کسی مبدیه نه خراج

(7) Nazîre

(8) Ne ḥazîne ne taḥt u tâc-ı vār
Kimseden ne ḥarâc u bâc-ı vār

(9) Zāhirdür ki anuñ elünden ne şādır olur ve anuñ gibi kimesne neye kıadir olur. ‘İlm-i seḫā bir ‘abeş oyun (10) degildür ki bir süri deve ve koyunıla ḫāşıl ola. Seḫā oldur ki Ḥātem’üñ bir yıllık ḫāşılı andan (11) bir günde şā’ile vāşıl ola. Ḥātem’üñ yüz sofrasın bir vaḫtde bir mihmāna ‘aḫā eylerüm. Pes zıkr-i (12) Ḥātem benden ziyāde olmağa sebep ne çün ben bu resme izḫār-ı cūd ü seḫā eylerüm? İttifāḫ ol şah-ı (13) āfāk günlerde bir gün ‘umūmā bir ‘azīm konuḫluk idüp delīm dürlü simāḫ-ı mihmānī çekmedi ol eṣnāda

(14) در ذکر حاتم کسی باز کرد
دگر ره ثنا گفتن اغاز کرد

(15) Nazāre

(16) Zıkr-i Ḥātem ḫapusın eyledi bir kimesne bāz
Ya‘nī kīm medh ü şenā ḫılmağa ḫıldı āḡāz

(17) Melike bu ḫāletden ziyāde melālet ‘ārız olup ḫiddet-i ḡazabdan ‘ārızında ḫumret zāhir oldı. (18) Hemāndem cümleten cesedde ‘urūḫ-ı ḫıḫd vü ḫased ḫarekete geldi. Pes kendü ḫab‘ında şöyle endişe ḫıldı ki (19) ḫiç vechān mine’l vücūḫ zübān-ı ehl-i zamān tenbīḫ vü te’kīdden şükūḫ-pezir olup zıkr-i Ḥātem’den (20) ḫāmūş olmazlar ve dāimā Ḥātem’üñ niḡūkār ve mihmāndār olduğın ferāmūş ḫılmazlar. Hemān ol (21) yikdür ki mellāḫ-ı fikr ü ferāset-i derāstiyle bī-amān zevraḫ-ı vücūd-ı Ḥātemi ḡarḫāb-ı ‘ummān-ı fenā

(62-b)

(1) ve üstād-ı endişe mededkārılığa erḫām-ı nām u nişān-ı levḫ-i zendegānīden maḫḫ idüp nā-peydā eyleyem.

(2) که تا هست حاتم در ایام من
به بنکی نخهد شدن نام من

(3) Nazîre

(4) Benüm devrümde Hâtem kâvlen mādām
Ne mümkin kim çıqaram cūdıla nām

(5) Meger pā-yı taht-ı şāhîde bir ‘ayār-pîşe vâridi ki bir aqçe virseler çâq-ı yüz hûn-ı
(6) nâ haq itmek endîşe kılırdı. Ve az ümîdle çok senüñ cefâ âtup tutup anca şîşe (7)
diller vücûdın şımaq şan‘ atın bilürdi. Beyt

(8) چو حیشم نازنینان بود خون ریز
چو زلف خبرویان فتنه انکیز

(9) Hemân mestâne gözler gibi hûn rîz
Hâl ü haq bir fitne engîz

(10) Şāh-ı Yemen bu yaman fikr ile ol ‘ayyār u țarrārı halvetine da‘vet eyleyüp, mevā‘id-i Hüsrevānîle (11) müstazhir kılıp, kuvvet-i qalb için istimâletler virdi. Ba‘dehu buyurdı ki, țayy-ı zamān u mekân (12) eyleyüp qabîle-i benî Tıyyi vâre bildüğü hîle ve vâkıf olduğı şa‘bezeyile vücûd-ı Hâtem nâbûd gibi (13) eyleye. Pes ol ‘ayyār-ı hûnî ve hûnh‘âr müte‘ahhid-i qatlı Hâtem hayy olup müteveccih-i qabîle-i Tıyy oldu. (14) Çün menzil-i ma‘hûde nüzûl kıldı ya‘nî maqşad-ı maqşûda vüşûl buldı. İttifâq ol maħalde (15) bir ħalli hüsni ħulqıla muħalli ecvân-ı ra‘nâyla mülâqat itdi ki sîmâ-yı siyâdet cebhesinde tâbân (16) ve envâr-ı sa‘âdet çehresinde dıraħşân idi. Cuvân-ı nâ-zenîn ‘ayyār-ı pür kîne ve bî-dîne mihrübânlık (17) ‘arza kılıp şîrîn zebânlık izhâr eyledi. Qanqı cânibden gelürsiz ve ne semte ‘azm kılırsız, (18) deyü luțf-

ı tab‘ ile söyledi. ‘Ayyār cevāb virdi ki diyār Yemen’den girdüm, ‘azīmet-i Şām itdüm. (19) bilmezem ki maṭla‘-ı maḳşaddan şubḥ u fevz ü felāḥ ṭulū‘ ide mi veyā şeb-i tāriñ nā-murād-ı ‘ömre (20) sürüp kıyāmete dek gide mi? Cuvān-ı yār-ı cān iltimās itdi ki bu gice niṭāḳ-ı seferi bezm-i (21) miyān-ı ‘azīmetden ḥall idüp, ol maḥalle duḫl idesiz. Tā ol ṭarafın şeref-i ḳudūmuñızla mütemeyyiz vü müşerref ola.

(63-a)

(1) شىء قليل يحتضر خير كثير اينتظر
قال النبى المصطفى خير الطعام ما حضر

(2) Mefhūm-ı şerīfiyle ‘āmil olup külbe-i aḫzānımızda mevcūd olan ta‘ām-ı mā ḥazardan ḫuzūriñıza (3) iḫzār eyleyem. ³²⁴ ما يملكه كان لمولاه muḳtezāsınca ḳādir olduğum ḫıdmetiñüze iṣār eyleyem. (4) Mışra‘ زرد درآ وشبستان ماموركن Mışra‘ münevver eyle şebistānımız cemāliñle (5) ‘Ayyār-ı bed-kār ve bed-ḫū cuvān-ı şirīn güftar ve serv-i refṭār-ı dil-cūniñ kemend-i muḫabbetine giriftār olup, (6) esir-i nāçār oldı. Lā-cerem da‘vet olunan menzile müteveccih olup, ziyāfet-ḫāneye geldi. (7) Cuvān-ı şirīn zebān daḫī hemān resm-i ziyāfet ve şart-ı miḫmāndārıḳ ḫaḳḳından gelüp, ayāğ üzre (8) ḫıdmetkārıḳ ‘arza ḳıldı. Envā‘-ı maṭ‘ūmāt ve eşnāf-ı meşrūbātın nesne ḳalmadı. Hep şaḫn-ı sümāṭa geldi.

(9) ہر نفسی بر سر خواتش نکر
خور دنی خوبتر از يك دکر

(10) Nazire

³²⁴ “Kul neye sahipse o aslında Mevlasınıdır.”

(11) Nazar olunsa sofrasına müdām
Görinür birbirinden eyü ta‘ām

(12) Mihmān ol cuvānuñ bol bol in‘ām vü ihsānın gördükde, sā‘at be sā‘at taḥsīn (13)
idüp gül-i şad-berk āsā āğız açup hezārān zübān ve hezār lisānla medh ü şenā eyleyüp,
āferīn didi.

(14) تبارك الله ازین مردمی و خوش خوي
کز شتهء ز همه نیکوان به نیکوي

(15) Nazīre³²⁵

(16) Bu minvāl üzre ol şeb-i tārīki rüşināyi ve āşināyi birle perde-i ḥayālden bārik
itdiler. Çün şubḥ-ı (17) rüşen ufḫ-ı maşrıḫdan ṭulū‘ idüp, şaḥn-ı cihānī tāze gülşen itdi.
Hemān dīde-i giryānıla (18) vedā‘-ı mīzbān idüp, ‘azīmet enbānın miyānına baḡladı ve
zübān-ı niyāz ve lisān-ı söz vü (19) sāzile bu beytūñ mażmūn-ı cān güdāzın oḫıyup
aḡladı. Beyt

(20) دلم می سوزد از داغ جدای
چه بودی کرنبودی اشناي

(21) Dile dāḡ-ı firāḫ urdı cüdālīḫ
N’olaydı olmayaydı āşinālīḫ

³²⁵ Müstensih burada nazireyi sehven unutmuş.

(63b)

(1) Cuvān ol hāleti müşāhede kılduğı ānda mihmāna mübālağa-i iqdām ve ibrām ‘arza kılup, (2) bir kaç gün dahī bu maħalde iķāmet niyyetin idüp, tūruñ andan ‘azīmet-i müsāferete ķāmet getürek (3) didikde, merd-i ‘ayyār pīşe vü mümsik ezyāl-i envā‘-ı ‘özre mütemessik olup didi. Beyt

(4) نیارم شدالبت اینجا مقیم
که در پیش دارم مهمی عظیم

(5) Nazīre

(6) Olamazam elbetde bunda muķīm
Ki vārid-i müttesimde mühimmi ‘azīm

(7) Cüvān eytdi, iy yār, bu bendeye teşrīf-i maħremiyyet erzānī kılsañ ne vār, şāyed ol (8) mühimm olan maşlahata ħasebu’l maķdūr mu‘āvenet eyleyem? Pes ifşā-yı murādāt-ı mühimmāt (9) ihfādan evlādur ki ihfā bu maħalde mülimmātdandur. Miħmān-ı bedgümān çün ol cüvān-ı mīzbāndan (10) cüvānmerdi bisyār ve dilnüvāzī-i bī-şümār mülāħaza itmişdi. Andan bu veche kelām istimā‘ itdikde, (11) şöyle te’emmül eyledi ki, bu mühimm-i mu‘azam ki baña maķşad-ı aķsā vü ā‘zam olmuşdur. İmdi bir yār-ı muvāfiķ ve (12) hevādār ve ğamküsār-ı şādīķ ve ķafādār imdādı bulunmasa ve bu veche mededkāruñ destyārılıđından (13) istimdād olunmasa, ħuşūl-ı murād-ı mā’mül ħiṭa-i imkāndan mütecāvizdür. Ĥuşūşā bunuñ gibi bir merd-i kār (14) sāz ve bir dīlcū-yı ğarīb-nüvāz ola. Hemān maşlahat oldur ki aradan perde ve ħicābı ref‘ idüp, (15) işbu nev-cüvān-ı şīrīn zebānı maħrem-i rāz idinüp, mühimm-i ma‘hüde ve ehemmi-i maķşūda çāre-sāz idinem. Beyt

(16) يك كل مقصود درين بوستان
چيده نشد بي مدد دوسآن

(17) دامن ياري كرت افتد بدست
فارغ و ازاده توانى نشست

(18) كارتوازيارمكمل شود
مشكلت از همنفسان حل شود

(19) Nazīre

(20) Gülşen-i maḫşūd gülin rāsītān
Dirmediler bī-meded dūsītān

(21) Yār-ı vefādār etegin tüt ki tā
Ḥār-ı cefā çekmeyesin iy fetā

(64-a)

(1) Yārla her kār mükemmel olur
Her ne ki müşkil ola hep ḥall olur

(2) Hemān ‘ayyār-ı giyehdār ol cüvān-ı nīgükārı yār-ı cān ve derdine dermān bulup sırr-ı nihānın (3) ‘ayān itmek ḫaşd itdükde mehmā-emken ol rāzı iḥfā idüp ifşā itmek için (4) imān-ı ḡilāz vü şidād virdükden şoñra keşf-i mānīü’l- fuād idüp, didi ki bu nevāḥīde (5) Ḥātem nām bir kimesne vār imiş. ‘Ale’ d devām lāf-ı cüvānmerdī ve da‘vā-yı güzāf-ı iḥsān in‘ām (6) idüp, āyende vü revendeye ve pūyende vü devendeye maḫdūrīn iṣār ve hemīşe çāresāzlık (7) ve mihmān nūvāzlık iḫhār eylerimiş. Ḥāliyā anuñ intişārı ezkār-ı en‘ām vü iḥsānından ḫaṭır-ı (8) ‘aṭır sulṭān-ı Yemen’de yemān efkārıla ziyāde inkisār

vârdur. Benüm keyfiyyet-i hâlümnden (9) suâl iderseñ bir günâhkâr-ı perîşân rûzgâr-ı evbaşem ki sebeb-i ma'âş ve inti'âşum 'ayyârlık (10) ve hûnîliğ vü h'ânî'ârlıktur. Ol ecilden sultân baña mâl-ı bî-pâyân ve menâl-ı firāvân virmege (11) 'ahd ü peymân eylemişdür. Şol şartla ki Hâtem'i her kıanda ise bulam derhâl kıatlı idüp, (12) 'azîm vebâle girüp hûn-ı nâ-hâk ihtiyâr kıılam. Vech-i ma'îşetimüñ zarûrî cihetinden işbu fi'l-i (13) nâ-marzî ve nâ-meşrû' a şürû' itdüm. Elân ol sevdâdayam ki ser-i Hâtem ile taşsil-i sûd idem. (14) Hâşıl-ı kelâm cömerd elin kesüp Hâtem gibi serverüñ defter-i hayâtın tay idüp, mağv ve cüda (15) bâ'îş olam. Senüñ dervîş nüvâzlığıñdan ba'îd degildür ki bu huşûşda hâşşeten baña meded (16) kârlık ve çâresâzlık eyleyesin. Tâ Yemen sultânîyle eyledüğüm 'ahdüñ 'uhdesinden gelem ve senüñ (17) mu'âvenetüñle mevâ'id-i şâhdan behremend olam. Cüvânmerd-i cüvân bu maķûle maķâlât istimâ' itdükde, hemân

(18) نچند يد و كفتا كه حاتم منم
سرایكن جداكن به روان از تنم

(19) Nazîre

(20) Gülüp didi Hâtem menem ol cuvân
Başum işte tenden cüdâ kııl revân

(21) İy mihmân-ı mihrübân saña hemân kıat'î cevâbum oldur ki müte'alluķâtum haberdâr olmadın başum kıat' idüp,

(64-b)

(1) geldüğüñ yola revân olasın. Tâ Yemen sultânınıñ maķşûdı muħaşşıl ve senüñ murâduñ müyesser ve mükemmel ola.

(2) چو حاتم بآزادکی سرنهاد
جوان رابرامد خروش از نهاد

(3) Terceme

(4) Görüp Hâtemüñ luḡf-ı ṭab'ini ḡoş
Hemân itdi 'ayyâr ḡoş u ḡurūş

(5) Fi'l ḡāl ḡuzūr-ı Hâtem'de zemîn-i zârâ'ate tazarru' ve niyâz yüzün urdı ya'nî
Ṭâyî'nüñ ḡâkpâyine (6) yüzün gözün sürdi. Ba'dehu ayağ üzre ṭurdı, bu iki beyti bir
nefeste oḡıdı. Beyt

(7) اکرم کللی بر و جودت زلم
نه مردم که در کیش مردان زلم

(8) دو چشمش بیو سید و دربر گرفت
وز انجا طر یق یمین بر گرفت

(9) Terceme

(10) Eger ben gülile urursam seni
Ḳıla nîze-i ḡâr ṭu'ma beni

(11) İki gözlerin öpdü ḡuçdı hemân
Yemen melikine andan oldı revân

(12) Hâtem daḡî zâr u âḡ ile birle menâzil ü merâḡile müteveccih idüp, cür'a-i cām-ı
ihsân vü (13) in'âmdan mest ḡıldı. Yemân, ḡıdmete irsâl olunduḡı ecilden Yemen
sulṭânı ḡuzūrına (14) dest-i tehî geldi. Sulṭânı ḡaḡîḡat-i ḡâl ve ḡaḡîḡat-i maḡâlden
ḡaberdâr ḡıldı. Fi'l ḡâl (15) sulṭân kerem-i cibillî muḡtezâsınca münşif ve istiḡâmet-i

ṭab^ʿ-ı ḥayṣiyyetden mu^ʿarrif oldı ki çāk (16) bu mertebede kerem birle ādemiyāndan hiçbir kimse daḥī ^ʿālem içinde mu^ʿazzez vü mükerrerem olamamışdur.

(17) هست جوانمرد درم صد هزار
کار چو باجان قند است کار

(18) Terceme

(19) Akçe cüvānmerdī olur şad hezār
Biñde bir olur mı ki cāna kıyār

(20) Kitāb-ı Cevāhirü'l İmāre'de rivāyet olunur ki çün Hātem-i Ṭāyī ṭayy-ı defātir-i ḥayāt eyleyüp, (21) ^ʿazm-i memāt eyledi. Ba^ʿde't techīz ve't tekfin ol define-i cūd vü gencīne-i seḥā-yı defn itdiler.

(65-a)

(1) İttifāk ol şehre-i āfākıñ ḳabri memerr-i seylde vāḳi^ʿ oldı. Evḳātdan bir vaḳtde (2) ^ʿazīm maṭar ü ḳaṭar vāḳi^ʿ olup bir seyl-i hāil geldi ḳarīb oldı ki Hātem'ün ḳabrin bi'l külliye (3) nā-peydā ola ire. Ya^ʿnī mezārı ṭaşlarun bir bir ṭaşıyup bir ḡayrı diyāra daḥī ala gide. (4) Hātem'ün oḒlı bu āfetden emīn olmaḒçün hemīn atasınuñ āḥir mevzi^ʿe intikāl (5) içün fi'l ḥāl türbesin āçdı. Gördiler cümleten ā^ʿzā vü eczā birbirinden müteferriḳ olmış (6) ṭopraḳ üzre ṭaḒılmış illā şāḒ eli degül bel şāḒlıḒında nice ise kemākān taḒayyürden (7) kūşe-i emn ü āmānda yatup ḥāzır olanlar ānı gördiler. Bir zamān ta^ʿaccüb ^ʿālemine vārdılar. (8) Ya^ʿnī bu şüretten ma^ʿnā alamayup ḥayṭa-i ḥayretde ḳaldılar. Meger Ḓāib erenlerden pīr-i şāḥib-i (9) dil ol ārāda ḥāzır ve ā^ʿzā-yı Hātem'e Ḓürūh-ı nāzırın pür şükūh ile bile nāzır idi. (10) Nidā idüp didi ki ey Ḓāibān u ḥāzırān ve iy müte^ʿaccibān-ı nāzırān selāmet-i yed-i yümñā-yı Hātem'den (11)

mütereddid ve müte‘accib olmañ ki Hâtem ol dest-i sehâ Hâtem ile anca arâmil ü itâma ihsân u in‘âm (12) ve niçe sâile izhâr-ı ‘aṭâ-yı e‘âmm eylemişdür. Lâ cerem himâyet-i hayr u ḥâsenât-ı keremde sâğ u (13) sâlim ḳalmışdur. İmdi kāfir büt-perest ve âsiṭâ-i sehâ vü ‘aṭâile ḥalel-i teferrük-i ā‘zâ-i âḥârdan (14) ḥâlî vü sâlim olıcaḳ mü’min Hudâ-perest ḥalkı-ı Hudâya hemîşe ‘aṭâ itdügi ecilden (15) nâr-ı cehîm birle ‘azâb-ı elîmden ḥalâş olmaḳ ‘aceb degildür. Hikâyet, Dârâ-yı Cihândâr (16) bir ḥakîm-i hikmet şî‘ârdan sermâye-i sa‘âdet ve pîrâye-i salṭanat nedür, deyü istifsâr itdükde (17) ‘izzetle zindegânîdür deyü cevâb virdi. Yâ ‘izzet ne ṭarîḳle ḥıfz olunur, didükde sîm ü zer (18) anuñ yanında ḥ‘âr u bî-miḳdâr olmağıla bulunur didi. Her kim ki sîm ü zere ḥaḳâret birle naḳar eyler (19) ‘âlem ḥalkı ânı ‘azîz ve mükerrem bilürler. Şolki sîm dost ve zer perest olur ḥazef pâre gibi ḳaderi şikest miḳdârı pest olur.

(20) مال از بهران بکار آید
تا ز بهرتنت سپر کرد

(21) هر که تن رافد ای مال کند
مال و تن عرضه خطر کرد

(65-b)

(1) هر کریمی که خوردار زد
هر زمانی عریز تر کرد

(2) Nazîre

(3) Mâl taḥşîn-i ‘ırz içün taḥşîl
Olinur cisme tâ siper idesin

(4) Ne revādur fidā-yı māl idüben
Cismüñi ‘arza ḥaṭar idesin

(5) Mālı ḥ̄ār it dilerseñ ey ḥ̄āce
Kendüñi ger ‘azīz idesin

(6) Elḥamdülillah ki güzīde şehzāde kân-ı âl-i ‘Oşmānî Ḥazret-i Sulṭān Bāyezīd Ḥān mezīdü’l ihsānuñ (7) āyīn-i şehā vü mürüvvet ve kavānīn-i ihsān u fütüvvetleri bī-ḥadd u bī-endāze olduğı sebebeden (8) ebr-i bahārī gibi ‘ālemi ter ü tāze eyleyüp ānca ḳabāil-i emvāt-ı faḳr u fāḳa-i ḥay ve bārnāme-i (9) Cūd-ı Ḥātem-i Ṭayyī idüp, defātir-i şehā-yı ma‘n-i bin zāide nāḳıṣ ve ebterdür deyü erḳām-ı ‘idām gelmişdür. Beyt

(10) كيهسه و زمان و فریدون روزكار
هم شهریار عدلی و هم پادشاه جود

(11) عدالت نظام عالم و حلمت قوام ملك
جودت پناه سایل و دست پناه جود

(12) Terceme

(13) Sedd-i serīr-i salṭanat iy Şāh-ı Bāyezīd
Sensin şeh-i ‘adālet ve hem pādişāh-ı cūd

(14) ‘Adlüñ nizām-ı ‘ālem vü ḥilmüñ ḳıvām-ı milk
Cüduñ penāh-ı sâ’il vü destüñ penāh-ı cūd

(15) **Bāb-ı bīst ü düdom** der tevāzu‘ ve iḥtirām. Ya‘nī yigirmi ikinci bāb tebyīn-i tevāzu‘ (16) ve ta‘yīn-i iḥtirāmdadır. Tevāzu‘ bir mergüb şıfatdur ki sebep-i rıfḳdur.

Nitekim eḥādiş-i (17) şerīfe-i nebeviyyede şallallahu ‘alā kıā’ilihi ³²⁶ من تواضع لله رفعه الله
gelmişdür. Her kim Allah için alçaqlık (18) ihtiyār eyleye, Allah ānı refi‘ ü’l kıadr idüp
derecāt-ı ‘aliyye erzānī kıılır. Beyt

(19) تواضع ترا ارجمندی دهد
ز روی شرف سربلندی دهد

(20) Nazīre

(21) Tevāzu‘ ider ādemi ercümend
Baş egdirür ammā kıılır ser bülend

(66-a)

(1) Hikāyet, mülük-ı Sāmāniyeden Naşr bin Aḥmed oğlına vaşiiyyet ve pend idüp
didi ki, (2) iy ferzend-i ercümend ve dilbend dilerseñ şol memleket ki meşaqḳat-i bisyār
ve zaḥmet-i bī şümār (3) ele getürdi bildüm. Ve ol salṭanat ki anuñ temhīd-i
kıavā‘ idinde ‘ömr-i ‘azīz-i girānmāye şarfa (4) kııldum. Delīm yıller senüñle dāim ve
kıāim ola zīnhār be zīnhār defāine istinād ve ḥazāine (5) ‘itimād eyleme ki māl mağriż
zevāldedür ve vücūd-ı fetḥ vü nuşratı keşret-i cüyüş ve vefret-i (6) cünüddan ‘itikād
itme ki sipāh daḥī māl gibi münkıalibü’l ḥāldür. Pes devām-ı milk vü (7) kıvām-ı
ḥükümde müttekā-yı kerem ve tevāzu‘a ittikā eyle ki tevāzu‘ vü kerem ‘ālemde iki
dām-ı muḥkem-i muḥteremdür. (8) Şayd-ı kıulüb-ı ḥāş u ‘āmm teşḥīr-i teveccüh kıāffe-i
enām için her dil ki bu iki dāmdan birine (9) giriftār ola. Min ba‘d anuñ ḥālāşı
müşkildür ve güyyiā işāret-i pür beşāret-i ḥazret-i seyyid-i (10) ‘ālem şallāllahu ‘aleyhi
vesellem seyyidü’l kıavmi ḥādīmühüm ‘ibāretinde bu ma‘nā ola şol vechden ki (11) bir
kimesne ḥıdmet idüp tevāzu‘ yüzün göstereñ bī-ihtiyār ve bil ıztırār anuñ göñli senüñ

³²⁶ “Her kim Allah için mütevazi bulunursa Allah teala onu yükseltir.” (Ebu Nuaym, *Hilyetü’l Evliyâ*, 2/166; Süyûtî, *Cāmiu’s Sagîr*, nr, 8605; Münâvî, *Künûzu’l Hakâik*, nr.7351).

(12) muḥabbetüñ dāmına giriftār olur. Lā-cerem sen maḥdüm ve ol maḥküm ve ol şayd-ı muḥayyed ve sen şayyād olursun.

(13) تواضع میدهد ارزو شنای
بسی بکانه کانرا اشنای

(14) تواضع هر که داردسرفراز است
بروي اودر اقبال باز است

(15) Nazīre

(16) Tevāzu‘ kalbe virür āşinālīk
Kılur bīgānelerle āşinālīk

(17) Tevāzu‘ şāhibin eyler ser efrāz
olur niçe bāz-pervāz

(18) Ta‘rif-i tevāzu‘ kişi kendü miḳdārın ğayrılar miḳdārından ḳalīl ve cümle ‘ālem ḫalkın ‘azīz (19) ve muḫterem görüp, öz kendü ‘izzetin berṭaraf idüp zātın za‘īf ve zelīl bilmekdür. Bu ma‘nādan (20) ızırāb ve ictināb ol kimesneler eyler ki anuñ şeref-i zātı ve ‘uluvv-i ḳadri mağriz-i iştibāhda (21) ola. Ammā ol ki fi nefsu’l emr bürüzgvār vü ‘ālī miḳdārdur tevāzu‘ dan aña ne ḫavf ve ḫaṭar vārdur.

(66-b)

(1) Zīrā tevāzu‘ anuñ celālet-i ḳadr ve ‘azamet-i rütbetinden bir zerre naḳş itmez. Belki şevket-i (2) menzilet ile ḫālīk u ḫalāyīk ḳatında ğayrılardan ziyāde fāik olur. Mısrā‘ (3) Mısrā‘ (3) تواضع زکردن فرازان نکوست
Tevāzu‘ ḫūd olur. Gerden firāzān cihāndan ḫüb (4)

Takrîr-i tevâzu‘dan ma‘lûm ve mefhûm olur ki tekebbür nâkışlar haşâişinden ve sâkıtlara (5) ‘alâimindendir. ‘Arz-ı tekebbürden ğarazları noqşânların setr idüp ‘aybların mestûr (6) ve nihân itmekdür. Feemmâ haqîkatde izhâr-ı fezâih ve ifşâ-yı kabâihdür. Zîrâ kibr âdemi (7) kibr ü tersâ-vâr h‘âr u bî miqdâr itdüğü rûşen zamîr olanlara günden âşikârdur. Şeh

(8) توانی بکردکبرمکرد
متکبر بر زکبرنحزود

(9) کرتوبی کبر و بی ریا باشی
خاص درگاه کیریا باشی

(10) Nazîre

(11) Cidd ü cehd it kibrden eyle hâzer
Yemedi kimse kibriyâdan ber

(12) Sen ki bî-kibr ü bî-riyâ olasın
Hâş-ı dergâh-ı kibriyâ olasın

(13) Egerçi tevâzu‘ ‘âmme-i halka zîb ü zîverdür. Velâkin havâşda ziyâde zîbâ ve ra‘ nâ terdür. (14) Zîrâ tevâzu‘ sermâye-i sa‘âdet pîrâye-i cemâl-i cemîl ‘arûs-ı devletdür. Hikâyet (15) olunur ve rivâyet kılnur ki İbn-i Semmâk, Hârûnû’r Reşîdü’ñ meclisine geldi halîfe ayağ (16) üzre kalçup tâ ki İbn-i Semmak’a ta‘zîm kıldı. Hemândem İbn-i Semmâk, Hârûn’a hitâb idüp (17) didi ki, iy halîfe-i bî-hilâf ve bî-nâk senüñ eyyâm-ı salţanat ve hengâm-ı ref‘etde tevâzu‘ñ (18) salţanatuñdan ‘indallahi ‘azîmdür. Halîfe bu cevâbdan ziyâde hazz idüp, izdiyâd-ı nuşh vü pend (19) istid‘â kıldı. Ulü’l emrûñ emirlerine itâ‘at ve inkıyâd gösterüp, İbn-i Semmak buyurdı ki, (20) âferînende zemîn ü

eflāk tā ki bir ulına māl u cemāl ve devlet-i ber-kemāl ‘aā eyler. Ol bende-i (21) ercümend daı melālile müvāsāt-ı müstemend ve cemālile ‘iffet izhār ve devletile zillet vü tevāzu‘ itiyār eyler.

(67-a)

(1) Ha sübhāne vü te‘ālā ol hayrlu avlı ‘ibād-ı muarrebün ‘idādından ‘add idüp, havāşş-ı dergāh (2) defterine yazar. Hārūn hemān emān virmeyüp devlet ve alem taleb idüp işbu kelām-ı dil-pezīri (3) te’ır itmeyüp, kendü eliyle tarīr itdi. ‘Alāmāt-ı tevāzu‘-ı alīfeden biri de ol tarīr itdi. Beyt

(4) زیرکان آرموده اند بسی
برتواضع زیان نکروه کسی

(5) از تواضع لمبذکرردنام
از تواضع رسیده اندبکام

(6) متواضع برزکواربود
مظهر لطف کردکار بود

(7) Nazīre

(8) ‘Ualā imtiān eyledi o
Ki tevāzu‘ la ziyān itmiş yo

(9) Bel tevāzu‘ la bülend olur nām
Hem tevāzu‘ la olur aşı1-ı kām

(10) Mütevâzi‘ büzürgvâr olur
Mazhar-ı luṭf-ı girdikâr olur

(11) Hâşıl-ı kelâm tevâzu‘ vü ihtirâm eşrâf-ı enâm ve sâdât-ı ‘izâm ve ‘ulemâ-yı ‘âlâm ve meşâyih-ı (12) kirâmda qabûl-ı tām ve i‘tibâr-ı temāmıla maqḃûl ve mu‘teberdür. Zihî haşlet ki mütevâzi‘inde mevceb-i (13) irtifâ‘-ı livâ-yı devletdür. Hikâyet, İmâm Muḃammed Ḥasan-i Şeybânî raḃimallahu günlerde bir gün (14) Hârûn’r Reşîd ḥuzûrına geldi. Hârûn ta‘zîm ve tekrîm için qalkup ayağ üzre tûrdı (15) ve kendi yirin Ḥasan-ı Şeybânî’ye virdi. İmâm mürâca‘at qaşdına yerinden qalkup qapu cânibine (16) müteveccih olduqda, müşâya‘at için ḥalîfe imâma bir qac qademde mütâba‘at itdi. Çün (17) imâm gitdi ḥavâşşdan biri bu miqdâr tevâzu‘ ki â‘yân-ı vilâyet ḥaqqında ḥalîfe ‘ayân (18) eyler mehâbete ḥilâfete noqşân virüp ‘arz-ı salṭanatda ziyân eyler, didi. Reşîd cevâb-ı meşîd virüp tevâzu‘la zâil olan mehâbetüñ zevâlî evlâ ve ihtirâm-ı büzürgânıla (20) noqşân pezîr olan qadre gadr olmaq enseb ve aḥrâdur. Beyt

(21) قدری که تبعظیم کسان کاسته کرد
مردم چنان قدرکی آراسته کرد

(67-b)

(1) Qadr kim ta‘zîm ve tekrîm kesândan kâste
Olsa kim olur ‘aceb olâ qadrle ârâste

(2) Hikâyet qılınur ve rivâyet olunur ki İsmâ‘il Sāmânî pâdişâh-ı Ḥorâsânî sulṭân-ı şâhib-i (3) şabr ü sāmândı. Bir gün ḥuzûr-ı mevfurü’s sürûrına bir ‘âlim-i ‘âmil fâizü’n nûr geldi. Sulṭân (4) İsmâ‘il aña ziyâde ta‘zîm ve tebcîl gösterüp, ifrâqla ḥürmet ḥattâ ḥaremden qaşra gitdüqde (5) âdemîlik idüp, yedi adım bir gönderî gitdi. Ol gice ḥazret-i risâlet-penâhî şallâllahu ‘aleyhi (6) vesellem rü’yâda gördi. Resûl ‘aleyhi efzalu’s

şalavât ve ekmelü't taḥiyât buyurdu ki, yâ İsmâ' il (7) sen benüm ümmetüm 'ulemâsundan birin 'azîz ṭutdîñ. 'İzzet ve ḥürmet itdûñ, ben daḥî Ḥazret-i 'İzzetden (8) diledüm ki iki cihânda seni 'azîz eyleye. Ve ta'zîmân ve tekrîmân yedi âdım ki ardınca gitdûñ aña (9) mükâfât için du'â kıldum ki senüñ neslünden yedi kimesne pâdişâhlık eyleyeler. Ol du'â-yı (10) müsteṭâb fi'l ḥâl Ḥazret-i 'İzzetde ḳabûl ve müstecâb oldu. 'Alâmât-ı (11) tevâzu' dan biri daḥî şoḥbet-i 'ulemâ-yı dîn ve ḥıdmet-i şuleḥâ-yı şâhib yaḳîne meyl itmekdür. (12) 'Ulemâ-yı rabbânî ve meşâyih-i ḥaḳḳânî şüretinde ḥalka görünüp, ḥuṭâmı fânî ve ânî cem' için (13) ṭama'-ı ḥâmile bürünüp riyâ fûrûşlar meclisine vârmaya belki şol mürşid-i kâmil şoḥbetine mülâzemet (14) ide ki şoḥbet-i ḥalkdan nefret itdüginden devlet ihtiyâr itmiş ola ve bir 'azîze i'tiḳâd (15) ide ki 'avâmuñ i'tiḳâdından nâşî olan 'izzetden fâriğ olup zillet semtine firâr itmiş ola. (16) Rivâyet olunur ve ḥikâyet kılinur ki çün 'Abdullah-ı Tâhir ḥükümet-i Ḥorâsân'a geldi (17) ve şehr-i Nişâbûr'a nüzûl kıldı. Bir heftâdan soñra şordı ki eger şehr-i Nişâbûra (18) eger nezdîk ve ger dūrda bir kimesne ḳalmışdur ki bizüm ḥuzûrımıza gelmemiş ve ḳapumuzda selâm ve (19) ṭâpû kılmamış ola? Cevâb virdiler ki bu şehirde ismi ve resmi olup meşhûr-ı enâm ve menzûr-ı (20) benâm âdemiler hep geldiler. Hemân iki dervîş ḳaldı, kûşe-i ferâğda oturmuşlar (21) hevâ niḳâbın ve mâsivâ iḥcâbın çehre-i cândan getürmüşler, ḡavḡâ-yı ḥalk-ı 'âlemden bî-pervâlar

(68-a)

(1) hemân sevdâları fikr ü zîkr-i ḥaḳ olmuş. Ol sebebden derûn ü derûnları envâr-ı taḥḳîkle ṭolmuş.

(2) معتكفان حرم كبريا
شسته زول صورت كبروريا

(3) دیده نه وكون ومكان درنظر
بال نه وهرد وجهان زیرپر

(4) ملك نه ونوبت شاهى زده
تحت درايوان الهى زده

(5) Nazīre

(6) Yumışlar māsivā naqşın gönülden
Yönelmişler hudāya cān u dilden

(7) Nazar-ı kaṭ‘ eyleyüp kevn ü mekāndan
Göz açmışlar cemāl-i yāre cāndan

(8) Fenā sulṭānları bī-tāc u bī-taḥt
Beḳā milkine mālīkler zihī baḥt

(9) ‘Abdullah-ı Tāhir, şordı ki bu iki maḥfī ve zāhir kimlerdür? Cevāb virdiler ki ol iki nādire (10) devr-i çerḥ-i ābnūsī biri meşhūr-ı şarḳ u ğarb Aḥmed ve biri daḥī müselle-i ‘ālem Muḥammed (11) Eslem-i Tūsī kim ikisi iki hümādur radyallahu ‘anhü ‘anhüma ‘ulemā-yı rabbānī zümresinüñ zübdesi iki ‘ālem-i ḥaḳḳānīdür ki (12) Şeh Cānib-i ḥaḳḳı bilen bilmedi şahlar ḳapusın * Ḳanı bir şāh mı vār ḥazret-i ‘izzetden eyü (13) deyü selātīn vü ümerādan ‘uzlet ihtiyār itmişlerdür. Dergāh-ı ḥazretten ğayrı ḳapuya (14) ṭāpu ḳılmazlar ve bāb-ı meftūḥ-ı mevlādan mā‘ada ṭāpuya müsteḥaḳḳ bir ḳāpu bilmezler. ‘İndallahi Tāhir (15) anlaruñ bizden ictināb ve imtinā‘ları zāhirdür ammā biz daḥī anlaruñ fenn-i mihr ü şoḫbetlerinde (16) māhirüz, diyü hemān bī ihtiyār ol iki mürşid-i muḥtārı ziyāret için süvār oldı. (17) ‘Ale’l ğafle Aḥmed-i Ḥarb’üñ sa‘ādeḥānelerine geldi. Aḥmed-i Ḥarb’e ḥaber oldı mecāl-i ihtifā (18) ve firār ḳalmadı,

zarūrī maḳāmında ḳarār ḳıldı. ‘Abdullah-ı Tāhir iḳerü girdi ‘izzet-i tāmmla (19) selām viridi. Fi’l hāl Aḫmed ayāğ üzre gelüp mübārek baḫun eḫefā ḫalup, sākit (20) olup turdı. ‘Abdu’llah da ānı görüp ayāğ üzre ḫurup, baḫın eḫefā eyledi. Ne ‘Abdu’llah ne (21) Aḫmed-i ḫarb ve ne Aḫmed’e ‘Abdu’llah söyledi. Ba’de zamān Aḫmed baḫın ḫaldurup didi ki,

(68-b)

(1) iy püser-i Aḫmed-i Tāhir, seni sābıḳā merd-i nıgü-rüy ve ḫüb-ı manzar istimā’ itmişdüm. ḫāliyā (2) ḫaber virdüklerinden ḫübter gördüm. Zīnhār be zīnhār bunuñ gibi vech-i ḫaseni ḫubḫ-ı ‘iḫyānla (3) ḫabīḫ itme. Ya’ nī her gız fi’l-i ḫenī’ ve feẓlī itme ve bu veche ruḫsāre-i meh pāre ḫıme-i (4) āteḫ-i cehīm idüp, ḫiddet-i ‘azāb-ı elımden pāre pāre eyleye, didi. Ba’dehu mübārek yüzün (5) ḫıbleye ḫevürdi ve nemāze ḫurdı. ‘Abdu’llah, ağlayuraḫ ve ol söziñ sözinden (6) ciğer vü baḫrın dāḫlayuraḫ ḫāne-i vilāyet-i Aḫmed’den ḫekdi ve gitdi. ḫāndān-ı Muḫammed-i Eslem’e (7) teveccüh itdi. ḫün ol maḫām-ı mübārek ve maḫall-i muteberr ki yitdi. Ba’dehu istizān-ı ziyāret (8) eyledi. Muḫammed-i Eslem nefret eyledi ‘Abdu’llah-ı Tāhir, Eslem’ün men’ in eslemedi tekrār cür’et (9) eyledi ammā ne fāide ḫāndāne duḫül ve ol sulḫāne vuḫül müyesser olmadı. Āḫir kār (10) ‘Abdu’llah’a eytdiler, ol gencine-i esrār rüz-ı āzineden ḫayrı günlerde āḫikār olmaz. (11) Ya’ nī ol ḫümā-yı hevā-yı lā-mekān her zamānda ḫikār olmaz. Pes ‘Abdullah, cum’a gün (12) bir güzer-gāḫda ḫeyḫe mütevaḫḫıf oldı. Nāḫāḫ ḫeyḫ ḫıḫageldi gördi ki (13) ḫadem ü ḫaḫem-i mır-i muḫteḫem ḫururlar. Hemān Muḫammed-i Eslem de geldüḫi yirde ḫarār ḫılup turdı. (14) Āḫir ‘Abdullah atından indi ve yarāḫ u yātından soyındı. ḫeyḫün ḫuzūrına geldi, (15) selām viridi. Ol maḫkeme-i ḫikmete ḫākim olan ḫeyḫ aña ḫordı, sen kimsin diyü. (16) Ben ‘Abdu’llah bin Tāhir’em sizi ziyārete geldüm, diyü cevāb viridi. ḫeyḫ ‘itābla ḫıḫāb (17) idüp ḫāḫā ki senün benümle kārūñ ve benüm senünle güftārım ola diyü yüzün dīvāre (18) dönderüp, ‘Abdu’llah’a naḫar ḫılmaḫa ḫāre olmadı. ‘Abdu’llah, memnū’ ve merfū’ olmayup (19)

ilerü vârdı. ‘ Arz-ı hâcât eyledi ya‘ nî Muḥammed-i Eslem’üñ ḥāk-pāyine yüz urup (20) ḥaḫḫıla münâcât eyledi. İlâhî Muḥammed-i Eslem senüñ rızâña muḥkem boyun virdügi ecilden (21) bu bende-i günehkâr ve perîşân-ı rûzgârı düşmen tütındı ve ben senüñ rızân için

(69-a)

(1) ol bende-i maḫbûl vü muḫbilüñ dost idinmek ḫaşd itdüm. İmdi ol düşmenlik hürmetiçün (2) ve bu dostlık ḥaḫḫıçün ki maḫzâ ikisi de senüñ rızâñ için olmuşdur, benüm yaramazlıgum (3) anuñ eylügine bağışla, diyü söyledi. Fi’l ḥâl ḥâtıfdan âvâz geldi ki senüñ seyi’âtuñ (4) anuñ tã‘at ü ‘ibâdetinden ‘add itdük. Beyt

(5) اگرچه مابدان روزگار یم
ولیکن نیکوانز ادوست داریم

(6) چه باشد کربدان را ور قیامت
به نیکان بخشد از راه کرامت

(7) Nazîre

(8) Egerçi bizde eylik yok cihânda
Velî eylük severüz her zamânda

(9) Yaramazlığımız maḫşerde Allah
Eyüler hürmetine ‘afv ide âh

(10) Aḫbârda gelmişdür ki selâṭîn-i rûzigârdan biri bir dervîş-i nâ-medârı göre (11) vârdı. Dervîş-i meskenet geş pâdişâhı gördügi gibi yüzi üzre yıķıldı. (12) Ya‘nî secde

kıldı. Vezîr-i şâh iy dervîş âgâh bu ne secdedür diyü, şorduğda (13) secde-i şükürdür diyü cevâb virdi. Neye şükr itdün, dinildükde aña şükr itdüm ki (14) hağ celle ve ‘alâ bu bendeye ‘inâyet eyleyüp pâdişâhı benüm ser-vağtuma ya‘nî katıma getürdi. (15) Beni pâdişâh-ı dücâh ayağına iletmedi. Şâhlar dervîşler ziyâretine gelmek ‘ibâdetdür (16) ammâ dervîşler pâdişâhlar şöhbetine vâрмаğ ma‘şiyetdür. Çün sulţana ol tâ‘at (17) hâşıl oldu ve benden bu ma‘şiyet şâdir olmadı bunuñ gibi fâide nâdir olur (18) benüm şükr-güzâr ve sipâs-dârlığıma sebep budur didi. Beyt

(19) اکردم زدرویش پرسى زنى
زرفعت قدم مزق كرسى زنى

(20) كسى كاستعانت بدرويش برد
اكر بر فريدون زدازش برد

(69-b)

(1) Çü dervîşe ‘avret ola tâbi‘a
Erenler yolında olur râbi‘a

(2) Erenlerden er k’isti‘ânet ide
Aña kim ola kim ihânet ide

(3) **Bâb-ı bîst ü siyom** der emânet ve diyânet. Yigirmi üçüncü bâb emânet vü diyânet (4) bâbindadır. ‘Ulemâ-yı dîn-i metîn ve ‘urefâ-yı zevil yağîn şöyle buyurmuşlardır ki, (5) emânet hişâl-i hamîdeden rükn-i â‘zam ve diyânet ahlâğ-ı pesendîdeden aşl-ı (6) muhkemdür. ³²⁷ لايمان لمن لامانة له muğtezâsınca bünyâd-ı beyt-i îmân emânetle (7) temâm olur ve kavâ‘id-i şer‘-i şerîf hıfz-ı diyânetle nizâm bulur. Beyt

³²⁷ “Emanete riayet etmeyende iman yoktur.” (Sehavî, *el-Makasidü’l-Hasene*, s. 537, nr. 1284).

(8) شرع كه بنياد صيانت نهاد
قاعده دين بد يانت نهاد

(9) درولت ارميل امانت بود
از شرردوزح امانت بود

(10) Nazīre

(11) Şer‘ esāsı ki şiyānetdedür
Kā’ide-i dīn ü dünyādudur

(12) Kimde ki ola meyl-i emānet hemān
Dūzaḡ adından olurla pes āmān

(13) Cemī‘-i ef‘āl vü aqvāle nazār ḡavāle olunsa ve cümle manzūrāt ve semū‘ āta (14) iltifāt kıılınsa bir cānibi emānete muttaşıl ve bir ṡaraf ḡıyānetden ḡayr-ı münfaşıl (15) müşāhede olunur. Pes ṡaraf-ı emānete māil olmayan ḡıyānete k̄ā’ıl olmış olur (16) ve her nesneyi ki ā‘zā-yı zāhire ve bāṡınadan ḡaḡ celle ve ‘alā kavle ‘aṡā kıılmışdur, (17) emānetdür. Pes ol emāneti mā ḡulḡa lehü sine şarf itmemek ḡıyānetdür. Meşelā (18) göz emānetdür ki anuñla āşār-ı ḡudrete nazār kıılınā. Ve ḡulaḡ emānetdür ki anuñla ḡaḡ söz (19) istimā‘ olınā. Ve zebān emānetdür ki anuñla zıkr-i ḡudā kıılınā. Ve el emānetdür ki anuñla (20) ḡayra işāl nef‘ kıılınur. Sāir ā‘zā daḡı bunlara kııyās olınır. Bir kimesne göz ile (21) nā-maḡreme nazār-ı ḡaram idüp ḡulaḡıyla nā-meşrū‘ kelām istimā‘ eyleye ve diliyle yalān söyleyüp,

(70-a)

(1) bühtān eyleye ve eliyle müslümānlara eziyyet irgüre ā' nī kemīn öte ve ve beri ite vü seme (2) ve kīmin dahī ura vü döge emānet-i ilāhiyyede hıyānet itmiş ve ³²⁸ياايهاالذین امنو
(3) الاتخونوالله oğumış ammā nehy-i rabbānī işitmişler semtine gitmiş olur. Beyt

(4) ای شده رایمان وامانتبری
دین تو فارغ زدیاننت کری

(5) ترس نداری که فانیت هست
شرم نداری که خدانیت هست

(6) Nazīre

(7) Īmān vü emānetden olanlar berī 'aceb
Eyler mi ola hiç diyānet geri 'aceb

(8) Selāṭīn-i şāḥib-i firāsete emānet-i mezkūre muḥāfazatından mā' adā bir emānetüñ dahī hıfz vü (9) hırāseti lāzım ve lā büdd'dür ki ol vedāi' ḥālıku'l berayā olan re' āyānuñ ḥāllerin mülāḥaza (10) kılmakdur. Her pādīşah ki re' āyet-i ra' iyyetde şāḥib-i takşīr olur. Hemān erkān-ı emānete fütūr kuşūr yol bulur. (11) Hükemā dimişlerdür ki eger pādīşāh bir zālīm 'āmile 'amel teklīf idüp mühimmāt-ı ra' iyyeti bir cebbār-ı (12) sitemkāre ḥavāle ide 'alāmet-i hıyānetdür. Ra' iyyet ḥaqqında zālama ve aqvıyānī 'aceze vü zu' afāya (13) müstevlī ḥaḳīkatde koyun çobānlığın kurdā virmek ya' nī bir bölük mazlūmuñ qanına girmek gibidür.

³²⁸ "Ey iman edenler! Allah'a ve resulüne ihanet etmeyin..." *Kur'an*, 8. Enfal Sûresi, 27. Ayet.

(14) تماکاره کرکیست باد اروکیر
رعیت همه کوسفند حقیر

(15) سپردی یواین کوسفندان بکړک
فتاوند اندر بلای بزړک

(16) Naẓīre

(17) Ra' iyyet ƣoyundur sitemkäre kürk
Ƙoyun ağılında ƣomaya ƣuta yurt

(18) Arasında ƣoyinuñ ƣün ola kürk
Bilürsin kim olur belā-yı büzürg

(19) Ve pādīšāhlara diyānet lāzımdur. Diyānet ƣulıla mevlā meyānında olan emānet-i mülāhaza vü (20) muhafazatdur ve şıyānet-i ƣānūn-ı diyānet mūcib-i sa' ādet-i herd u serā belki sebep-i ƣuşūl-i rızā-yı Hūdādur.

(21) دردیانت کوش تا دنیا و دین کیرو فروغ
بی دیانت رانه دنیا بر مراد است و نه دین

(70-b)

(1) Dīn ü dūnyā revnaƣı kesb-i diyānetle olur
Bī-diyānet hūd ne dūnyā devletin bulur ne dīn

(2) Hemīşe merd-i mütedeyyin ebnā-yı cinsi mābeyninde ferd olup müte' ayyin ve mūkerrem ve cümle ģalāyıƣdan (3) fāiƣ olup, ' aziz ve muħterem olur. Rivāyet olunur ki evāil-i zemān-ı zūhūr-ı Nūşirrevān'da ki (4) henüz rāyet-i ' adālet efrāhte ƣılmamış ve

iştigāl-i ‘ıyş u ‘işretten kār-ı ra‘ıyyet (5) perdâhte olmamış idi. Meger kerem ile meşhūr ve ri‘āyet-i mihmān ve mūrā‘āt-ı zāifle (6) mevşūf ve mezkūr hemsāyesi vār idi ki Beyt

(7) با حسانش فقیر ان شاد کشته
ز بند ا احتیاج ازاد کشته

(8) Terceme

(9) Bezerdi niçe ‘uryānī ve ācı
Çözerdi ānca bend-i ihtisācı

(10) ‘Ale’t tevālī ve’d devām havāşş u ‘avāma sofrā-i ihsān ve ‘in‘ām çeküp, it‘ām-ı (11) mesākīnle rub‘-ı meskūnda egilmiş idi. Çün anuñ evşāf-ı cūd vü inşāf-ı (12) şehāsı efvāh-ı ‘ālem ve elsine-i benī ādemde mezkūr ve mütedāvel oldı. Nüşirrevān (13) ānı imtiḥān itmek ‘azīmetin kıldı. Pes şī‘ār vü dişār-ı tüccār-ı ğayr-ı füccārla hemcivārın (14) mihmān-ḥānesine vārdı. Mīzbān ‘ādet-i qādimesi üzre bī-emān ya‘nī hemān (15) tarīḳ-i tekellüfe revān olup, deḳāiḳ-i mürüvvet ve levāzım-ı ziyāfetden daḳīḳa fevt (16) itmedi. Bir şuffa-i pür şafā ta‘yīn-i maḳām eyledi ki ol maḳāma bāğ-ı merāma revzenler (17) açılmış idi. Ol bāğ bir bāğ-ı pür engür idi ki ‘inebleri leb-i dilber gibi ağza gelüp (18) emlim emlim olmuşdı. Maḥall-i mezbūrede ve maḳām-ı mezkūrede şoḥbet-i bünyādın urdılar. (19) Ya‘nī ol şuffa-i şafāda meclis ḳurdılar. Ḥulāşa-i kelām mīzbān ol ḳadar tekellüfe (20) vü telettüf itdi ki Nüşirrevān ḥayrān ḳalup, baḥr-i ḥayret ve deryā-yı ta‘accübe batdı. (21) Meclis āḫir olduḳda eytdi ki, iy ḥāce ben bir merd-i bāzergānam, sabbāḥ-ı beḥār ve seyyāḥ-ı cihānam.

(71-a)

(1) Senüñ âvâze-i fütüvvetüñ istimâ' idüp, 'ayne'l yaqîn mürüvvetüñ görmek için (2) bu kadar taşdı' itdüm. Elḥamdülillah murād-ı me'müle irdüm ve işitdigümden bin mertebe (3) ziyâde gördüm. Hâliyâ avân-ı vedâ' a'nî zemân-ı ref'-i şudâ' dur. Derḥâl buyruñ (4) vatan-ı me'lûfeme vârdukda size tuhfê vü hedâyâdan ne resme tuhfê-i ṭurfa irsâl eyleyem. Mîzbân eytdi,

(5) غرض از عشق توام چاشنی درد و غمت
ورنه زیر فلک اسباب تغم چه کمست

(6) elḥamdülillah himem-i 'âlihe göz berekâtıyla esbâb u âlât-ı 'ıyş bî-kem vü bîş kemâ yanbağı ḥâzır ve müheyyâdur. (7) Ammâ çün perde-i dehşet ü vaḥşet âramuzdan mürtefi' olup, ḥicâb ber-ṭaraf ve tekellûf ve (8) teşallûf mündefi' oldı. Meyl-i ḥâtır-ı fâtır tâze engüredür eger 'işretgâhıñuz bâğ-ı engur (9) olursa veyâ hedâyâ ve teberrük sebebiyle size tâze 'ineb gelürse bir miqdârın ḥıdmetkârıñuz (10) cānibine 'iṭâ ve ihdâ kılasız, deyü vaşıyyet eyledi. Nüşirrevân daḥî ziyâde ta'accüb (11) idüp didi ki, sübḥanallah buna ṭür-ı 'ağıldan dūr ârzüdır ki bâğıñuz engürla (12) memlûdur. Mîzbân eytdi, iy ḥ'âce-i cihân pâdişâhımız bizüm merd-i gâfil ve 'âṭıl vü zâlim vü (13) gâyr-ı 'ādildür, ḥâl-i ra'ıyyetden pervâsı yoḫdur. Zîrâ başında 'adâlet sevdâsı yoḫdur. (14) Bâğlarımızuñ meyvesi resîde olmamışdur, 'öşr cem' ider. Kimesne göndermedügi ecilden (15) ârzü-yı 'inebden ḥâlî degilüz. Egerçi 'umûm-ı re'âyâ bu tekellüfden beriler vü velâkin ben maḥrûmam. (16) Ol cihetden ki 'öşri iḥrâc olunmamış ya'nî bâc u ḥarâc alınmamış bâğdan bir dâne (17) 'ineb ḫoparmaḫ bañaki 'aceb gelür. Zîrâ mezhebümüzde ḫıyânet ḫarâm ve bî-diyânet olmaḫ (13) cerîme-i tâmdur. Lâ-cerem hengâm-ı gâvre olduğı eyyâmda ebvâb-ı ḫavl-i bâğı bend idüp, (19) mühr ururam. Tâ 'ineb resîde olup, pâdişâh ṭarafından 'öşr alınınca ṭururam. Nüşirrevân (20) işbu

hikāyeti gūş itdükte, hemāndem dīde nem cūş u hūrūş idüp ebr-i behārī gibi (21) nāle vü girīv vü zārī birle ağladı. Şol hadde ki eşk-i hūnīn ve hūnbārı kızılıрмаğ gibi

(71-b)

(1) bir zemān çağladı. Ba‘dezān didi ki, iy h‘āce fülān ol pādīşāh-ı zālīm ü gāfil (2) menüm ki senüñ diyānetüñ sebebiyle min ba‘d h‘āb-ı gāfletden bī-dār olup zümre-i (3) ulū‘l ebşārdan oldum. Ba‘dehu sebīl-i ‘adle sülūk idüp, h‘āce-i hemecivārī (4) mu‘azzez ve mükerrem kılup, cālis-i mecālis-i mülūk eyledi. Beyt

(5) از دیانت کارمی یابد نظام
وازامانت مرد کامل می شود

(6) بی تکلف از تدین خلق را
دولت دارین حاصل می شود

(7) Nazīre

(8) Çün diyānetle bulur ‘ālem nizām
Pes emānetden kişi kāmīl olur

(9) Hūd tekellüfsüz tedeyyünden hemān
Dīn ü dünyā devleti hāşıl olur

(10) Aḥbārda gelmişdür ki, Belḥ beginüñ oğlı günlerde bir gün seyr ü temāşā a‘nī gülgeşt-i (11) şahrā eylerken, rehğüzārı bir bāğ dīvārı dibine uğradı. Çün ol maḥalden güzer (12) kıldı. At üstinden şahn-ı bāğa nazār şaldı. Görđi ki bir pīr-i nātüvān zünnāre-i (13) bermiyān elinde bir bīlbilīn büküp, emel toḥmın eküp ṭurmayup ağac diker. (14)

Mîrzâde eytdi, iy pîr-i sâl-hürde meyvesin yimege irmedüğüñ dırahtı zaḥmet (15) çeküp, niye dikersin? Pîr-i dîrîne eydür, bizden öñdin gelenler bâğ dikmiş, ben meyvesin (16) yidüm. Benden şoñra gelenler de benden müntefi‘ olsunlar direm. Şâyed ben de bu bâğdan (17) meyveçîn olam. Çeh-i ger câizdür ki bu gice şabâḥa çıkmayam, ölem didi. Mîrzâde (18) merdüm-i mağrûr ve idrâk vü iḥsâs-ı ‘acâib ḥikmetu’llahdan dur ve mehcür idi. (19) İttifâk yemin-i bi’t̤ talâk iytdi ki elbedde sen bu bâğdan semer yiyüp, berḥûdâr (20) olmazsın, didi. Ve ol maḥalden mürûr u ‘ubûr itdi. Pîr şordı ki bu nev-cüvân (21) kimdür? Didiler ki bunuñ babası belde-i Belḥ’e ḥâkimdür. Bir niçe yıldan şoñra mîrzâde yine

(72-a)

(1) ol maḥalle uğradı, bir bâğ gördi. Beğâyet dilküşâ ravza-i firdevs-asâ laṭîf âb-cüş hevâ cüş-ı resîde

(2) درختانش همه بالا کشیده
بریشان میوه های خوب رسیده

(3) زبالای درختان سر افراز
نوا خان کشته مرغان خوش اواز

(4) Nazîre

(5) Aḡaçların şanasın kâmet-i yâr
Leb-i dildâre beñzer meyvesi vâr

(6) Ki her şâḥ üzre bir murğ ḥoş elḥân
Dil-i ‘âşıḳ gibi olmuş nev-civân

(7) Mîrzâde ol bâğ-ı cinân âşârı gördükde kararî ıalmayup, bî-ihtiyâr âtından (8) indi, piyâde oldu, bâğa girdi. Bir pîr-i zünnâr-bend gördi. Ammâ ne ol pîri (9) ve ne pîr ânı bildi. Pîr bir tabak laţif nev-bâde meyvelerden cem' kıldı, mîrzâdenüñ (10) huzûrına geldi. Mîrzâde taşsin ve âferin idüp, hemîn tenâvül-i fevâkihe meşğül (11) oldu. Ol eşnâda pîr-i pür-cüd eline muvâfaqat mürüvvetdendir diyi bir iki dâne elma vü (12) armüd viridi. Pîr-i 'âkı̇l tenâvül itmeyüp ayâğ üzre tûran hıdmetkârlardan birinüñ (13) eline şundu. Mîrzâde keyfiyyet-i hâlden şordıkda pîr şöyle haber viridi ki rûzgârıla (14) ben bu bâğa ğars-ı eşcâr ve böyle şûret bulmağıçün kâr eylerken, pîser-i mîr-i Belh benüm şoşbetüm telh (15) idüp, müddet-i 'ömr esfel-i sâfilîni irmiş ve iki ayâğün kûr içine girmiş. Pes bu emel-i (16) tûl vü dirâz nedür, yok yere mişnet ve 'abeş zahmet çekersin ve niçe yıllardan şoñra meyve (17) virür ağac dikersin, diyü hayli serzeniş eyledi. Cevâb-ı bâ-şevâb virdüm, kânî' olmadı. (18) Ber muktezâ-yı ğurûr cüvânisen eger çâğ ol zamâne dek şâğ olup bu bâğdan meyve (19) yirseñ talâğ-ı selâse üzerüme olsun diye ând içdi. Şâyed ol mîrzâde kayd-ı (20) hayât ve ölümden necâde olup te'ehhül itmiş olup anuñ 'ağd-i nikâhı münhall olmasun (21) diyü diyânet 'uhdesinden taşra çıkdum ve ol cüvânüñ ğâibân ve ğâfilâne deynin yıkdum.

(72-b)

(1) Ya'nî tenâvül kaşdıyla dahî bir meyveye bakmadum, didi. Mîrzâde fi'l hâl kendin (2) 'ayân idüp mâ vaç'a-i beyân eyledi ve min ba'd vezîr-i dilpezîrüm ol, senüñ müşâverene (3) umûrdan hiç bir emre şürü' itmem ve git dimedüğüñ yoldan ğayra gitmem diyü 'ahd u peymân (4) itdi. Pîr bir miqdâr fikr ü te'emmülden şoñra başın kaldurup kabûl-ı vezâret itdüm ammâ pâdişâh (5) Müselmân vezîr gebr-i bî-îmân olmağ revâ ve sezâ degül diyü kelime-i şehâdet getürdi, (6) kat'-ı zünnâr itdi. Vücûd-ı diyânet ve 'adem-i hıyânet berekâtıyla pîr-i zünnâr devlet-i (7) İslâma irüp merâtib-i 'ulyâya ve manşib-ı â' lâya yetdi.

(8) کر علو قدرخواہی از دیانت رخ متاب
باتو کفتم کفنتی والله اعلم بالصواب

(9) Nazîre

(10) Sen ‘ulüvv-i rütbet isterseñ diyānet hāşıl it
Ben didüm saña hele vallahu ā‘lem-i bi’ş şevāb

(11) **Bāb-ı bîst ü çihārom** der vefā be ‘ahd. Ya‘nî yigirmi dördinci bāb (12) ‘ahde vefā itmek beyānındadır. Vefā cüvānmerdin şafā hālinden ve hüşn-i ‘ahd-i büzürgān-ı sütüde hāl-i (13) hişālindendir. Ruhsār-ı mehpāre-i ‘ahd ki hāl-i vefādan zībā ola. Hāşā ki ol vech ‘ahd ü (14) peymānuñ rişte-i muḥabbetinden murğ-ı dil ü cān ibā kıla. Hāḫ celle ve ‘alā kelām-ı ḫadīmīnde buyurmuşdır ki (15) ³²⁹ ياايهاالذين امنو اوفوا بالعهود ya‘nî iy mü‘minler biribiriñüz mābeyninde vāḫi‘ olan (16) ‘ahd ü peymāna vefā eyleñ. Tā ben de sizüñ ‘ahdüñüze vefā eyleyem. A‘nî anuñ muḫābelesinde (17) siz benüm ‘ahdüme vefā eyleñ tā bende sizüñ ‘ahdüñüze vefā eyleyem. A‘nî anuñ muḫābelesinde (18) size cezā-yı ḫayr kılam. Ve ḫadīşde gelmişdür ki ³³⁰ لادين لمن لاعهده ya‘nî ri‘āyet-i ‘ahd itmeyen (19) kimesnede ğāyet-i dīn dārī yoḫdur. Beyt

(20) نسيت بر مردم صاحب نظر
خدمتي از عهد پند يده تر

(21) Merdüm-i şāḫib-i naẓar ḫatında ey ehl-i vaḫār
‘Ahd ü peymāne vefa itmek gibi ḫıdmet mi vār

³²⁹ “Ey iman edenler! Bağlandığınız ahitleri yerine getiriniz...” *Kur’an*, 5. Maide Sûresi, 1. Ayet

³³⁰ “Ahde vefa etmeyen kimse de mükemmel bir din terbiyesinden mahrumdur.” (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/135; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr.194; Süyûtî, *Câmiu’s Sagîr*, nr.9704).

(73-a)

(1) Günlerde bir gün kırratü'l 'ayn-ı hālil Hāzret-i İsmā' il 'alī nebiyyinā ve 'aleyhi's selām vü bi't ta' zīm (2) ve't tebcil bir kimesneye refik-i şefik olup yola düşüp giderken nāgāh yolları hāne-i (3) hemrāh önüne uğradı. Hāzret-i İsmā' il'e, iy yār-ı şādık ve havādār-ı muvāfik hānemde bir cevzi (4) maşlahatum vārdur. Bir laḫza bu arada intizār it, bu bendeye külli minnetdür. Hemān fi'l hāl (5) çıkdum, diyü evine girdi. Hāzret-i İsmā' il'le kılduğı 'ahd u peymān biğalabetü'n nisyān (6) hātırından yitdi. Evüñ bir kapusu daḫi vāridi andan çıkdı gitdi. İmdi gör nitdi (7) üçüncü gün eyledüğü 'ahdi yād itdi, geldi. Hāzret-i İsmā' il'i ol koğuğı mevzi' de (8) hāzır buldı. Didi ki, iy semere-i şecere-i ḫullet vey piser-i pezir-i millet üç güne dek (9) intizār ne zaḫmet idi. İsmā' il 'alī nebiyyinā ve 'aleyhi's selām buyurdu ki senüñle (10) 'ahd-i intizār kılmışdum ve 'ahde vefāyı maḫzīvār bilmişdüm ve 'ahde ḫilāfi revā . (11) Lā-cerem ol maḫall-i ma' hūdede şābit ḫadem olup, ayağum ḫilāf-ı semte irmedüm. Şöyle ki 'ahd 'ahd-i (12) ba' id ve müddet-i medid olsa ol maḫalde zaḫmet-i şedid ihtiyār idüp terk-i intizār (13) itmek a' nī ol maḫall-i ma' hūdeden gitmek yoğidi. Lā-cerem hāzret-i ḫaḫ sūbhānehu ve te' alā (14) kelām-ı ḫadiminde hāzret-i İsmā' il'i şıdḫ-ı v' ade ile tavşif idüp (15) انه كان
331 صادق الوعد birle ta' rif itmişdür. Ya' nī ol çeşm-i çerāğ-ı ḫānedān-ı ḫālil hāzret-i İsmā' il (16) dürüst 'ahd-i server ve 'ah 'avinde rāst peygāmer idi. Beyt

(17) از عهده عهدها کربرون ایدمرد
از هر چه کمابری فزون ایدمرد

(18) Nazire

(19) 'Uhde-i 'ahdden bürün gelen ār
Gelür andan ne deñlü olsa hüner

³³¹ "...o, verdiği sözü yerine getiren biri idi..." *Kur'an*, 19. Meryem Sûresi, 54. Ayet.

(20) Bundan ma‘lûm oldu ki ‘uhûd-ı hâlka vefâ vücûd bulduğda mergûb olıcağ hâlka ile
(21) olan ‘ahde vefâ gâyetde şafâ ve nihâyet-i mertebede hûbdur. Hikâyet,

(73-b)

(1) Eşşâlihîn’de bir h‘âce-i zü’l kâdr ve’l ihtirâmuñ cür‘a-i câm-ı ‘ışğdan mest-i (2)
müdâm bir ğulâm-ı hüdâ-peresti vār idi. İttifâk ol h‘âce-i nâzenîn-i âfâk ve ‘ilâc (3)
perverûñ mizâc-ı muhtell olup, bîmâr oldu. Ol hâlîk-ı perverdegâr ile ‘ahd ü peymân (4)
idüp, ğilâz u şidâd kıldı ki eger hareket-i mevâdd-ı fâside harâret-i ‘azîziyye
germiyyetin (5) kâsed ve fezalât-ı fâzile vü nezelât-ı nâzile dimâğdan a‘mâk-ı ‘urûka
munaşşab oldığda (6) mecârî-i dem-i cârî münsedd olup, bekâmet gelmezse yâ vesâit ü
sâil olan havass-ı (7) ‘ağâkirden veyâ mahz-ı kudret-i hakîm-i kâdirden şifâ bulursam
ğulâm-ı zâhid nâm şad-ı kâm (8) ve şâd ola. Ya‘nî min ba‘d kayd u bend-i rıkıyyetden
âzâd ola. Hağ celle ve ‘alâ ³³²و نزل من القرآن ما هو شفا (9) şifâhânesinden h‘âce-i marîze
vedâlar virüp (10) ol ‘arîzadan hâlâş buldı. Ammâ ‘ahd-i ma‘hûde bîhûde muhâlefet
kıldı. (11) Tekrâr haste vü dembeste oldu. Derhâl iy ğulâm-ı bî-ihmâl baña bir tabîb-i
hâzîk (12) getir, ‘ilâc itsün eşrebe-i şâfî ve ma‘âcîn-i mu‘âfî birle mecârî-i dimâde
müte‘affin vü (13) fâsid olmuş demi şâfî kı lup işlâh-ı mizâc itsün. Hemân ğulâm sür‘at-i
tâmm ile ‘ale’l fevr (14) vârdı geldi. Ve h‘âceye cevâb-ı bâ-şevâb mağallinde şöyle
hîfâb kıldı ki, iy h‘âce, (15) tabîb ben ol hastenüñ marîz olduğı hâlde eylediğı ‘ahde
ğarîb muhâlefetin gördüm. (16) Hâliyâ ben aña ‘ilâc-ı muşahhihü’l mizâc itmege
turdum didi. H‘âce mütenebbih olup eytdi ki, (17) iy ğulâm ol tabîbe ben haste dilden
tekrâr peyâm ilet ki muhâlefet mağallinden gitdüm (18) ve nağz-ı ‘ahd itmege ‘ahd
itdüm ve ger min ba‘d Mışra‘ سر بردا زسریمان زروم (19) Başum giderse gitmeye
peymân ve ‘ahd ü güft Mışra‘ ğulâm eytdi iy h‘âce, tabîb buyurdı ki (20) hemîn sen
şifat-ı vefâ ile muttaşif olup ‘uhde-i ‘ahdüñden ‘ale’s sahr bîmârhanemüzden (21)

³³² “Biz Kur’an’ı müminlere şifa ve rahmet olarak indiririz...” *Kur’an*, 17. İsrâ Sûresi, 82. Ayet

şerbet-i şifâ al. Hemân h̄āce ğulāmı āzād idüp, maraz-ı hâil zâil oldı, ecelden bir zamâne dek emân buldı.

(74-a)

(1) اکربعهد محبت فاکنى باحق
زروى لطف و کرامت و فاکند باتو

(2) Nazîre

(3) Eylesen haqqıla şol eyledüġiñ ‘ahde vefâyı
Tâ giçüp qahrı irüp mihr ü vefâ ger göresin

(4) Rivâyet olındı ki mülük-ı mâziyeden birine bir düşvâr qaziyye düşmiş. Ol hinde
(5) başına zenâbîr-i ğumûm ve hümum uşmış idi. Allah’ıla şöyle ‘ahd-i veşik itdi ki,
eger ben (6) bu maḥall-i mazîkden ḥalâş ve rehâ bulam ḥizâne-i ‘âmiremde olan mâl ve
menâlüm cümleten (7) tevzî‘ -i mesâkîn fuqarâ eyleyüp taqsîm-i ğurabâ vü zu‘ afâ kılam.
Fi’l ḥâl ³³³ لما يريد pādîşahuñ (8) maqşûd vü murâdın ḥaşıl idüp mühimm-i
maḥûfından ḥalâş kılup âzâde dil itdi. Pes (9) pādîşâh eyledüġi ‘ahde vefâ itmek
niyyetine ḥazînedârın şoḥbetine da‘vet eyledi. Ḥizânemde (10) ne miqdâr nesne vâr ise
ḥisâb it. Ba‘dehu kitâb eyle, baña andan ‘arz-ı cevâb eyle, diyü söyledi. (11) Ḥazînedâr
fermân-ı şâhi berse diyü ḥazîneye girdi, defîne gördi çıqdı. Pādîşâha (12) meblaġ-ı
ekmel-i vâfirden ḥaber virdi. ‘âmmе ümerâ ve erkân-ı devlet vü vüzerâ didiler ki, (13)
iy kef-i dürpâşî mânende-i baḥr-i zühḥâr olan cihândâr eger bu miqdâr mâl şafer-i (14)
mesâkîn şadaqa-i şevvâl olursa bî-nevâlar behremend olurlar. Leşker-i ‘ûr vü ḥâr olup
(15) gedâlar gibi bî-berk ü nevâ qalurlar. Pādîşâh eytdi ki, ben ol ḥällâk vü rezzâkıla
‘ahd (16) itmişem ki ḥizânemde olan malı cümleten ehl-i istiḥkâka infâk idem. ‘Ulemâ

³³³ “...çünkü Rabbin dilediğini yapar.” *Kur’an*, 11. Hud Sûresi, 107. Ayet

fetvâ virdiler ki (17) mülâzimân-ı mülûk daḥî ehl-i sülûk olup ve'l 'âmilîn 'aleyna hükmiyle erbâb-ı istiḥâḳdan (18) 'add olınurlar. Pâdişâh-ı 'aşr bu ḳâziyyede müteḥayyer olup, revzene-i ḳaşırdan ḥavâlî seyrin (19) eylerken, bir fenâ-yı sûret dervîş gördi. Emr ḳıldı ki derḥâl ol ehl-i ḥâlî iḥzâr (20) ide, anuñla bu bâbda cevâbı ve suâli nedür göre ve bu ḥuşûşu anuñla da müşâveret eyleyüp (21) ḥâber şora. Hemândem dîvâne-i şâh-ı ferzâne ḥuzûrına getürdiler pâdişâh eytdi, ey nâḳış nümâ

(74-b)

(1) ve kâmil vâ-yı dîvâne-i vaz' u 'âḳil ḥaḳ sübhânehu ve te'âlâ ile şöyle 'ahd veşîḳ (2) itmişdüm kim bir mühimm-i mülhem vü mażîḳuma ḳifâyet ḳılup ğumûm vü hümûmdan beni ḥalâş idüp, (3) murâduma irgürürse ḥazînemdeki defînem fuḳarâ vü mesâkîne 'itâ ve infâḳ eyleyem. Ḥâliyâ (4) bu ḥuşûşda ümerâ vü vüzerâ baña 'eâḳ olup râzı olmadılar. Sen bu ḳâziyyede ḳâzi ol. (5) Buyur görelüm nice ḥükm eylersin, didükde dîvâne eytdi, iy şâh-ı 'âdil vü âġâḥ dil (6) mâl ü menâlüm dervîşlere nezr olsun diyü Allah'ıla 'ahd itdigüñ ḥinde ḥâtır-ı 'âtırına (7) ṯâife-i sipâḥ daḥî ḥuṯûr itdiler mi, didükde lâ hemîn fuḳarâ vü mesâkîn diyince dîvâne (8) eydür ey 'âḳil vü ferzâne ve iy 'âdil-i yegâne atâlardan ḳalmış meşlekdür ki ḥâzıra şalâ (9) ġâibe ġülbâḡ eger mişḳâldür ve gerdânuñ her ne virürseñ ol ânda ḥâtırında ḥâzır (10) olanlara vir. Ümerâdan biri eydür, iy dîvâne mâl bî-'aded ve sipâḥ bî-'aded. Dîvâne (11) ânuñ 'itirâzin i'razıla redd idüp, pâdişâha eytdi ki, şol zât ki anuñ için (12) cümle mâlîñla şadaḳât 'ahd ü nezr itmişsin eger anuñ yanında daḥî göricek maşlaḥatuñ (13) vâr ise 'ahd ü vefâ eyle ve illâ aña min ba'd ihtiyâcuñ yoġısa her nice bilürseñ eylece eyle. (14) Pâdişâh bu naşîḥatden ziyâde müte'eşşir olup ağladı, iẗhâr-ı rikḳat eyledi ve mâlın fuḳarâya ḳısmet eyledi.

(15) چو محتاج خواهی شد اخر باو

متاب از وفا داری خوش رو

- (16) کسانى که فرمان روا گشته اند
مکرم زحسن و وفا گشته اند
- (17) وفاداري آيين شا پنهانگهست
غم عهد خوردن زکار اکهست
- (18) Nazīre
- (19) Çün muhtâc olasın bir bār-ı gāhe
Şaķın ‘ahdüñ şıyup girme günāhe
- (20) Şular kīm ‘ahd gütdiler evādan
Mükerrem oldılar ħüsn-i vefādan
- (21) Selātīn ‘ādetidür ‘ahde tırmaķ
Velī ‘ahdler işidür ‘ahd sürmek

(75-a)

(1) Egerçi ħüsn-i ‘ahd her kimsede ħūbdur feemmā selāṭinde ziyāde mergūb ve maĥbūbdur. (2) Zīrā pādişāĥlaruñ kelimātı şeş ciheti tıutup cemī‘ mesāmi‘e yetişüp kıyl ü (3) ķālleri belki cemī‘ ĥalleri mecāmi‘de söylenüp mecmū‘-ı ĥalāyık añlaruñ ‘ahd ü peymānlarına (4) itṭilā‘ bulurlar. Çün ‘ahd ü peymānların pāyāne yetişdürmeyeler min ba‘d dost eger düşmen (5) bunlaruñ ‘ahdinde ‘ahd ü peymāna i‘timād idüp istimālaṭlarına i‘tikād itmezler. (6) Vesāyā-yı Hūşeng’de mezkūrdur ki iy ferzend-i ercümend ve iy çeşm-i merdümiñ zīnhār (7) zīnhār naķz-ı ‘ahd vü ĥilāf-ı va‘dden ki ānūn şe‘āmetinden saña zarar tiz irer. Beyt

(8) دست وفادر كمر عهد كن
تانشوى عهد شكّن جهد كن

(9) Nazīre

(10) دست وفاى كمر عهد كن
تانشوى عهد شكّن جهد كن

(11) Dest-i vefāyī kemer-i ‘ahd kıl
Olmayasın ‘ahd-i şiken cehd kıl

(12) Mülūka hūd ‘uhde-i ‘ahd-ı salṭanatdan taşra gelmek tarīḳına sülūk levāzım-ı umūr-ı (13) devletdendür. Rivāyet olunur ki Efrasiyāb taa‘rrūf-i aḥvāl-i zālīm ve tefahḥuş-ı ḥālāt-ı (14) mazlūmda mübālağa eyleyüp renc-i bī-şümār ve meşakḳat-i bisyār izhār eylerdi. Günlerde (15) bir gün nüdemā-yı meclis-i şāhiden bir ṭāife didiler ki, iy milket-i Īrān vü Tūrān (16) pādişāhı bu bābda ihtimām-ı tām idüp, ziyāde mübālağa kılursız. Ol sebebdan anca (17) teferrüc vü temāşā ve şoḥbetden ḳalursız. Şāh-ı ‘ādil eytdi ki va‘deye muḥālefet müşkildür. (18) Nüdemā eytdiler bu ḥuşūşda pādişāhdan ‘ahd ü va‘de istimā‘ itmedeñ pādişāh (19) eytdi ki, salṭanat hemān ‘ahd ü va‘dedür ve her pādişāhuñ zimmetine bu va‘de vefā (20) itmek lāzımdur. Va‘de vefā oldur ki mazlūmuñ dādın zālīm-i bī-dād-ı cellād i‘tiḳāddan (21) alıvireler. Her şehriyār-ı cihāndār ki bu resme ‘amel eylemeye va‘de vefā itmeyüp ‘uhde-i ‘ahde ḥalel getürmiş olur.

(75-b)

(1) Bir pādişāh bir ḥakīm-i ‘alīm-i āgāhdan suāl itdi ki, şıfāt-ı insaniyyeden ḳanḳı şıfat (2) benüm ‘izzetüm ziyāde eyler? Cevāb virdi ki, va‘de vefā itmek ve ḥaşāil-i

hüsn-i ‘ahdden (3) biri de oldur ki beḳā-yı cihān vefā-yı ‘ahd ü peymāne manzūrdur. Zīrā medār-ı ‘ālem-i salṭanat (4) üzre ve medār-ı salṭanat ‘asākir-i zafer me’āşirdür ve mülūk-ı ‘ālem nefāyis-i ḥazāini (5) ḥadem vü ḥaşeme şol ümīdle şarf iderler ki hengām-ı ḥurūc-ı düşmende vefā göstereler. Eger resm ü (6) ḳā’ide-i vefā ki aradan mürtefi‘ ola sipāha vü cünūda hüsn-i i‘tikāda vücūd virilmeyüp (7) erkān-ı milk ḥalel pezīr olur ve mu‘amelāt vü zira‘āt vü ticāretde ki niçe ‘uḳūd vü (8) ‘uhūd ki vāḳi‘ olur. Eger bu cümleden vefā vücūd bulmaya nesaḳ-ı nizām-ı cihān maḥv ü nābūd (9) olur. Pes tariḳ-i vefādan çıḳmaḳ gerek ve vefādārlar şoḫbetinden mā‘adā meclise şu gibi aḳmaḳ gerek.

(10) میل کسی کن کہ وفایت کند

جان ہدف تیر بلایت کند

(11) بہر خین بین دوست کہ جانی بود

دوستی جان زکرانی بود

(12) جان کہ ازو بہ جهان یار نسیت

ھیچ نیر زو چو وفادار نیست

(13) یار توان یافت بکپیتی بسی

نیک وفادار نہ بیینی کسی

(14) صحبت انکس کہ بصدق صفاست

دامن اوکیر کز اہل وفاست

(15) Nazīre

(16) Meyl aña ḳıl kīm ola şāḫib-i kelef

Tīr-i belā ki ḳıla cānın hedef

(17) Girse ele bu buncılayın yār-ı cihān
Dostı cān u dil o girān

(18) Cān gibi cānān ola mı pür şafā
Hiç durur hiç çü kılmaz vefā

(19) Şānma saña yār bulunmaz velī
Yār-ı vefādār bulunmaz velī

(20) Şoḥbeti anuñ kīm ola bā şafā
Tut etegin kīm odur ehl-i vefā

(21) Tārīḫ-i Vülāt-ı Ḥorasānda mezkūr ve mestūrdur ki Ya‘kūb-ı Leys, Nişābūr’a vārduğı zamānda

(76-a)

(1) Muḥammed Tāhir anda ḥākim idi. Ya‘kūb-ı Leys’e yāgi olduğda Ya‘kūb da Nişābūr’ı muḥāşara (2) kılduğda erkān-ı devlet-i Muḥammed-i Tāhir, Ya‘kūb-ı Leys’e maḥfi ve ğayr-ı zāhir mektūblar gönderüp (3) izhār-ı ḥulūş idüp hevādārlik ‘arza kılmakda her cihet ile mübālağa gösterdiler. Meger İbrahīm-i (4) Ḥācib ki Muḥammed-i Tāhir ḥaqqında ḥilāf ü şikāk ü nifāk zāhir olmadı. Çün Ya‘kūb, ḥākim-i (5) Nişābūr’ı maġlūb idinüp ‘anveten ol diyārı aldı ve ḥadem vü ḥaşem-i Muḥammed-i muḥteşemi (6) zabt eyāletinde kıldı. Derḥāl İbrahīm-i Ḥācib’e ḥācibler şalup ve sāir erkāna muvāfaqat (7) ve murāfaqat itmeyüp, baña mektūb göndermedüğüne sebep vü ḥikmet ne idi diyü, istifsār (8) itdükde şöyle cevāb virdi ki, sizünle sābıkan ma‘rifetüm ve kadīmi münāsebetüm yoğ idi ki (9) ol ‘ahdi tecdīd idem ve Muḥammed-i Tāhir’den daḥi şikāyetüm yoğidi ki muḥālefet tarīḫine gidem (10) ve kendümde hem ol kadar

küfrān ni‘amelikde müşāhede kıldum ki bunca yıllardan berü envā‘-ı ni‘amile (11) perveriş bulduğum velī ni‘metümün hūkūq-ı in‘ām-ı sâbıqasın naqz-ı ‘ahd vü peymânıla ber taraf kılam.

(12) من نه انم که سراز خط و فایر وارم
ورچه سازند چدا چون قلمم بندز بند

(13) Nazîre

(14) Başımı kıaldurmayam hıtt-ı vefādan dostum
Kılsa her ‘uzvum cüdā kılam tek bend bend

(15) Ya‘kūb, elhāk sen terbiyet-i elyak ve ziyāde ri‘āyete müsteħaksın diyü ol vāliyi muşif añā (16) ta‘yīn-i rütbet-i ‘ālī kıldı. Mışra‘ افرین باد بر وفاداران Mışra‘ āferīn ola vefādārlara. (17) Pes İbrāhīm Hācib’e Muhammed-i Tāhir’ün sāir ümerāsından ziyāde rağbet idüp, bārgāh-ı saltanatda (18) hāş idüp nazār-ı kabūl vü iqbālile ihtişāş virdi. Anlar ki velī ni‘metlerünün hūkūq-ı ‘uhūdın (19) zāyi‘ ve telef itdiler. Cümleten anları envā‘-ı ‘uqūbāt vü ta‘zībātıla ‘arşa-i belāda tıg-ı kazāya hedef itdiler.

(20) کسی که حق نشنا سدا زو امید بیر
کسی که نیت و فایش بد و مکن پیو ند

(21) ز حسن عهد بعالم اکر علم کردی
لواي رفعت تو بکذر ذر خرچ بلند

(76-b)

(1) Ümīd-i rişte seni kıttı kııl cefā-hūdan
Vefası olmayan ādemle eyleme peyvend

- (2) Du‘ā-yı hayr alup ‘ahde ger vefā kılasın
Livā-yı rif‘atüñe menzil ola çerh-i bülend
- (3) **Bāb-ı bīst ü pençom** der-şıdķ. Yigirmi beşinci bāb şıdķ beyānındadır. (4) Şıdķ-ı aķvāl vü ef‘āl dünyāda ve āhıretde sebep-i emn ü emān ve mūcib-i hūsn-i hāl vü (5) müstevceb-i ferāğ-ı bāldür. Beyt *راستمان رسته اندر وز شمار شوی * جهدکن تاتو زان شمار شوی*
- (6) اندرین رستکاری کن
تادران رسته رستکاری شوی
- (7) Nazāre
- (8) Rāstlar rüz-ı şümār oldı hōş
Rāst gūy olmağa sa‘y it sende
- (9) Bunda gej revler elinden giryān
Oluban ānda iderler hānde
- (10) Ulular buyurmuşlardur ki ‘arşa-i kelāmda ol fūşhat vü vüs‘at-ı tām vārdur ki mütekellimūñ (11) pā-yı beyānı seng-i hılāfa tuţaş ola tā gül-i gülzār-ı şıdķ-ı çemen-i güftārda bū-yı berhūrdārı (12) virmeye dest-i nefis-i nāţıķa deste-i hār-ı dürūğı dirmege ķādir olmaz. Beyt
- (13) زبان پاک راحیفست بسیار
که از لوٹ دروغ آلوده سازی

(14) اکریا بر نداری از ره صدق
سراز کردون کردان بر فرازی

(15) Nazīre

(16) Zübān-i pāki nā-pāk itme zīnhār
Kelāma ḥalṭ idüp levş-i dürüğü

(17) Eger kāzib degilseñ nūr-ı şıdkuñ
Çıkar gerdün-ı gerdāna fūrüğü

(18) Ekābir-i dīnden bir ehl-i yaqīn ve ḥaḳīqat-bīn buyurmışdur ki farzā ki kezzābluḳda ḥavf ü (19) ‘itāb ve şādıqlıḳda ümīd-i şevāb olmasa ‘āḳil kızbden iḥtirāz idüp cānib-i şıdḳa (20) māil olmaḳ gerek. Zīrā dürüğü ādemi ḥ’ār u bīmıḳdār idüp çehre veḳārın bī-fūrüğü eyler. Beyt

(21) از کژی افتی بکم و کاستی
از همه غم رستی اگر راستی

(77-a)

(1) Egrilükdür düşiren ādemi her noḳşāna
Toḡrı yolda yürü baş egme şāḳın devrāne

(2) Rāviyān-ı aḥbār ve muḥaddiṣān-ı āşār eyle rivāyet ve şöyle ḥikāyet eylemişler ki Müsterşid ḥalīfe (3) oḡlına mürşid olup vaşıyyetnāmesinde yazmış ki, eger murād idinürseñ ki ḥalḳ-ı ‘ālem (4) a‘nī evlād-ı emcād-ı benī ādem sende ḥavf ideler. Rāst-gūlıḳ şı‘āruñ olsun ki (5) dürüğü gūyda mehābet olmaz. Eger ānı muḥāfazat için eṭrāfda

hezār şimşir-i âbdâr (6) dahî tutarlarsa a‘nî biñ tiğ-ı cevherdârı eṭrâfına ḥavlî itseler nazâra kılanlara (7) heybet düşmez. Mâdem ki ol şehriyârûñ şimşir-i zübân-ı âbdârı cevher-i şıdḳdan ‘ârî ola.

(8) تو بر کار خودر استی بر بکار
که ہم رسته کردی و ہم ستکار

(9) بودکر چه مردم بسی کچ خرام
بآخر شود راستان را غلام

(10) اگر چند باشد کمان سخت کیر
بآخر تواضع کند پیش تیر

(11) Nazîre

(12) İşüñde râst ol ḳavlüñde hem râst
Cihânda görmeyesin tâ kem ü kâst

(13) Ne denlü geṣ rev olursa bir evbaş
Bâḥir râstâne baş egdürür baş

(14) Kemānuñ başı begdür baḡrı ḳâtı
Velî tîre tevâzu‘dur şıfâtı

(15) Rivâyet olunur ki Ḥaccâc-ı Ḥünî vü Zâlim boynına ziyâde bâr-ı mezâlim yüklenmek için bir ḳavme (16) siyâset emr idüp ḳatllere ḥükm itmişdi. Çün nevbet bunlardan bir esîre irdi. (17) Ḳatlden ḥabîr olduḳda, yâ emîr beni ḳatlı eyleme, ben senüñ üzerüne ḥaḳ şâbit eylemişem, (18) diyü âvâze virdi. Ḥaccâc, sen benim üzerüme ne veche ḥaḳ şâbit itdün söyle, didükde, fülân (19) düşmenüñ senüñ fülân zamânda ve

fülân mekânda seni zemm ẓudeḥ ve senden mâ' adâ mülûkı medḥ (20) eylerdi. Kemâl-i mezemmeti sende ḥatm idüp ḥattâ fuḥşıyyât söyleyüp saña ŧetm eylerken ittifâḥ (21) ben ol maḥallde vâkı' oldum. İhtimâm-ı tām birle düşünâmdan ferâgat itdürüp mâni' vü dâfi' oldum.

(77-b)

(1) Ḥaccâc işbu da' vâya güvâhuñ vār mıdır, diyince kendü gibi bend-i belâ ve kayd-ı 'anâ giriftârlarından (2) bir esîre daḥî işâret itdi. Ol da bu da' vâya muḥâbık ve bu ma' nâya muvâfık ŧehâdet itdi. (3) Ḥaccâc eytdi, ya sen niçün ol bâbda buña müşâreket ve muvâfaḳat göstermedüñ ya' nî benüm düşünem (4) men' inde arḳa virmedüñ? Esîr eytdi, yâ emîr ben saña düşmen idüm. Saña lâzım degül idi ki (5) senüñ ḥâtıruñ re' âyet eyleyeydüm. Ḥaccâc fi'l ḥâl emr eyledi ki ikisin daḥî koyuvireler. (6) Pes birinüñ üzerindeki ḥaḳḳı ve birinüñ ŧıdḳı vâsıtasıyla ol zamândan berü bu meşel (7) ḥalâyık miyânında âşıkâra oldı ki ان كان الكذب ينجي فالصدق نجى eger dürüg (8) bî-fürüg ḥalâş virici ise ŧıdḳ daḥî ziyâde ḳurtarıcıdır. Beyt

(9) راستی انجا که علم برز نر
یاری حق دست بهم در ز نر

(10) راستی خویش نهان کسی نکرد
بر سخن راست زیان کس نکرد

(11) راستی آور که شوی رستکار
راستی از توظف از کردکار

(12) راستی چون بسخن رهستی آری بجا
نصر گفتار تو باشد خدا ی

(13) Nazīre

(14) Tōğrılığıla olasin ʿālem

Ḥaḡ saña yārdımcı olur lā-cerem

(15) Tōğrı sözüñ vār ise itme nihān

Ādeme çün tōğrı söz itmez ziyān

(16) Rāst cevāb olan olur restgār

Tōğrılara nuşrat ider girdgār

(17) Tōğrı sözi eyleyü gör sen edā

Tōğrılara yārdım ider ḥūd Ḥudā

(18) Nitekim kızb ādemüñ āb-rüyın ḥāke şaçar. Mizāc vü hezl ve lehv vü luʿb perde-i ʿırz ü (19) nāmūsı çāk idüp aʿnī iki biçre ḥuşuşā erbāb-ı vaḡār ve aşḡāb-ı ʿitibār ki (20) mizāḡ vaḡʿlerin ḡulūb-ı ḡuddāmdan iskāḡ idüp mānīʿ-ı fevz vü felāḡ ve muzıl-i nām vü nişān (21) şalāḡ olur. Mümkindür ki mizāc itdükleri ḡıdmetkār kinedār olup mürūd-ı rüzigārla şaded-i intiḡāmda ola.

(78-a)

(1) Ve ol şüretten fitne-i ḡāş ve belā-yıʿ āmm ḡāşıl ola. Rüşināmī- nāmede mezkūrdur ki

(2) مکن فحش و دروغ و ہزل پیشہ

مزن برپای خود ز نہار تیشہ

(3) که کر شاهى برد هزل آبرويت
و کر ماهى کند چون خاك کويت

(4) Nazîre

(5) Şaşın olma dūrūğ ve hezl-pîşe
Urursın kendü ayāğña tîşe

(6) Eger sulţān-ı ʿālem söyleye hezl
Serîrinden ānı hezl eyleye ğazel

(7) Ve zevi'l iktidār olan şāhib-i devletlere ğaybet itmek ʿārdur. Zîrā ki (8) her kime ʿitāb murād idinseler bi'l müvācehe söylemege kudretleri vārdur. Kendülerin ehl-i (9) ğaybetden menʿ ideler ki şāmet-i ğıybet bisyār ve mezerret-i mesāvî dünyāda ve āhiretde bî-ḥadd vü bî-şümārdur.

(10) غيبت کس تا بتوانى کموي
زانکه ز غيبت برود اب روى

(11) کوش منه برلب غيبت کران
تا توهم انباز نياشى درآن

(12) Nazîre

(13) Ğıybet idüp olmayı kör fuḥş-gūy
Dökmeyesin toprağa tā āb-ı rūy

(14) Ğıybet idenlerle şerîk olma vār
Yaʿnî kulāk tutma aña zînhār

(15) **Bâb-ı bîst ü şeşom** der incâh-ı hâcât ma' nî ya' nî yigirmi altıncı bâb (16) hâcâtlar bitürmek beyânındadır. Her kîm aḥkamu'l ḥâkimîn atında hâcatları bezâvüzde-i (17) ḥayr olmak murâd idinse adır olduğı adar ḥala nef' yitüre ya' nî erbâb-ı hâcetüñ (18) hâcetlerin bitüre. Ḥadîs-i şerîf-i nebeviyye kelâm-ı laṭîf-i Muştafiyyede ان الله فى عون (19) العبد مادام العبد فى عون اخيه المسلم ³³⁴ ya' nî Allah te' âlâ ulına mu' âvin olmakda (20) ve hemîşe mu' âvenet ılmadadur mâdâm ki ol ul sâir 'ibâdullaha mu' in ola

(21) اكر توقع بخشايش خدا داري
زروي لطف و كرم برشكستان نحشای

(78-b)

(1) Baḥşâyîş-i Ḥudâ ise mâ 'mülûñ iy kerîm
Luṭf u keremle eyle 'aṭâ her şikeste ye

(2) Aḥbârda vârid olmuş ve âşârda gelmişdür, her ki in'âm-ı rabbânî ve ifzâl-i subḥânî (3) birle mufaşşal ve mûna' am olmuş ola ihtimâl-i meûnât-ı muḥtâcın ve edâ-yı ḥudemât-ı (4) mesâkîn aña lâzım ve lâbüdd olur. Zîrâ ki ehl-i ihtiyâcuñ fâa-i mu' dim ve't âasın (5) sedd itmek vâcib olduğı adar ni' mete mübtenîdür. Her nice ki ni' met-i ihtiyâr vü iḫtidâr (6) ziyâde müyesser ola ḥuşûl-i murâdât-ı fuarâ ve abûl-ı hâcât-ı zü'afâ ekmel vü evfer (7) ola. Pes her şâḥib-i sa' âdet ki devlet-i salṭanat aña erzânî olmuş ve livâ-yı 'azamet ile (8) meydân-ı kâ mukârî ve 'arşâ-i cihândârîde serv gibi sâye şalmış ola. Aña lâyık olan (9) oldur ki me'ûnet-i ḥalı müteḥammil ola ve ḥâlet-i udretde azâ-yı hâcât-ı muḥtâcını ğanîmet bile (10) ve hîç bir mütevaḫi' üñ şûret-i maṭlûb vü çehre-i maḫşûd tazarru' ın niâb-ı ta' vîḫ ve ḥicâb-ı (11) tevaffuda olmasın revâ görmeye çün gül-i gülzâr-ı iḫbâli bâğ-ı devletde âçılmış ve şükûfe-i murâdı (12) çemen-i memleketde şâḥisâr-ı ubuhhet üzre cilve ılmış göre, dermândeler muradâtın

³³⁴ "Bir kul din kardeşine yardım ettikçe Allah da ona yardım eder." (*Riyâzu's Sâlihîn*, nr.243)

hâşıl (13) ve müstemend olanları maqşûda vâşıl itmegi ganîmet ‘add idüp mahrûmlar hâcâtın bitürmegi (14) hemânâ öz gendü elin olup kendin maqâm-ı mürtefi‘e yitürmek bile. Beyt

(15) امید خلق رواکن بمکرمتم که تونیز
مقرر آست که باجود امید هاد اری

(16) بر ارکار فقیران بلطف تا بدهد
مراد ها که تواز حضرت خدا داری

(17) Nazîre

(18) Ümîd-i halkı revâ kııl senüñ de hazretde
Qabûl ola ne miqdâr olursa hâcâtuñ

(19) Yetiş faķire bulun bûñ deminde dervîşe
İrse şol yüce dergâha tâ münâcâtuñ

(20) Eḥādîş-i resûl-i pür-uşûlda vârid olmışdur ki ³³⁵ ادخال الشرور فی قلب المؤمن خیر (21)
من عبادة الثقلين ya‘nî bir mü‘minin qalbine sürür ve ḥâṭırına ḥuzûr virmek ḥuzûr-ı hazretde

(79-a)

(1) şevâb vü fazîletde gürûh-ı âdemî ve zümre-i şükûh-ı perî ‘amelinden ileridür. Pes şerâit-i (2) salṭanatdan biri daḥî oldur ki ‘ale’ d devâm muntazîr-i ḥacât-ı muḥtâcın olup murâdât-ı (3) mesâkîn edâsından gâfil olmayup dâim fuḳarâ ḥâṭırların şâd itmek şevâbın hâşıl eyleye. (4) Hikâyet İskender-i Zü’l ḳarneyn günlerde bir gün perde-i ebvâb-ı

³³⁵ Kaynaklarda bu hadise rastlanamadı.

serāy-ı salṭanatı (5) götürmiş dīvān-ı ‘adl idüp şubḥdan şāma a‘nī şabāḥdan aḥşāma dek meclis-i ḥükümetde (6) oturmuş idi. İttifāḳ ol gün erbāb-ı ḥacātından bir şahş gelmedi, hiçbir kimesne ṭaleb-i (7) ḥuşūl-ı ḥacāt kılmadı. İskender ol maḥallden ṭurduḡı zamānda nüdemādan birine eytdi ki, (8) ben günki günü ḥisāb-ı ‘ömürden ‘add itmezem. Suāl eylediler ki, iy pādīşāh-ı rü-yı zemīn (9) şol günki şihḥat ü ferāḡatde giçüp selāmet ü kerāmet ile nihāyet bula umūr-ı salṭanat (10) nehc-i merām ve mühimmāt-ı memleket murād-ı dil ü kām-ı rūḥ-ı pür fütūḥ üzre ber-devām ola ferāḡ-ı (11) ḥāṭır-ı ‘āṭır müyesser vü muḥaşşal ḥizāne-i ‘āmire ma‘mūr vü sipāh-ı zafer penāh mükemmel vü pür-ḥuzūr ola. (12) Çün pādīşāh-ı ‘ālempenāh bu resme rüz-ı pīrüzü ‘ömürden ‘add itmeyüp yabāna atar. Yā ḳanḳı (13) günü ḥisābe ḳatar? İskender-i Zü’l ḳarneyn bu suāle cevāb-ı beyne beyne virüp (14) buyurdı ki, şol gün ki pādīşāhdan bir mazlūmuñ murādı ḥāşıl ve bir maḥrūm ü maḡmūm (15) ḥurrem dil olup maḳşūdına vāşıl olmaya anuñ gibi gün merḡūb olup müddet-i ‘ömrden maḥsūb olmaḡ revā degildir.

(16) ز عمر آنقدر پیش ناید بکار
که در نفع خلق خدا بکزررد

(17) وز آن زندگانی چه حصل بود
که در کار نفس و هوا بکزررد

(18) Nazīre

(19) ‘Ömürden murād olan oldur hemīn
Ḳamū nef‘-i ḥalk-ı ḥudāda giçe

(20) Ne ḥāşıl şu dirlikden iy dil kim ol
Murādāt-ı nef‘ ü hevāda giçe

(21) Hikāyet kılinur ve rivāyet olunur kim pādīşāh-ı Çīn, İskender'den çünin suāl idüp

(79-b)

(1) didi ki, iy şehriyār-ı rû-yı zemīn salṭanat lezzetin kaç nesnede buldın ve lezāiz-i behiyye vü (2) şehiyyeden kaçkı lezzetile mütelezziz olduñ? İskender cevāb-ı muhtaşar vü mu' teber virüp (3) üç nesnede buldum didi. Evvel düşmenleri menķüb vü mağlūb vü nāmurād, ikinci dostları (4) şād itmek, üçüncü muhtāclaruñ hācātların revā kılmak bundan ma' ādā lezzetler (5) inzār-ı ulū'l ebşārde bī-i' tibārdur. Meşnevī

(6) همين بس زشامی و فرمان دهی
که از دشمنان ملك سازد تهی

(7) دوم دوستان را بود دلنواز
رعایا ی خود را شود کار ساز

(8) سیم حجات مرد امید وار
بر آر دنکر داندش شرمسار

(9) بسی پادشاهان کردن فراز
کزشتند ازین کارگاه مجاز

(10) ازیشان کسی کوی دولت ربود
که در بند اسایش خلق بود

(11) Nazīre

(12) Zihī devlet iy şāh-ı ' ālem zihī
Ki a' dādan iqlīmūñ ola tehī

(13) İkinci olasm ehibbe nüvāz
Ki ya‘nī re‘ āyāyiçün kārāsāz

(14) Üçüncü kıatũnda her ümĩdvār
Murādın bulup olmaya Őermsār

(15) Őehā görđi bu kāzgāhĩ mecāz
Niçe pādiŐāhān-ı gerden firāz

(16) Şimdi cinān içre yürür bĩ t‘ ab
Ölenler huzūr-ı cihāna sebeb

(17) **Bāb-ı bĩst ü heftom** der te‘ennĩ vü te‘emmül ya‘nĩ yigirmi yedinci bāb (18) te‘ennĩ ve te‘emmül beyānındadır. ³³⁶فĩ الرحمن ولعجلة من الشيطان ħükmince cümle ef‘āl vü (19) aĥvāldē ve cemĩ‘ aĥvāldē te‘ennĩ vü te‘emmülũ niŐbeti ĥāzret-i raĥman ü raĥĩmedür ve (20) Őitābkārĩ vü ta‘cil intisābı Őeytān-ı racĩmedür fevāid-i te‘ennĩ her işde gün gibi ‘ayān (21) olur. Velĩkin vasĩta-i ta‘cille çok mühimmāta ziyān olur ve her mühimm murād ki āña te‘ennĩ vü te‘emmül ile

(80-a)

(1) Şürü‘ olup āhesteligile bünyād urılır. Aĥleb-i aĥvāldē aĥsen-i vechile tamām olup (2) ol maŐlaĥat cüz’i iltifāt ile görilür ve her ĥāziyye ki ‘aclet vü ĥiffetile görile. (3) EkŐeriyā sebeb ve bāl-i ‘uĥbā olup ‘illet-i iĥtilāl-i ĥāl-i dũnyā olur. Beyt

(4) با ہتکی کار علم بر آر
کہ در کار می نیاید بکار

³³⁶“Yavaşlık, sakinlik rahmanî; acele ise Őeytanîdir.”

- (5) چراغ از بکر می بیفروختی
نه خودرانه پرونه راسوختی
- (6) شکیب آورد نبد هاراکلید
شکینده رکس پشیمان ندید
- (7) Naẓīre
- (8) Te'enniyle kār-ı 'ālem biter
Benüm 'aclet ile 'aceb nem biter
- (9) Çü germiyyet ile yaḳavüz çerāğ
Ne pervāne ḳalur ne köşk vü ne bāğ
- (10) Te'emmülle işle yüri her işi
Te'enniden olmaz pişmān kişi
- (11) Rivāyet olunur ki Pervīz oğlına naşīḥat-āmīz ḥikmetler söyleyüp şöyle vaşīyyet
(12) eyledi ki, sen nece memleketde ra'ıyyet üzre ḥākim iseñ 'aḳılda saña ḥākimdür.
Sen maḥkūm-ı (13) 'aḳılsın çün re'āyāya fermān bürdārlıḡuñ muḳtezāsınca emr
eyleyesin. Sen de ḥīṭa-i (14) fermān-ı 'aḳıldan ḥāric olma ki saña ḥārici dimeyeler. Her
işde muḥkem te'emmül eyle, belki ḥākim-i (15) 'aḳılla meşveret ḳıl. Şol mühimde ki
anda telef-i nefis olmaḳ veyā itlāf-ı māl-ı müslimīn ḳılmaḳ ihtimāli ola.
- (16) بی تأمل مباش در همه حال
بکزر از طریق استعجال
- (17) هر که دارد تأنی اندر کار
بمر ادات دل رسد ناچار

(18) Nazîre

(19) Bî-te 'emmül kişi olur pāmāl

Ṭutma şaķın ʔarīķ-i isti' cāl

(20) Kıla ādem te 'ennī çün her bār

İrişür her murāda āħir kār

(21) vesāyā-yı Hūşeng'den biri de budur ki umūr-ı siyāsetde ber-muķtezā-yı ليس من

العدل سرعة³³⁷

(80-b)

(1) ta' cīl vü şitāb hīlāf-ı rā-yı şevābdur ve sevret-i haşem vü ħiddet ğazab hengāmında

(2) zimām-ı iħtiyārī nefis-i emmāre-i bed-kār eline virmemek maķbūl ve müstetābdur ve

her ħalde (3) ' evāķib-i ef' āle nazār ħavāle kılmaķ mu' teberdür ki şāyed bir mühimmūñ

vuķū' ından şoñra pişmānlık (4) yüz göstere. Şol ħalde ki güzeşteye biñ cehd itse kişi

vāşıl olmaz ve yüz (5) nedāmetden bir zerre fāide ħāşıl olmaz. Beyt

(6) مكن دراموار سياست شتاب

زراه تانى عنان بر متاب

(7) كه صد خون بيكدم توان ريختن

ولي كشته نتوان برانكيختن

(8) Nazîre

³³⁷ “Adaletten daha sür'atli bir şey olmadı.” (Arap atasözü).

(9) Umūr-ı siyāsetde kıılma şitāb

Te`ennī gerek iy şeh-i kāmyāb

(10) Çü bir demde biñ kân iderseñ olur

Velī güşte girü kaçan cān bulur

(11) Sebükbārī hemān bir kıātı yāydan çıkmış oğdur tır ki kemāndan ter hālāş bula
 (12) rücū` ihtimāli yoğdur. Ammā āhengi vü vağār mānende-i şimşir-i ābdār herbār (13)
 eldedür. Mübaşirkār olması şāhibinüñ ihtiyārına müfevvezdür. Evkātđan hıç (14) bir
 vağtde ehl-i hükümet mizācına hıffet galebe itmez illā zamān-ı haşem vü āvān-ı (15)
 gāzabda. Pes lāzım oldu ki hın-i gāzabda her dürlü ta`abdan necāt için `inān-ı (16)
 semend-i kudreti meydān-ı hükümetde çeküp bir miğdār āyine-i fikretde ol mühimmüñ
 (17) şüret-i `ākıbetine nāzır olup dem-i fırsatda vağtına hāzır ola. Rivāyet (18) olunur
 ki Erdeşir-i Bābek selātin-i nāmdār ve asātin-i rüzigārdan idi. Günlerde (19) bir gün üç
 pāre ruğ`a üzere üç satır hağ yazdurdı ve hūsekī gulāmlarından (20) birinüñ eline virdi.
 Ve her bār ki meclis-i hükümde nāşimede tağayyür-i mizāc zāhir ve aşār-ı haşem vü
 (21) gāzab yüzümde vü gözümde bāhir ola benden hüküm şādır olmazđan evvel senden
 murād oldur ki

(81-a)

(1) bu ruğ` alaruñ birisi baña viresin. Eger āteş-i gāzab münṭefi olmaz ise def`i birin (2)
 daği viresin ve ger olda fāide virmezse ru`ğa-i şālişile meded irgüresin, diyü (3)
 muğkem naşihat eyledi. Ru`ğa-i evvelüñ mazmūnı zīnhār be zīnhār umūrda
 te`emmülđen (4) saña fütür gelmeyüp `inān-ı irādatuñ nefsi-i emmārenüñ kabza-i
 kudretine virmeyesin ki (5) bir mağlūğ-ı `ācizsin seni vesāir mağlūğātı hağ itmiş bir
 kıaviyy vü kādır-i muğlak ve bir (6) ma`būdün bi`l hağ vārdur. İkinci ruğ`anuñ fehvāsı
 buydı ki dāim te`ennī üzre ol (7) vezir-i destān ile ki vedāyi` perverdigārdur şitāb-

kārlığıla mu‘āmele eyleme ve mağlūbuñ (8) olan řāifeye raħm it ki tā saña her ĥâlde ġālib olan ³³⁸ لما يريد ol raħma (9) mezīd mūkāfāt için raħmet eyleye. Üçünci ruķ‘ ada yazılmış ki ĥāliyā müteveccih oldığıñ (10) ĥükümde muķtezā-yı řer‘ üzre ol ve ĥadd-i inřāfdan tecāvüz kıılma ki nışf-ı denīden mütecāviz olursın.

(11) على التحقيق والتعيين
كه الانصاف نصف الدين

(12) توسن خود تند مساز آنچنان
کش نتوان بازکشیدن عنان

(13) حکم چنان کن که زروي نسق
راست بود حکم توبا حکم حق

(14) Nażīre

(15) Şālma semendüñ bir uğürdan hemān
Çekme ki tā ķādir olasın ‘ inān

(16) Şer‘ a muṭī‘ ol her işüñ mu‘zam it
Ĥükümüñi ĥaķ ĥükmiyle muĥkem it

(17) Kütüb-i Tevārīḥ’de mezkūr vü meşūrdu ki Aĥmed-i Samānī vefāt itdügi ‘aşırda oġlı (18) Naşr tā ĥadd-i bülūġa vārınca ol ‘aşırda onlar ‘adālet ĥükmin sürdiler. Çün Naşr meblaġ-ı (20) ricāle irüp keāne ve nesl-i Samānī’den Aĥmed-i Şānī olup atası serīrinde salşanat (21) sürdi, egerçi envā‘-ı fezāil ve enřāf-ı menāķıbla ārāste vü pīrāste oldu.

³³⁸ “...gerçekten Rabbin istediğini yapandır.” *Kur’an*, 11. Hud Sûresi, 107. Ayet.

(81-b)

(1) Feemmā nev-hāste olduğu ecilden ve ğurūr-ı cüvānī ve sürūr-ı sulṭānī ve ‘adem-i tecribeden (2) tīz hıṣımnāk olurdu ve bī-te’emmül ve te’ennī hüküm-i siyāset kılandır ve āz günāhuñ (3) cezāsın ‘uḳūbet-i bisyār bilürdi. Günlerde bir gün vüzerāsından birine eger bende ‘uyüb-ı (4) salṭanatdan bir ‘ayb müşāhede eylerseñ ḥaḳḳ-ı vezirātı koyup baña tenbīh eyle (5) tā anuñ tedārikine meşġül olam, didi. Vezīr-i müşīr didi ki, iy şehzāde-i cihāngīr (6) biḥamdillah ziyāfet-i ḥāşş u ‘āmm için mihmān-hāne-i ‘ālemde māide-i pür-fāide (7) iḥzār kılduñ ve eṭrāf-ı ‘ālemde sākin olan inşāf-ı benī ādeme şālā-yı kerem ve şadā-yı (8) bezl-i direm şālduñ ammā sizlere yed-i nemek gerek na‘īm-i ni‘met-i sümāt-ı salṭanata bir miḳdār (9) daḥī nemek gerek. Zīrā eṭ‘ām-ı bī-nemek mezedār olup hoşġüvār olmaz. Naşr şordı ki, (10) iy ferīd-i ‘aşr yā bunuñ nemeki nedür? Vezīr-i şāibü’r rāy ve şāḥibü’t tedbir cevāb virdi ki, (11) ḥ‘ān-ı hükümetüñ nemeki te’ennī ve te’emmül ve bürdārı ‘ānī taḥammüldür ve sümātuñ şāḥibine ta‘ām-ı (12) bī-mezelikden ‘ale’d devām ḥaclet viren ḥaşem vü ‘acletdür. Naşr eytdi, maḳāl-i naşīhat (13) me‘ālūnden mefhūm ve ma‘lūm oldu ki bende ‘ayb-ı ‘aclet vārdur ammā çün her ‘ayb vü (14) ‘ādet ki ṭabī‘at anuñla ülfet ṭuta anuñ izālesi āsān degül ḥayli düşvārdur. (15) Vezīr eydür, anuñ çāresi oldur ki ḥīn ü ‘itāb ve ‘iḳābda ziyāde müte’emmil vü müteḥammil (16) olup şitābdan perhīz idesin ve senüñ ḥıdmetünde şöhret-i āfāḳ olmuş pākīze (17) aḥlāḳ ulular gerekdür ki fūnūn-ı edebde nādīr olalar, tā vaḳt-i istilā-yı ğāzabda (18) şefā‘ate ḳādir olalar. Naşr-ı ‘ālīşān, vezīr-i müşīr şāḥib-i ‘irfān naşīhatiyle temām (19) mütenaşşīḥ olup nāşīḥler cem‘ idüp şeref-i ḳurb-ı meclis-i muḥterem birle mu‘azzez ve mükerrem kıldıḳdan (20) soñra şöyle istimālet virdi ki, vaḳtā ki ben bir şahşa siyāset ile emr idem üç güne dek (21) tevaḳḳuf itdürüp ve üç kerre baña ‘arz idüp ve her kīme ‘uḳūbet buyursam cezāsın virüñ,

(82-a)

(1) yüz deynek uruñ ve nüdemāyā tenbīh itdi ki şol günāhkārlar ki müsteħaqq-ı ‘afv ideler siz de (2) bu emre iṭā‘at idüñ a‘nī āḥsen-i vechile şefā‘at idüñ çün umūr-ı hükümet (3) bu veche üzre temhīd pezīr olup müstemirr ola öz zamānda ol ‘aşrda debdebe-i (4) ‘adālet ve ṭaṭāna-i eyālet Naşr etrāf u kenāf-ı cihāne münteşir oldı. Beyt

(5) تو شاهى چو شاهين مشوتيز ير
بأهستكى كوش چون شرير

(6) عنان كش دوان اسب اندیشه را
كه در خطر هاست اين پيشه را

(7) بكاري كه غم راوهي بسته كي
شتابنده كي كن نه اهستكى

(8) Nazīre

(9) Şchā şāhīn-veş olma tīz yer sen
Vaḳāruñ gözle hemçün şīr-i nersen

(10) ‘Inānın çekerek ṭut esb-i fikrūñ
Ki tā olmaya ‘aclet birle zikrūñ

(11) Yerinde yānar ūd ol izṭirāb it
Te‘ennī terk idüp ya‘nī şitāb it

(12) **Bāb-ı bīst ü heştom** der meşveret ve tedbīr. Yigirmi sekizinci bāb (13) müşāvere vü tedbir taḳrīründedür. Haḳ celle ve ‘alā ve āḥir zamān ḥastelerinüñ ṭabībi (14) maṭla‘ -

و مشاورهم في الامر³³⁹ ni Muḥammed Muṣṭafā'ya ṣallallahu ‘aleyhi vesellem (15) diyü buyurdu. Ya‘ nī aṣḥābuñdan Zeyd eger ‘Ömer vü her emrde müşāvere kııl, mu‘zam vü mühimmātuñ (16) meşveret bil. Ekābir-i dīn raḥmetu’llahi ‘aleyhim ecma‘īn buyurmuşlar ḥazret-i Peyğamber ‘aleyhi ṣalavātullahi’l (17) a‘zam ve’l ekber cümle ḥalāyıkdan rāyi vü şevāb vü fikr-i müstetāb ile fāik iken (18) ḥaḳ celle ‘azamete aña müşāveret buyurdu. Tā ümmet-i meyānlarında sünnet ola. Müşāveretüñ (19) fevāidi bisyār ve ‘avāidi bī-şümārdur. Ḥāşıl-ı kelām müşāverede ḥuşul-i merām vārdur. (20) Cümleden biri her kārı şevāb idüp fesāddan berī ve ‘ārī kıılır ve bī meşveret fi‘le (21) mübaşeret iden kimesneye felāḥın zübān-ı teşyī‘ vü taarruz ile eṭrāfdan ṭa‘ne ṭaşın atalar

(82-b)

(1) ammā ba‘de’l müşāvere mübaşir olanı ḥāib vü ḥāsirde olursa mağrūr tutarlar. Müşāverenüñ (2) bir ḥāşiyeti daḥī oldur ki şaḥş-ı vāḥidüñ zihni nihāyet ki muḥiṭ-i cevānib-i mühimmāt ola (3) çün cem‘iyyet-i ārā vü ezhān ola. Her bir ḥāṭırda bir nesne zāhir olup rāy-ı şevāb mānende-i (4) envār-ı āfitāb-ı enver bāhir olup fetḥ-i müşkilāt āsān ola. Nitekim ḥazret-i Mevlānā-yı (5) maḥdūmī ya‘ nī Celale’d dīn Rūmī Meşnevī-i Ma‘nevī’lerinde buyurmuşlardır. Beyt (6) نور افزون کشت و ره پیدا شود Pes her ehl-i iḥtiyār vü şāḥib-i iḳtidār mühimm vü lāzım vü (7) ehemmdür ki cemī‘ umūrda muḳteżā-yı fehvā-yı³⁴⁰ لاصواب مع ترك المشورة birle ‘āmil olmağa (8) ‘āzim ola. Bī-meşveret-i ‘uḳalā uşul vü fūrū‘dan bir ḳaziyyeye şürū‘ itmeye ḥall-i müşkilātda (9) meşvereti ḥākim ‘adl ü mūmeyyiz-i muḥiḳḳ bilüp yaḳına ma‘lūm idine ki ‘uḳul cem‘iyyetinden ḥuşul (10) bulan rāy-ı ‘aḳıl vāḥidüñ rāyından sāib belki aşvebdür. Beyt

(11) در مشورت را چربسته
طریق خرد را مکر جاحدی

³³⁹ “...ve işleri onlarla müşāvere et...” *Kur’an*, 3. Al-i İmran Sûresi, 159. Ayet.

³⁴⁰ “İstişareyi terk eden yanılır.” (Hz. Ali).

(12) نه ارباب حكمت چينن گفته اند
كه رأیان خير من الواحدی

(13) Nazīre

(14) Niçün meşveret kâpusın bađladuñ
Elāyā ʔarīk-i ħired cāħidi

(15) Dimişler ħūd erbāb-ı ħikmet bunı
Ki rāyān-ı ħasīr mine'l vāhidi

(16) Çün ħüdūş-ı vaķı'at ve vuķū'-ı ħādīşātda müşāverātđan şabr 'aķla cebrdür ya'nī meşveretden (17) lā-büddür. Pes müşāvere her bü'l-heves ile olmayup belki erbāb-ı ħikmet ve aşĥāb-ı tecribet (18) ve merdān-ı dūr endīş ve pīrān-ı 'āķıbet bīn ve 'ibret geş ile ola. Zīrā ʔavāif-i mezkūrenüñ (19) tedbīrleri rāst ve rāyleri şāibdür. Tetebbu'-ı tedbīr-i şāib her ħāzır vü ġāibe (20) vācibdür. Behrām-ı Gūr oğlına vaşıyyet itdi ki, müħimmāt-ı milk ve mu'azzamāt-ı umūr-ı memleketde (21) 'uķalāyıla meşveret eyle ki rāy-ı şevāb mānende-i şayd şaĥş-ı vāħide bend ü ķayd olmaz.

(83-a)

(1) Ammā bir cemā'at mābeynlerinden ķıķup demege derd ile ħalāş bulmaz. Her ħādīşe-i şa'b vü hāil (2) zūhūr eyleye. Tedbīrle men' mümkin iken şāĥib vāķi'a āĥir tedbīre māil olmaya. Zīrā (3) tedbīrle müyesser olan umūr-ı şimşīr vü tīrile bu şūleden dūrdur.

Beyt

(4) كاز هما راست كند مردم عاقل كامل بسخن
كه بصد لشكر جرار ميسر نشود

(5) Nazîre

(6) Merd-i âkılden olur ‘aқılla bir iş şâdır
Niçe biñ leşker ânı itmege olmaz қâdır

(7) Rivâyet olunur ki sulţân-ı Rûm’ıla ‘azîz-i Mışr mâbeyninde muhâlefet vâқи‘ oldu ve iki (8) cânibden leşker çekilüp birbirine қаşd ve һamle қıldı. Rûmîler ‘askeri içinde таріқ-i (9) vidâd vü vifâқdan bir ehl-i nifâқ vü şіқâқ kimesne vâridi. Rûmîler içre her ne (10) һâdiş olsa bir ma‘nâ ile ‘azîz-i Mışr’ı ol şüretten âgâh eylerdi. Muһbir vü mezbûr (11) aһbârında kızbden dūr olduğı sebebden ‘azîz-i Mışr’uñ aña ziyâde ‘itimâd vü ‘itikâdı (12) vâr idi. İttifâқ қayseri işbu nifâқ şüretinden һaberdâr eylediler ya‘ni fülân kimesnenüñ (13) ‘azîz-i Mışr’ıla vidâd vü vifâқı vârdur diyü âşikâra söylediler. Қayşer, bu һaberdan alınup muһbire (14) şüret virmedi ve ol şіқâқ vü һilâқ üzre olan һarîfi meşâf-ı қarîb olunca (15) şürete getürmedi. Yârin muһârebe muқarrerdür dinildügi zamânda yânına da‘vet eyleyüp (16) һaylî re‘âyet eyledi ve kendü һuzûrında aña ta‘yîn-i һıdmet eyledi ve ol eşnâda (17) ümerâ-yı nîk baһt ve vüzerâ-yı taһta istimâlatlar virüp ‘azîz-i Mışr’ın һavâşşından (18) baña faşîһ ve belîg nâmeler geldi, dürlü dürlü şan‘atlar һattâ ol ‘azîzüñ rûz-ı maşâf boğazına (19) ip taқup қayd u bend ile çâқ һuzûrına iletelüm diyü ând içmişler. Siz âheng-i ceng ü cidâl (20) eylemek lâzım degül, fârigü’l bâl oluñ, didi. Hemândem ol nifâқıla meşhûr olan şahş-ı mezbûr (21) қışsa-i mezkûreden һişşe aldı ve һuzûr-ı ‘azîz-i Mışr’a nâmeler perâkende idüp, mâ vaқа‘ya vâқıf қıldı.

(83-b)

(1) ‘Azîz-i Mışr dahî қayşer-i ‘aşrıla muқâbele vü muқâtele revâ görmeyüp firâr vü kenâre yüz tutdı (2) ve cümleten esbâb vü emvâlin yurt yirinde bırağup Mışr’dan yaña

cān atup gitdi. İmdi (3) sipāhīnūñ tehb̄iri bir ‘azīm ‘askeri maḡlūb ve mūnhezim itdi.

Beyt

(4) بهر که بی تدبیر کاری کرد ملک از دست داد
ملک میخواهد بنای کاربر تدبیر نه

(5) بهر تسخیر ممالک لشکر و خیل و خشم
جمله در کارست لیکن از همه تدبیر نه

(6) Nazīre

(7) Şeh-i bī-tehb̄ir ola milkinde istiḡkām yoḡ
Çün binā-yı salṡanat muḡkem olur tehb̄irle

(8) Ḥaylī bī-tehb̄irlikdür ‘asker-i tehb̄irsiz
‘Ālemi teşḡir idem dirseñ şehā şimşirle

(9) Mülūkdan biri bir ḡākīm-i şāḡīb-i sülūke suāl idüp didi ki, şecā‘at mi yegdür veyāḡūd (10) tehb̄ir? Ḥākīm-i fehīm cevāb-ı bā-şevāb virüp didi ki, şecā‘at şimşir meşābesinde rāy-ı ḡavīm (11) dest-i ḡavī vü şimşir-i ḡir menzilesindedür. Pes dest-i bī tīg her kār ḡādirdür ammā tīg-ı bī-dest (12) kār-ger olmaḡ nādirdür. Nitekim mütebennī bu ma‘nādan mütenebbih olup dimişdür. Beyt

(13) الراى قبل شجاعة الشجعان
هو اول وهى المحل الثنائى

(14) ولر مما طعن الفتى اقرانه
بالراى قبل تطاعن الاقران

(15) Nazîre

(16) Şecâ' atden muḳaddemdür şehâ tedbîr-i şecâ' ânuñ

Şecâ' at pâye-i tedbîrden bir mertebe dündür

(17) Libâs-ı rây ve tedbîr olmasa 'uryân olur âdem

Dimişler gerçi er ondur velîkin toḳuzı ṭondur

(18) Bir cevâbı şehd-i şâfîden lezîz 'azîze şordılar ki, râylerüñ şâibteri ve tedbîrlerüñ

(19) bihteri ḳanḳısıdır? Buyurdı ki, fitne otın soyunduran ve şahn-ı bostân-ı sîne de hâr

vü (20) hâşâk-ı efkâr-ı nâ-pâki göyündüren eyle olsa mülûka lâzımdur ki ḥaseb'ül

maḳdûr fitne (21) otın âteşgede-i 'âlemden dūr ve mehcûr ḳılmağa cidd ü cehd idüp sâ'ı

olalar. Tedbîr-i dürüst

(84-a)

(1) ve rây-ı şevâbdan şoñra ḥuzûr-ı ḥazrete müteveccih olup def' -i belâ içün dâ'ı olalar.

Nitekim (2) melik-i Heyâtile³⁴¹'ye vâḳi' oldı. Şûret-i ḥâl bu minvâl üzre olmışdur ki

diyâr-ı Ḥorasân'da (3) bir 'azîm düşmen peydâ olup ceys-i firāvân ve cünd-i bî-pâyân

ya' nî leşker-i nücûm 'aded ile (4) şâh-ı Heyâtile üzre hücûm itdi. Şâh-ı Heyâtile de

def' -i belâ ve redd-i ḳazâyçün leşker-i (5) zafer mü'esseşir tertîb idüp ol bâḫıla ḳarşu gitdi.

İttifâḳ ol eşnâda erkân-ı devlet-i (6) melik-i Heyâtile mûlaḥaza-i 'âḳıbet eyleyüp

düşmene dostâne nâmeler gönderüp 'arz-ı ihlâş vü (7) ihtişâş eylediler. Düşmen ol

mekâtibden ziyâde ḥazz-ı tâmm ve zevḳ-i temâm alup cümleten bir kîseye (8) ḳoyup

mühürledi. Ba' dehu vaḳt-i fırsatda tekrâr gözden geçirlüp görüle, bizden murâdları her

ne ise (9) virile, diyi ḥazîneye şâldı. Çün beḥûkm-i ḳazâ vü ḳader vaḳt-i ḳıtâlde melik-i

Heyâtile manşûr (10) ve muzaffer vü mesrûr'ül bâl olup düşmene ḡalebe itdi. Düşmeni

³⁴¹ Eski bir Mısır devleti.

maḵhūr ve mükesser vü maḡlūb olup (11) hezīmete yüz tıtdı. Melik-i Heyāṭile düşmenüñ bār u büngāh-ı ‘āṭilesin ālup ḡazīnesin ele getürdi. (12) Ol ḡazīneye de gend ü ümerāsı cānibinden vāran mekātib ḡuyulna mührlenen kīseyi görđi (13) ammā mührin açmadı. Kendü kendüyle mükāleme eyleyüp başına söylenüp şöyle didi ki, eger ben (14) bu mekātibüñ mazmūnların bilmege ṭālib olam ba‘de’l vuḡūf şāyed ki erkān-ı devletümden nefret (15) eyleyem ve anlar benden ḡavf vü ḡaşyet üzre olup ‘ale’d devām hirāsān olalar ve kendülerden (16) mazarrat def‘ itmegiçün başed ki baña bir zarar yetiştürmek ḡaşdın ḡılalar nāḡāh nīrān-ı fitne (17) mültehib olup teskīni beḡāyet müşkil olduḡı ecilden muṣṭarib olam diyü, derḡāl ḡavāşş-ı (18) dergāh ve muḡarrebān-ı bārgāhı da‘vet eyleyüp kīse-i mekātibi iḡhār eyledi. ‘Āḡıbet endişelik (19) sebebiyle ā‘yān-ı devlet tarafından düşmen-i nekbet-i ḡısmet cānibine irsāl olunan mekātibdür. (20) Henüz düşmen mühriyledür eger mefhūmlarına vāḡıf ve fehvālarına ‘ārif oldum ise ve mektūb (21) şāhiblerin esāmileriyle bildüm ise ser-pā bürhene vü piyāde bir ḡacc itmek nezrüm olsun, diyü

(84-b)

(1) söyledi. Ba‘dehu āteş iḡzār itdürüp ol kīse ‘izz-i ḡuzūrından dūr ḡıldurup fevrī (2) nār u nūr ḡıldurdı. Erkān-ı memleket melik-i Heyāṭile’den ol resme luṭf ve mekremeti (3) gördükde ḡalbiñüzden ḡavf-ı ‘uḡūbet ḡıḡdı tekrār tecđid-i mütāba‘at ḡıldılar. Min ba‘d (4) muṭī‘-i fermān-ı şāhī oldılar. Rāy-ı sūtüdeyle cümlesin rehīn-i minnet idüp rübūde-i mekremet ḡıldı.

(5) بتدبير کاری توان ساختن
که نتوان بتیغ و سنان ساختن

(6) مکن تکیه بر کنج وتیغ و سپاه
زفرز انکان رای وتدبیر خواه

- (7) پس انکه که تدبیر شد دستگیر
بجای که ضایع شود تیغ و تیر
- (8) Nazîre
- (9) Kişi tedbîrle kılduğı kârı
Sinân vü tîğ-ı vü tîr iderdi bârî
- (10) Egerçi kârgerdür tîğ eger tîr
Velî ferzânelerden rây vü tedbîr
- (11) İder ol kârı k'itmez sehm eger seyf
Naşîbüñ yoğsa tedbîrden hayf
- (12) Ekâbir-i dîn buyurmuşlar nitekim şağîr-i mu' teber vü emînle de meşveret itmek
gerek. Gâh olur (13) zamâir-i ekâbirde zâhir olmayan ma'ânî aşâğire tülû' eyler. Eger
ekâbiriledür ve eger (14) aşâğir kimse müşâveretden hâib ve hâsir olmamışdur. Beyt
- (15) Meşveretden kimse kılmadı ziyân
Meşveretdür câlib-i emn ü amân
- (16) Rûvât-ı şikât ile rivâyet eylemişler ki kuzât-ı Merv'den bir kâzinüñ bir duğter-i
ferhunde (17) ağteri vâridi ki beğâyet cemîle idi. Cümle ma'âruf ve meşâhîr-i şeh
nağd-i cândan mehr-i (18) mu' accel virmege kâil olup cümleten ol serv-i semenbere
mâil olmuşlar idi. Kâzi kankısına (19) virecegin bilmeyüp müteađđir çalmış idi. Meger
kâzinüñ civârında mücâvir bir kâfir vâridi. Kâzi (20) ol kâfire eytdi, ' acebdür ki benüm
gibi dîn-i İslâmdan bigâne kâfi nâdâne feth-i (21) bâb-ı meşveret itdünüz gâlib yol
yañıldıñuz hilâf-ı semte gitdiñüz kâzi eytdi ne' am egerçi

Zeyl : kıızı ʔālibleŕüñ ʔanʔısına virelüm diyü ŕordı kâfir eytdi (zeyl)

(85-a)

(1) Bî-dînsin velî emînsin. Bâʔiŕ-i müŕâveret emânetdür ve ekâbir-i dîn (2) rahmetu'llahi ʔaleyhim ecmaʔîn merdüm-i emînle meŕveret gerekdür ki ³⁴²المستشار مؤتمن (3) buyurmuşlardur. Hâliyâ senüñ hâṭırına huṭur itse ben anuñla ʔamelden nüfûr degülem, (4) diyü gebr-i mezbûre kelimâta destûr virdükde kâfir eytdi ki, tezvîcde kefaʔet (5) ŕaṭdurd ve kefaʔet mezheb-i ehl-i İslâmda dîn vü millettür ve bizüm millettümüzde ḥaseb (6) nesebdür ve zamâne ḥalkı yânlarında mâl u menâşıbdur ki ekŕer ḥalk aña ʔâlibdür. Eger kendü (7) dînüñ muṭtezâsı üzre olursañ dîn iḥtiyâr eyle ve ger sünnet-i eslâf ile ʔamel kılursañ (8) aŕla nâzır olup nesbe ʔitibâr eyle ve ger ŕırâṭ-ı müstaṕıme sâlik olmaṕda nefsuñe (9) mâlik olmayup ʔâdet-i ṕadîme-i ḥalka tâbiʔiseñ ṭaleb-i mâl ü menâl-i serîʔü'z zevâl eyle. (10) Ṕâzi bu sözlere râzi olup kütür-i dünyâya dîn ğâlibdür, diyü dîne ʔâlib oldı. (11) Ol ŕeḥrde Mübârek nâm bir ʔâlim-i ʔâmil vü müteḑeyyin ğulâm vâr idi. Rızâenlillah duḥter-i (12) nîk aḥterin aña nikâḥ kıldı. Ŗol zâhid-i zamâne ʔârif-i yegâne ʔAbdu'llah bin (13) Mübârek ol mezraʔa-i müteberrekden ḥâşıl oldı. Beyt

(14) رو پیچ از مشورت زیرا که ارباب خرد
مشورت را پیکان اهل دولت گفته اند

(15) Nazîre

(16) Meŕveretden yüz çevürme çünki erbâb-ı ḥıred
Meŕveretdür peykân-ı ehl-i devlet didiler

³⁴² “Kendisiyle meŕveret olunan zat, emindir.” (Tirmizî, *Edeb*, 57; Süyûtî, *Câmiu's Sagîr*, nr.9200).

(17) Pes selātīn-i rūzigār ve ḥavākīn-i nāmdārlara lāzımdur her ‘uqde-i müşekkil ki felek-i nā-fercāmdan (18) zāhir olur. Engüşt-i tedbīrle ḥall ideler ve her ḥalel ki ḥavādiş-i eyyāmdan şādır olur. (19) Mu‘āvenet-i meşveret ve mu‘āzadet-i rāy-ı Şāible telāfı vü tedārik eyleyeler. Beyt

(20) برای لشکری راشکینی پشت
کشمشیر یکی تاسد توان کشت

(21) مشو مغرور عقل و دانش خویش
نبه اینته تدبیر در پیش

(85-b)

(1) مدد جوی ازخرد مندان اکاه
که تاییبی سوی مقصود خودراه

(2) Nazīre

(3) Kılıç birden ider tā yüze dek kār
Velī bir rāyile biñ merd olur zār

(4) Seni mağrūr iderse ‘aql u dāniş
Hemān bir ğayrı dānişmende dāniş

(5) Dilerseñ bulasın maqşūda rāhī
Tanış āgāhleriyle gāh gāhī

(6) ve bu bābda buyurmuşladur. Beyt

(7) کار همایی مشاورت نکنی
مادران سود بیکران یابی

(8) هر چه آن بی مشاورت سازی
جزم میدان کزان زیان بنی

(9) Nazīre

(10) Meşveretsiz iş itmez ‘âlemde
Tâ ki sen sūd-ı bî-girân bulasın

(11) Her ne kîm bî-meşveret idesin
Şöyle bir kândan ziyân bulasın

(12) **Bâb-ı bîst ü nühom** der hâzım ve dūr-endîşî. Yigirmi toközuncı bâb hâzım bir emri (13) mevhum vü mütehayyilün ‘âkıbetin fikr idüp biğdarü’l imkân anuñ hâlel vü zelalinden ihtirâz vü (14) ictinâb itmege dirler. Bu bir haşletdür ki erbâb-ı milk ve eyâlet ve aşhâb-ı salţanat vü (15) siyâsete bundan eyü haşlet olmaz. Nitekîm Efrâsiyâb bu ma‘nâyı intihâb idüp (16) dimişdür *من ادرع الحزم لم تصبه سهام المكاید ومن زرع الغفلة* (17) *لم* (17) *من ادرع الحزم لم تصبه سهام المكاید ومن زرع الغفلة* *ya‘nî her kîm hâzım cevşenin giye sihâm-ı mekâid-i haşm-ı eleddü’l hişâm* (18) aña nüfûz idüp zaħm yitürmez ve her kim ğaflet toħmın eke nedâmetden ğayrı hâşıl (19) getürmez. Haķîkat-i hâzım hemân dürbînlikdür. Merd-i ‘âķil çün ‘alâmet-i şerr vü fesâd (20) tevehhüm kıılır, fi’l hâl anuñ tedârikine meşğul olur. Ammâ câhil varţa-i helâke düşer, (21) vâ‘r ‘âķlı şaşar, nolduĝın andan şoñra bilür. Meşelâ ‘âķil vü hâzım ıřtıķâķ senüñ vâhendenü’t

(86-a)

(1) tihāb vü iştigāl-i nāre cāzim olup fesād-ı iḥtirākdan iḥtirāz vü ictinābda olur. (2) Ammā biḥār-ı ğaflete ğarīḳ olan nādān, ḥamīm-i ḥarīḳe düşmeyince nārdan ḥaberdār olmaz. Mıṣra‘ (3) پیش از حدوث واقعه در فکر حویش باش (4) Ekābir-i dīnden birine şordılar ki, ḥazm nedür? Cevāb virdi ya‘ nī buyurdi ki ḥazmuñ (5) aşlı bed-gümānlıḳdur. Nitekim aḥbārda vārid olmuşdur a‘ nī elḥazm sūi’z zān gelmişdür. (6) Ḥattā ḥükemādan biri bu ma‘ nāyı nazm ḳılmışdur. Beyt

(7) بد نفس مباح و بد کمان باش
و زفته و هر درامان باش

(8) Nazīre

(9) Āzāde-i fitne-i zamān ol
Bed nefis olma bed gümān ol

(10) ve Meşnevī-i Ma‘ nevī-i Mevlevī’de mezkūr ve meşṫurdur ki, Beyt

(11) خرم ان باشد که ظن ند بری
تا کیزی و شوی از بد بری

(12) Nazīre

(13) Ḥazm oldur kim ḳılasın bed gümān
Tā olasın her belādan der-amān

(14) Her kimde kīm şıfat-ı hāzım ğālib ola elbette mevāķi‘-i havādiş için hūrūm-ı nevāibden evvel fikr-i (15) şāibden belā-yı ğāib için sedd-i sedīd tedārik eyler. Turuķ-ı āfāķī ķable’l vuķū‘ rāy-ı (16) rūşen ile bağlar ve muşādefat-ı ebnā-yı rūzigāra i‘timād ve murāfaķat vū muvāfaķat-ı ihvān-ı (17) zamāne ziyāde vaķi‘ virüp i‘tikād itmez ve zamīrinde olan esrāra kimseye ittıla‘a (18) ķāre olmaz. Lā-cerem hemīşe ol hāzım pīşe müfsidler şerāretinden ve hāsıdler harāretinden sāħa-i selāmetde olur.

(19) ہرکس کہ امان دین و دنیا طلبید
بی بدر کہ حزم بمنزل نرسید

(20) آیینہ فکررا بزنی صیقل حزم
تاروی مراد اندر و بتوان وید

(21) Nazīre

(86-b)

(1) Sen dınle dūnyānı dilerseñ k’ola maħfūz
Gel bedreķa-i hāzım ile ķıl menzile ‘azmi

(2) Ger şāhid-i maķşūd şühūdını dilerseñ
Vār āyīne-i fikrete ur şayķal-ı hāzımı

(3) İbrāhim Emmām ki evvel def‘ada şāhibü’d da‘ve Ebū Müslim’i Ĥorāsān’a gönderdükdde (4) āħir vaşıyyeti bu idi ki (5) کل من شکلت فیہ فاقتله فان الحزم فیہ eger dilerseñ ki kelime-i da‘vet maķbūl ola senūñ ķalbūne her kīmden ki şekk ü tōhmet (6) yol bula hemīn anuñ helākine sa‘y it. Hāzım-i selāṭındür ol ki bed-gümān oldukları (7)

kimesnenün katline ‘azm ideler. Nitekim bu ma‘ nāya īmā ve işāret eyleyüp ehl-i ḥazme beşāret eylemişdür.

(8) از هر که دلت کرانه کیرد
اوراسیک ار میانه بردار

(9) Nazīre

(10) Kīmden ki gönül kenāre tuta
Cehd idüp ānı götür aradan

(11) Tāriḥ-i Selāmī’de mezkūrdur ki Esfār-ı bin Şirūye Rey kaçdına Simnāna nüzül
(12) kılduğda Esfār, Ebū Ca‘ fer-i Simnānī’nün helākı kaçdına gelmişdür, diyü aḥbār-ı şāyi‘ olup (13) efvāhda güft ü gū olduğda Ebū Ca‘ fer ḥavfindan ḥazm tarīḳın tıtdı. A‘ nī bir ḥışn-ı (14) ḥazīne taḥşış itdi çün Esfār, Rey vilāyetin ḥavza-i teshīre getürdi. (15) Deylemī nām dilāver-i pehlevāne sipāh-ı bī-girāne қоşup ebu Ca‘ fer müteḥaşşın olduğı (16) ḳal‘ a fetḥine istimālat virdi. Her bār ki fetḥ-i ḳal‘ aya naşb-ı nefis itdiler anca (17) nā-ḥalef telef olup kesr-i nefis oldı. Āḥirü’l emr tedbīrlerin rāy-ı āḥtere zamm eyleyüp (18) Deylemī birle ebu Ca‘ fer mābeynin işlāḥ ider bir muşliḥ buldılar, cānibinden şalāḥ vü şalāḥiyyet (19) ihtiyār kıldılar. Şulḥ için ānī maşlahat gördiler ki ebu Ca‘ fer Deylemī nām dilāveri (20) ḳal‘ aya iletüp ziyāfet eyleyüp izḥār-ı şulḥ vü şalāḥiyyet eyleye ebu Ca‘ fer bu ḳavle (21) rāzı olup şāhāne ziyāfet tertīb kılup Deylemī da‘ vet eyledi ol eşnāda

(87-a)

(1) serān-ı sipāh ve dilīrān-ı leşker-i zafer-penāḥ ile şöyle ittifāk itdiler ki çün ḳal‘ aya gireler (2) Ebu Ca‘ fer’ün kaçr-ı vücūdın ol ‘aşrda fenāya vireler. Vaḳtā ki gelüp ḳal‘ a

kapusına irdiler, (3) Ebu Ca'fer'e cemm-i ğafir a'nî cem'-i keşirden haber virdiler. Buyurdu ki, Deylemî benüm huzûrîma (4) tenhâ gelsün hadem ü haşem cümleten taşra kıalsun. Pes Deylemî eylemi diyü söz tutup kal'a aya (5) girdi ve yanında olan cem'iyete, siz hisâr kapusunda perîşân kıalıñ, diyü haber virdi. (6) Ebû Ca'fer, 'arîza-i niķrîse mübtelâ olduğı ecilden harekete mecâli olmayup vâre tākati (7) tāk olmuş idi. Ol sebebden bir 'âlî çartāk içinde otururdu ve oturduğı yirden (8) şahrâ vü kühsâr seyr idüp cemî' cevâbını görürdü. Deylemî'yi ol maħalle da'vet idüp (9) bir zamân ol mekânda muşâhibet eylediler. Eşnâ-yı şoħbetde Deylemî, Ebû Ca'fere esrâr-ı (10) memleket işâsın iş'âr idüp halvet taleb itdi. Ebû Ca'fer huddâma emr kıldı, her biri (11) derhâl içerüden taşra geldi. Hemân bir ğulâm-ı hürdesâl kıaldı ki âdâb-ı hıdmet (12) bilürdü, havâic-i şoħbet müheyyâ kılırdı. Çün ğurefa hâlî olup hadem ü haşem taşra (13) gitdi. Deylemî fevt-i fırsat itmeyüp hemân kapuyı muħkem bend itdi fi'l hâl hancer-i tâbnâk (14) çeküp Ebû Ca'feri helâk itdi. Ğulâm-ı küçek ol hâdişeden eyle havf itdi, feryâde (15) mecâli kıalmayup bir köşede epsem olup dek tırdı. Deylemî ser-mûze küncinde ve iç âdîñ (16) kıoncında ibrişimden bükilmiş rîsümân nihân itmişdi zîrâ Ebû Ca'fer kıaşdına gitmişdi. (17) Hemân ol rîsümânı burc-ı bârû-yı kal'a aya muħkem bağlayup hisârdan ğüpe gündizin kendü (18) özin âşâğa şâldı, murâdı hâşıl oldu, leşker-ğâhe vâşıl oldu. İmdi eger (19) Ebû Ca'fer'de hâzm olaydı neden hâşmıla bir maħallde tenhâ kıalaydı eger hâzim olsa sâhâ-i (20) selâmete 'âzim olup tarîķ-i tedbîrden şâşmazdı ve kendi eliyle kendin maħall-i mehlekeye (21) ilķâ idüp varķa-i helâke düşmezdi. Aħbâr u âşârda hikâyet-i şahîħa ve rivâyât-ı şarîħa

(87-b)

(1) vârid olmuşdur ki vâsiķa-i terk-i hâzm ile niçeler naķd-i 'ömri berbâd idüp ğû-yı fenâyâ (2) 'âzm itmişlerdür. Pes her 'âķîl vü dânâ ki te'emmül kıılır. Muħaķķaķ ve muķarrer bilür ki hâzmden (3) metîn kal'a ve ihtiyâtdan hâşîn hisâr olmaz amma bu

sırra cāhil ü nādān (4) olanlar ehl-i vuḳūf olmaz ve ğaflet vü tenhādan ve ‘adem-i mūbālāt gibi mehleke-i maḥūf olmaz. Beyt

- (5) بحزم کوش که این ره رهی پرا ز خطرست
با احتیاط قدم نه که دور شور و شرسست
- (6) ہمین که ابر بیار دچنان تصور کن
که سیل میرسد و خانۀ تبرکزرست
- (7) میباش غافل و ازحزم برنکرانه میباش
که حزم تیر بلا ی زمانه را سپرست
- (8) کسی که عاقبت اندیش و دوربین باشد
مقرر است که از خود همیشه باخبراست
- (9) چو باخبر شود از خود نهال دولت تو
علی الدوام بباغ مراد بارور است
- (10) Nazīre
- (11) Reh-i hazm üzre ol dāim ʔarīḳuñ pür ḥaṭardur hey
Ḳadem baş iḥtiyāṭ ile ki devr-i şūr ü şerdür hey
- (12) Eger bir ʔaṭre bārān düşse gökden yire ḥavf eyle
Çü seyl uğrağıdur ḥāneñ vücūduñ rehğüzerdür hey
- (13) Ḥazmdan ğāfil olma ‘azm iderseñ kūy-ı taḥḳīḳe
Cezm kıl kim ḥazm-ı tīr-i ʔazāyçün siperdür hey

(14) Kişi kîm ‘âkıbet-endîş olup key dürbîn olsa
Muğarrer bil ki zâtından hemîşe bâ-ğaberdür hey

(15) Nihâl-i devleti bir şehriyârûñ bâ-ğaber olsa
Hemân bâğ-ı murâdât içre dâim bârverdür hey

(16) **Bâb-ı sîm** der şecâ‘at. Otuzuncı bâb şecâ‘at beyânındadır. (17) Şecâ‘at ümmehât-ı fezâilden bir fazîletdür ya‘nî ħubbınla tehevür mâbeyninde bir kuvvettür. (18) Pîşvâ-yı enbiyâ vü seyyid-i rûsul a‘nî ol aşl-ı cüz’i vü küll beyân-ı fazîlet-i şecâ‘atde buyurulur ki (19) ³⁴³ *يا نبي الله يحب الشجاعة و لو على حية اوقرب* ya‘nî ħaqq ‘azze ismühü şecâ‘ati (20) sever eger ħayye vü ‘akreb üzerine dağî olursa. Ĥadîsde gelmiş ve ħaberde vârid olmışdur ki (21) ³⁴⁴ *يا نبي تبر كوابدعاء الاسخياء والشجعان فانهم اهل حسن الظن بالله تعالى*

(88-a)

(1) aşğâb-ı seğâvet ve erbâb-ı şecâ‘at du‘âsıyla tağarrüb teberrük taleb eyleñ ki bunlaruñ (2) rabbü’l ‘âlemîne ħüsn-i zann ve i‘timâdları sâir şavâifden ber-ziyâdedür. Zîrâ bâzil-i emvâlüñ (3) i‘tikâdı kerîm-i zü’l ifzâlüñ mağzâ fazlına ve kereminedür ve şecâ‘atüñ ittikâsı (4) ħudâvend-i zü’l minen ħıfzı ħaremeynedür ve ħazret-i seyyidü’l beşer şalavatu’llahi ‘aleyhi ve selâmü (5) *ماطلع الشمس و ماطلع القمر* nefsi nefislerinüñ şecâ‘atine işâret idüp buyurmışlardur ki (6) *يا نبي رزقي محت ظل رمحي* ya‘nî benüm câiz rızqum sâye-i nihâl-i nîzemedür. Ĥadîs-i şerîfde (7) irtikâb-ı kârzâre tağrîz-i ‘acîb ve vağt-i bî-kârde isti‘mâl-i âlet-i ceng vü ħarbe terğîb-i ħarîb vârdur.

(8) *بشجاعت توان گرفت جهان*
هر که بد دل بود چه کاز کند

³⁴³ Bu hadise kaynaklarda rastlanamamıştır.

³⁴⁴ Bu hadise kaynaklarda rastlanamamıştır.

ḥavf iḥenler a' nī ā' dā-yı bed-girdārdan ḫaçanlardur. Zīrā mübāriz-i dilīr (5) aḡleb-i evḫātda varḫa-i telefden ḫalās olup sāḫa-i selāmetde küşe-gīr olur. Beyt

(6) هر که بد دل تر بود درکار زار
باشدش جان بیقرار و کارزار

(7) جرأتی کن پیش مردان درنبر د
تا برآید نامت از مردان مرد

(8) Nazīre

(9) Her ki bed dil ola vaḫt-i kār-zār
Olur ol bīkār-ı vaḫtūñ kārı zār

(10) Ol ki cūr'et ide hengām-ı neberd
Añılur merdān içinde şīr-i merd

(11) Rivāyet olunur ve ḫikāyet ḫılınur ki selāḫından birisi meydān-ı meşāfede na' ra urup (12) ve ümerā vü sipāh-ı zevi'l intibāha çağırup bugün rüz-ı imtihāndur ve ma'reke-i ḫarb vü ḫitāl (13) pūte-i merdāndur, zeheb-i ḫāliş pūteden selāmet ile ḫaşra gelür ol ki maḡşūşdur pūte dibinde müşevveş ḫalur, dirdi.

(14) خوش بود کر محک تجربه اید بمیان
تا سیه روی شود هر که دروغش باشد

(15) Nazīre

(16) Ḥoşdur meḫek-i tecrībe ger der miyān ola
Maḡşūş olanuñ yüzi ḫarası ' ayān ola

(17) Fi'l ḥaḳīḳa merd-i şücā' ol kimesnedür ki nefsi nāṭıḳasın irtikāb-ı umūr-ı 'izāma ḥarīş (18) eyleyüp ve medāric-i 'azamete ve ihtişāma teraḳḳī için taḥammül-i şedāid vü elāma terġīb-i dil (19) kıla. Tā şıyṭ-ı şavleti āfāḳa münteşir ve āvāze-i şaṭvet vü şevketi aḳṭār-ı (20) 'ālemde meşel-vār sāir vü dāir ola. Beyt

(21) مرانام باید که کروود بلند
که از نام کروود کسی ارجمند

(89-a)

(1) بمردی شود ذکر ازاده فاش
چو نام نکو هست کوجان مباح

(2) Nazīre

(3) Hemīn nām-ı nīgū diler dil hemīn
Eyü adıla ādem olur emīn

(4) Hemān yek ki merdāne ola cünbüşi
Egilür çü merdānelikle kişi

(5) Efrāsiyāb leşkerine ḥiṭāb idüp didi ki lāyıḳ-ı merd-i merdānegi oldur ki (6) mevte ḥarīş olasız tā ziyāde zindeġānī kılasız ve dāmen-i mergi berk tutmaḳ ḳaşdına (7) ḥāzır ve müheyyā ṭurasız tā vaḳt-i ḥulül-ı ecelde elde sermāye-i devlet 'izzet göresiz (8) zīrā sa' ādet-i dāreyn ya eyü ādile ölmek veyā dost murādınca zindeġānī kıılmaḳdur.

(9) مرک در چشم هر که خوار بود
در شجاعت برزکوار بود

(10) هر که جانر عزیز میدراد
با جهاندار بیش چه کار بود

(11) Nazîre

(12) Kimüñ kim gözinde ola merg-ḥ̣ār
Şecî‘ añılur ol olur nā-medār

(13) Anuñ ḳātında ‘azîz ola cān
Cihāndār olamaz o hem çün zenān

(14) Esedu’llah-ı ġālib ‘Alī bin Ebū Ṭālib radya’llahu ‘anhu vaḳt-i kār-zārde cism-i kerāmet (15) resmlerin şāfī şaf-ı küffāre ururdu. Leşker-i ‘adū ḳanḳı cānibde ziyāde olsa ol ṭarafa (16) rû ṭutup ṭururdu. Şîrāne ceng ü dilîrāne meşāfe āheng ise ġalebe-i ġayretten (17) ‘ālem-i istiġrāke düşüp, kendin bilmezdi. Fikr-i māl eyleyüp mülāḳāza-i ḥāl ḳılmazdı. (18) Didiler ki, yā emîrû’l müminîn düşmen cānibine ‘aceb cür’et ile gidersiz kendü aḥvālîñüz ḥıfzında (19) teġāfûl idersüz? Cevāb-ı bā şevāb virüp buyurdılar ki, ilmü’l yaḳîn ma‘lûm olmışdur ki (20) eger ecel gelmiş ola ḳaderden ḥazer fāide ḳılmaz ve çün ḥükm-i fevt ü fenā henüz (21) dîvān-ı ḳazādan şādır olmuş ola cür’et cālib-i mevt olmaz. Bu ma‘nāyı mübeyyin iki beyt buyurdılar.

(89-b)

(1) ايو من الموت افسر
يوم لم يقدر ام يوم قدر

(2) يوم لا يقدر لايأتي القضا
يوم قد قدر لا يغنى الحدر

(3) Nazîre

(4) Mevt eger ola ƣazâ yâhû ƣazâ olmaya
İkisinden de Һazer hîç revâ olmaya

(5) Merg şol gün ki ƣazâ ola Һalâş olmazsın
Ver ƣazâ olmaz ise Һavf sezâ olmaya

(6) Һaƣîƣat-i Һâl ve Һaƣiyyat-ı maƣâl oldur ki her ki cân ƣaydında ola rûz-ı meşâf (7)
rûz-ı meşâf andan ‘adû şaydın tevaƣƣu’ itme. Beyt

(8) تا تودل دربند جان داري و جان دربند تن
کي مرادی خویش بینی در مراد خویشتن

(9) Nazîre

(10) Tâ ki dil-i cân fikr idüp cân eyleye sevdâ-yı ten
Şâhid-i maƣşad şühûdın ƣânda eylersin be sen

(11) Rivâyet olundı ki leşker-i Habeş müstevlî-yi vilâyet-i Yemen olduğı zamânda
seyf-i (12) zü’l yezen bi’z zarûre celâ-yı vaţan eyleyüp Enûşirrevân’ı pest ü penâh
idinüp (13) meded taleb eyledi. Nûşirrevân bir niçe zamândan berü esîr-i bend ü zindân
olan (14) cemâ‘at-i düzdâne merdâne silâh virüp seyf-i zü’l yezne hemrâh eyledi. ne bîş
ü (15) ne kem belki bîñ sekiz yüz ‘aded âdem idi. Hemîn seyf-i pür kîne ol cemâ‘atle
sefine (16) nişin olup şâhil-i Yemen’e ƣıƣdı. Ol sâ‘atde şol ‘âlî ƣadar ƣatırğalaruñ (17)
küreklerin ƣırdı ve direklerin yıƣdı, içinde olan ƣa‘âmları yüzi şuyıla (18) deryâya
dökdi. Ba‘dehu didi ki, iy yârân sâhil-i bihârda bî-zevâde ƣarâra ƣäre (19) ve firâre
dermân yokdur. Hemân Һâliñüz ikiden Һâlî degildir. Yâ ölmek (20) veyâ düşmene ğâlib

olmağ. Bi'z zarūre ol ʔāife-i zindegāniden ʔaʔ'-ı ümīd idüp (21) ğayrete geldiler. Az iken çok leşkere ³⁴⁵ کم من فية قليلة غلبت فية كثيرة

(90-a)

(1) mücibince ğalebe ʔıldılar ya' nī Habeş leşkerin aldılar. Pes sezāvār-ı merd-i kār-zār
 (2) oldur ki keşret-i 'aded-i 'adūdan havf eyleme ki Rüstem-i Destān dimişdür, merd-i meydānuñ (3) serinde hezār zaḥm-ı seyf ü sinān olmak yegdür, hastelik pisterinde zenān gibi nāle günān olmağdan.

(4) نيام نكو كشته كردم رواست
 مرانام بايد كه تن مرك راست

(5) Nazāre

(6) Nām-ı nigū ādeme maḥlūbdur
 Ḥūd eyü ādile ölüm ḥūbdur

(7) Selāḥin-i rūzigār ve esāḥin-i nā-medārdan her ʔanḳısı ki taḥammül-i şedāid vü elāmda pāydār (8) ve cür'et ü şecā'at ü iḳdāmda üstüvār ola, lā-cerem āyine-i 'azīmetden çehre-i şāhid-i (9) murād müşāhede eyleyüp menzil-i maḳşūda irmekde aña zamān müsā'ade eyler. Rivāyet (10) olunur ve rivāyet ʔılınur ki Ya'ḳūb-ı Leyş'den ekşer mülūk-ı 'aşr-ı Ḥorāsān olup ḥattā (11) şöyle ʔaşd ʔılmışdı ki Ḥorāsān'ı havza-i teşḫire getürüp muḥālifleri aradan götüre. (12) Günlerde bir gün bu niyyetle 'azīmet-i ḥarb ü ʔitāl idüp ümerā-yı 'asker fermān-ı şāhi ber ser (13) diyüp her biri ʔılıç ʔuşanup ve cebe vü cevşen geyüp Ya'ḳūb-ı Leyş dergāhına geldiler. (14) Ya'ḳūb-ı Leyş, ol ḥinde sarāy-ı sa' ādet bāmına ʔıḳdı. Her bir müneccim irtifā' ḥutup, (15) usturlāba baḳdı.

³⁴⁵ "...nice az bir topluluk, Allah'ın izniyle çok bir topluluğa gâlip gelmiştir..." *Kur'an*, 3. Bakara Sûresi, 249. Ayet.

Sekiz sâ' at geçmeyince süvâr olmağda nuhūset vârdur didiler. (16) Ya' kûb-ı şāhib felāh sâz ü seleb ü silāh ile sekiz sâ' at ayāğ üzre tûrdı. (17) Hālān ki vaqt-i germiyyet-i hevā a' nī faşl-ı tābistāndı. Erkān-ı devlet bir araya geldiler, (18) cem' iyyet-i ārāyile kuvvet-i muşāberet-i Ya' kûb'ı ta' accüb kıldılar. Vaqtā ki tālī'-i Leyş mes' ud (19) olup, fi'l hāl bāmdan hūbūṭ kıilup, bir semend-i şabā reftāre süvār oldı. Sebeb-i ihtiyār-ı (20) intizārdan su'āl itdiler. Şöyle cevāb virdi ki, ben bir kār-ı düşvār ve қазиyye-i büzürgvāre (21) şürū' itdüm ki anda nāz perverligiñ hālel-i küllī getürür. Pes nefsum imtiḥān eyledüm eger tāb-ı āfītāba

(90-b)

(1) silāh-ı kirmān ile tākāt getürem bi-gümān murādum ḥāşıl olup maḥbūb-ı maḥşūd cemālin görem (2) çün Ya' kûb-ı Leyş taleb-i devletde cidd ü cehdi gāyete irgürdi, maḥşūda vāşıl olup murād yüzün gördi.

(3) شاهد ملك است در عقد کسی کز روی جهد
دست در آغوش باشمشیر و خنجر می کند

(4) آنکه پا بر سر تاز و تنعم می نهد
کرد کارش در جهان سردار و سرور می کند

(5) پادشاهی در چمن دادندکلزار آنکه کل
با وجود ناز کی از خار پستر میکند

(6) Nazīre

(7) Şāhid-i mülk ol şehūñ ḳoynındadır kim rüz u şeb
Ḳabzasım gāhī maḥall-i tiğ ü geh ḥancer kıılır

(8) Her ki püşt-i pâ urur nâz u tegassüm başına
Girdigâr âhir ânı serdâr idüp server kıılır

(9) Şol sebebden ‘ asker-i ezhâre serdâr oldu gül
Şaklamaz nâzuñ tenin ârdan pister kıılır

(10) Ve bu hikâyetde Ya‘küb-ı Leys’den rivâyet olunur ki ‘ âlem-i şabâvet ü şığarda kendü aqrânı (11) bir kaç püserle bir maħallde cem‘ olup ba‘zı tarâif ü leţâif olan nesnelere bahş iderlerdi. (12) Ba‘zı elţaf-ı şiyâb atlas-ı Hıttâyîdür ve ba‘zısı da ticân tâkiye-i Rûmîdür, (13) dirdi ve biri de eşref-i menâzil pür gül ü reyħân olan bostândur, dirdi biri de (14) eşribeden müşârebe ħamr-ı şırf u şâfi muvâfiğdur ve biri de zelâl-i ağşân ü evrâğ-ı (15) eşcârdan âramgâh olmağa sâye-i bîd lâyığdur, dirdi ve biri de neğamâtdan âvaze-i (16) ħoş hâlat bahş ü rûħ-efzâdur ve biri de nedîm-i maħâfil-i mecâlis olup şoħbetde câlis (17) olmağa cüvânân-ı ħüb şüret ve zîbâ sîret lâyığ sezâdur, dirdi. Çün nevbet (18) Ya‘küb’a geldi sen de bildüğünden söyle elţaf u eţraf-ı âşiyâ ne nesnedür beyân ‘ayân (19) eyle, dindükde elbise envâ‘ından zırh bir libâsdur ki merdâne kimi yaraşığdur vü ticânüñ (20) ya‘nî tâc-ı merdânüñ ħarrası ışığdur ve menâzilüñ bî-nazîr ü bî ma‘âdi-i ma‘reke-i ħarb ü meşaff-ı (21) kıttâldür ve ‘azbü’s şerâb-ı demü’l ‘adüvv ve ebredü’z zıll ve’r rimâħ-ı ve eţbü’l ħânî-yi tişhâlü’l

(91-a)

(1) ħayl ve ħayrû’n nüdemâü’l abţâl ya‘nî şerâbuñ şîrîni ħün-ı düşmen-i dîrînedür (2) ve sâyelerin ziyâde sovuğı şükü sâyesidür ve eţib-i ağânî a‘nî âvazelerün (3) ħübı ve mergübı geyim geymiş âtlar âvâzıdur ve nedîmlerüñ mu‘teberi merdân-ı kâr ve mübârizân-ı (4) kâr-zâr ya‘nî ölüm erleridür. Ve emîrü’l mü’minîn ‘Alî bin Ebü Tâlib’üñ eş‘arında vârid olmışdur ki,

(5) السيف و النرجس ريحاننا
اف على النرجس و آلاس

(6) شرابنا من دم اعدائنا
و كأسنا جمجمته الراس

(7) Beyt

(8) كل و ريحان ماتيع است خنجر
بكار مانيايد نركس و آس

(9) شراب ماست خون دشمن ما
اساس كلئه اوبهرين كاس

(10) Nazîre

(11) Gül ü reyḥānumuzdur tîḡ ü ḥancer
Gerekmez bize her giz nergis ü âs

(12) Mey-i gülgünumuz ḥūn-ı ‘adūdur
Esās kelle-i düşmen bize kās

(13) Pes ḫālib-i mülk olan mülūk-ı nā-medārāne lāzım ve lā-büddür ki nevk-i sinān
ābdārları (14) mānende-i şeb revān cevāhir-i cān ārzūsıyle naḡb-ı ḥāzīne-i sīne-i
düşmenin (15) pūr kīne ḳaydında olan ve şimşir-i zehrbārları ser-hengān-ı ‘ayyār-ı
pīşevār gevher-i rūḡ (16) ḳaşdına dürc-i beden ḫaşm ḳapaḡın ya‘nī başı ḳabāḡın
ḳapamaḡ şadedinde olmaḡ lāzımdur. (17) Pādişāh-ı dilirūñ leşkerinde cür’et ziyāde olur
ammā şāh-ı bed-dil ‘ālem gīrlık devletinden maḫrūm ḳılır. (18) Naşāihü’l Mülūk’da
zıkr olınmuşdur her pīr-i bī-tüvān ü tāb ki bī-ḫıred ola mānende-i çeşme-i (19) bī-ābdur.

Ve her tâze cüvân ki edebden hazz-ı firāvânî yok hemân şol bostâna (20) beñzer ki serv-i hıramânî yok. Ve her dervîş ki gû-yı ma'rifetden ba'îd ü dürdur (21) hemâna dîde-i bî-nür vü çeşm-i kûrdur. Ve her 'âlim 'ilmiyle 'âmil olmayup taqvâdan 'ârî vü 'âtıl ola

(91-b)

(1) tevsen-i bî-zimâm ü esb-i bî-licâme beñzer. Ve şol h'âce-i pür şive ki ihsândan berîdür (2) fi'l meşel bir dıraht-ı bî-meyvedür. Ve her hûb rû-yı melîkûñ ki hayâsı olmaya ta'âm-ı bî-milhe (3) beñzer. Sulţân-ı ğayr-ı 'âdil ebr-i bî-bârâne mu'âdil ve sermâyesi yok bâzergâne mûmâşıldür. Rivâyet (4) olunur ki selâţîn-i 'Arabdan biri günlerde bir gün ittifâk bir düşmen-i sahtile muķâtele ve muķâbele (5) şadedinde oldu. Çün iki taraftan alâylar bağlanup şaflar bezendi. Dilâverler irhâl-i (6) 'inân idüp her biri meydân-ı harb ve zarbe özendi. Ol hînde ümerâ-yı devlet-i melik-i 'Arab (7) hep ağız bir idüp didiler ki mühimm-i harb iki hâlden hâlî degüldür yâ nuşrat veyâ hezîmet. (8) eger ber muķtezâ-yı kazâ vü kader fetih ü zafer 'adü 'askerine müyesser olursa a'nî âhir-i kâr (9) senüñ 'asker-i cerrârüñ şikest olup³⁴⁶ الفرار مما لا يطاق من سنن المرسلين (10) mücibince firâr lâzım gelürse seni kanķı cānibde cüst ü cū kılalum? Melik cevâb virüp (11) didi ki eger ben meydānda karar itmeyüp firâr idersem beni talebkâr olan 'inâyet-i (12) âferîde kârdan mahrûm olsun ve ger ğalebe haşm tarafına düşerse meydānda kelle-i hâk ü (13) hûn âlûdum ât ayâğı altında arayasız ya'nî yâ düşmene ğâlib olam veyâ mağlûblık ğayretiyle ölem.

(14) يا بزايم بچرخ كرونده
يا شوم زير پاسرافكنده

(15) Nazîre

³⁴⁶ Tâkat getirilemeyen şeyden firâr (kaçmak) Peygamberlerin âdetleridir.

(16) Ya çıkam çerhe mihr ü mäh gibi
Ya düşem hâke berk-i gâh gibi

(17) Rivâyet olunur ki melik-i ‘Arab ol harbde kuvvet-i bâzûya getürüp şimşir şâldı
(18) ve leşker-i haşma hamle kıldı. Tâ âfitâb nışfu’n nehhâre irince çün mübârizine
harâret-i (19) tâb-ı âfitâb te’sir idüp bî-tüvân ü tâb oldılar, ğubâr-ı kâr-zârıla dehânları
tolup (20) huşk leb kıldılar. Sulţân-ı ‘Arab havâşşından biri bir göze âbıla şitâb idüp,
(21) sulţâna irdi. ³⁴⁷عطشت ايها الامير diyü sulţânunı eline ol şovuğ şuvı şunıvirdi.

(92-a)

(1) Ve bir miğdâr ceng ü cidâlden gicün bir içim âb-ı zelâl için, didi. Melikden (2) bu
mağûle mağâla şâdır olup bu resme cevâb virdi ki, ³⁴⁸و الله لا اشرب او يردى اعطش منى (3) ya’ nî benüm şimşir-i âbdârüm benden teşne rekdür. Ol ma’bûd-ı (4) bi’l haqq olan
pâdişâh-ı muflak haqqıçün benüm tîğ-ı tâbdârüm hün-ı haşmdan sirâb olmayınca (5)
beher hâl mâ-i zelâlile teskîn-i ‘ateş itmezem. Pes bu harâret-i tâm ve şecâ’at-i temâm
visâtiyle (6) haq celle ve ‘alâ aña düşmene ve ‘adû-yı bed-kîne zafer müyesser eyledi.

Beyt

(7) کس راکه ایزد کند یاورى
که یارو که باوى کند داورى

(8) Nazîre

(9) Anuñ kim mu’îni ola ol Mu’în
Muğâl ola haşm aña olmağ yigin

³⁴⁷ “Ey emir ben susuzum!”

³⁴⁸ “Allah’a yemin ederim ki benden daha susuzu varken, ben içmeyeceğim.”

(10) İskender-i Zü'lķarneyn'den Őordılar ki, Őecī' pādiŐāhlar dilāver Őāhlaruñ (11) 'alāmeti nedür? Cevāb virdi ki, 'aded-i 'asker-i 'adūdan istifsār itmeyüp her bār fānī (12) leŐker-i dūŐmenin dūŐvār diyü tefahħuŐ itmekdür. Lā-cerem bunuñ gibi serdār Beyt

(13) چو شمشير هندی بگردبست
بصف اعادی درآر و شکست

(14) بکرز کران سنک و شمشير تيز
روان درجهان افکند رستحيز

(15) Nazīre

(16) Çü Şimşir-i hindī Őala Őāĝ u Şol
Şikest eyler a' dā alāyını ol

(17) Eger gürz ele yāħū ŐimŐir-i tiz
Ķoparur cihānda hemān rüsteħiz

(18) NūŐirrevān, Büzürcmihr-i Hakīm'den Őecā' at nedür, diyü suāl itdükde ol fāzil ü (19) kāmīl Őecā' at Ķuvvet-i dildür, diyü cevāb virdi. Hemān NūŐirrevān, iy Ķakīm-i 'alīm (20) nicün Ķuvvet-i dildür didüñ eldür dimedüñ, didi. Hakīm-i ĝir cevāb virdi ki, dilde Ķuvvet (21) olmayınca elde Ķudret olmaz. Hattā ben Őöyle istimā' itdüm ki mübārizān-ı 'Arabdan biri ĝāyet pīr

(92-b)

(1) olmuşdı, binmekden inmekden almışdı. Feemmā ziyāde uvvet-i albi vār idi. Günlerde (2) bir gün ārzū ıldı ki āta süvār oldu. İki cānibden iki ādem tutdılar a' nī ayāğ (3) olup ānī süvār itdiler. Bir bī-edep a' ne ılup didi ki, 'aceb bu ne kāre sezāvār (4) olur ki iki ādem ile süvār olur. Pīr ol a' ne zenden resme tarīr-i gūş itdükde (5) cūş u urūş idüp, belī egerçi ātuma iki kişi bindürür velī ancak biñ ādem indürür, (6) didi. Nūşirrevān, aīmden bu aberi alduda pesend ıldı, eldeki udret dildeki uvvete ālī' idügin bildi.

(7) ادمي راقوت دست از دلست
هر كه اورا دل قوي بازو قوي

(8) Nazīre

(9) uvvet-i dest ādeme dilden gelür
Dil avī olsa olur bāzū avī

(10) Vatā ki İskender, teshīr-i aalīm-i 'ālem 'azīmetine süvār oldu. Aristo'yla muşahabet (11) ıldı. Eşnā-yı şobetde, iy akīm-i zū-fünūn bu meydāna ki adem odum ve bu mühimme ki şürū' (12) eyledüm. Elbette benüm için niçe dostlar peydā ve anca düşmenler hüveydā olsa gerekdür niçe ma'āmele (13) ve ne resme ma'āş ideyin, didi. akīm eytdi, mümkün olduça düşmen engīzlikden ya' nī (14) tīzlikden azer eylesesin ve dostlar vü geh cüvānlı revā görmeyesin. Eger bir arafdan (15) bir düşmen zāhir olursa istimālet vü dilnüvāzlıgıla itişāş viresin. Tā saña dost ola (16) ve dostuñı ürmet vü 'izzet ile āşş idesin, tā dostlı terkin urmaya. İskender (17) eytdi, iy akīm daı ziyāde naşīhat eyle. akīm eydür, düşmenden gāfil olma her çend, (18) alīl ü nātüvānde olursa ve keşret-i 'askere i' timād itme, add-i ' adden bīründe gelürse (19)

ve kelām-ı laṭīf vü nerm ile mühimmüñ temām olmaḵ mümkin olsa zinhār dūrüst güftār olma (20) ve tāziyāneyle biten işde şimşirzenlik pīşe kılama. İskender eytdi, şāyed ḥaşmıla (21) muḥārebeye muḥtāc olam ol ḥinde maḥall-i ma‘rekeye ne keyfiyyet ile medḥal bulup ve ḵanḵı nev‘ ile iḵdām kılam?

(93-a)

(1) Ḥakīm eydür, ḥāl-i ḥarb iki nev‘ den ḥālī degüldür. Yā sen ‘azīmet ḥarb ile bir āḥirüñ üzerine (2) varasın yā āḥir senüñ üstüne gelür görürsin. Eger sen bir kimesneyle muḥārebe ḵaşdına (3) bir āḥer diyāra müteveccih olasın sen sen olup işbu on şartı ri‘āyet kılasın. (4) Şart-ı evvel āheng-i cengden ḡaražuñ ḥayr-ı maḥz olup maḥzā taleb-i dīn-i ḥaḵ ve def‘-i zulm ü (5) fesād-ı nā-ḥaḵ ola. İkinci şart ḥazret-i ‘izzet ‘ezza-sümuh dergāhına yüz tıutup ol (6) mu‘in ü naşir den nuşrat ü mu‘āvenet taleb eyleyüp ḥayrāt ü şadāḵat ile ḥayra niyet (7) ve ehl-i ḵulüb ve ḵubūrdan istimdād-ı himmet itmekdür. Üçüncü şerāit sū‘i’z zanı (8) taḵdīm idüp tefahḥüş-i leşker-i ḥaşm için cāsūslar irsāl idüp keyfiyyet-i ḥālī ve kemiyyet-i (9) ricālī ma‘lūm idinmek. Dördüncü şart fart-ı himmet ile ‘adū üzere bir ‘asker çekmek gerekdür ki (10) yekdil demek zübān olalar zirā ittifaḵ-ı sipāh mūcib ü fetḥ ü nuşrat ve sebeb-i zafer ü (11) ḵuvvet-i pādişāhdur. Nitekim nazm idüp dimişlerdür. Beyt

(12) کسی راضی بر ظفر حاصل است
که در پروی لشکرش یکدل است

(13) سپه راکه فیز و رمندي رسد
زیاران یکدل بلندی رسد

(14) Nazīre

(15) Feth üzre feth ü nuşrat şol pādişāha hāşıl
Olur kīm ola anuñ cümle sipāhı yekdil

(16) Fīrūzmend ola ger bir leşker-i mużaffer
Bil ki oldı sābıkā ol yekdilleriyle hemser

(17) Muvāfaqat-ı ekābir-i āfāk huşūşā akrībāyla ittifaq żarūriyyat-ı bāb-ı ħurūb ü kıtāldendür. (18) Beşinci şart leşkere ħüb u mergūb ve ‘adalarla istimālet virüp mevā‘id-i mezkūreye (19) vefāya cezm-i niyyet itmekdür andan ‘adū üzre ‘azm idüp gitmekdür. Altıncı şart oldur ki (20) pādişāh-ı bi-nefsihi mübaşir-i ħarb ü kıtāl olmaya, nāgāh ħāl bir dürlü daĥī olursa tedārūke (21) mecāl ola. Yedinci şart ser-‘ asker ü sipāh-sālār tedbīr itdükde şol kimesneleri ihzār ide ki

(93-b)

(1) üç şıfatla āraste ola, evvelā şecā‘ at kavī dillilikle beynü’l enām meşhūr olup (2) şöhret-i tām bulmuş ve āvaze vü nām peydā kılmış ola. Tā andan ħulūb-ı a‘ dāda ħavf ve ru‘ ūb (3) hüveydā ola. Şāniyā rāy-ı şāible mevşūf ve tedbīr-i te‘emm ile ma‘ ruf ola. Tā medāĥil ü meĥāric-i (4) ceng ü cidāli bile maĥall olur ki rāy-ı şāib-i şıfat şecā‘ ate ġālib gelür ve envā‘-ı (5) ħiyel ü ħudā‘ isti‘ māl itmek lāzım olur. Ħīle vü ħud‘ a egerçi mekrūhdur feemmā ħarbde (6) müstaĥsen ü mendūbdur. Nitekīm aĥbārda vārid olmuş³⁴⁹ الحرب خدعة gelmişdür. (7) Şālişā mümāreset-i ħurūb itmiş şāĥib-i tecārib ola ki zīrā fevāid-i tecrībe mücerreb umūra (8) ‘āiddür. Sekizinci şart oldur ki her mübāriz ü dilir ki mübārezet ü şecā‘ atde aqrān u ekfādan (9) mümtāz ola. Anuñ ‘aṭā vü şılasın ser-‘ asker olan server sāirden ziyāde kıla. Belki ol (10) bābda mübālaġa eyleye tā ġayrılar da hevādārlıġa heves kılup cān süpārlıġa māil olalar. (11) Tokuzuncı şart rüz-ı ħarb ü kıtālde ġafletden dūr olmaġdur çün vāқи‘ olur ki zafer (12) qarīb olmuşken bir nefes

³⁴⁹ “ Harb hiledir. ” (*Riyazü’s Salihin*, nr. 1357).

cengden ġāfil olmak sebebiyle girü döner ba' id olur a' nī (13) hüveydā olmuşken nā-bedīd leşker zafer dīdenüñ hālīn diger gün kıılır. Onıncı şart oldur ki (14) ' asker ' adū şikest olup döne ya' nī düşmen şına pāyına düşüp kıovup gitmeyeler ve ārdınca (15) leşkerden er seçüp göndermekde ta' cīl ü şitāb itmeyeler zīrā şikeste ' asker ārdlarınca (16) varanları gözlerine yiñdürüp dönüp hamle idüp cümlesin kılıçdan geçürüp kırup ' asker-i (17) ġālībi maġlūb itmek çoġ vāķī' olmuşdur eger bir pādişāh veyā bir ser- ' asker senüñle muhārebe (18) ve muķātele niyyetine senüñ üstüne ' asker çeküp kıazā-yı āsmānī ġībi gele ve sen ānı üzerüñden (19) def' itmek şadedinde olasın pes senüñ hālūñ ikiden hālī degüldür. Yā anuñla muķāvemete (20) tākātüñ ola yā olmaya beher hāl envā'-ı tedābīrle mümkin olduğķa hāşm-ı dilīri hūşūmetden (21) ġiçürmege cür' a-i cām-ı şulh içürmege sa' y idesin. Eger bu şüretten ma' na zuhūr itmeyüp murād

(94-a)

(1) el virmezse şerāiṭ-i hārbī ber vech-i mezkūr hārbī ri' āyet idesin ve ger tākāt-i (2) muķāvemete mümkin degil ise cāsūslar ve dīdebānlar gönderüp derbendler muhāfazasında (3) ve kılā' istiḥkāmında ve zaḡīre cem' inde taķşīr itmeyesin ve taleb-i şulhda bezl-i emvāl (4) ve isti' māl-i hīl ü mekāid berü cānına ' āid olan fevāiddendür. Düşmen ki şulha (5) tālīb ola ībā aşlā ma' kıl degüldür. Zīrā sitize kārī vü leccāc-pīşelik mezmūmdur. (6) Ekşer ihtimāl tālīb-i şulh ve tārik-i cidāl āḡir-kār manşūr ü muzaffer olmak vārdur. Beyt

(7) ستیزه مکن که باد ستیز
کند باغ انصاف را برك ریز

(8) ستیزه بجای رساند سخن
که وراں کند خان ومان کهن

- (9) Nazîre
- (10) Sitîze heves kıılma bād-ı sitîz
Olur bâğ-ı inşâf raberek rîz
- (11) Sitîzeyle varur şu hadde seḥun
Ki vîrân olur ḥânümân-ı kühun
- (12) İskender-i Zü'lḳarneyn, Ḥakîm-i Buzuremihr'üñ naşâihîn düstûru'l 'amel kıılup
ceng ü (13) şulḥda fezâihden berî oldı. Çün şıfat-ı şecâ'at ehl-i devlete lâzım olan (14)
şıfât-ı ḥamîdenüñ güzîdesidür. Lâ-cerem işbu bâb ser ḥadd-i ıtınâba yetişdi.
Elḥamdülillahi'l (15) ḥamdulillah ki şehzâde-i cuvân baḥt u pür tedbîr. Beyt
- (16) Ebu'l fetḥ ü zafer şeh Bâyezid'üñ
Sa' âdetmend olan şâh-ı sa' idüñ
- (17) Nihâdında şecâ'at eyle ḳonmuş
Felek merrîḥ tîğın âña şunmuş
- (18) Veğâ vaḳtinde behrâmı kıılur kûr
Yāvuz gözler cemâlinden ola dūr
- (19) Mu' âzadat-ı bâzû-yı kāmukâr ve müsâ' âdet-i baḥt-ı bîdârıla her ne cânibe ki
râyet-i (20) zafer peykerlerin müteveccih kıılalar. Fetḥ ü nuşrat mevkeb-i ḥümâyunların
istikbâlde begâyet (21) sür'at eyler ve her ne ḫarafa ki nazâr-ı bülend vü himmet-i
ercümendleri müte' allıḳ ola sa' âdet ü iḳbâl

(94-b)

(1) ‘alī ṭarīḳü’l isti‘cāl ‘azm-i murāfaḳat-ı ḥaṣem ve ḳaṣd-ı muvāfaḳat-ı ḥadem-i ‘alī
‘alem eyler. Beyt

(2) هر کجا عزم جهانگیرش کران ساز درکان
فتح و نصرت رابدان جانب سبک کرود عنان

(3) رمح دولت پرورش ملک و ملت درپناه
تیغ نصرت کسرش دین و دنیا درضمان

(4) Nazīre

(5) Ḳanda kīm ‘azm-i cihāngiri girān eyler rikāb
Ol yaña fetḥ ü zafer ḡāyet sebük eyler ‘inān

(6) Rümḥ-ı devlet perverine milk ü millet der-penāh
Tīḡ-ı nuṣrat göster yine dīn ü dünyādur zamān

(7) Ve ‘asākir-i nuṣrat meā’şirlerine rüzigārda āteş-vār ḥamle güzār ve meydān-ı cengde
rū-yı (8) şebāt ü direngden kūh-ı Elburz-vār şābit ḳadem ve ber ḳarār. Beyt

(9) یکایک تیغ زن چون نرکس یار
سراسر صف شکن چون زلف دلدار

(10) ولایت کیر چون حسن حبیبیان
غبار انکیز ز چون جور رقیبیان

(11) همه چون شعلهای عشق جان سوز
همه چون غمزه دلبر جگر سوز

(12) همه چون چشم خوبان فتنه انگیز
همه چون هجر مرد انداز و نریز

(13) Naẓīre

(14) Ne leşker-i tîğ zen çün nerges-i yâr
Kemend-endâz hemçün zülf-i dildâr

(15) Ğubâr-engizlikde haţţ-ı cânân
Vilâyet-gîrlıkde hüsn-i hûbân

(16) Yanar âteş mi ya ‘ışık-ı cihân-süz
K’ulular sözün nîzeyle dil-düz

(17) Güzel gözler mişâli fitne-engiz
Kamu çün gamze-i hûn-h’âr hûn-rîz

(18) Hâkķ sūbhāne vü te‘ālā ḥāzret-i Ḥān-ı Bāyezīd’üñ zıll-ı zelīl-i ‘āṭıfetlerin mefāriķ-i ‘ālemyān (19) üzre mü’ebbed ve muḥalled eylesün. Bi ḥurmeti Muḥammedin ve ālihi ḥayru’l ‘ibādi ve ‘ubbādi (20) **Bāb-ı sī ü yekom** der ḡayret. Otuz birinci bāb ḡayret beyānındadır. (21) Ğayret bir nesne yād itmege dirler ki anuñ şıyāneti insāna tedbīr-i mühimmāt ve te’kīd-i siyāsetde

(95-a)

(1) lâzım ola. Umûr-ı millet ve mehâmm-ı memleketde selâtin-i zevi'l kudrete şıfat-ı ğayret (2) mâ lâbüdd olan şıfatdandır. Zîrâ ki ğayret iki nev' dür. Biri ğayret-i dîn ve birisi de (3) ğayret-i dünyâdur. Pes bu iki nev' üñ ri'âyeti zarûriyyâtdandır amma ğayret-i dîn-i metîn oldur ki (4) emr-i ma' rûfı yürütmekde ve nehy-i münker itmekde sa'y göstere. Mülâzımân-ı hâzret ve re'âyâ-yı (5) memlekete tât ve 'ibâdet birle emr idüp ma'âsî ve menâhîden men' ide. Aḥbârda (6) vârid olmuş ve eḥâdiş-i nebevîde gelmişdür ki ³⁵⁰ فان لم يستطع فبلسانه فان لم يستطع فبقلبه و ذلك (7) من رای منكم منكرأ فليغيره بيده³⁵⁰ (8) يا' nî fi'l ü ehli'l îmân ma'nâ budur ki sizden biriñüz şer'-i şerîfe muḥâlif bir fi'l-i münker (9) görse ânı eliyle tağyîr eylesün. Tâ ziyâne vü şimşîrle söylesün işbu dâire mertebe-i ehl-i (10) iktidâr ü ihtiyârdur eger el ile men'e kâdir degül ise dilinden kelime-i men' şâdir ola, (11) rıfķıla naşîhat eyleye. Münzecir olmazsa 'unfila söyleye bu mertebe aşḥâb-ı 'ilm ü erbâb-ı (12) zühd ü verağ mertebesidür. Zübânıla men'e kâdir olmazsa ḳalbden aña münkir ola ya' nî ol (13) fi'l-i münkirüñ fâ'ilini düşmen bile. Bu mertebe 'avâmü'n nâsuñ zu'efâsı mertebesidür. (14) 'Ulemâdan ba'zı bu ḥadîş-i şerîfüñ tetimmesinde bu veche rivâyet itmişler ki ³⁵¹ ليس وراء³⁵¹ (15) ذلك الايمان يا' nî her kimesne ki fi'l-i münkerüñ dilile ve elile men'inde 'âciz olup gönülden (16) ol fi'lüñ fâ'ilini düşmen tutunmazsa fâriğü'l bâl hiç tınmasa elķışsa-i hişşe İslâmdan anuñ naşîbi yokdur.

(95-b)

(1) Pes her pâdişâh ki ikâmet-i ḥudûd-ı şer'ada cidd ü cehd idüp icrâ-yı aḥkâm-ı dînde (2) sa'y ide. Nâib-i menâib ḥaḳ ve zıllu'llah olur çün sulṭân vâsiṭa-i keşret-i mühimmât-ı (3) melik ile muḳayyed olup cüz'ıyyâta binefsihi mübaşir olması müte'azzirdür. Lâ-

³⁵⁰ "Sizden biri dinen kabih olan bir şeyi görünce onu eliyle tağyir etsin. Buna kadir değilse lisaniyle tağyire çalışsın. Buna da muktedir olmazsa kalbiyle inkarda bulunsun. Böyle kalbiyle olan inkar ise imanın en zayıf bir hasletidir." (Müslîm, İmân, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/49).

³⁵¹ "Şunun arkasında ancak iman vardır."

cerem memâlik-i maħrûsasında (4) hıfz ü hırâset-i aħkâm-ı dîn için muhtesibler naşb itmek lâbüdd ü lâzımdur. İhtisâba münâsib (5) şol ehl-i ‘ ilimdür ki anda şalâbet-i İslâm ve ħamiyyet-i dîn ġâlib ola. Şıfat-ı ‘ iffet ü perhîz (6) ve emânet ile mevşûf ve kem ħırs ü kem ħama‘ lıġıla meşhûr ü ma‘ rûf olup maħzâ rızâ-yı ħaġġa ħâlib (7) ola. Her ne kılsa taġviyyet-i dîn için kıla ġaraż ü riyâ ve devâm-ı nefis ü hevâdan ber ħaraf (8) ola, tâ anuñ ħavli maġbûl olup ħulûba te’sîr kıla. Beyt

(9) سخن که آن ز غرض پاک و وز طمع حالیست
اگر بسنک بکوی درو اثر دارد

(10) Nazîre

(11) Her ne söz kîm ġaraż ü ħıġd ü ħasedden ħâlî
Ola ol ħâşa geġer itme hemân ihmâlî

(12) Rivâyet olunur ki Şeyġ ebu’l Ĥasan Nûrî, Mışra‘ ki aña ġilmân ħul olup câriye olsun ħurî, (13) ‘ âdet idinmişdi ki her ħanda bir fi‘l-i münker görse men‘ eylerdi. Telef-i nefis olmaġ ihtimâlî de (14) olsa ħatilden ħavf itmeyüp ħaġ sözi söylerdi. Günlerde bir gün ol menba‘-ı esrâr ü ma‘ den (15) râz tahâret-i nemâza âġaz için Dicle kenârına vârdı, bir zevraġ gördi içinde üç (16) dâne Ĥusrevânî ħum âġazları Ĥâtem gibi mühürlü üzerlerinde yazılmış ki laġif. Şeyġ-i Şerîf (17) mellâġa eytdi ki, iy merd-i zarîf bâzâr-ı ‘ âlemde mübâye‘ ât ü ticâretde aşlâ laġif nâm nesne (18) işitmedüm. Pes işbu üç dâne ħûm-ı Ĥusrevânîde resmi kem ve ismi laġif ne nesnedür? Mellâġ eydür, (19) iy dervîş-i ferâġat kîş fuzûlî teftîş ne lâzım bu ‘ âlemdür var sen kendü ‘ âlemünde ol. (20) şeyi mechûlî ma‘ lûm idinmekde şeyġüñ şeġafi ziyâde olup, elbette elbette beyân ü ‘ ayân (21) it diyi mellâġa ibrâm itdükde mellâġ eytdi ki, iy dervîş-i fellâġ ħum-ı Ĥusrevânîlerdeki metâ‘ râġat-ı

(96-a)

(1) rūḥ olan rāḥdur ki meşhūr ismi ḥamrdur, maḥbūb-ı zeyd ü merḡūb-ı ‘amrdur. Mu‘tezid (2) ḥalīfe için mesāfe-i ba‘ideden getirilmiş hediyeür. Şeyḥ bir kerre hey diyüp (3) ḥum-ı mey gibi ḳanı ḳaynadı cūş ü ḥurūş itdi, hemān derūn-ı dilden na‘ra urdı (4) şundi. Zevraḳdan ol bī zerk u riyā bir ‘aşā aldı mūcib-i ‘işyān olan ḥamr (5) küplerin bir bir ḳırdı. Mellāḥ bī-felāḥ ḥavf ü hirāsenden yās idüp cān ü dilden (6) eyle fiḡān ü feryād itdi ki şaḥne-i şehri-Baḡdād olan Yūnus-ı Eflaḥ işitdi ammā gör ne iş itdi. (7) Fi’l ḥāl sür‘at ü isti‘cālile gelüp şeyḥüñ girībānın alup Mu‘tezid ḥalīfenüñ ḥuzūrına getürdi. (8) Keyfiyyet-i ḥālden ḥaber virüp şeyḥ ile ḥuşūmete berāber ḫırdı. Mu‘tezid begāyet cebbār ü sitemkār (9) mürüvvetden dūr ekşer siyāseti şimşirle eyler bir merd-i ḡayyūr idi. Ehl-i Baḡdād şeyḥüñ ḥāline (10) vāḳıf olduklarında derūn-ı dilden nihān feryād idüp endūh-nāk oldılar. Şeyḥ Ebu’l Ḥasan (11) Nūrī ol zālīmüñ maḥḫūrı olup fi’l ḥāl şehīd olur idi. Ğam-nāk oldılar. Şeyḥ iḫzār (12) olunduḡı ḥinde ittifāḳ Mutezid-i Cebbār cāme-i sürḥ geyüp āhenīn kürsi üzerinde oturup (13) elinde bir āhenīn gürz ḫırtardı. Meger bu resme vaz‘ ‘alāmet-i ḳahr ü siyāset idi. Hemāndem (14) şeyḥe ḫıḫāb ile ‘ıḫāb idüp didi ki, sen ne ḳişisin ki bir veche-i küstāḫī bu iş eyledüñ? (15) Şeyḥ buyurdi ki, ben muḫtesibem. Ḥalīfe eytdi ki, kimüñ emrile iḫtisāba meşḡulsın ve saña (16) muḫtesibliḡi kīm virdi? Şeyḥ eytdi ki, muḫtesib-i fuzūlī degilem. Emr-i Ḥudā vü resūl ile ve aḫkām-ı (17) fūrū‘ ve uşul ile muḫtesibem ve bu iḫtisābı baña bī ḫilāf saña ḫilāfet viren pādişāḫlar (18) pādişāḫı virmişdür diyicek Mu‘tezid bir zamān başın aşaḡa şalup tefekkūr ve taḫayyūr (19) baḫrına ḫalup tekrār şeyḥe ḫıḫāb eyleyüp didi ki, bu Ḥusrevānī ḥumları şikest itmegi (20) ve beni bu mertebede ḡayretle mest itmegi ne nesne icāb eyledi? Şeyḥ cevāb-ı bā şevāb virdi ki, (21) saña ve ra‘ıyyete şefḳat baña bir ‘azīm emr oldı lā-cerem sebeb-i irāḳat-ı ḥamr oldı.

(96-b)

(1) Halife eytdi ki, beyānda tevsī^c-i dāire eyle ya^c nī daḥi rūšen söyle. Şeyḥ eytdi, (2) şol münker ki sen anuñ izālesinden taqşīri revā gördüñ ben ānı senden (3) men^c idüp seni rüz-ı kıyāmet ḥ^ıārlığından ve ^carşa-i ^caraşāt giriftārlığından (4) ḥalāş itdüm. Halife eytdi, re^c āyā ḥaqqında şefkatüñ ne idi? Şeyḥ didi ki, (5) senüñ muḥarremāt-ı irtikābuñ ḥalkı muqdim-i ma^c āşī eyler. Senden ki ma^c āşī nādīr vāqī^c ola (6) ğayrılar ^cisyāna kâdir olmazlar. Zīrā ^cämme-i ḥalk şalāḥ u sedād ve fesādda pādīşāha (7) tābī^c lerdür nitekīm bu ma^c nā mübeyyin olmuşdur. ³⁵² الناس على دين ملوكهم gelmişdür. (8) Eger ^cämme-i re^c āyā pādīşāhı nehc-i şalāḥ üzre göre ger cümlesi sebīl-i sedāda sālīk (9) olup pādīşāḥ daḥi cümleñüñ şevābı kadar şevāba mālīk olur. Ne^c ūzubillah eger fesād (10) müşāhede kıllalar bāzār-ı şalāḥ u sedād kesād olup fişḫ u fücūr revāc olup bu cümlesinüñ (11) vizir ü vebālī pādīşāha rācī^c olur. Pes senüñ ḥaqqında ve re^c āyā ḥaqqında mihrübānlık eyledüm. (12) Bir ğayrı ğarazum daḥi yoq maḥzā rızā-yı ḥaqqdur. İşbu sūznāk sözler ḥalifenüñ (13) bağrın tağladı, ^cinān-ı iḥtiyārı elden gidüp zār zār ağladı. Ba^c dehu aña didi ki, (14) Şeyḥ Ebū'l Ḥasan-ı Nūrī emr-i ma^c rūf ve nehy-i münkere müte^c allıq umūrı saña tefvīz (15) itdüm. Min ba^c d kimse saña mānī^c ve müzāḥim olmasun. Pes bu ḥikāyetden ma^c lūm ve bu rivāyetden (16) mefhūm olan oldur ki muḥtesib ḥaqqānī olsa kimseden aña āfet yetişüp hiçbir kimse ānı men^c e kâdir olmaz.

(17) آن یکی باپسر خود گفتا که من
نهی منکر میکنم اندر زمن

(18) ليک می ترسم که از اهل حسد
آفتی در روزگار من رسد

³⁵² “İnsanlardan melikler sorumludur.”

(19) گفت اكر اين كار بهر حق كنى
از بلا هاي دو عالم ايمنى

(20) Nazîre

(21) Didi bir şâkird üstâdına bes
Nehy-i münker kıılmağa kııldum heves

(97-a)

(1) Lîk erbâb-ı ħasedden ħavf ü bîm
Eylerem kîm ideler ħıķd-ı ‘azîm

(2) Āteş-i ħıķd u ħasedden bir şerer
Çıkısa ħûd peydâ olur bîñ şûr u şer

(3) Didi ol şâkirde üstâd-ı emîn
Ĥaķķıçün eylerseñ ol nehy-i hemîn

(4) Her belâdan bî-gümân bulduñ emân
Nehy-i münker ide gör tırma hemân

(5) Ammâ ħayret-i dünyâ üç nev‘dür. Nev‘-i evvel eşbâh u aķrâna ikinci kendü ħâşşa-i ħaremine (6) üçüncü ‘umûm ħalka nisbetdür. Ammâ emşâl ü aķrâna nisbet ħayret cümleye tefevvuķ iķtizâ (7) eyler. Aķrândan birin kendüden ser-firâz olduħın istemez, câh u şavlet ve ħadr u şevket (8) ve ħaşmet ü ‘azamet ve iķtidâr ü übbehet ħasebiyle ħamudan ber-ziyâd olmaķ murâd (9) idinür. Lâ-cerem bu resme ħayret zuhûrı ve bu veche cem‘ iyyet şudûrı ħuşûl-ı mühimmât-ı (10) ħasbu’l murâda mü’eddâ olur.

İşbu hâlet haşâiş-i ehl-i himmetdendir. Her ne kadar himmet (11) bülend olsa ğayret ziyâde olup şâhibi ercümend olur. Hikâyet olunur (12) ve rivâyet kılınur ki evlâd-ı selâtininden biri bir hakîm-i ‘alîme suâl itdi, ahvâlümünden (13) ve sair akırânımdan güzîde ve güzîn olmak hevâsı yakîn oldu. Şâhib-i tâc ü taht ü (14) nigîn olmak mülûk-ı ‘aşr miyânlarından merdâne kıpmak meydân-ı ihtiyârdan gûy-ı devleti (15) çevgân-ı iktidârıla kıpmak isterin. Esbâb-ı husûl-ı murâd nedür ki aña vuşulde ve sâil (16) irâd idem? Hakîm eytdi ki, iy şehzâde-i zekî ve fehîm iktisâb-ı devlete himmet ü ğayretten (17) eyü esbâb olmaz. Beyt

کسی کوز غیرت برافراخت تیغ * سر تیغ رابکز اندزمیع

(18) ز غیرت بدست آیدت نام و ننگ

ز غیرت مرادی خود آری بچنگ

(19) چنین گفت آن مرد بیدار بخت

که از غیرت آید بکف تاج و تخت

(20) Nazîre

(21) Ğayretle kılıc çeken âdem

İrgürür mîğa ucın muhkem

(97-b)

(1) Ad u şân ğayret ile hâşıl olur

Ğayret ehli murâda vâşıl olur

(2) Çokları ğayret irgürür bahta

Tâca muhtâciken çıkar tahta

(3) Ammā şol ğayret ki kendü ħavaşşına müte‘allıkdür. Şöyle gerekdür ki ħavāşş-ı ħaremin nā-maħremden (4) maħfūz ve maşūn ide. Muħafazat-ı ħudūd-ı ‘ismet ü ‘iffetde mübālağa göstere (5) ve şer‘an ve ‘örfān ri‘āyeti lāzım olan umūra anları mu‘tād idüp mülāzım kıla. (6) Tā işbu ‘işmetüñ bereketi ahālī ra‘iyyeti şalāħla mevşūf u meşhūr ve fitne ü fesāddan (7) revā eyleye. Ululardan biri kendü ħarīm-i ‘iffeti maħremlerine vaşiiyet idüp şöyle buyurmuş ki Nazm

- (8) پردکیان رابمقام جلال
جلوه حرامست مکرش باجلال
- (9) دیده بهر روی نباید کشاد
پای بهر کوی نباید نهاد
- (10) این همه آفت که بتن میرسد
از نظر توبه شکن میرسد
- (11) دیده فروپوش چو در در صدف
تا نشوی تیر بلا را هدف
- (12) Nazīre
- (13) Ĥavātīn-i ‘iffet güzīne müdām
Şalınmağ sarāyından işra ħarām
- (14) Meger kīm ħelāliyle seyrān ide
Çü řāvus cüftiyle cevelān ide
- (15) Nazar kılmaya rū-yı nā-maħreme
Güzer kılmaya gū-yı maħreme

(16) Göz açık olıcağ mişāl-i şādef
Olur anca tîr-i belāya hedef

(17) Nazardan ne zar dime eyle hāzer
Ki bir geç nazardan irer biñ zarar

(18) Helāliñle cüft ol teg ey nāzenīn
Harāmdan kamu el çek ey nāzenīn

(19) Ammā ‘umūm-ı hālka nisbet ğayret-i muħadderāt-ı haram saltanat üzre olan ğayret gibi gerekdür. (20) Mülāzimān-ı dergāh-ı ‘ālempenāh hāndān-ı ehl-i İslāma nā-gāh nigāh kıllup bed-nāmlık yetişdür- (21) memekde ihtimām itmek lāzım bil farz u vācibdür ve istikşāf-ı cerāim-i Müslīme sâ‘ i olmaya

(98-a)

(1) ve ‘uyüb-ı re‘ āyā-yı memleketi mümkün olduğca setr idüp ğayra fāş itmeye. Zîrā her kim ki (2) Müslümānlaruñ ‘uyübün pinhān eyleye hağ sübhānehu ve te‘ālā anuñ cümle zünübün mağfîret idüp (3) ‘uyübün hünere mübeddel kıllur. Bir rivāyetde dünyāda ve āhiretde ğünāhların setr idüp (4) ağıyāra perde-i esrārın açmaz. Beyt

(5) مثلی هست که استر ستر الله عليك
پرده کس ندري کس ندرد پرده تو

(6) Nazīre

(7) Bu meşeldür dinür üstür setru’llahu ‘aleyke
Perde çāk eyleme tā perdeñi çāk itmeyler

(8) Kemāl-i ğayret oldur ki saña ilticā iden kimesneyi hıŝn-ı ħimāyetüñde ħudretüñ yetdükçe ħıfz (9) idesin ve emān dileyen kimesnenüñ emānın zāyi‘ eylemeyesin. Vilāyet-i Ħicāz ħabāilinde (10) ‘ādet-i ħadīmedür ki bir kimesne āhirüñ sāye-nāmına veyā zıll-ı ħimāyetine gelse emān dilemedügi (11) taħdīrce de hemān ri‘āyet eylerler. Eger ğayruñ zararından emān dirse yolında baş u (12) cān oynayup ve māl-ı Firāvān ŝarf iderler, emānın zāyi‘ itmezler. Ħattā ba‘zı (13) cānavarlar ki ħaymelerine girse ve tā mer‘ālarına irse ħıfz u ħimāyet iderlerdi. Rivāyet (14) olunur ki Behrām-ı Gūr evħātından bir vaħtde diyār-ı ‘Arabda Nu‘mān bin Münzir ile olurdu. (15) Meger Nu‘mān bin Münzir, Behrām-ı Gūr’a atası Yazdicerd emriyle tertīb kılandır. Günlerde bir gün (16) Behrām-ı Gūr ŝikārgāhda bir āhū ŝikārına iħdām u ihtimām itmişdi. İttifāħ ol ğazāle (17) sür‘at ü isti‘cāl ile Behrām öñinden teg ü pūy idüp kaçmış a‘nī ħuş gibi uçup (18) anca ħulel-i cibāl geçmişdi. Behrām anuñ yanına düşüp muħkem ātın koşup kovardı. (19) Germiyyet-i hevādan āhū zebūn olup tākati tāk olduğda ya‘nī teg ü pūdan (20) ħaldüğda ħabāil-i ‘Arabdan bir ħabile kenārına irdi. Ħubeyŝa nām bir ‘Arabuñ ħaymesine girdi. (21) A‘rābī anı tıtdı bir miħdār āb-ı zelāl-i ħoşğüvārıla zāil itdi ya‘nī ŝuya yaħdı

(98-b)

(1) ve boynına bir resen tıħdı, ħayme içinde baĝlayı koydu. Ma‘nāda bu benüm ħar-gāhuma emān (2) dileyü gelmişdür, didi. Ba‘de zemān Behrām-ı Gūr elinde tır ü gümān pūye-künān ve na‘ra zenān (3) çıħageldi. İy ŝāħib-i ħayme baña ħıyma ŝikārum āŝikār eyle, Dedi. Ammā Ħubeyŝe bilmez ki (4) ol süvār kīmdür. Didi ki, iy süvār-ı zibā-rūy mürüvvet ü nīk-ħūy degüldür ki benüm ħayme ü (5) ħar-gāhum penāh idinen ŝikārı saña āŝikār idüp ola ki virem tā gözüme ħarŝu (6) öldüresin ben göz göre ħana girem. Behrām, A‘rābiye tekrār ħiħāb-ı tām (7) ve taħrīr-i kelām itdükde Ħubeyŝe eytdi, sözüñ azıtma ve tarīħ-i edebden çıħup (8) ħilāf-ı semte gitme, vallahi ve billahi ve tāllahi bir dimeyüp elündeki kemānıla sīneme bir tır urup (9) evvelā beni öldürmeyince gümān

itme ki āhū-yı nihānı saña ‘ayān idem. Eger beni öldürürseñ (10) ya‘nī dostlarum ağladup düşmenlerüm güldürürseñ zīnhār sen de şöyle zann itme ki (11) bu kıabile içinden şāğ ve esen çıkup şu gibi bir cānibe daħı aķup gidesin yāhūd (12) gel hemān āhūdan ferāğat eyleyüp kendü cāniña merħamet eyle. Eger benden bir nesne (13) tevaķķu‘ iderseñ ħayme öñinde bağlu tıran esb-i tāzī nihādı serc-i müzehheb ve licām-ı (14) muṭallāyıla saña bağışladum, hemān aña süvār ol ve kendü ātuñ yedek al şıĥ᥁at u selāmetile (15) maķāmuña revāne ol, diyüp Behrām’a A‘rābīnūñ ol ħayvāna ħimāyeti beđāyet hoş gelüp (16) ata iltifāt itmeyüp fi’l ĥāl ol maĥalden ‘inān çevirdi bir laĥzada hümā gibi hemān (17) mevkeb-i hümāyunına irdi. Çün tāk-ı salṭanat fark-ı Behrām’a uruldı ya‘nī Yezdicerd devri (18) dönüp vilāyet-i A‘cām milket-i Behrām taĥt u tāk aña virildi. Kıubeyşe için resūl (19) gönderüp taleb itdi ĥāzır olduķda aña ‘ayn-ı ‘ināyet ile nāzır olup ħaylī terbiyet (20) itdükden sonra re‘isü’l kıabāil kıilup şeyĥu’l ‘Arab kıavm-i ‘Arab içinde aña “Mucīrū’l Ġazālān” diyü (21) laķab kıodılar. Ma‘nāsı āhūlara ħimāyet idicidür, o dimekdür. Beyt

(99-a)

- (1) کسی را که آری بزنهاړ خویش
نکه دار اندازه کار خویش
- (2) بمردی حمایت ازوا مکیر
بمردانه کی کار اودر پذیر
- (3) یکی قطره آرد بدر یا پناه
ز صدر صدف ساز دش تکیه گاه
- (4) بصد تربیت نا مدارش کند
یکی کوهری شاهوارش کند

- (5) Nazîre
- (6) Şıgınsa ger saña âhû-yı vahşî
Kubeyşe gibi ânı şakla yahşî
- (7) Emân isterse insân eyle ihsân
Ki ihsân ehline kûl olur insân
- (8) Çü düşdi bahre kıatre-i bî-ser ü pâ
Şadef şadrında yer gösterdi deryâ
- (9) Kârîn-i kıatre oldu bahr-i zehhâr
Kârînin âhîr itdi dürr-i şehvâr

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ahlâk kavramı her dönem üzerinde durulan bir konu olmuştur. Bu özelliğinden dolayı Türk – İslam edebiyatında birçok mensur ve manzum eserin konusu da ahlâk olmuştur. Bu eserler yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafyada okunmuş ve toplumun ahlâk anlayışını belirlemede etkin olmuştur. Firâkî Abdurrahman Çelebi'nin tercüme ettiği Ahlâk-ı Muhsînî de güzel ahlakın temini konusunda gerek yönetici kesimin gerekse de halkın faydalandığı ahlâk konusunda temel bir kaynak olmuştur.

Firâkî Abdurrahman Çelebi, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki en önemli kültür ve sanat merkezlerinden biri olan Kütahya'da yetişmiş önemli bir sanatçıdır. Firâkî, yaşadığı dönemdeki birçok sanatçı gibi şairliğinin yanında âlim, vâiz ve müderris gibi sıfatlar da taşımaktadır ve taşıdığı bu sıfatlarla XVI. yüzyıl Kütahya'sındaki edebî muhitte kendine seçkin bir yer edinmiştir.

Firâkî'nin kaynaklarda en çok zikredilen ve en önemli eseri ise İranlı Hüseyin Vâiz Kâşifi'den tercüme ettiği Ahlâk-ı Muhsînî'dir. Bu eser o dönemde Kütahya'da bulunan Şehzâde Bayezid'e ithaf edilmiştir. Ahlâk-ı Muhsînî'nin daha sonra Anadolu coğrafyasında farklı tarihlerde birçok tercümesi yapılmıştır. Ancak bilinen ilk tercüme Firâkî'ye ait olanıdır. Firâkî, bu tercümesini yaparken eserin aslına sadık kalmakla birlikte yer yer küçük ekleme ve çıkarmalar da yapmıştır. Ancak genel olarak eserin aslına sadık kalınmıştır. Ayrıca tercümedeki bazı ifadelerden anlaşıldığına göre de eserdeki geniş çaplı değişiklikleri Firâkî Abdurrahman Çelebi, eserin müellifine karşı bir nezaketsizlik addetmektedir.

Ahlâk-ı Muhsînî, Türk edebiyatındaki “pendnâme” geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ve tercümesinin yapıldığı dönemden itibaren gerek saray da gerek de halk arasında büyük bir ilgi görmüştür. Hatta I. Ahmed eserin birçok mevcut tercümesi olmasına rağmen döneminde yeniden bir tercüme yaptırmıştır. Ahlâk-ı Muhsînî'nin bu kadar ilgi görmesinin sebebi içeriğinin sadece ahlak felsefesinden ibaret olmaması pratiğe de yönelik olmasıdır. Ancak eserin gördüğü ilgi sadece Anadolu ile sınırlı değildir. İran'dan Hindistan'a kadar olan bölgede uzun yıllar okunmuştur. Ve XIX. yüzyılda İngilizceye dahi tercümesi yapılmıştır. Bu özelliğiyle de batı dillerine çevirisi yapılan nadir ahlâk kitaplarından biridir.

Ahlâk-ı Muhsinî, güzel ahlâktan ve güzel ahlâkın nasıl elde edilebileceğinden bahsettiği gibi, devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği, hükümdarın halkına nasıl davranması lâzım geldiği gibi konulardan da söz etmektedir. Eserin ele aldığı konular arasında otuz ikinci bölümde yer alan “Siyâset” ve son bölümde yer alan “Tertib-i hadem ü haşem” başlıklı devlet protokolü ve hizmetlilerin tertibi ile ilgili bölümlerde bu konular işlenmiştir. Ayrıca Kâşifi'nin eserini Mirza Muhsin'e sunması, Firaki Abdurrahman Çelebi'nin de onu Şehzade Bayezid için tercüme etmesi, denebilir ki, söz konusu metnin bir ahlâk kitabı olması yanında bir siyâset-nâme gibi mütalâa edilmesine de imkân vermektedir. Konular ele alınırken, bu mevzular devlet idaresi açısından da değerlendirilmiştir.

Ahlâk-ı Muhsînî, oluşturulduğu gelenek içerisinde genel bir ahlâk kitabı olmasının yanı sıra “siyasetnâme” özellikleri de taşımaktadır. Eserde verilen ahlâkî sıfatların birçoğu hükümdar için olmazsa olmazlardandır. Bu ahlâkî sıfatların bir kısmı hükümdar ile halk arasında bir kısmı ise hükümdar ile Allah arasındadır.

Ahlâk-ı Muhsînî'den mevcut kaynakların nerdeyse tamamında genel bir ahlak kitabı olarak sözedilmektedir. Ancak bu çalışmamızın sonucunda bu eserin genel bir ahlâk kitabından ziyade siyasetnâme özellikleri taşıdığı nedenleriyle açıklanmıştır. Bu yanlış genel kanının sebebi ise eser üzerinde bugüne kadar detaylı bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Eserin içeriği incelenecek olursa dikkati çeken ilk özelliğin verilen bütün tavsiyelerin bir idareciye yönelik olmasıdır. Bu da eserin siyasetname özelliğini güçlendirmektedir.

Eserde bir diğer önemli husus da hükümdara yönelik bütün tavsiyelerin ayet ve hadislerle desteklenmesidir. Bu da eserdeki bütün tavsiyelerin hükümdar tarafından İslami bir çerçevede içerisinde ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca eserde geçen bütün hadisler ilgili hadis kaynaklarından taranmış ve sahih olup olmadıkları belirtilmiştir. Yine bu hadis ve ayetler eserin aslına sadık kalınarak eski harflerle gösterilmiş tercüme ve mealleri ise dipnot şeklinde verilmiştir.

Hikaye ile öğretim metodunun kullanıldığı eserde Hint, İran ve Arap kaynaklarından alınmış onlarca kıssa ve hikaye mevcuttur. Bu durum da eseri sıkıcılıktan ve monotonluktan kurtarmış, ahenkli bir hale getirmiştir. Bu hikayelerde kullanılan karakterler de genellikle İran mitolojisinden seçilmiştir.

Ahlâk-ı Muhsinî’de anlatılan konular türlü hikâyeler, peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatlarından kesitler ve bu kişilerin davranışlarından örneklerle somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Metinde zaman zaman peygamber kıssalarından ve dört halifenin hayatlarından örnekler verilmiş; Me’mun, Nûşirevan, Melikşah gibi hükümdarların menkıbeleri de anlatılmıştır. Bu anlatış tarzı, esere bir canlılık katmış; soyut fikirlerin okuyucu tarafından daha kolay kavranmasını sağlamış; başka bir deyişle ifade edilen konunun somutlaştırılmasına yardımcı olmuştur.

Eserin geneli nesirden oluşmakla birlikte nazma da sıkça yer verilmiştir. Kullanılan nazım şekilleri ise gazel, kıt’a, mesnevi ve kaside gibi Divan şiirinde sıklıkla kullanılan biçimlerdir. Kaşifi, yeri geldikçe Mevlana’dan, Hafız’dan, Hakim Senai’dan, Firdevsi’den, Sa’di’den ve daha bazı şairlerden şiirler almıştır. Bu alıntılarda bazen şair belirtilmiş ancak çoğunlukla da belirtilmemiştir. Firaki Abdurrahman Çelebi, eserin aslında geçen bu şiirleri bazen tercüme etmiş, bazen de bu şiirlere nazire yazmıştır. Bu durumu ise şiirlerin başlık kısımlarında belirtmiştir.

Ahlâk-ı Muhsinî’nin dil özelliklerine bakacak olursak; dili yazıldığı döneme göre sadedir. Ve oluşturulduğu gelenek içerisindeki “orta nesir” üslubuna göre tercüme edilmiştir. Zaten eserin giriş kısmında mütercim eserde süslü bir üslup kullanma amacının olmadığını belirtir. Eserin dilinin dönemine göre sade olmasına rağmen günümüz için ağırdır. Bu sebeple eserin daha kolay anlaşılabilmesi için transkribe edilen bütün bölümlerin özeti çıkarılmıştır.

Özeti çıkarılan bölümlerde kısaca şunlardan bahsedilmiştir:

Birinci bölümde ibadetten ve ibadetin öneminden bahsedilir. Bir ülkede halkın ibadet etmesi için öncelikle hükümdarın ibadet etmesi gerektiği belirtilir ve ibadetin ehemmiyetiyle alakalı bir hikaye anlatılır ve konu ayrıca ayet ve hadislerle de desteklenir. İkinci bölümde ihlastan bahsedilir. Öncelikle ihlasın tanımı yapılır ve bir hükümdar için ehemmiyetinden bahsedilir. Yapılan işlerde öncelikle Allah rızasının güdülmesi gerektiği anlatılır. Ve konuya ilişkin Horasan hükümdarlarından biriyle ilgili bir kıssaya değinilir. Üçüncü bölümün konusu duadır. Duanın yapılış amacından bahsedilir ve konu ilgili hadis ve ayetlerle de desteklenir. Ayrıca adil bir hükümdarın duasının kabul olacağı belirtilir. Dördüncü bölümde ise şükürden bahsedilir. Şükürün verdiği nimetler karşılığında Allah’ı övmek olduğu belirtilir. Ve şükürün sadece dille

olmayacağı kalben de yapılması gerektiği anlatılır. Ve yine konuya ilişkin bir kıssa ile bölüm sonlandırılır. Beşinci bölümde konu sabırdır. Öncelikle sabrın dini açıdan tanımı yapılır. Konuya ilişkin ayetler hatırlatılır. Ardından da hükümdarla kumandan arasında geçen sabra ilişkin bir kıssa ile bölüm sonlandırılır.

Altıncı bölümde rıza konusuna değinilir. Rızanın Allah'ın taktir ettiği her şeyden kulun razı olması olduğu belirtilir. Kaza oklarına karşı en güçlü siperin rıza olduğu anlatılır. Yine konu ayet ve hadislerle de temellendirilir. Yedinci bölümde konu önceki bölümle alakalı olarak tevekküldür. Tevekkülün kişinin kalbini sebeplerden arındırarak Allah'a yönelmesi ve işlerinin başarıya ulaşmasını O'ndan dilemesi olduğu anlatılır. Hükümdarın ise tevekkül yolunu asla terk etmemesi gerektiği belirtilir. Sekizinci bölüm ise haya hakkındadır. Hayanın alemin düzenini sağlayan şartlardan olduğu belirtilir. Eğer haya ve utanma olmazsa dünyada düzenin kalmayacağı belirtilir. Yine konuya ilişkin bir peygamber kıssasına göndermede bulunulur. Dokuzuncu bölüm iffet beyanındadır. İffetin dine göre yasak olan şeylerden özellikle de haram olan şehvetten sakınmak olduğu belirtilir. İffet sayesinde akıllı kimseye iyilik, mutluluk, ve kurtuluş kapılarının açılacağı söylenir. Onuncu bölümde konu edeptir. Önce edebin tanımı yapılır ancak edebin gerçek anlamının ise bütün işlerde Hz. Peygamberin yolundan gitmek olduğu söylenir. Ve edep dairesinde en yüksekte bulunan kişinin ise Hz. Peygamber olduğu söylenir. Edebin her insan için güzel bir haslet olduğu ancak en çok hükümdarlara yakıştığı anlatılır.

On birinci bölümde konu himmetin yüksek tutulmasıdır. Konuya öncelikle ilgili bir hadisle başlanır. Şerefın yüksekliğinin himmetin yüceliğiyle alakalı olduğu belirtilir. Himmeti aşağı olan hükümdarın saltanatının şevketinin de aşağı olacağı söylenir. On ikinci bölümde azimden bahsedilir. Azmin önemli işlerin başarılabilmesi için gerekli bir vasıf olduğu anlatılır. Ve azim olmadan da güçlü bir hükümdarlığın olmayacağı belirtilir. On üçüncü bölümde cidd konusuna değinilir. Önce ciddin tanımı yapılır ve ciddin cehdle olan farkı anlatılır. Ve cidd ü cehdin de ancak büyük hükümdarların hasleti olduğu belirtilir. Bu bölümde konuya ilişkin fabl tarzında bir öykü ile devam edilir. Bölümün sonunda ise cidd ü cehdin zıddı olan atalet ve rehavetten bahsedilir. Bu iki özelliğin zararlarına değinilir. On dördüncü bölüm kendinden önceki bölümle alakalı olarak sebattır. Sebatin ağır ve önemli işleri başarmak, sıkıntı ve zorlukları ortadan kaldırmak için direnmek olduğu söylenir.

Sebatın sonucunun ise bereket olacağı hatırlatılır. Ve bu sıfatın da en çok hükümdarlarda bulunması gerektiği belirtilir. On beşinci bölüm eserin en hacimli bölümlerinden olan adalettir. Adaletin devleti aydınlatan bir ışık olduğu söylenir. Yine konuyla alakalı ayet ve hadislere yer verilir. Bu bölümde adaletle ilgili bir çok kıssa ve hikayeye yer verilir. Burada dikkati çeken bir husus Müslüman olmayan Nuşirevan'ın Müslüman olan Haccac-ı Zalim'den daha üstün gösterilemesidir. Nuşirevan'ın daha üstün olmasının sebebi adaletli olmasıdır.

On altıncı bölüm affetmek hakkındadır. Bu bölüm afvın tarifi ile başlar. Affın özelliklerinden ve kimlerde bulunduğunu belirtir. Hata işleyenleri affetmenin faziletinden bahsedilip ayet ve hadislerle delillendirir. Ardından günah ve cürümleri bağışlayanların faziletinin bol büyük olacağı söylenir. Konuya ilişkin iki kıssa ile bölüm sonlandırılır. On yedinci bölümde konu hilm yani yumuşak huyluluktur. Bu bölüme hilmin Allah'ın isimlerinden ve İlahi ahlaktan biri olduğu belirtilerek başlanır. Bütün enbiya ve evliyanın Hilm sahibi olduğu belirtilir. Bu konu hadislerle de delillendirilerek gerçek kuvvetlinin güçlünün güç elindeyken zayıflara hilmle muamele eden olduğu üzerinde durulur. On sekizinci bölüm hulk u rıfk hakkındadır. Bu bölümde konu güzel huyluluk ve yumuşaklıktır. Girişte güzel huy ve yumuşaklık tanımlanır ve kötü huyluların cennete gidilemeyeceği belirtilir. Konu hadislerle de güçlendirilir. Güzel huylu olmayanların cennet bahçesini göremeyecekleri belirtilir. Güzel huy cümle huylar içinde önde geleni onların örneği olarak vasıflandırılır. On dokuzuncu bölüm şefkat ve merhamet hakkındadır. Bölüm şefkat ve merhametin sultanlara lüzumundan bahsederek başlar. Şefkat ve merhametin önemi üzerine vurgu yapar. Zayıflar ve fukaranın İlahi rahmet ümidiyle süslenmeleri konusu üzerinde durulur. Yirminci bölüm hayrat ve müberrat hakkındadır. Hayrat ve müberrat sahibi olmanın her sahib-i devlet üzerine vacib olduğu belirtilir. Hayır ve müberratın bir sadaka-i cariye olduğu söylenir. Hayrat ve müberratın tesisindeki içtimai büyük ehemmiyet gösterildikten sonra, hayrat ve müberratın nelerden ibaret olduğu gösterilir.

Yirmi birinci bölüm sehâ ve ihsan hakkındadır. Bu bölümde cömertlik ve iyilik yapma üzerinde durulur. Metin cömertliğin ne olduğunu belirtmekle başlar. Ve cömertlikten daha büyük bir özellik olmadığı belirtilir. Konu yine ilgili hadislerle desteklenir. Yirmi ikinci bölüm tevâzu ve ihtiram hakkındadır. Bu bölümde alçak gönüllük ve hürmet ele alınır. Bölüm Hz. Peygamberin hadisi ile başlar. Tevazu Allah

katında yükselmenin değerli olmanın sebebi olarak vurgulanır. Ve tevazu sahibinin insanlar arasında da kıymetli olacağı belirtilir. Yirmi üçüncü bölüm emanet ve diyânet hakkındadır. Bu babda emanet ve diyanet konusu işlenmiştir. Emanet, övülmeye değer hasletlerden büyük bir rükündür. Diyanet ise beğenilmiş ahlakların en büyüklerindedir, şeklinde tanımlanır bu bölümde. İmanın temelinin emanet ile kurulacağı ve en güzel kanun ve kaidelerin de diyanet ile düzenlendiği söylenir. Emaneti korumayanın ona ihanet ettiği belirtilir ve Allah'ın verdiği emanetleri korumamanın O'na hıyanet olacağı vurgulanır. Bunlardan göz, kulak ve sözün Allah için kullanılmazsa hıyanet sayılacağı zikredilir. Padişahlara da diyanetin lazım olduğu üzerinde durulur. Yirmi dördüncü bölüm ahde vefâ hakkındadır. Bu bölümde öncelikle ahde vefanın öneminden bahsedilir. Konu ayet ve hadislerle desteklenir. Ardından civanmerd kişilerdeki hallerinden bahisle başlar. Ayetlerde insanların aralarında ahdlarına vefalı davranmaları gerektiği ve böylece Allah'ın da onlara vefa göstereceği belirtilir. Yirmi beşinci bölüm sadık hakkındadır. Bu bölümde sadakat konusu ele alınır. Bölüm sadakatın tanımı ile başlar. Doğru sözlülüğün ve doğru adamlığın en önemli sebebi doğru konuşmak, sadık olmaktır. Doğrulun her iki dünyada da kurtuluş vesilesi olduğu belirtilir. Yalancılıkla doğruluğun ne kadar zıt oldukları ve asla birlikte olamayacakları izah edilir.

Yirmi altıncı bölüm incâh-ı hâcât hakkındadır. Bu bölümde insanların ihtiyaçlarını giderme konu edilmektedir. İnsanların ihtiyaçlarını Allah'ın rızası için giderenlerin kendi ihtiyaçlarının da Allah tarafından giderileceği belirtilir. Bu bir hadis-i şerifle desteklenir. Yirmi yedinci bölümün konusu teenni ve teemmüldür, yani aceleci olmama, düşünerek, akıllıca davranma. Bölümde bunların önemi anlatılır. Bölüm şu sözle başlar: “Yavaşlık, sakinlik rahmani; acele ise şeytanidir.” Teenni ve teemmülün kişiye vereceği meziyetler, sıfatlar üzerinde durulur ve tüm söz ve davranışlarda kişinin teenni ve teemmül sahibi olmasının rahmani olduğu vurgulanır. Yirmi sekizinci bölüm meşveret ve tedbir hakkındadır. Bu bölümde istişare etmenin önemi üzerinde durulur. Bölüm konuyla ilgili bir ayetle başlar. Ardından istişarenin öneminden ve de faydalarından bahsedilir. Yirmi dokuzuncu bölüm hazm hakkındadır. Bu bölümde doğru karar verme, sağlam oy anlamına gelen hazm konusu işlenir. Bölüm hazmın tanımıyla ve de yöneticilere bundan daha iyi bir haslet olmayacağını belirterek başlar. Efrasyab'ın hazm ile ilgili ifadesi verilir. Otuzuncu bölüm cesaret hakkındadır. Öncelikle cesaretin tanımı yapılır. Ve ayetlerle de desteklenerek Allah'ın şecaati sevdiği

belirtilir. Şecaat erbabının duasının Allah katında diğer insanların duasından daha makbul olduğu belirtilir. Konuya ilişkin Halid bin Velid'le ilgili bir kıssa nakledilir. Otuz birinci bölüm gayret hakkındadır. Gayretin yardımı önemli meselelere karşı tedbir ve siyasetin tekidinde lazımdır, şeklinde bir giriş yapılır ve gayretin sultanların en önemli vasıflarından biri olduğu belirtilir. Konuya ilişkin Hz. Peygamberin meşhur bir hadîsi nakledilir. Ardından gayret dinî ve dünyevî olarak iki kısma ayrılır. Ve bunlarla ilgili bilgiler verilir.

Yukarıdaki bölüm özetlerinden de görüleceği gibi eserde verilen mesajların nerdeyse tamamı hükümdara yöneliktir. Verilen mesajların bir kısmı hükümdar ile halk arasında bir kısmı ise hükümdar ile Allah arasındadır. Yine en geniş bölümün adalet konusuna ayrılması ve son bölümde de maiyetin eğitimiyle ilgili bilgilere yer verilmesi eserin siyasetname özelliğini gösteren unsurlardır.

EKLER

محمدت لغتی حضرت خواجہ کانیات دن مودی در میان بار
 قیامده میزان عدالت اول کسبجده اولان اخلاق و حسن اختیار
 و نایاب بندوبست کلن اعمال حسن ابرار در احیاء نبویزه وارد
 اولش و مقامات مصطفویه و شکر کاشکارا آن العالی علیج در جبر
 بحسن خلقی که اینها قایم و حکایم انبیا ربی برستی بر کسند و مساطت
 حسن خلق در جات سیدان بود چه در اصل اولور و مراتب علیه یون
 بر تبه حاصل شود که قایم الکیل و صایم التماز اولن اولان در بار
 دایر و اول مرتبه سیر شده سایر اولن لبر **ج**
 عالمه حسن خلقه ابر طاعتی وار با قایم القیامی و اصایم التماز
 حکایم و مشایرینی حسن خلق اسرارن خلقه طریقه شکر خلق حسن طریقی
 اسهل و این در که اولن انبیا جمی انبیا اول طریق مستقیم سلوک
 استخراج اولو با اول سمت کینیا با دویجه ایستادن بخت ارض دار
 الملکات نیتا التوب صاحب بخت و بخت اولن لبر **ب**
 هر در که سیرت نیکو بود
 کینیک در دم نه نکور و نیست
توجه
 کند که کو خلق حسن اولن اول
 فاشل که کو صفا نیکو روی در
 اخلاق ستوده بر لب شامی و او صاف پندیده بر طوبت پوشانید
 مانند شبلی و با جمله قامت بنی آهوه حسن و زیبا که بیور
 خصوصاً شکر کردن بر شکر که حکم کلام کو مختار و کتاب **ج**

عالمه حسن در دنیا زمینش میان آن خلق عالم طلاق شود
 یا و شکرها که درگاه لیلی و بارگاه ایوان رحمت کند که کینیا
 قویتم سزا که شفیق یوم الخیر رسول رب العالمین سلطان سلیمان
 مبرم اخلاق حکیمین فایم البیتین محمد زین العابدین علی الصفاق
 الودع الایمن صلوات الله وسلامه علیه و علی آله و صحبه اجمعین
 منشور بتبرائی عنوان سمانتا مننون و طوای خرافی و آنک
لغاتی خلق خطیب بزم مرتین ایستاد بر بیست
 خلق بر در یا او دید و خطیب **ا** اول صفا فوده مطیع و صیغه از بر
 شکر و حمدن که حسن خلق اول حکمت الهی دن بود با هم و اسرار و
 اود شامی دن بر سر طاهر که اول نوبیک و طاهر بود به بیست متور اول
 شریک اولی العیال او صفت حسن خلق و خیرین ذات شکر اولور **ب**
لا شکر شکر رزم الاخلاق **ج** حیرت نیرضدن استخیا رکعت طلاق الله
 سم و در عالم دیر و نوری آدم صلی الله علیه و سلم تبتیک ام اخلاق و تکمیل
 علم حسن اوصاف نیکو بخت اوانند و نمان سلیم جزو سیر اولور چه مجر
تخت خور **ابا خانی** **الف** **ر** جامع باقی در کتابت عالی حق اول خلق
 تحقیق واجب و لازم و اول در صفا علیا بر اقلیه هر مومن و موصفا
 و عازم اولی اسمی نوازیم زمینیه دن اولور دن بیان و بیان الی علی طیف

ما یبقی از ویخت از تمام اکتفا الکر قبضه اختیار نموده اولاد می
 مجموع و ابواب سلطنت ضعیف غایت فی غایت توتی الکر
 من کشاید بر لاکر جامع مضیق در بیست
 خوبی خاص کان دنیا دیوان برور باقی خوبی دیوانی خوشتر

نقطه

برور دنیا بر لب بر خوی خوی همگوارده خوبی بی شکر دهی همگوار
 اکتفا که حضرت با شاه دین شاه مالک مالک دنیا با طول و العوض
 مظهر انوار است سلطان ظل الله فی الارض قطب الزمان مکر دایره
 امن و امان نمیدانند عزالت طه الله بهم مشیره قاطب الزمان
 جهانوار و در ای کیستی پناه همان شاه عرش و ظل الاله
 سوار سینه در دست و عنان ابوالفتح سلطان سب نماضیان
 علم اتقانی طلال خلاصه و ابونوال عطفه و در افتد الی قیوم السائت
 وساعته القیوم حقا همینان انجم انکار تو دونی هیچ بر تو نه انگ
 کبی علمی حسن مظهر است بر نه سیر کیم استه صاحب ان حساب
 و ادا الی التشریح و فرض مهر و هک قول غنیه در راه فکله کلین
 طغنه سلیمان فی دن مشیری آواز نه کتمه بر سر بیست
 زمی شاه فکله کلین کیمت سینه غنیه غنیه و قرینت
 دیده جهان بین جهانیاں تباقتب عدل در ادون متور و روشن
 دبسط عوضه هاهمون تر نورینه دنون بهمان نورنی کلشن و لشر
 حتی بنا بر ساجد انکار و کافل معن بود پاکو خطیبان ملائک ذوی
 الاراک در دن کون خطیب مهر و متناسن ادر قرین طریقی طریقی

اجمه جناح کجای آجوب عصمان سدره المنتها و اعتراب لور
 وصف قامت بالاسن و عواران شوقیلد لب کبی شکر شیرین
 خدی وانی سنده شکر لور در فتنه کفار و غیره در خدیشا و
 در فشان در برهنه سحر و شکر نند در دیار و شکر در درانه تا فغان
 نند شکر شکر شکر جهان جز بخواب نیاید نظیر نظر کجای فرور آب
 کز آن کوی بر سبک در کجای کز نیاید بیخت و سبک و کسر
 بلطف و صدای سبک آید کز کوه کس سلطان سبکمان کرد و ان کوه
 تیغ بر بانی شکر شکر آفتاب خوری در وقت زوال و عروسی خوری نون
 یا بر کورینور و یا بر تیراب هر کجای شکر و نارسا و غیره ان آبی کوه کوه
 فی الحال سو سو نوزن آفتاب در کوه شکر شکر با نزل و شکر و کوه کجای
 قران قال نوزینا نوب کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای
 قضای آسمانی کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای
 عدو بر سر زرمعه و در وی کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای
 ایل یا آینه در کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای
 جاکه انور حاصلی بر یک کوه در کجای کجای کجای کجای کجای کجای
 اولشدر و بر غریب شکل و در کجای کجای کجای کجای کجای کجای
 زما نبردم تیغ طغنه نظر او جخطاشخ نونش کجای کجای کجای
 تیر بر تباختن کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای
 اجل همه التملک جیلان در تیر و کجای کجای کجای کجای کجای کجای
 کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای
 اعداد آتشکار او کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای کجای

نور

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, Namık, (1982), “Riyâzü’ş-Şuarâ”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- AKTAN, Coşkun Can, (1999), **Ahlâk Felsefesi ve Ahlâk**, Arı Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği, İstanbul.
- AKÜN, Ömer Faruk, (1989), “Âlî Mustafa Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.II, İstanbul, s.418.
- AKÜN, Ömer Faruk, (1989), “Alâeddin Ali Çelebi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.II, İstanbul, s.315-318.
- ALTINPAY, Hüseyin, (2008), “Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Manisa.
- ARSLAN, Mehmet, (2004), “Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler ve Vak’a-nüvis Es’ad Efendi’nin Pend-nâmesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.4, Sivas, s.25.
- AYAN, Gönül, (1994), “Lamiî Çelebi’nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, Yıl: 1, s.1, s.54.
- AYDIN, Mehmet, (1989), “Ahlâk, 2. Kısım”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.II, İstanbul, ss. 10-12.
- BİLGİN, Azmi, (1998), **Terceme-i pendname-i Attar**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, (2006), **Beş Yüz Hadis-i Şerif**, Enes Sarmaşık Yayınları, İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir, (1342), **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir, (1325), **Ahlâk Kitaplarımız** (haz. Mahmut Kaplan), İstanbul.
- CANAN, İbrahim, (1995), **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CÜCELOĞLU, Doğan, (1991), **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- ÇAĞRICI, Mustafa, (1989), “Ahlâk” , **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.II, İstanbul, s.1.
- ÇAĞRICI, Mustafa, (2003), “Mahbûbu'l-kulûb”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.XXVII, İstanbul, s.27.
- ÇAĞRICI, Mustafa, (2009), **Anahatlarıyla İslam Ahlâkı**, 5. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- DEĞER, Murat, (2006), “XVII. Ve XIII. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Kütahyalı Şairler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kütahya.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (2001), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara.
- ELBİR, Bilal, (2005), “ XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi”, c.XIII, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, no: 2, s.626.
- EMECEN, Feridun, (2002), “Şehzâde Korkut”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.XXVI, İstanbul, s.205-207.
- ERDEM, Hüsamettin, (1989), “Ahlâk-ı Adudiyye”, **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.II, İstanbul, s.14.
- ERSOY, Ersen, (2004), “XVI. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Kütahyalı Şairler ve Kütahya'da Edebî Muhit”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kütahya.
- ERSOYLU, Halil, (1995), “Kasîde-i Kalem”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten** 1992, Ankara.
- GİBB, E. J. Wilkinson, (1999), **Osmanlı Şiir Tarihi** (trc. Ali Çavuşoğlu), c.II, Ankara, s.98.
- GÜLER, Kadir, (1998), “Tezkirelere Göre Germiyan Şuarası”, Doğu Akdeniz Üniversitesi, **Doğu Akdeniz Dergisi**, Kıbrıs, ss.99-106.
- GÜLER, Kadir, (1999), “XIX. Asır Şairlerinden Kütahyalı Ârifî ve Bilinmeyen Şiirleri”, **Milli Folklor-Uluslar Arası Halkbilimi Dergisi**, S.43 Güz, ss.61-66.

- GÜLER, Kadir, (1999), **Gaybî Divanı**, Kütahya Belediyesi Yayınları, Kütahya.
- GÜLER, Kadir, (2003), **Kütahyalı Gaybî Sun'ullah ve Şiirleri**, Kütahya.
- GÜLER, Kadir, (2004), **Kütahya Yazıları**, Kütahya.
- GÜLER, Kadir, (2004), **Kütahyalı Arifi ve Pesendî**, Kütahya.
- GÜLER, Kadir, (2009), "16. YY. Kaynaklarına Göre Germiyan ve Kütahya Şuarası Üzerine Değerlendirmeler", **DPÜ SBE Dergisi**, S.24, ss.173-182
- GÜLER, Kadir, (2010), "Kütahyalı Firâkî ve Bilinmeyen Şiirleri", **Turkish Studies**, ss.1038-1066.
- GÜLER, Kadir, (2010), "Germiyanlı Yetimî ve İbretnâmesi", **DPÜ SBE Dergisi**, S. 26/1, ss.180-193.
- GÜLER, Kadir, (2010), "Germiyanlı Yetimî ve İbretnâmesi –Zeyl-" **Turkish Studies**, ss. 1012-1032.
- GÜLER, Kadir, (2010), **Kütahyalı Şairler I**, Kütahya Valiliği Yayınları, Kütahya.
- GÜLER, Kadir, (2011), **Kütahya Güldestesi**, Kütahya Valiliği Yayınları, Kütahya.
- Hocazâde Abdülaziz Efendi, (2008), **Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad-berg**, (haz. Âdem Ceyhan), İstanbul.
- İMAMOĞLU, M. Ragıp, (1965), **İyilerin Ahlâkı**, Ankara.
- İmam Nevevî, (2008), **Riyâzü's Salihîn Muhtasar**, Işık Yayınları, İstanbul.
- İPŞİRLİ, Mehmet, (1987), "Asafnâme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.III, İstanbul, s.456.
- İSEN, Mustafa; Ali Fuat, BİLKAN, (1997), **Sultan Şairler**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KAHRAMAN, Ahmet, (1989), "Ahlâk-ı Alâî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.II, İstanbul, s.15-16.
- KAPLAN, Mahmut, (1991), **Hayriyye-i Nabi**, Van.

- KAPLAN, Mahmut, (2002), “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, c.XI, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 792.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, (1996), “Bostân”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.VI, İstanbul, s.307.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, (1999), “Hüseyin Vâiz-i Kâşifî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.XIX, İstanbul, s.16-17.
- Kâtib Çelebi, (1941), **Keşfü’z Zünûn**, Maarif Vekâleti, İstanbul.
- KERSLAKE, Celia J., (1993), “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.VII, İstanbul, s.260-262.
- KILIÇ, Filiz, (2000), **Şehzâde Bayezid, Şâhî Hayatı ve Divanı**, T.C Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, Ankara.
- KURTULUŞ, Rıza, (2002), “Keykâvus b. İskender”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.XXV, İstanbul, s.357.
- KUT, Günay, (1989), “Ali Şir Nevâî Maddesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.II, İstanbul, s.451.
- KUT, Günay, (1991), “Âşık Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.IV, İstanbul, s. 1-3.
- KUT, Günay, (2003), “Lamiî Çelebi” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.XXX, İstanbul, s.348.
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1962), “Siyâset-nâmeler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten**, Ankara, s.168.
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1963), “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten**, Ankara, s.96.
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1998), **Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mehmed Ali Aynî, (1943), **Ahlak Dersleri**, İstanbul.

- Mehmed Ali Aynî, (1993), **Türk Ahlâkçıları**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- MERÇİL, Erdoğan, (1989), **Gazneliler Devleti Tarihi**, TTK Yayınevi, Ankara.
- MERMER, Ahmet vd., (2006), **Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mustafa Zaifî, (2004), **Gülşen-i Mülûk**, haz. Vedat Ali Tok, Kayseri.
- ÖNEN, Yücel, (2009), “Kırk Su’al, İnceleme-Metin-Sözlük”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kütahya.
- ÖZ, Mustafa, (1993), “Cemâleddin Aksarâyî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.VII, İstanbul, s.308-309.
- ÖZEK, Ali, (1998), **Hadislerle Ahlâkî Davranışlar**, Hisar Yayınevi, İstanbul.
- PALA, İskender, (1998), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- PEKOLCAY, Necla, (2002), **İslâmî Türk Edebiyatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- SUCU, Nurgül, (2006), "Eski Türk Edebiyatında Terceme Geleneği", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar 2006, S. 19, Konya, s.130.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, (1989), “Ahlâk-ı Muhsinî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.II, İstanbul, s.17.
- TUNÇ, Semra, (2002), “Ârif ve II. Murâd Döneminde Yazılmış Bir Hamse”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar, Konya, s.2, s.158.
- TURAN, Şerafettin, (1961), **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**, DTCF Yayınları, Ankara.
- TURAN, Şerafettin, (1992), “Bayezid (Şehzâde)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.V, İstanbul, s.250.
- Türkçe Büyük Sözlük**, (2009), TDK Yayınları, Ankara.
- UĞUR, Ahmet, (1987), **Osmanlı Siyasetnâmeleri**, Kültür ve Sanat Yayınları, Kayseri.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1946), **Ahlâk**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

YAZICI, Tahsin, (1996), “Gülistân”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, c.XIV, İstanbul, s.240-241.

YILDIRIM, Nimet, (2008), **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM, Suat, (2004), **Kur'an-ı Hakim'in Açıklamalı Meâli**, Işık Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, Coşkun, (2003), “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnameler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.1,S. 2, s.299-338.

DİZİN

A

Agâh Sırrı Levend, 19, 33, 34, 44, 45,
48, 49, 50, 66, 77, 79
Ahlâk, v, vi, vii, viii, ix, 1, 2, 4, 5, 6, 7,
8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19,
23, 26, 30, 32, 33, 37, 38, 39, 42, 47,
64, 65, 73, 78, 79, 80, 86, 87, 94, 95,
96, 101, 102, 104, 105, 125, 401,
402, 409, 410, 411, 413
Ahlâk felsefesi, 11, 12
Ahlâk Kitaplarımız, 19, 32, 410
Ahlâk-ı Alâî, 18, 42, 65, 79, 411
Ahlâk-ı Celâlî, 18, 86, 87
Ali Şîr Nevâî, 34, 82, 83
Amelî Ahlâk, viii, 8
Aşık Paşa, 23

B

Beyânî, 89, 91
Bursalı Mehmed Tâhir, 19, 32, 38, 43,
46, 47, 48, 50, 57, 62, 63, 410

E

Ebû Bekir er-Râzî, 15
Erdeşir-i Bâbek, 80, 112
Evliya Çelebi, 89

F

Fârâbî, 15, 16, 17, 18
Feridüddin-i Attar, 25
Fîrâkî, v, vi, 1, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
94, 96, 98, 101, 102, 103, 104, 125,
401, 411
Firdevsî, 24, 104

G

Garîbnâme, 23
Gazneliler, 25, 121, 412
Gelibolulu Âlî, 58, 89, 91, 92
Gülistân, 47, 48, 51, 60, 61, 413

H

Hamdullah Hamdi, 102
Hayriyye, 22, 51, 52, 411

Horasan, 25, 82, 98, 106, 117, 122
Hüseyin Baykara, 55, 78, 82, 84, 85, 86

İ

İbn Rüşd, 15
İbn Sînâ, 4, 16, 18
İmam Gazâlî, 4, 6, 63
İskender, 51, 52, 53, 55, 64, 71, 76, 80,
109, 111, 114, 116, 118, 120, 124,
143, 181, 193, 195, 233, 247, 284,
345, 347, 382, 384, 387, 412, 413

K

Kâşifî, v, vi, 18, 56, 82, 83, 85, 86, 94,
95, 103, 104, 401, 411
Kâtib Çelebi, 6, 411
Kelile ve Dimne, 24, 27, 54, 55, 58, 60,
64, 73, 74
Kınalızâde Ali, 17, 18, 42, 65
Kindî, 15, 17
Kur'ân-ı Kerîm, 7, 8, 14
Kutadgu Bilig, 24, 28, 65
Kütahya, 1, 2, 5, v, vi, 1, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 101, 401,
410, 411, 413

L

Lâmîî Çelebi, 36
Latîfî, 55, 90, 92
Lâyiha, 79

M

Mehmed Ali Aynî, 6, 8, 19, 26, 412

N

Nâbî, 51, 52
Nasihatnâme, vi, viii, 22, 25, 74
Nazarî Ahlâk, vii, 8
Nizamülmülk, 80

O

Osmanzâde Tâib, 57, 96

P

Pendnâme, 19, 21, 22, 23, 52, 62

Platon, 73, 74

S

Sadî-i Şirâzî, 46

Selçuklular, 25

Siyasetnâme, vi, 74, 79, 80

Sokrates, 14

Ş

Şehnâme, 24, 28

Şehzâde Bayezid, v, 1, 79, 96, 97, 101,

102, 401, 412, 413

Ü

Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız,

19, 23, 26, 45, 48, 49, 50, 77, 412

Y

Yunus Emre, 29, 35